

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER

Veysel İbrahim KARACA

Doktora Tezi

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yeni Türk Dili Programı

KASIM 2022

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
Doktora Tezi

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER

Tez Yazarı
Veysel İbrahim KARACA

Danışman
Prof. Dr. Ahmet BURAN

KASIM 2022
ELAZIĞ

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Doktora Tezi

Başlığı:	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER
Yazarı:	Veysel İbrahim KARACA
Tez Öneri Tarihi:	13.04.2017
Savunma Tarihi:	25.11.2022

TEZ ONAYI

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına göre hazırlanan bu tez aşağıda imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilmiş ve akademik dinleyicilere açık yapılan savunma sonucunda **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile kabul edilmiştir.

İmza

Danışman:	Prof. Dr. Ahmet BURAN Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Başkan:	Prof. Dr. Nergis BİRAY Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Üye:	Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Üye:	Prof. Dr. Ercan ALKAYA Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Üye:	Doç. Dr. Gülsine UZUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunun/...../20..... tarihli toplantısında tescillenmiştir.

Prof. Dr. Murat SUNKAR
Enstitü Müdürü

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER**” Başlıklı Doktora Tezi’min içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

17.11.2022

Veysel İbrahim KARACA

ÖN SÖZ

Türk dilinin tarihî serüvenine bakıldığında iç ve dış etkenlerle en fazla değişen yanının sesleri olduğu görülür. Uzak lehçeleriyle birlikte 20'den fazla yazı dilinde kullanım alanı bulan Türk dilinin farklı lehçelere ve lehçe gruplarına ayrılmasının en önemli sebebi, ses bilgisel değişme ve gelişmelerdir. Dolayısıyla Türkçenin seslerinin incelenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Türkçenin ses bilgisi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ünlü sesler üzerine yapılan çalışmaların Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçeleri açısından bütüncül bir şekilde ele alınarak incelendiği görülmektedir; ancak ünsüzler üzerine yapılan çalışmaların müstakil lehçelerde veya sadece bir lehçe grubunu kapsayacak şekilde incelendiği görülmektedir. Mevcut çalışmalardaki bu yapı, Türkçenin çağdaş lehçelerindeki ünsüzlerin bütüncül olarak değerlendirilmediğini göstermektedir. Bu nedenle eldeki çalışmanın eksenî, çağdaş Türk lehçelerindeki ünsüzleri bir bütün olarak karşılaştırma ve inceleme üzerine kurulmuştur.

Söz konusu incelemenin verileri nitel araştırma yöntemlerinden döküman analizi tekniği ile toplanmış; toplanan veriler eş zamanlı ve art zamanlı gramer yöntemi esas alınarak Eski Türkçe ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İnceleme sırasında ünsüzlerin en eski tarihî biçimleri Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini kapsayan Eski Türkçe döneminde tespit edilerek lehçe sözlüklerinde örnekler üzerinden karşılaştırmalı olarak takip edilmiştir. Takip edilen her ünsüz için ses değişiklikleri ortaya konulup ilgili bölümlerde tablolar içerisinde şematik olarak gösterilmiştir. Söz konusu çalışmanın evrenini Oğuz, Kıpçak, Kuzey Doğu ve Karluk grubunda yer alan Türk lehçeleri oluşturmaktadır. Çalışma çağdaş Türk lehçelerinde tespit edilen ünsüzlerin benzeşen ve ayrılan yanlarını ortaya koyduğu gibi bu ünsüzlerin Türk dilinin tarihî gelişim çizgisi içerisinde uğramış oldukları değişme ve gelişmeleri de göstermektedir. Çalışmada uzak lehçeler ayrı tutulduğunda Oğuz, Kıpçak, Kuzey Doğu ve Karluk gruplarında yer alan 19 ayrı lehçenin ön, iç ve son ses durumunda bulunan bütün ünsüzleri korunum ve değişim durumlarını yansıtan ses bilgisel görünümleri bakımından incelenmiştir.

Çalışma sırasında bana fikir ve kaynak bakımından yardımcı olan saygıdeğer hocalarım; Prof. Dr. Ercan Alkaya, Prof. Dr. Ahat Üstüner, Prof. Dr. Fatih Özek, Doç. Dr. Süleyman Kaan Yalçın ve Doç. Dr. Mehmet Özeren'e; çalışma boyunca ilgi ve desteğini gördüğüm değerli arkadaşlarım Taha Kaan Bulut, Öğr. Gör. Remzi Çalışır, Öğr. Gör. Ertuğrul Çeçen, Arş. Gör. Bedirhan Ünlü, Öğr. Gör. Gökhan Ünlü, Öğr. Gör. Dr. Emine Soyyiğit, Fatih Erzen, Nihat Kaya ve İlyas Alkaya'ya; öğrenim hayatım boyunca büyük emek ve desteklerini gördüğüm annem Nazan Karaca ve kız kardeşim Hande Acar ile çalışma boyunca gösterdikleri sabır ve verdikleri destekle her zaman yanımda olan eşim Elif Karaca ve kızım Umay'a sonsuz teşekkürlerimi bildiriyorum.

Yüksek öğrenim hayatımın başladığı günden bu yana benden ilgi ve desteğini eksik etmeyen, bilgi ve kaynaklarından cömertçe yararlanmama olanak sağlayan, dil ve Türklük bilincini daha doğru kavrayıp fikirlerimi akademik disipline sokmamda öncülük eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet Buran'a teşekkürü bir borç bilirim.

Veysel İbrahim KARACA

ELAZIĞ 2022

İÇİNDEKİLER

BEYAN	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	XIII
ABSTRACT.....	XIV
ŞEKİLLER LİSTESİ	XV
TABLOLAR LİSTESİ	XVI
EKLER LİSTESİ.....	XVIII
KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	XIX
KISALTMALAR	XX
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. GİRİŞ.....	1
1. 1. Ünsüz Kavramı ve Dünya Dillerinde Ünsüzler.....	5
1. 2. Türk Dilinde Ünsüzlerin Görünümü ve Nitelikleri	8
İKİNCİ BÖLÜM.....	14
2. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER VE ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ	14
2. 1. Damak Ünsüzleri.....	14
2. 1. 1. Arka Damak Ünsüzleri.....	14
2. 1. 1. 1. /ğ/	14
2. 1. 1. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	15
2. 1. 1. 1. 1. 1. Ön Seste	15
2. 1. 1. 1. 1. 2. İç Seste	15
2. 1. 1. 1. 1. 3. Son Seste	17
2. 1. 1. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	19
2. 1. 1. 1. 2. 1. Ön Seste	19
2. 1. 1. 1. 2. 2. İç Seste	19
2. 1. 1. 1. 2. 3. Son Seste	22
2. 1. 1. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	25
2. 1. 1. 1. 3. 1. Ön Seste	25
2. 1. 1. 1. 3. 2. İç Seste	25
2. 1. 1. 1. 3. 3. Son Seste	27
2. 1. 1. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde.....	29
2. 1. 1. 1. 4. 1. Ön Seste	29
2. 1. 1. 1. 4. 2. İç Seste	29
2. 1. 1. 1. 4. 3. Son Seste	31
2. 1. 1. 2. /ğ/	32
2. 1. 1. 3. /h/	32
2. 1. 1. 4. /k/	32
2. 1. 1. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	32
2. 1. 1. 4. 1. 1. Ön Seste	32
2. 1. 1. 4. 1. 2. İç Seste	35
2. 1. 1. 4. 1. 3. Son Seste	38
2. 1. 1. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	40
2. 1. 1. 4. 2. 1. Ön Seste	40
2. 1. 1. 4. 2. 2. İç Seste	43

2. 1. 1. 4. 2. 3. Son Seste	46
2. 1. 1. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	48
2. 1. 1. 4. 3. 1. Ön Seste	48
2. 1. 1. 4. 3. 2. İç Seste	49
2. 1. 1. 4. 3. 3. Son Seste	51
2. 1. 1. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	53
2. 1. 1. 4. 4. 1. Ön Seste	53
2. 1. 1. 4. 4. 2. İç Seste	54
2. 1. 1. 4. 4. 3. Son Seste	55
2. 1. 1. 5. /ñ/	55
2. 1. 1. 5. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	57
2. 1. 1. 5. 1. 1. Ön Seste	57
2. 1. 1. 5. 1. 2. İç Seste	57
2. 1. 1. 5. 1. 3. Son Seste	58
2. 1. 1. 5. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	59
2. 1. 1. 5. 2. 1. Ön Seste	59
2. 1. 1. 5. 2. 2. İç Seste	59
2. 1. 1. 5. 2. 3. Son Seste	62
2. 1. 1. 5. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	64
2. 1. 1. 5. 3. 1. Ön Seste	64
2. 1. 1. 5. 3. 2. İç Seste	64
2. 1. 1. 5. 3. 3. Son Seste	65
2. 1. 1. 5. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	65
2. 1. 1. 5. 4. 1. Ön Seste	65
2. 1. 1. 5. 4. 2. İç Seste	65
2. 1. 1. 5. 4. 3. Son Seste	66
2. 1. 2. Ön Damak Ünsüzleri	67
2. 1. 2. 1. /g/	68
2. 1. 2. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	68
2. 1. 2. 1. 1. 1. Ön Seste	68
2. 1. 2. 1. 1. 2. İç Seste	68
2. 1. 2. 1. 1. 3. Son Seste	71
2. 1. 2. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	73
2. 1. 2. 1. 2. 1. Ön Seste	73
2. 1. 2. 1. 2. 2. İç Seste	73
2. 1. 2. 1. 2. 3. Son Seste	76
2. 1. 2. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	78
2. 1. 2. 1. 3. 1. Ön Seste	78
2. 1. 2. 1. 3. 2. İç Seste	78
2. 1. 2. 1. 3. 3. Son Seste	79
2. 1. 2. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	82
2. 1. 2. 1. 4. 1. Ön Seste	82
2. 1. 2. 1. 4. 2. İç Seste	82
2. 1. 2. 1. 4. 3. Son Seste	83
2. 1. 2. 2. /ğ/	84
2. 1. 2. 3. /h/	84
2. 1. 2. 4. /k/	84

2. 1. 2. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	85
2. 1. 2. 4. 1. 1. Ön Seste	85
2. 1. 2. 4. 1. 2. İç Seste	86
2. 1. 2. 4. 1. 3. Son Seste	87
2. 1. 2. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	89
2. 1. 2. 4. 2. 1. Ön Seste	89
2. 1. 2. 4. 2. 2. İç Seste	91
2. 1. 2. 4. 2. 3. Son Seste	93
2. 1. 2. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	94
2. 1. 2. 4. 3. 1. Ön Seste	94
2. 1. 2. 4. 3. 2. İç Seste	95
2. 1. 2. 4. 3. 3. Son Seste	96
2. 1. 2. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	97
2. 1. 2. 4. 4. 1. Ön Seste	97
2. 1. 2. 4. 4. 2. İç Seste	97
2. 1. 2. 4. 4. 3. Son Seste	98
2. 2. Diş Ünsüzleri	99
2. 2. 1. Diş Arası Ünsüzleri	99
2. 2. 1. 1. /s/	99
2. 2. 1. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	99
2. 2. 1. 1. 1. 1. Ön Seste	99
2. 2. 1. 1. 1. 2. İç Seste	101
2. 2. 1. 1. 1. 3. Son Seste	103
2. 2. 1. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	104
2. 2. 1. 1. 2. 1. Ön Seste	104
2. 2. 1. 1. 2. 2. İç Seste	107
2. 2. 1. 1. 2. 3. Son Seste	110
2. 2. 1. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	111
2. 2. 1. 1. 3. 1. Ön Seste	111
2. 2. 1. 1. 3. 2. İç Seste	112
2. 2. 1. 1. 3. 3. Son Seste	113
2. 2. 1. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	114
2. 2. 1. 1. 4. 1. Ön Seste	114
2. 2. 1. 1. 4. 2. İç Seste	115
2. 2. 1. 1. 4. 3. Son Seste	115
2. 2. 1. 2. /z/	116
2. 2. 1. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	116
2. 2. 1. 2. 1. 1. Ön Seste	116
2. 2. 1. 2. 1. 2. İç Seste	116
2. 2. 1. 2. 1. 3. Son Seste	118
2. 2. 1. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	119
2. 2. 1. 2. 2. 1. Ön Seste	119
2. 2. 1. 2. 2. 2. İç Seste	119
2. 2. 1. 2. 2. 3. Son Seste	121
2. 2. 1. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	123
2. 2. 1. 2. 3. 1. Ön Seste	123
2. 2. 1. 2. 3. 2. İç Seste	123

2. 2. 1. 2. 3. 3. Son Seste	124
2. 2. 1. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	125
2. 2. 1. 2. 4. 1. Ön Seste	125
2. 2. 1. 2. 4. 2. İç Seste	125
2. 2. 1. 2. 4. 3. Son Seste	126
2. 2. 2. Diş- Damak Ünsüzleri	126
2. 2. 2. 1. /d/	127
2. 2. 2. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	127
2. 2. 2. 1. 1. 1. Ön Seste	127
2. 2. 2. 1. 1. 2. İç Seste	127
2. 2. 2. 1. 1. 3. Son Ses	128
2. 2. 2. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	128
2. 2. 2. 1. 2. 1. Ön Seste	128
2. 2. 2. 1. 2. 2. İç Seste	129
2. 2. 2. 1. 2. 3. Son Ses	130
2. 2. 2. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	130
2. 2. 2. 1. 3. 1. Ön Seste	130
2. 2. 2. 1. 3. 2. İç Seste	130
2. 2. 2. 1. 3. 3. Son Seste	132
2. 2. 2. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	132
2. 2. 2. 1. 4. 1. Ön Seste	132
2. 2. 2. 1. 4. 2. İç Seste	132
2. 2. 2. 1. 4. 3. Son Seste	133
2. 2. 2. 2. /n/	134
2. 2. 2. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	134
2. 2. 2. 2. 1. 1. Ön Seste	134
2. 2. 2. 2. 1. 2. İç Seste	134
2. 2. 2. 2. 1. 3. Son Seste	135
2. 2. 2. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	135
2. 2. 2. 2. 2. 1. Ön Seste	135
2. 2. 2. 2. 2. 2. İç Seste	135
2. 2. 2. 2. 2. 3. Son Seste	136
2. 2. 2. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	137
2. 2. 2. 2. 3. 1. Ön Seste	137
2. 2. 2. 2. 3. 2. İç Seste	137
2. 2. 2. 2. 3. 3. Son Seste	138
2. 2. 2. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	139
2. 2. 2. 2. 4. 1. Ön Seste	139
2. 2. 2. 2. 4. 2. İç Seste	139
2. 2. 2. 2. 4. 3. Son Seste	139
2. 2. 2. 3. /ñ/	140
2. 2. 2. 4. /t/	141
2. 2. 2. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	141
2. 2. 2. 4. 1. 1. Ön Seste	141
2. 2. 2. 4. 1. 2. İç Seste	142
2. 2. 2. 4. 1. 3. Son Seste	143
2. 2. 2. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	144

2. 2. 2. 4. 2. 1. Ön Seste	144
2. 2. 2. 4. 2. 2. İç Seste	146
2. 2. 2. 4. 2. 3. Son Ses	148
2. 2. 2. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	149
2. 2. 2. 4. 3. 1. Ön Seste	149
2. 2. 2. 4. 3. 2. İç Seste	150
2. 2. 2. 4. 3. 3. Son Seste	151
2. 2. 2. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	152
2. 2. 2. 4. 4. 1. Ön Seste	152
2. 2. 2. 4. 4. 1. İç Seste	153
2. 2. 2. 4. 4. 2. Son Seste	154
2. 2. 2. 5. /y/	155
2. 2. 2. 5. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	155
2. 2. 2. 5. 1. 1. Ön Seste	155
2. 2. 2. 5. 1. 2. İç Seste	157
2. 2. 2. 5. 1. 3. Son Seste	157
2. 2. 2. 5. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	158
2. 2. 2. 5. 2. 1. Ön Seste	158
2. 2. 2. 5. 2. 2. İç Seste	161
2. 2. 2. 5. 2. 3. Son Seste	162
2. 2. 2. 5. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	163
2. 2. 2. 5. 3. 1. Ön Seste	163
2. 2. 2. 5. 3. 2. İç Seste	164
2. 2. 2. 5. 3. 3. Son Seste	165
2. 2. 2. 5. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	166
2. 2. 2. 5. 4. 1. Ön Seste	166
2. 2. 2. 5. 4. 2. İç Seste	167
2. 2. 2. 5. 4. 3. Son Seste	168
2. 2. 3. Dış Eti Ünsüzleri	168
2. 2. 3. 1. /c/	169
2. 2. 3. 2. /ç/	169
2. 2. 3. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	169
2. 2. 3. 2. 1. 1. Ön Seste	169
2. 2. 3. 2. 1. 2. İç Seste	170
2. 2. 3. 2. 1. 3. Son Seste	171
2. 2. 3. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	172
2. 2. 3. 2. 2. 1. Ön Seste	172
2. 2. 3. 2. 2. 2. İç Seste	175
2. 2. 3. 2. 2. 3. Son Seste	179
2. 2. 3. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	180
2. 2. 3. 2. 3. 1. Ön Seste	180
2. 2. 3. 2. 3. 2. İç Seste	182
2. 2. 3. 2. 3. 3. Son Seste	183
2. 2. 3. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	185
2. 2. 3. 2. 4. 1. Ön Seste	185
2. 2. 3. 2. 4. 2. İç Seste	186
2. 2. 3. 2. 4. 3. Son Seste	187

2. 2. 3. 3. /j/	187
2. 2. 3. 4. /l/	188
2. 2. 3. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	188
2. 2. 3. 4. 1. 1. Ön Seste	188
2. 2. 3. 4. 1. 2. İç Seste	188
2. 2. 3. 4. 1. 3. Son Seste	189
2. 2. 3. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	189
2. 2. 3. 4. 2. 1. Ön Seste	189
2. 2. 3. 4. 2. 2. İç Seste	189
2. 2. 3. 4. 2. 3. Son Seste	191
2. 2. 3. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	192
2. 2. 3. 4. 3. 1. Ön Seste	192
2. 2. 3. 4. 3. 2. İç Seste	192
2. 2. 3. 4. 3. 3. Son Seste	192
2. 2. 3. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	193
2. 2. 3. 4. 4. 1. Ön Seste	193
2. 2. 3. 4. 4. 2. İç Seste	193
2. 2. 3. 4. 4. 3. Son Seste	194
2. 2. 3. 5. /t/	194
2. 2. 3. 5. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	195
2. 2. 3. 5. 1. 1. Ön Seste	195
2. 2. 3. 5. 1. 2. İç Seste	195
2. 2. 3. 5. 1. 3. Son Ses	196
2. 2. 3. 5. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	196
2. 2. 3. 5. 2. 1. Ön Seste	196
2. 2. 3. 5. 2. 2. İç Seste	196
2. 2. 3. 5. 2. 3. Son Seste	198
2. 2. 3. 5. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	199
2. 2. 3. 5. 3. 1. Ön Seste	199
2. 2. 3. 5. 3. 2. İç Seste	199
2. 2. 3. 5. 3. 3. Son Seste	199
2. 2. 3. 5. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	200
2. 2. 3. 5. 4. 1. Ön Seste	200
2. 2. 3. 5. 4. 2. İç Seste	200
2. 2. 3. 5. 4. 3. Son Seste	201
2. 2. 3. 6. /s/	201
2. 2. 3. 6. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	202
2. 2. 3. 6. 1. 1. Ön Seste	202
2. 2. 3. 6. 1. 2. İç Seste	202
2. 2. 3. 6. 1. 3. Son Seste	202
2. 2. 3. 6. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	203
2. 2. 3. 6. 2. 1. Ön Seste	203
2. 2. 3. 6. 2. 2. İç Seste	203
2. 2. 3. 6. 2. 3. Son Seste	204
2. 2. 3. 6. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	206
2. 2. 3. 6. 3. 1. Ön Seste	206
2. 2. 3. 6. 3. 2. İç Seste	206

2. 2. 3. 6. 3. 3. Son Seste	208
2. 2. 3. 6. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	209
2. 2. 3. 6. 4. 1. Ön Seste	209
2. 2. 3. 6. 4. 2. İç Seste	209
2. 2. 3. 6. 4. 3. Son Seste	210
2. 3. Dudak Ünsüzleri	211
2. 3. 1. Çift Dudak Ünsüzleri	211
2. 3. 1. 1. /b/	211
2. 3. 1. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	211
2. 3. 1. 1. 1. 1. Ön Seste	211
2. 3. 1. 1. 1. 2. İç Seste	213
2. 3. 1. 1. 1. 3. Son Seste	215
2. 3. 1. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	216
2. 3. 1. 1. 2. 1. Ön Seste	216
2. 3. 1. 1. 2. 2. İç Seste	218
2. 3. 1. 1. 2. 3. Son Seste	219
2. 3. 1. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	221
2. 3. 1. 1. 3. 1. Ön Seste	221
2. 3. 1. 1. 3. 2. İç Seste	222
2. 3. 1. 1. 3. 3. Son Seste	223
2. 3. 1. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	225
2. 3. 1. 1. 4. 1. Ön Seste	225
2. 3. 1. 1. 4. 2. İç Seste	226
2. 3. 1. 1. 4. 3. Son Seste	227
2. 3. 1. 2. /m/	228
2. 3. 1. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	228
2. 3. 1. 2. 1. 1. Ön Seste	228
2. 3. 1. 2. 1. 2. İç Seste	228
2. 3. 1. 2. 1. 3. Son Seste	228
2. 3. 1. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	229
2. 3. 1. 2. 2. 1. Ön Seste	229
2. 3. 1. 2. 2. 2. İç Seste	229
2. 3. 1. 2. 2. 3. Son Seste	232
2. 3. 1. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	232
2. 3. 1. 2. 3. 1. Ön Seste	232
2. 3. 1. 2. 3. 2. İç Seste	232
2. 3. 1. 2. 3. 3. Son Seste	233
2. 3. 1. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde	234
2. 3. 1. 2. 4. 1. Ön Seste	234
2. 3. 1. 2. 4. 2. İç Seste	234
2. 3. 1. 2. 4. 3. Son Seste	235
2. 3. 1. 3. /p/	235
2. 3. 1. 3. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde	236
2. 3. 1. 3. 1. 1. Ön Seste	236
2. 3. 1. 3. 1. 2. İç Seste	236
2. 3. 1. 3. 1. 3. Son Seste	237
2. 3. 1. 3. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde	237

2. 3. 1. 3. 2. 1. Ön Seste	237
2. 3. 1. 3. 2. 2. İç Seste	237
2. 3. 1. 3. 2. 3. Son Seste	240
2. 3. 1. 3. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde	242
2. 3. 1. 3. 3. 1. Ön Seste	242
2. 3. 1. 3. 3. 2. İç Seste	242
2. 3. 1. 3. 3. 3. Son Seste	243
2. 3. 1. 3. 4. Karlık Grubu Türk Lehçelerinde.....	244
2. 3. 1. 3. 4. 1. Ön Seste	244
2. 3. 1. 3. 4. 2. İç Seste	244
2. 3. 1. 3. 4. 3. Son Seste	244
2. 3. 1. 4. /w/	245
2. 3. 2. Diş-Dudak Ünsüzleri	245
2. 3. 2. 1. /f/	246
2. 3. 2. 2. /v/	246
SONUÇ	247
KAYNAKLAR	249
EKLER	254
Ek- 1 Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüz Değişimlerinin Şematik Gösterimi.....	254
ÖZ GEÇMİŞ	261

ÖZET

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER

Veysel İbrahim KARACA

Doktora Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

Yeni Türk Dili Programı

Kasım 2022, Sayfa: XXI + 262

Çağdaş Türk lehçelerinin ünsüzlerinde meydana gelen ses bilgisel değişmelerin ve gelişmelerin ortaya konulması amacıyla yapılan bu çalışma, Türkçenin çağdaş lehçelerindeki ünsüzlerini ve bu ünsüzlerde görülen ses değişimlerini konu edinmektedir. Çalışmada eş zamanlı ve art zamanlı gramer yöntemi bir arada tercih edilmiş olup çağdaş Türk lehçelerindeki ünsüzler Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinden ibaret olan Eski Türkçenin ünsüz varlığı ile karşılaştırılmış ve ünsüzlerin ön, iç ve son sesteki görünüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın verileri nitel araştırma yöntemlerinden döküman analizi tekniği ile elde edilmiştir.

Çağdaş Türk lehçelerindeki ünsüzlerin görünüşleri, ses özellikleri ve ses değişiklikleri bakımından karşılaştırılmalı olarak incelenen bu çalışmada ünsüzler açısından lehçelerin ve lehçe gruplarının birbiriyle olan yakınlıkları, kendi aralarındaki ses bilgisel bağları veya farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Söz konusu çalışma üç bölüm halinde tasarlanmıştır. Bu bölümler sırasıyla *Giriş*, *Ünsüz Kavramı ve Dünya Dillerinde Ünsüzler*, *Türk Dilinde Ünsüzlerin Görünümü ve Nitelikleri* başlıklarından oluşan **Birinci Bölüm**; ünsüzlerin ses bilgisi görünüşleri ve ünsüzlerle ilgili ses olaylarının yer aldığı *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüzler ve Ünsüz Değişmeleri* başlıklı **İkinci Bölüm** ve bu bölümlerden elde edilen bulgularla ilgili çıkarımların yer aldığı **Sonuç** bölümüdür. Bu bölümlerden sonra ise çağdaş Türk lehçelerinin ses birim niteliğindeki ünsüzlerinin görünüşlerinin bir bütün olarak gösterildiği tablolardan oluşan **Ekler** bölümü ve eserde kullanılan kaynakların gösterildiği **Kaynaklar** kısmı yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Türk Lehçeleri, Ünsüzler, Ünsüz Olayları, Ünsüz Değişmeleri

ABSTRACT

Consonants in Contemporary Turkish Dialects

Veysel İbrahim KARACA

Ph.D. Thesis

FIRAT UNIVERSITY

Graduate School of Social Sciences

TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Modern Turkish Language Program

November 2022, Page: XXI + 262

This study, which aims to reveal the phonological changes and developments in the consonants of contemporary Turkish dialects, deals with the consonants in the contemporary Turkish dialects and the sound changes seen in these consonants. In the study, synchronous and diachronic grammatical methods were preferred together, and the consonants in contemporary Turkish dialects were compared with the consonant presence of Old Turkish, which consists of the Köktürk, Uyghur and Karahanlı Turkish periods, and the appearance of the consonants in the front, inner and last voices was tried to be determined. The data of the study were obtained by the document analysis technique, one of the qualitative research methods.

In this study, which has been comparatively examined in terms of the appearance, sound properties and sound changes of the consonants in contemporary Turkish dialects, it has been tried to reveal the closeness of the dialects and dialect groups with each other, the phonetic ties or differences between them.

This study is designed in three section. These chapters are the **First Section** consisting of *Introduction, Concept of Consonant and Consonants in World Languages, Appearance and Characteristics of Consonants in Turkish Language*; the **Second Section** titled *Consonants and Consonant Changes in Contemporary Turkish Dialects*, which includes the phonological appearances of consonants and the sound events related to consonants, and the **Conclusion Section**, which includes the conclusions about the findings obtained from these chapters. After these sections, there is the **Appendix** section, which consists of the tables showing the phonemic consonants of the modern Turkish dialects as a whole, and the **References** section, where the sources used in the work are shown.

Keywords: Contemporary Turkish Dialects, Consonants, Consonant Events, Consonant Changes

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Uluslararası Fonetik Alfabe	4
Şekil 2 Ses Üretim Organları	6
Şekil 3 Arka Damak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri.....	14
Şekil 4 Ön Damak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri.....	68
Şekil 5 Diş Arası Ünsüzlerinin Çıkış Yeri	99
Şekil 6 Diş Damak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri	126
Şekil 7 Diş Eti Ünsüzlerinin Çıkış Yeri	169
Şekil 8 Çift Dudak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri.....	211
Şekil 9 Diş Dudak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri	245

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Ortak Türkçenin Ünsüz Düzeni	11
Tablo 2 Türkçenin Ünsüz Varlığı	12
Tablo 3 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü.....	19
Tablo 4 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü.....	25
Tablo 5 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü	29
Tablo 6 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü	32
Tablo 7 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü.....	40
Tablo 8 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü.....	48
Tablo 9 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü	53
Tablo 10 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü	55
Tablo 11 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü.....	59
Tablo 12 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü.....	63
Tablo 13 Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü	65
Tablo 14 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü	67
Tablo 15 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü.....	73
Tablo 16 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü.....	78
Tablo 17 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü	81
Tablo 18 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü	84
Tablo 19 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü.....	89
Tablo 20 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü.....	93
Tablo 21 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü	97
Tablo 22 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü	99
Tablo 23 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü	104
Tablo 24 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü	111
Tablo 25 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü	114
Tablo 26 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü.....	116
Tablo 27 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü	119
Tablo 28 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü	123
Tablo 29 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü	125
Tablo 30 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü.....	126
Tablo 31 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü.....	128
Tablo 32 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü.....	130
Tablo 33 Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü	132
Tablo 34 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü	133
Tablo 35 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü.....	135
Tablo 36 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü.....	137
Tablo 37 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü	138
Tablo 38 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü.....	140
Tablo 39 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü.....	144
Tablo 40 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü.....	149
Tablo 41 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü.....	152

Tablo 42 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü	155
Tablo 43 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü.....	158
Tablo 44 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü	163
Tablo 45 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü	165
Tablo 46 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü	168
Tablo 47 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü	172
Tablo 48 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü	180
Tablo 49 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü	185
Tablo 50 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü.....	187
Tablo 51 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü.....	189
Tablo 52 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü.....	192
Tablo 53 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü	193
Tablo 54 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü	194
Tablo 55 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü	196
Tablo 56 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü.....	198
Tablo 57 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü.....	200
Tablo 58 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü	201
Tablo 59 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü	203
Tablo 60 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü	206
Tablo 61 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü	209
Tablo 62 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü.....	210
Tablo 63 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü.....	216
Tablo 64 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü.....	221
Tablo 65 Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü	225
Tablo 66 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü	227
Tablo 67 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü.....	229
Tablo 68 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü.....	232
Tablo 69 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü	234
Tablo 70 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü	235
Tablo 71 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü.....	237
Tablo 72 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü	241
Tablo 73 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü	244
Tablo 74 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü	245

EKLER LİSTESİ

Ek- 1 Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüz Değişimlerinin Şematik Gösterimi	254
--	-----

KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

1. ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ÜNLÜLER

ā	: Uzun a
ă	: Kısa a
á	: a~ı arası ses
ä	: a~e arası ses
â	: a~o arası ses
ē	: Uzun e
ě	: Kısa e
è	: Kapalı è
ē	Uzun kapalı è
ī	: Uzun ı
ĭ	: Kısa ı
ĩ	Uzun i
ĭ	: Kısa i
ō	: Uzun o
ö	: Kısa o
ō	: Uzun ö
ö	: Kısa ö
ū	: Uzun u
ů	: Kısa u
ū	: Uzun ü
ů	: Kısa ü

ÜNSÜZLER

b	: b~p arası ses
ɖ	: Dişler arası sızıcı d
ɡ	: Arka damak g'si
ɣ	: Sızıcı artdamak h'si
k	: Arka damak k'si
k	: Orta damak k'si
ñ	: Nazal n
ɲ	: Palatal n, ny
ʃ	: Dişler arası sızıcı s
w	: Çift dudak v'si
z	: Dişler arası sızıcı z

İŞARETLER

*	: Muhtemelen en eski şekli gösterir
<	: Bu şekle gider
>	: Bu şekilden gelir
~	: Benzerlik, denklik işareti (alternasyon)
Ø	: Ses yokluğu

KISALTMALAR

ADİL	: Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı
AK	: Ana Kıpçakça
akt.	: Aktaran
Alt.	: Altay Türkçesi
AO	: Ana Oğuzca
AT	: Ana Türkçe
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
bk.	: Bakınız
Bşk.	: Başkurt Türkçesi
BTH2	: Başkort Tilinin Hüzligi II (Agişev vd.)
CC	: Codex Cumanicus
CCM	: The Consonant Class Matching
çev.	: Çeviren
DLT	: Dîvânu Lugâti't-Türk
düz.	: Düzenleyen
ed.	: Editör
ET	: Eski Türkçe
Gag.	: Gagavuz Türkçesi
Hak.	: Hakas Türkçesi
IPA	: International Phonetic Alphabet (Uluslararası Fonetik Alfabe)
Jap.	: Japonca
K	: Konsonant
Kar.	: Karay Türkçesi
Kaz.	: Kazak Türkçesi
Kır. Tat.	: Kırım Tatar Türkçesi
Kkp.	: Karakalpak Türkçesi
Kmk.	: Kumuk Türkçesi
Krç. Blk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Krg.	: Kırgız Türkçesi
KTLS	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
KTTS	: Karakalpak Tilinin Tüsindirme Süzligi
KTS	: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
Moğ.	: Moğolca
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Nog.	: Nogay Türkçesi
OTü.	: Ortak Türkçe
Özb.	: Özbek Türkçesi
Tat.	: Tatar Türkçesi
TDBUÜ	: Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler
TDK	: Türk Dil Kurumu
Tkm.	: Türkmen Türkçesi
TS	: Türkçe Sözlük
TT	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
V	: Vokal

vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğlerleri
vs.	: vesaire
Y. Uyg.	: Yeni Uygur Türkçesi
yy.	: yüzyıl

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insan türünün tarih içerisindeki gelişimi incelendiğinde bu gelişimin en temel noktasını dilin oluşturduğu görülür. Dil yetisine sahip ol(a)mayan türlerle kıyaslandığında insanoğlunun sosyal yapılar kurma yetisine sahip, iletişim becerisi yönünden diğer türlerden ayrılan ve karmaşık iletişim kodları kullanan bir varlık olduğu görülmektedir.

İnsanoğlunun dilsel tarihî gelişiminin incelendiği "*How Language Began. The Story of Humanity's Greatest Invention (Dil Nasıl Başladı. İnsanın En Büyük Keşfinin Hikâyesi)*" adlı eserde Everett, ilkel iletişim dilini günümüzden yaklaşık 2.3 ila 1.65 milyon yıl önce yaşamış olan *Homo Habilis* türü ile başlatır. *Homo Habilis* türünden sonraki türlerde ise dilin iletişimsel kullanımının mevcut olduğunu belirterek yaklaşık 200 bin yıl kadar önce ortak atalarımız *Homo Sapiens* türü ile birlikte modern dil kullanımının geliştiği tespitinde bulunmuştur (Kerimoğlu, 2020: 94). Dilin oluşturduğu bilişsel devrim sayesinde kurgusal konular hakkında konuşabilme yetisi, *Sapiens* dilinin en özgün yanı olarak ilkel dilden ayrılmaktadır (Harari, 2017: 37). İlkel dil olarak adlandırılan dönem hakkında *Jean-Jacques Rousseau* dilin kökeni hakkındaki denemesinde, bu dönemin çığlıklar-jestler dönemi olarak sayılabileceği ve söz konusu çığlık ve jestlerin modern dilin orijinal atası olduğu hipotezini geliştirmiştir. Rousseau'ya göre dilin bu erken dönemi tutkuları ifade ederken modern dile doğru gelindiğinde tutkuların yerini fikirler almıştır. Ayrıca bu modernleşme evresini ünsüz seslerin çoğaldığı bir evre olarak değerlendirmektedir (Mufwene, 2013: 45, 46). Ercilasun (2021) ise "*Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi*" adlı makalesinde dilin doğuşunu ve evrimini "*basamak teorisi*" adını verdiği bir teoriyle ele almıştır. İnsanın evrimi ile dil evrimi arasındaki ilişkiyi dış sebeplerden daha çok dilin kendisinden hareketle kurgulayan bu çalışma, dil olgusunun illiklikten moderniteye serüvenini 7 basamak altında incelemiştir. Bu basamaklar şunlardır:

- Zaman Mekân Engelinin Aşılması
- Simgesel Kelimelerin Doğuşu
- Belirli Anlam ve İşlevlerin Seslerin Karakterinden Doğuşu (Fonosemantik)
- Kelimelerin Çoğaltılması
- Söz Dizimi
- Çekimin Ortaya Çıkışı
- Farklılaşma (Lehçelere ve Dillere Ayrılma) (Ercilasun, 2021: 3-13).

İnsanoğlunu bireysellikten sosyallığa taşıyan dilin yapısı incelendiğinde tüm dil bilimcilerinin fikir birliğine vardıkları tespit, dilin temel unsurunun ses olduğudur. Ses, doğadaki varlıkların titreşmesi sonucunda ortaya çıkan fiziksel bir olaydır. Titreşen her cisim bir frekans değişimine neden olarak havada bir ses dalgası meydana getirir. Belirli frekans aralığındaki sesleri işitebilen ve söz konusu sesleri sistematik bir yapıya sokan insanoğlu, konuşma seslerini oluşturup dil denen sistemin temelini atmıştır. Karaağaç (2013: 83) da diğer birçok dil bilimci gibi sesin dilin temel yapı taşı olduğunu ve insanoğlunun dili bu seslere saymaca değerler yükleyerek elde ettiğini vurgulamıştır.

Sesler, insanla birlikte anlam kazanıp insanların somut olarak algıladığı dış dünyayı düşünsel boyutta yeniden kurmasını sağlayan ve bu soyutlama sayesinde karmaşık kodlar dizayn

edip onlarla yaşam alanları oluşturan değerli varlıklardır. Zaman içerisinde insanoğlu tarafından işlenen sesler, insanların sosyal yapılar kurmasında temel araç olmuştur.

Psikolojik ve fizyolojik olarak hazır bulunuşluğa sahip olan insan, ham sesleri konuşma seslerine dönüştürebilen ve bu seslerle anlamlı iletiler oluşturabilen tek türdür. Aksan konuşma seslerinin oluşumunu şu şekilde açıklar:

"Konuşma seslerinin oluşumu birbirini takip eden bir işlemler dizgesidir. Ses için gerekli hava, solunum organlarımızca sağlanır. Soluk alma ve verme, bir körük gibi akciğerlerle gerçekleşir. Diyafram (diaphragma) adı verilen, kubbe biçimindeki güçlü kas demeti, göğüs kaslarının yanı sıra görev alıp soluk verirken yükselerek, soluk alırken de karın boşluğuna doğru inip düzleşerek göğüs oylumunu, dolayısıyla akciğerleri genişletip daraltır. Sağlanan hava, konuşma sırasında soluk borusu yoluyla gırtlak, boğaz, ağız kanalı, geniz, burun boşluğundan geçirilirken, her sesin özelliğine göre değişik işlemlerle dil seslerine dönüştürülür" (Aksan, 2000: 16).

Karaağaç (2013: 88) da söz konusu konuşma seslerinin toplumun bütün bireylerince paylaşılan yani ortak referan birliği sağlayan sosyal yapılar olduğunu vurgulayarak, iletişimin yalnızca dil seslerinin bu sosyal oluşları sayesinde gerçekleşebildiğini ifade etmiştir.

İnsanoğlu işlemiş olduğu bu sosyal araç vasıtasıyla farklı coğrafyalarda söz konusu sesleri sınıflandırıp ayırtmış ve bu sesleri kendine özgü kurallar dahilinde kullanarak farklı diller oluşturmuştur. Tambovtsev (2011: 11-12), dillerin kendi ruhu ve iç enerjisini farklı sayılardaki konuşma seslerine yansıttığını ve her dilin benzersiz bir ses zinciri oluşturarak fonemik frekanslarla orijinal bir bütünlük kurduğunu vurgulamıştır. Söz konusu ses zincirlerinin oluşturduğu bu farklı yapılar birçok bilimsel çalışmaya konu olmuştur.

Dil araştırmalarının tarihine bakıldığında seslerin oluşum ve gelişim safhaları ilk olarak MÖ VI. yüzyılda Saunaka'nın yazmış olduğu ve Sanskritçenin fonetiğini ele alan "Rig-Veda-Prätisākhya" adlı dinî eserle başlar. Söz konusu eserde duaların yanlış okunmasının önüne geçmek için seslerin fonetik değerleri ele alınmıştır. Antik Yunan düşünürleri ise sesleri işitilebilen/ses veren ve işitilemeyen/ses vermeyen yani ünlüler ve ünsüzler olarak ikiye ayırmışlardır. Yine bu dönemde Pythagoros ve Hipokrates'in de seslerle ilgili çalışmaları mevcuttur. Ayrıca Platon ünlü "Kratylos" diyalogunda evrenin en büyük prensibi olarak hareketi görüp seslerin de bu prensip doğrultusunda sabit kalmayıp değiştiğinden ve sözcüklerin bu değişimler vasıtasıyla şekillendiğinden bahseder. Kratylos'da sesler ilk kez ünlüler, ünsüzler ve yarı ünlüler olmak üzere 3 başlık altında nitelendirilmiştir. Ses bilimi konusundaki ilk sistematik çalışma sayılabilecek eser, Romalı Doktor Gallen'in MS 150 yılında yaptığı çalışmadır. Rönesans dönemine gelindiğinde ise Andreas Vesalius bilinen ilk anatomi ders kitabı olan "De Humani Corporis Fabrica" adlı eserinde ses üretim organlarının çizimlerine yer vermiştir (Coşkun, 2008: 21-23; Eker, 2006: 265; Platon, 2018: 76-97).

MS 7. yy.'dan itibaren ise İslâm dünyasında fonetik çalışmalar dikkat çekmektedir. Genellikle Kur'an'ın doğru yazımı ve okunması ekseninde süren çalışmalar seslerin varyantları ve özellikleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu noktada Küfe ve Basra ekolleri çok önemlidir. Özellikle Basra dilbilim ekolünde standart bir dil oluşturma çabası ve lehçe araştırmaları dikkat çekicidir. Bu dönemin en önemli temsilcisi ünlü "El Kitâb" eserinin yazarı Sibeveyhi'dir. Sibeveyhi'nin bu önemli çalışması çağının çok ötesinde bir yapıda olup modern dilbilime ışık tutar niteliktedir. Yine 13. ve 14. yüzyıllarda Arap dilcilerinin kaleme aldıkları "Kitabü'l İdrak

Li-Lisani'l Etrak" ve *"Hilyetü'l-İnsan ve Hilbetü'l-Lisan"* gibi Memlûk Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar önemlidir (Buran ve Alkaya, 2018: 25; Aksan, 2000: 19).

Türklerin dil araştırmaları ise genellikle sözlük çalışmaları ekseninde şekillenmiştir. 11. yy.'dan itibaren Kâşgarlı Mahmud'la başlayan sözlük ve gramer çalışmaları dil araştırmaları bakımından büyük önem arz etmektedir. Kâşgarlı'nın Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla kaleme aldığı *"Dîvânu Lugâti't Türk"* adlı eseri hacimli bir sözlük olmasının yanında içerdiği fonetik tespit ve yorumlarla dönemin dil özellikleri hakkında bilgi veren oldukça önemli bir eserdir. Yine Kâşgarlı'nın yazdığı fakat günümüze ulaşmayan *"Kitabü Cevahiri'n Nahv fi Lügâti't Türk"* adlı gramer kitabı Türkçenin ilk gramer kitabı olarak sayılmaktadır. 13. yüzyılla birlikte sözlük çalışmaları özellikle Memlûk-Kıpçak Türkçesi döneminde yoğunluk arz eder. Yine burada Araplara Türkçe öğretme güdüsü belirleyici bir unsurdur. 16. yüzyılda da Bergamalı Kadri'nin kaleme aldığı *"Müeyyessiretü'l Ulûm"* Türkçenin elimize ulaşan ilk gramer eseridir. Kitap Oğuz Türkçesi hakkında önemli bir baş ucu kitabıdır. 16. yüzyıl gramer çalışmaları için önemli bir yüzyıl olup gerek İslâm dünyasında gerekse dünyanın geri kalanında birçok önemli eser bu yüzyıldan itibaren kaleme alınmış ve çeşitlenmiştir.

18. yy.'dan sonra ise ses ve ses bilgisi ile ilgili çalışmalar özellikle psikoloji, sosyoloji, matematik, fizik, felsefe gibi farklı disiplinlerle ilişkilendirilerek çalışılmış; 19. yy.'dan itibaren de söz konusu çalışmaların temsilciliğini *Saussure, Sapir, Humboldt, Chomsky, Blomfield, Rask, Leibniz* gibi önemli bilim adamları üstlenmiştir (Yalçın, 2013: 31). 19. yüzyıl *"dil bilimin kahramanlık çağı"* olarak anılmış ve dil çalışmalarına yeni bir yaklaşımı müjdelemiştir. Özellikle fonetik ve fonoloji alanında oldukça önemli metodolojik ve teorik atılımlar bu çağdan itibaren başlamıştır (Burridge, 2013: 185, 186). 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılla birlikte fonetik çalışmalar daha teknik bir hâl alıp hız kazanmıştır. Daha önceki yüzyıllarda felsefî ve dinî bir bakış açısıyla yapılan çalışmalar fizyolojik ve dil bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Bu çağda en büyük atılımlar dilbilim ekolleri (Cenevre, Paris, Kopenhag, Amerika ve Prag) çevresinde gelişmiştir. Özellikle Prag dilbilim okulu, sesbilim konusunda önemli çalışmaların merkezi olmuştur. 1880'lerin sonlarında oluşturulan ve 20. yy. ve daha sonraki dönemlerde çeşitli revizelere uğrayan *"Uluslararası Fonetik Alfabe"* (International Phonetic Alphabet-IPA) ses bilim çalışmalarının önemli bir noktasını temsil etmektedir. IPA'nın gelişimi akustik ve fonetik sahasındaki modern analiz ve yorumlamaların başlangıç noktası olmuştur (Loakes, 2013: 165).

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 2015)

CONSONANTS (PULMONIC)

© 2015 IPA

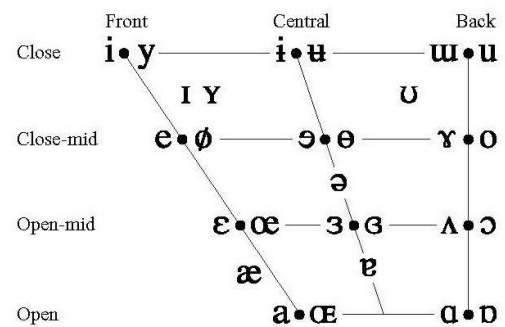
	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b		t d			ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ	n			ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ		r						ʀ		
Tap or Flap		ⱱ	ɾ			ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative			ɬ ɮ								
Approximant		ʋ	ɹ			ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant			l			ɭ	ʎ	ʟ			

Symbols to the right in a cell are voiced, to the left are voiceless. Shaded areas denote articulations judged impossible.

CONSONANTS (NON-PULMONIC)

Clicks	Voiced implosives	Ejectives
ɔ Bilabial	ɓ Bilabial	ʼ Examples:
ɠ Dental	ɗ Dental/alveolar	pʼ Bilabial
ǀ (Post)alveolar	ɗ Palatal	tʼ Dental/alveolar
ǃ Palatoalveolar	ɡ Velar	kʼ Velar
ǂ Alveolar lateral	ɠ Uvular	sʼ Alveolar fricative

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

OTHER SYMBOLS

ɸ Voiceless labial-velar fricative	ɕ ʑ Alveolo-palatal fricatives
ɹ Voiced labial-velar approximant	ɻ Voiced alveolar lateral flap
ɰ Voiced labial-palatal approximant	ɱ Simultaneous ɱ and x
ħ Voiceless epiglottal fricative	
ʕ Voiced epiglottal fricative	Affricates and double articulations can be represented by two symbols joined by a tie bar if necessary.
ʔ Epiglottal plosive	

ts kp

SUPRASEGMENTALS

ˈ Primary stress	ˌ Secondary stress
ː Long	ˑ Half-long
˚ Extra-short	
ˌ Minor (foot) group	
ˎ Major (intonation) group	
ˌ Syllable break	ˌ Linking (absence of a break)

DIACRITICS Some diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. **ɲ̥**

◌̥ Voiceless	◌̤ Breathy voiced	◌̦ Dental
◌̬ Voiced	◌̨ Creaky voiced	◌̩ Apical
◌̪ Aspirated	◌̫ Linguolabial	◌̬ Laminar
◌̭ More rounded	◌̮ Labialized	◌̯ Nasalized
◌̰ Less rounded	◌̱ Palatalized	◌̲ Nasal release
◌̳ Advanced	◌̴ Velarized	◌̵ Lateral release
◌̶ Retracted	◌̷ Pharyngealized	◌̸ No audible release
◌̹ Centralized	◌̺ Velarized or pharyngealized	
◌̻ Mid-centralized	◌̼ Raised	
◌̽ Syllabic	◌̾ Lowered	
◌̿ Non-syllabic	◌̿ Advanced Tongue Root	
◌̻̥ Rhoticity	◌̻̥ Retracted Tongue Root	

TONES AND WORD ACCENTS

LEVEL	CONTOUR
˥ or ˦ Extra high	˥ or ˦ Rising
˧ High	˧ Falling
˨ Mid	˨ High rising
˩ Low	˩ Low rising
˪ Extra low	˪ Rising-falling
˩˥ Downstep	˩˥ Global rise
˩˦ Upstep	˩˦ Global fall

Şekil 1 Uluslararası Fonetik Alfabe

20. yüzyıldan sonraki çalışmalarda dillerdeki seslerin sınıflandırılması zaman içerisinde sesler arası ilişkilerin, ses denkliklerinin ve ses değişikliklerinin incelenmesine evrilmiştir. Modern fonetik çalışmalar söz konusu ses ilişkilerini tarihî-karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya başlamıştır. Ayrıca gelişen teknoloji ile birlikte dil sesleri, laboratuvar ortamlarında incelenmeye başlanmış ve seslerin nitelikleri bilgisayar programlarıyla daha kesin bir şekilde tespit edilebilir duruma gelmiştir.

Tarihî süreç içerisinde temel olarak ünlüler ve ünsüzler olarak sınıflandırılan sesler, çeşitli nitelik ve niceliklerine göre farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Ünlüler artlık, önlük, düzlük, yuvarlaklık, darlık, genişlik, ağızsallık, genizsellik, kısıklık, normal sürelilik ve uzunluk gibi kriterlere göre sınıflandırılırken ünsüzlerin sınıflandırılması dillerdeki sayılarının fazlalığıyla doğru orantılı olarak çeşitlilik arz eder. Eldeki çalışmanın konusu ünlü-ünsüz sınıflandırılmasında ünsüzleri konu edindiği için aşağıda ünsüz kavramının ne olduğu ve dünya dillerinde ve Türkçede bu ünsüzlerin görünümü ve nasıl sınıflandırıldığı tartışılacaktır.

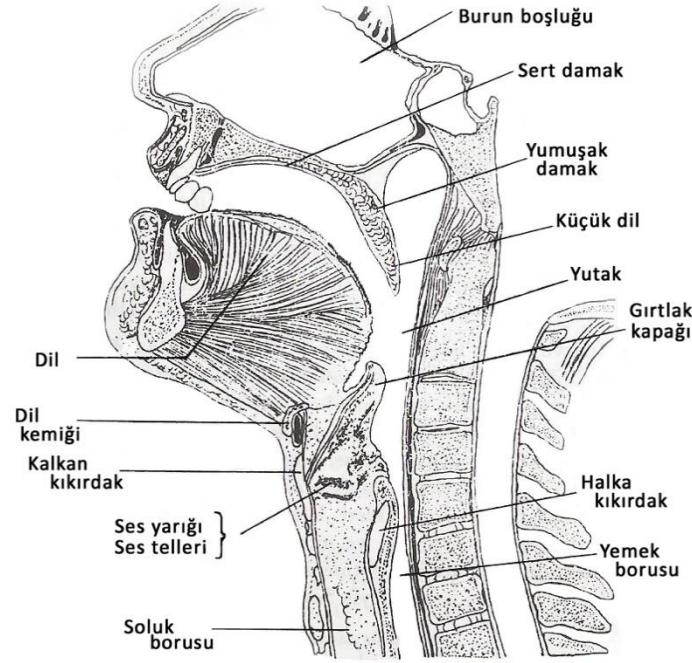
1. 1. Ünsüz Kavramı ve Dünya Dillerinde Ünsüzler

Antik Yunan'dan beri fonetik değerleri incelenen ve sınıflandırılması yapılan sesler, oluşum biçimlerine göre genel olarak ünlüler ve ünsüzler olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir.

Akustik ve boğumlanma özellikleri dikkate alınarak sınıflandırılan sesler, titremleme veya gürültü özelliklerini taşımalarıyla birbirinden ayrılır. Ünlüler titremlemeci; ünsüzler ise gürültücü sesler olarak nitelendirilir. Dil seslerini boğumlanma bakımından ünlüler ve ünsüzler diye ayırmanın genel nedeni şöyle açıklanmaktadır: Ünsüzün oluşumu sırasında basınç ses aygıtının bir üyesi üzerindedir. Ünlülerin oluşumu sırasında ise basınç bir üye üzerinde değil; bütünüyle ses aygıtına yayılmış durumdadır. Kısaca, ünsüzler bölgesel boğumlanma; ünlüler ise genel boğumlanma özelliğine sahiptir (Karaağaç, 2013: 95).

Alman romantiklerinden Novalis ünlü ve ünsüzleri aşağıdaki benzetişlerle ayırt etmektedir: "*Her müzik parçasının bir temel tonu bulunduğu gibi, her insanın konuşması da bir temel vokale sahiptir. -Ruh, birlikte ses verir hâle gelmiş bir bünyedir.- Kâinatın (universum) merkezi ile çevresi (peripherie) birer konsondur. Mimikler, gözlerin ifade ettiği vokallere katılan konsonlardır. Gözlerin parıltıları vokaller, renkleri de ışıklı konsonlardır*" (Üçok, 2007: 91). Foucault (2015: 400) da ünlüleri dilin en akışkan ve dengesiz unsuru olarak ele alırken ünsüzleri ise dilin sağlam mimarisini oluşturan unsurlar olarak değerlendirmektedir. Bu sınıflandırma içerisinde yer alan ve eldeki çalışmanın da temel konusunu teşkil eden ünsüzler, Korkmaz (2007: 230) tarafından ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla ve bir ünlü yardımıyla çıkarılan sesler olarak tanımlanır.

Ünsüzlerin oluşumunda temel özellik seslerin oluşumu sırasındaki kapanma veya engel durumudur. Bu durum ünsüzlerin şekillenmesine ve çeşitlenmesine neden olur. Ses üretim organları bu noktada aktif rol oynayan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Ünsüzlerin oluşumunda görev yapan ses üretim organları anatomi uzmanları ve dil bilimciler tarafından şu şekilde belirtilmiştir: Akciğerler, nefes borusu, yutak, ses telleri, yutak boşluğu, burun boşluğu, ağız boşluğu, dil, dişler, avurtlar, ön damak, arka damak, küçük dil, dudaklar, çeneler (Karaağaç, 2013: 90). Söz konusu ses organları aşağıdaki şekilde görülmektedir (Aksan, 2000: 16).

Şekil 2 Ses Üretim Organları

Ünsüzler söz konusu ses üretim organları vasıtasıyla çıkış biçimleri ve çıkış yerlerine göre çeşitlenmektedir. Bu çeşitlenmede ünsüzler, çıkış biçimlerine göre ötümlü-ötümsüz, ağız-geniz, sürekli-sürekli; çıkış yerlerine göre ise damak (ön-arka), diş (diş-damak, diş eti, diş arası) ve dudak (diş-dudak, çift dudak) ünsüzleri olarak ayrılmaktadır. Ayrıca bu ayrımın dışında kalan bazı farklı boğumlanma biçimlerine göre oluşmuş olan ünsüzlere de çeşitli dünya dillerinde rastlanılmaktadır. Örneğin; bir Afrika dili olan Zulu kendine özgü ünsüzleri olan bir dildir. Zulu dilinde "klik" ya da "tıklama" sesleri olarak tanımlanabilecek alışlagelmedik bir boğumlanma biçimi olan ünsüzler bulunmaktadır. Namibya'da konuşulan Nama dilinde de bu tıklama seslerinden yaklaşık 20 ünsüz bulunmaktadır. Bu tıklama ünsüzleri Bantu dilleri ailesinden olan Güney Afrika yerel dilleri arasında yaygın olarak bulunmaktadır. Ayrıca Buşman dili de "öpücük sesi" benzeri ünsüzleri ile dünya dillerinden ayrılan dillerdendir (Ladefoged ve Disner, 2012: 172, 173). Aleut dilinde ise neredeyse bütün ünsüzler gırtlak ünsüzleridir ve bu dil çift dudak ünsüzleri olmayan birkaç dilden biridir (Ladefoged ve Disner, 2012: 166).

Dünyadaki ünsüzlere bakıldığında bu ünsüzlerin yarısından fazlasının dil ucu ya da bıçağı (dil ucunun hemen arkasındaki kısım) ile boğumlandığı görülürken (Ladefoged ve Disner, 2012: 158) bazı ünsüzlerin ise diğerlerinden daha sık kullanıldığı görülmektedir. Bunların en yaygın olanları ötümsüz ünsüzlerdir (voiceless stops). Dünya dillerinin yaklaşık %98'i "p, t, k" ünsüzlerinin en az ikisine ya da varyantlarına sahiptir (Ladefoged ve Disner, 2012: 158).

Dünyada var olduğu düşünülen yaklaşık 7000 dilde 600'den fazla ünsüzün olduğu düşünülmektedir. Bu ünsüzlerin yaklaşık 100'ü dünyanın en çok konuşulan 10 dilinin ses hazinesi içerisinde yer alır (Ladefoged ve Disner, 2012: 158).

Zaman içerisinde niceliksel ve niteliksel anlamda çokça çeşitlenen ünsüzler aynı zamanda dil ailelerinin ve diller içerisindeki lehçe gruplarının belirlenmesinde temel ölçütlerden biri olmuştur. Bu durumu kanıtlayan araştırmalardan biri 2010 yılında Turchin, Perios ve Gell-Mann

tarafından yapılan "*Analyzing Genetic Connections Between Languages by Matching Consonant Classes*" adlı çalışmadır. Söz konusu çalışmada CCM (The Consonant Class Matching) adlı bir metot kullanılarak diller arasında akrabalık ilişkisi ünsüzler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. CCM metodu ilk olarak Hint Avrupa ve Sami dil ailesine mensup dillere uygulanarak bu iki dil ailesindeki dil akrabalıkları ünsüz eşleşmelerindeki istatistiksel verilerle kanıtlanmıştır. Sonra aynı metot Altay dil ailesindeki dillere uygulanıp ünsüz eşleşmelerinin Hint Avrupa ve Sami dillerinden daha büyük oranda olduğu gözlenmiştir. Bu yöntemle akraba olması muhtemel diller arasındaki ünsüz eşleşmelerinin %45 ila %77 arasında; farklı dil ailelerine yapılan uygulamaların ise %1 ila %7 arasında benzerlik taşıdığı ortaya konulmuştur (Turchin vd., 2010: 117-126).

Konuşma sesleri insanın yaratılışıyla paralel olarak çok çeşitli olarak şekillenebilir. Konuşmacı popülasyonunun büyüklüğü fonemik çeşitliliğin önemli bir nedenidir (Atkinson, 2011: 346). Fakat her dil zaman içerisinde kendine ait boğumlanma eğilimleri oluşturup söz konusu sesleri sayı ve tip bakımından sınırlamıştır. Konuşma seslerinin büyük bir bölümünü oluşturan ünsüzler; dillerde ortalama 15-25 adet bulunmasına karşın, bu sayı Ubih dilinde 78, Marji dilinde 89'dur (Eker, 2006: 251; Özek, 2014: 36).

Dünyadaki tüm dillerin yaklaşık dörtte biri 1000'den az konuşura sahiptir. Bu yüzden dünya dillerindeki 600 farklı ünsüzün büyük bir çoğunluğu 100 yıl sonra kullanılmayacaktır (Ladefoged ve Disner, 2012: 175).

Binlerle ifade edilen diller içerisinde bulunan 600 farklı ünsüz zaman içerisinde coğrafya değişimi, farklı dillerle kurulan ilişkiler, dillerdeki iç ve dış etmenler ve ünsüz seslerin kullanım oranlarının artması veya azalması gibi sebeplerden ötürü değişimlere uğramıştır. Karaağaç, "*Bir dil ne kadar çok kullanılırsa, bir dil ne kadar çok iletişimde bulunursa, o dil, ses, anlam ve alıntılar bakımından o kadar çok değişir*"; Güner ise "*Sık kullanım sonucu işlerlik kazanan sesler, birbirlerini daha sık şekilde etkilerler ve birbirini değiştirirler*" diyerek bu durumu ifade etmişlerdir (Karaağaç, 2010: 50; Güner, 2003: 16).

Ses değişimi, bir dilde kendiliğinden ya da o dilin ses eğilimlerine bağlı olarak bir sesin yerini genellikle kendisine yakın ya da kendisinden türemiş başka bir sese bırakması olarak tanımlanmaktadır (Korkmaz, 2007: 185). Dillerdeki ses değişimleri tesadüfi veya keyfi olarak gerçekleşmezler; aksine fonetik değişimler genel temayüllere tabi olarak ortaya çıkarlar (Foucault, 2015: 402; Üçok, 2007: 151).

Dillerdeki ses değişimlerini *düzenli ses değişimleri* ve *düzensiz ses değişimleri* olarak iki başlık altında toplamak gelenek hâlini almıştır. Düzenli değişimler dilin ediniminde yer alır; düzensiz değişimler kullanımdan kaynaklanır. Bir dili belirli bir yer ve zaman diliminde kullanan insanların ortak ses seçkileri, o dilin o yer ve zamandaki ses sistemini oluşturmakta ve bu seçkilerdeki değişiklikler, o dilin o yer ve zamandaki düzenli ses değişimlerinin belirleyicisi olmaktadır (Karaağaç, 2010: 52, 108).

Foucault (2015: 172), bu düzenli veya düzensiz ses değişimleri içerisinde özellikle gırtlaksal, dilsel, dişsel, dudaksal, burunsal seslerdeki ayrıcalıklı ünsüz değişimlerinin dal sesleri meydana getirdiğini vurgular.

Ünsüzlerdeki ses değişiminin yönü genellikle zor telaffuz edilen ve çok enerji gerektiren seslerden az enerji gerektiren ve kolay telaffuz edilen seslere doğrudur. Karaağaç (2010: 49-51) bu durumu seslerin çıkışlarını kolaylaştırmaya ve sözleri en az çaba yasasına uygun olarak

söyleme eğilimine bağlarken Buran (2021: 553) da bu eğilimin bir bütün hâlinde, tonsuzdan tonluya, tonludan sızıcıya, sızıcıdan ünlüye dönüşme şeklinde işlediğini belirtmiştir.

1. 2. Türk Dilinde Ünsüzlerin Görünümü ve Nitelikleri

Türkçenin ünsüzleri söz içerisinde kullanıldıkları yer itibarıyla arkaik dönemlerde ünlülere kıyasla daha az çeşitlilik arz etmektedir. Ancak tarihî süreç içerisinde Türkçenin ünsüzlerinin sözcükteki kullanım durumlarının çeşitlendiği ve zenginleştiği görülür. Konuyla ilgili olarak Bazin, "*Türk Dillerinin Müsterek Tarafları ve Temâyülleri*" adlı makalesinde Türkçenin ünlü ve ünsüz varlığı ile bu süreçte görülen gelişimini incelemiştir. Bazin'e (1998: 20-21) göre Türkçe ilk hecesinde gelişmiş bir şekilde uzun ünlülerle birlikte 16 ünlü kullanırken söz başında sadece 7 ünsüz bulundurmaktaydı. Söz içinde ise söz başına göre daha zengin bir kullanım vardır. Söz başında 7 olan ünsüz sayısı söz içinde 17'dir. Ünsüzlerde özellikle de söz başında görülen fakir kullanım, Türk dilleri geliştikçe ve zamanla yabancı dillerden sözcükler aldıkça zenginleşmeye başlamıştır. Buna mukabil alt ses birimler oluşup ünsüzler çeşitlenmiştir. Aynı zamanda önceden kullanılan ny, n ve y olarak ayrışırken ñ (ng) ise n ve g seslerine ayrışıp kısmen de kaybolmuştur.

Tambovtsev (2001: 28), Türkçenin eski devirlerdeki ünsüz fakirliğini karşılıklı anlaşılabilirlik ölçütünün artırılma çabasına bağlamaktadır. Tambovtsev'e göre Türk dillerini konuşan halklar, geniş bozkır bölgelerinde çok hızlı hareket eden göçebe topluluklardı. Bu, fonolojik sistemlerinin istikrarlı ve iyi bir iletişim sağlaması gerektiği anlamına geliyordu. Bu tür bir fonolojik süreç, alt ses birimlerden uzak, birbirinden açıkça ayırt edilebilen ses türlerini gerektiriyordu. Çünkü söz konusu niteliklere sahip bir milletin dilinin kolayca tanınabilir birimlere sahip olması gerekirdi.

Türkçenin ünsüzlerinin tarihî süreç içerisindeki zenginleşme temayülü ise Türklerin coğrafi hareketliliği, farklı toplumlarla kurmuş oldukları sosyal ve kültürel ilişkiler ile dilde görülen iç etkenlere bağlıdır. Türkçenin bu ünsüz çeşitlenmesinin tarihî ve çağdaş devirlere yansımaları farklı dönemlerde izlenebilmektedir¹.

Türk dilinde ünsüzler diğer Altay dillerinde olduğu gibi sözcüğün ön, iç ve son seste bulunabilme durumlarına göre çeşitlilik gösterir. Ramstedt, Ana Altay dilinde söz başında bulunabilen ünsüzlerin Altay dilleri grubuna giren dillerdeki durumunu incelerken Ana Türkçede söz başında bulunan ünsüzlerin /k/, /k/, /t/, /y/, /b/, /ç/, /s/ olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iç ve son seste ise /k/, /ğ/, /k/, /g/, /t/, /d/, /p/, /b/, /w/, /ç/, /y/, /ñ/, /n/, /m/, /s/, /l/, /ş/, /r/, /z/ ünsüzlerinin bulunduğunu belirtmiştir (Killi, 1996: 88, 89).

Türkçe sözcüklerin ön, iç ve son seslerinde bulunan bazı ünsüzlerin birincil ya da ikincil olma durumları Türkologlarca tartışılmıştır. Bu seslerden Ana Altayca söz başı *p sesinin durumu ayrı bir önem arz etmektedir. Bu konuda Ana Altayca söz başı *p sesinin p- > f- > h- > Ø şeklinde zamanla kaybolduğuna ilk kez Ramstedt dikkat çekmiş ve söz başı *p sesinin Genel Türkçede ise düştüğünü belirtmiştir (Barutçu, 1989: 2). Poppe ise bu sesin Ön Türkçe ve Ana Türkçede *h olduğunu belirtmiştir. Doerfer de Halaç Türkçesinde Ana Altayca söz başı *p sesine giden h-li şekillerin olduğuna dikkat çekmiştir. Doerfer bu tespiti söz başında h- sesi bulunduran Tuva

¹ Türkçenin tarihî dönemlerindeki ünsüz varlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz İnce, 2021, *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünsüzler*, Kriter Yay.

Türkçesindeki 20, Azerbaycan Türkçesindeki 30, Halaç Türkçesinde ise yaklaşık 350 sözcükle desteklemektedir (Killi, 1996: 89). Räsänen ise Azerbaycan, Özbek, Yeni Uygur, Karakalpak, Türkiye ve Türkmen Türkçelerinin bazı ağızlarında Ana Altayca *p-'nin kalıntısı olduğuna inanılan birincil h-'li sözcüklerin bulunduğunu örneklemiştir. Ayrıca hem Räsänen hem Clauson diğer lehçelerin aksine Halaç Türkçesinde hiçbir yerde /Ø/ olarak değil de daima h-'li olarak bulunan örneklerden hareketle Halaç Türkçesinin birincil h-'yi koruyan tek Türk lehçesi olduğunu savunmuştur. Scherbak da Köktürk ve Uygur dönemi metinlerinde söz başı h- ünsüzünün bulunmayışının Türk dilinde birincil h-'nin olmadığına bir ispat olduğunu düşünmüş; ancak bu görüş Doerfer tarafından eleştirilmiştir. Bang ise h- ünsüzünün bir ön türeme olmadığını Ana Türkçedeki p- ünsüzünün devamı olduğunu savunmuştur. Gülsevin ise ön ses h-'lerin kaynağının sadece *p-'den gelişmeyip daha farklı ses değişimleriyle de söz başı h-'lerin ortaya çıkmış olduğunu belirtmiştir (Gökçe, 1999: 78-80; Gülsevin, 1992: 173-200).

Tartışmalı bir diğer husus ön seste tek ötümlü ünsüz olarak bulunan b- sesidir. Bir kısım araştırmacılar söz başı b- ünsüzünün birincil bir şekilde bulunduğunu kabul ederken bazı araştırmacılar ise bu ünsüzü Proto Türkçe döneminde *p- olarak kurmuştur. Doerfer (1975-1976: 26) bu konuda Proto Türkçe için söz başı b-'nin birincil olup olmadığıyla ilgili üç tezin ileri sürüldüğünü belirtmiştir. b-'nin birincil olarak bulunduğunu Ramstedt, Poppe ve Räsänen savunurken Scherbak, Abdullayev ve Gadziyeva gibi bazı dilciler Ana Türkçe *b-'li yapıların *p-'li şekillerle kurulması gerektiğini iddia etmiştir. Clauson ise Köktürk ve Mani harfli metinlerde p- ve b- ünsüzlerinin ayrı ayrı harf işaretlendirilmeleriyle gösterilmesinden yola çıkarak Ana Türkçede her iki yapının da birincil olarak bulunabileceğini savunmuştur.

Söz içi ve sonu d ünsüzü de yine tartışmalı seslerden biri olmuştur. Türkologlar tarafından çokça tartışılan bu ses Türk lehçelerinin tasnifi meselesine kıstas olarak kabul edilen seslerden biri olduğu için ayrı bir öneme sahiptir. İlk Türkçe d foneminin niteliği ve ne zaman sızıcılışmaya başladığı tartışma konusudur. Bu konuda Budenz bu ses için öncelikli olarak *t ünsüzünün kaynak olabileceğini savunmuştur. Bu ünsüzün Saha Türkçesinde t olarak korunurken diğer lehçelerde d üzerinden y veya z ünsüzüne; Çuvaş Türkçesinde ise z üzerinden r'ye geliştiğini ileri sürmüştür (Ceylan, 1992: 109). Thomsen İlk Türkçe *d ünsüzünün Eski Türkçe döneminde sızıcılıştığını öne sürmüştür. Ramstedt ise Ana Altayca söz içi ve sonu *d ünsüzünün niteliğini günümüzdeki d ünsüzünden farklı olarak düşünerek Ana Türkçe için farklı bir *ḏ tasarlamıştır. Poppe ise Ana Altayca için *d ünsüzünün birincil bir fonem olduğunu ve bütün Altay dillerinde korunduğunu belirterek bu ünsüzün Ana Türkçede *ḏ; Eski Türkçede ise ḏ şeklinde olması gerektiğini belirtmiştir. Cluson ise d ve ḏ'nin ayırımına ilk kez Kaşgarlı'nın DLT'de dikkat çektiğini belirtmiş ancak kendi etimolojik sözlüğünde hem d hem de ḏ ünsüzünü kurmuştur. d ünsüzündeki farklılaşmanın Karahanlı Türkçesi döneminde gerçekleşmesi nedeniyle bu ünsüz Ana Türkçe, Eski Türkçe ve Ortak Türkçenin ünsüz sistemlerinde d şeklinde kurulmalıdır (Gökçe, 1999: 83).

Söz içi ve sonu d ünsüzü gibi söz başı y- ünsüzü de tartışılan bir diğer sestir. Németh, lehçe tasniflerine esas olan Ortak Türkçe y ünsüzüne karşılık söz başında s- bulunduran Çuvaş ve Saha Türkçelerini "*s Türkçesi*", diğer lehçeleri ise "*y Türkçesi*" olarak sınıflandırmıştır. Türkologların geneli Ana Türkçedeki *y ünsüzünün asıl kaynağını Ana Altayca *ḏ olarak görmektedir. Bu isimlere Scherbak da *y ünsüzünü Ana Türkçede *d şeklinde tasarlayarak

katılmıştır. Ana Türkçedeki *y ünsüzünün ise *y > y, c², ç, j, z, d, s, ş alt ses birimlerine geliştiğini belirtmektedirler. Fakat bazı dilciler Ana Türkçe *y'nin Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerindeki bu değişim çizgisine katılmamaktadırlar. Örneğin Poppe /c/, /s/ ve /ş/'li şekillerin Ana Türkçe *y'den geliştiğini kabul etmez, c ile y ünsüzünün belki de bir ana fonemin değişik şekilleri olabileceğini iddia eden Poppe, Ana Altayca *d'nin Ana Türkçede aldığı değeri *Y (c'ye kaçan y) olarak göstermiştir. Dilaçar'a göre ise bu seslere kaynaklık eden şekil d bulanık fonemi olup değişimin şu şekilde olduğunu düşünmektedir: *d > d > c > ş/s; *d > d > c; *d > Y > y. Räsänen de söz başı y ünsüzünün Ana Altaycadaki *n, *d, *c, *y ünsüzlerini karşıladığını ve eski yazmalarda y ünsüzünün korunduğunu belirtmiştir (Dilâçar, 1957: 84-89; Gökçe, 1999: 84).

Zetasizm-rotasizm meselesi de ünsüzler açısından Türk dilinin tartışmalı konularındandır. Ortak Türkçe z ve ş ünsüzlerinin Çuvaş Türkçesi ile Altay dillerinden Moğolca ve Mançu Tunguzcadaki r ve l ünsüzlerine denkliğinin tespiti bu ünsüzlerden hangilerinin birincil olduğu tartışmalarını başlatmıştır. İlk olarak bu denklikten bahseden Schott olmuştur. Ancak bu denkliği sistematik olarak ortaya koyan Ramstedt'tir. Ramstedt, önce Moğolcadaki r ve l ünsüzlerinin z ve ş ünsüzlerinden geliştiğine inanmış fakat Altay dilleri üzerine yapılan çalışmalar ilerledikçe Çuvaş Türkçesi ve Moğolcadaki r ve l'nin z ve ş'den daha eski olduğu görüşünü savunmuştur. Poppe de rotasizm konusunda Ramstedt'in görüşlerini paylaşmaktadır. Gombocz ise Ortak Türkçe, Çuvaş Türkçesi, Moğolca ve Mançu Tunguzca arasındaki r/z-l/ş denkliklerinin doğruluğunu ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Fakat diğerlerinden ayrılarak bu denklikte r ve l'nin değil z ve ş ünsüzlerinin birincil olduğunu savunarak yeni bir tartışma başlatmıştır. Németh, Radloff ve Scherbak Gombocz'un bu düşüncelerini geliştirerek z ve ş'nin eskiliğini savunmuşlardır. Bu noktada Scherbak Ana Türkçede birincil uzun ünlü bulunduran tek heceli sözcüklerin sonunda yer alan s ünsüzünün Türk dilinin bazı kollarında s ünsüzüne; Eski Çuvaş Türkçesinde ise önce z'ye daha sonra r'ye geliştiğini belirterek z ve ş ünsüzlerinin birincilliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Tekin ise Scherbak'ın ortaya attığı bu tezin uzun ünlüler barındırmayan normal süreli ünlülü sözcüklerde de rastlanıldığını belirterek doğru olmadığını iddia etmiş ve r/l ünsüzlerinin birincil olduğunu iddia etmiştir. Pritsak ve Biyişev de bu denkliğin fonolojik değil morfo-fonetik ve morfolojik kaynaklı olduğunu savunmuşlardır. Pritsak z ve ş seslerinin -rti-, -lti- ses gruplarından büzüşerek geliştiğini öne sürmüştür. Biyişev ise *semiz* ve *semir-* ile *kutuz* ve *kutur-* sözcüklerinden hareketle burada r-z paralelliğinin olmadığını, bunların farklı ekler olduğunu savunmuştur (Eren, 1999: 79-88; Scherbak, 1987: 281-288; Tekin, 2003: 1-37; Killi, 1996: 90).

Tüm bu tartışmaların ışığında Türkçenin fonetiğine bakıldığında Ortak Türkçenin ünsüz düzeninin şu şekilde oluştuğu görülmektedir.

² y- > c- değişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ercan Alkaya, 2017, "Tatar Türkçesi Yazı Dilinde ve Ağızlarında y-/c- Sesi Üzerine", Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKİAD), C: 1, S: 1, s. 24-38.

ÇIKIŞ BİÇİMİNE GÖRE				ÇIKIŞ YERİNE GÖRE						
				Damak Ünsüzleri		Diş Ünsüzleri			Dudak Ünsüzleri	
				Arka Damak	Ön Damak	Diş-Damak	Diş Eti	Diş Arası	Diş-Dudak	Çift Dudak
Süreklî	Akıcı	Ağız	Ötümlü			y	l, r			
			Ötümsüz							
		Geniz	Ötümlü	ñ		n, ñ				m
			Ötümsüz							
	Sızıcı	Ağız	Ötümlü					z		
			Ötümsüz				ş	s		
		Geniz	Ötümlü							
			Ötümsüz							
Süreksiz	Ağız		Ötümlü	ğ	g	d				b
			Ötümsüz	k	k	t	ç			p
	Geniz		Ötümlü							
			Ötümsüz							

Tablo 1 Ortak Türkçenin Ünsüz Düzeni

Ortak Türkçenin ünsüz düzeninde çıkış yerlerine göre şu ünsüzler bulunmaktadır:

Damak Ünsüzleri: /g/, /ğ/, /k/, /k/, /ñ/

Diş Ünsüzleri: /ç/, /d/, /l/, /n/, /ñ/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/

Dudak Ünsüzleri: /b/, /m/, /p/

Ortak Türkçenin ünsüzleri sözcük içerisinde bulunduğu yere göre şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Söz Başı: /b/, /ç/, /k/, /k/, /s/, /t/, /y/.

Söz İçi: /b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/.

Söz Sonu: /b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/.

Ortak Türk dilinde görülen bu ünsüz varlığı, Türk boylarının hareketliliği ve farklı coğrafyalara yayılarak farklı milletlerle kurmuş oldukları temaslar doğrultusunda daha da zenginleşmiştir. Farklı kültürlerle ve dinlerle tanışan Türklerin dili zaman içerisinde farklı dillerden etkilenecek bünyesine kattığı yeni alıntı sözcükler, farklı alfabe ve imlâ özelliklerinden kaynaklanan bazı değişimler yaşamıştır. Bu değişimin kendini önemli oranda hissettirdiği alanlardan biri de Türkçenin ses sistemidir. Ünsüzler açısından bakıldığında Ortak Türkçenin ses sistemine farklı seslerin eklendiği görülür. Ayrıca bu dış etmenlerin yanı sıra Türk dilinin kendi iç dinamiklerinde görülen ses değişimleri de dal sesler oluşturmuştur. Baskakov, bu değişimlerin uzun bir zaman diliminde ve çeşitli Türk lehçelerinde farklı şekillerde oluştuğunu ve bazı Türk lehçelerinin arkaik ünsüz sistemini koruduğunu, bazılarının ise alt katman ve yan katman etkisiyle oluşan ve onları başka Türk lehçelerinden ayıran kendilerine özgü nitelikler kazandığını belirtmiştir (Baskakov, 2006: 102). Ünsüzlerdeki tüm bu çeşitlenme Türkçeye ön, iç ve son seste yer alabilen zengin bir ünsüz varlığı sunmuştur.

Türkçenin çıkış yerine göre ses birim ve alt ses birim niteliğindeki ön, iç ve son seste bulunabilen ünsüzleri şu şekilde gösterilebilir:

Damak Ünsüzleri: /g/, /ğ/, /ğ/, /ğ/, /h/, /h/, /k/, /k/, /k/, /ñ/

Diş Ünsüzleri: /c/, /ç/, /d/, /d/, /j/, /l/, /n/, /n/, /r/, /s/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/, /z/

Dudak Ünsüzleri: /b/, /b/, /f/, /m/, /p/, /v/, /w/.

ÇIKIŞ BİÇİMİNE GÖRE				ÇIKIŞ YERİNE GÖRE						
				Damak Ünsüzleri		Diş Ünsüzleri			Dudak Ünsüzleri	
				Arka Damak	Ön Damak	Diş-Damak	Diş Eti	Diş Arası	Diş-Dudak	Çift Dudak
Süreklili	Akıcı	Ağız	Ötümlü	(ğ)	(ğ)	y	l, r			
			Ötümsüz							
		Geniz	Ötümlü	ñ		n, n				m
			Ötümsüz							
	Sızıcı	Ağız	Ötümlü	(h)	(h)		(j)	z, (z)	(v), (w)	
			Ötümsüz				ş	s, (s)	(f)	
		Geniz	Ötümlü							
			Ötümsüz							
Süreksiz	Ağız		Ötümlü	ğ	g	d	(c)	(d)		b, (b) ³
			Ötümsüz	k	k, (k) ⁴	t	ç			p
	Geniz		Ötümlü							
			Ötümsüz							

Tablo 2 Türkçenin Ünsüz Varlığı

Türkçe ses ve biçim bilgisi, söz dizimi, vurgu gibi bir dili diğer dillerden ayıran temel nitelikler açısından kendine özgü sağlam sistemi bulunan köklü dillerden biridir. Türkçenin ses sistemi içerisinde yer alan ünsüzlere bakıldığında da bu sağlam kuralların işlediği görülmektedir.

Türkçenin ünsüz niteliği açısından karakteristik özelliklerinden biri bilgi yükünün ünlülerden çok ünsüzler üzerine yüklenmiş olmasıdır. Eski metinlerin yazımında bu özellik nedeniyle ünlü seslerin bir kısmı yazıda gösterilmezken ünsüzlerin neredeyse tamamı gösterilmiştir (Buran, 2021: 559).

Türkçedeki ünsüzlerin öne çıkan bir diğer niteliği ses birim durumundaki birçok ünsüzün kendisine yakın nitelikte çokça dal sesler oluşturmalarıdır. Öyle ki, bu noktada oluşan dal sesler bazı lehçelerin karakteristik özelliklerini oluşturmaktadır (ET y > Krg. c, Kzk. j vb.).

Türkçenin ünsüz varlığına bakıldığında çoğunlukla ötümsüz ünsüzlerden yana bir dil olduğu görülür. Özellikle tarihî devirlerde sözcüklerin kök ve gövdeleri ile eklerinde ötümsüz ünsüzlerin ağırlıklı olduğu sonradan bu ünsüzlerin ötümlü karşılıklarına değiştiği bilinmektedir. Bu noktada Türkçenin ortaya çıkan temel niteliklerden birinin de ünsüz değişim yönünün genellikle ötümsüzden ötümlüye, ötümlüden sızıcıya, sızıcıdan da ünlüye doğru bir yol izlediği

³ Hakas ve Tuva Türkçesindeki yarı ötümlü b-p arası ses.

⁴ Karay Türkçesindeki yarı ön damaksıl orta damak k'si.

görülmektedir. Ayrıca bu özellik zaman içerisinde ses gruplarının ünlüleşme eğilimini de doğurmuştur⁵.

Türkçede ünsüzlerin erime ve düşme temayülünün genellikle yarı ünlü olarak değerlendirilen h, y, v, ğ gibi seslere dönüştüğü bir ara form olmadan gerçekleşmediği görülür (k > ğ > Ø; s > ş > h > Ø vb.).

Ünsüzlerin ön, iç ve son seste bulunma durumları Türkçe için sınırlılık arz etmektedir. Ortak Türkçenin ünsüz sistemine bakıldığında hangi seslerin ön, iç ve son seslerde yer alabileceği görülmekle birlikte daha çok ünsüzlerin sınırlılık durumunun ön seste yoğunlaştığı izlenmektedir. Bu yüzden Türkçe sözcükler r/l/m,/ğ/v/j/ş/c/ gibi ünsüzlerle başlamaz. Ayrıca genellikle tonlulaşma eğilimi bulunan bazı lehçeler dışında son seste b/c/d/g/ğ gibi ünsüzler bulunmamaktadır.

Türkçenin bazı istisnalar dışında ünsüz çiftlerine karşı olma durumu da önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçenin bazı lehçelerinde son seste yer aldığı görülen st, rk, lp, rs, lk vb. gibi ünsüz çiftlerinin diğer bazı Türk lehçelerinde araya bir ünlü ses aldığı bilinmektedir (alp > alıp, börk > börük, teñri > teñiri/teñir vb.). Nalbant (2017: 64-65), özellikle Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ayırıcı bir özellik olarak görülen bu durumu, Ana Altaycada son sesinde ünlü seslerle tasarlanmış arkaik yapılarla kıyaslayarak sondaki ünsüz çiftlerinin ünlü düşmesi sonucunda oluştuğunu iddia etmektedir (berk < parki; ilk < ileka; tart- < tert'a). Ünsüz çiftlerinin arasında oluşan türemeleri de Türkçenin çift ünsüzlere karşı tutumunun bir yansıması olarak düşünmektedir.

Türkçe özellikle ses uyumları açısından sistematik bir dildir. Ünsüzler açısından da ötümlülük ve ötümsüzlük uyumu önemli bir kriter olarak görülmektedir. Genellikle ünlü-ötümlü; ötümlü-ötümlü; ötümsüz-ötümsüz yapısı işler vaziyettedir. Ancak Eski Türkçe döneminde ve yine yazı dili olma niteliğini nispeten daha geç veya yapay yollarla kazanmış bazı Türk lehçeleri ile bazı ekleri tek şekilli kullanma temayülü gösteren tarihî veya çağdaş Türk lehçelerinde (Örn. Eski Oğuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi vb.) bu ünsüz uyumlarının bozulduğu görülmektedir (Buran, 2017: 3).

⁵ Ses gruplarının ünlüleşme eğilimi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Kaan YALÇIN, 2011, "Türk Dilinde Ses Grupları ve Ses Gruplarının Ünlüleşmesi", Turkish Studies, 6/3. s. 1592-1622.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE ÜNSÜZLER VE ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ

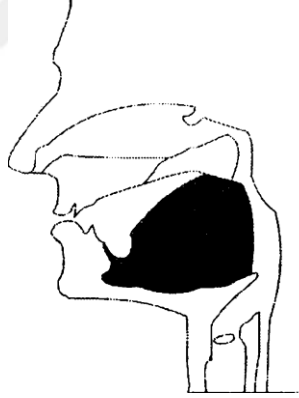
Çalışmanın bu bölümünde Türk dilinin lehçelerinde kullanılmış olan sesbirim veya altsesbirim niteliğindeki ünsüzler ve söz konusu ünsüzlerin söz başındaki, söz içindeki ve söz sonundaki durumları Eski Türkçe ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. İncelemede yalnızca Türkçe kökenli sözcüklerin kök yapıları ele alınmış; ekleşme sonucunda oluşan ses değişikliklerine yer verilmemiştir.

2. 1. Damak Ünsüzleri

Akciğerden gelen havanın ses üretim organlarından damakta boğumlanan seslere damak ünsüzleri denir. Bu tür ünsüzler dil sırtının tümseklenip ön veya arka damağa dokunması ya da yaklaşması sonucu boğumlanırlar (Korkmaz, 2007: 63). Damağın arka tarafında oluşan ünsüzlere arka damak ünsüzleri; ön tarafında oluşanlara ise ön damak ünsüzleri denir. Türkçede damak ünsüzleri olarak nitelenen ünsüzler /g/, /ğ/, /ğ/, /h/, /h/, /k/, /k/ ve /ñ/ sesleridir.

2. 1. 1. Arka Damak Ünsüzleri

Dil sırtının geriye yumuşak damağa doğru yükselmesi ile boğumlanan seslere arka damak ünsüzleri denir. Türkçede arka damak ünsüzleri olarak nitelenen ünsüzler /ğ/, /ğ/, /h/, /k/ ve /ñ/ ünsüzleridir (Korkmaz, 2007: 25).

Şekil 3 Arka Damak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013:99).

2. 1. 1. 1. /ğ/

Ötümlü ve süresiz bir arka damak ünsüzüdür. Bu ses birçok lehçede arka damağın daha arka kısmında gırtlığa yakın bir şekilde ve belirgin olarak seslendirilmektedir. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçede söz başında yalnızca k > ğ ötümlüleşmesi ile gelişmeli olarak bulunabilen /ğ/ sesi iç ve son seste birincil olarak bulunmaktadır.

2. 1. 1. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 1. 1. 1. Ön Seste

Söz başında /ğ-/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde birincil bulunmayıp k- > ğ- ötümlüleşmesi ile oluşmuştur.

2. 1. 1. 1. 1. 2. İç Seste

/-ğ-/ ünsüzü iç ses durumunda Oğuz grubu Türk lehçelerinde korunmuş (-ğ- > -ğ-), süreklileşmeye uğramış (-ğ- > -ğ- / -ğ- > -v-) ya da düşmüştür (-ğ- > Ø). Söz konusu ünsüz olayları sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir.

2. 1. 1. 1. 1. 2. 1. Korunması

-ğ- > -ğ-

ET *adğır*

Gag. *ayğır/hayğır*; TT *aygır* “aygır”

krş. Az. *ayğır* (Gabain, 2000: 258; ADİL1: 181; Gaydarci vd., 1991: 22, 116; TS: 203).

ET *boğaz*

Tkm. *boğaz*; “boğaz”

krş. Az. *boğaz*; Gag. *buaz*; TT *boğaz* (Gabain, 2000: 269; ADİL1: 328; Gaydarci vd., 1991: 41; Tekin vd., 1995: 76; TS: 370).

ET *karğa* < **kārğa*

Gag. *ğarğa*; Tkm. *ğarğa*; TT *karga* “karga”

krş. Az. *ğarğa* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Gaydarci vd., 1991: 100; Tekin vd., 1995: 232; TS: 1326).

ET *oğlan*

Gag. *oğlan*; Tkm. *oğlan* “oğlan”

krş. Az. *oğlan*; TT *oğlan* (Gabain, 2000: 288; ADİL3: 514; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 482; TS: 1789).

ET *damğa*

Gag. *damğa*; TT *damga* “damga”

krş. Az. *damğa* (Gabain, 2000: 296; ADİL1: 529; Gaydarci vd., 1991: 67; TS: 590).

2. 1. 1. 1. 1. 2. 2. Süreklileşmesi

-ğ- > -ğ-

ET *ağır*

Az. *ağır*; TT *ağır* “ağır”

krş. Gag. *ār*; Tkm. *ağır* (Gabain, 2000: 259; ADİL1: 60; Gaydarci vd., 1991: 1; Tekin vd., 1995: 24; TS: 40).

ET *buğday*

Az. *buğda*; TT *buğday* “buğday”

krş. Gag. *būday*; Tkm. *buğday* (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 354; Gaydarci vd., 1991: 43; Tekin vd., 1995: 85; TS: 404).

ET soğan

Az. *soğan*; TT *soğan* “soğan”

krş. Gag. *suən*; Tkm. *şoğan* (DLT: 826; ADİL4: 133; Gaydarci vd., 1991: 226; Tekin vd., 1995: 581; TS: 2129).

ET ağaç

Az. *ağac*; TT *ağaç* “ağaç”

krş. Gag. *āç*; Tkm. *ağaç* (Gabain, 2000: 273; ADİL1: 53; Gaydarci vd., 1991: 1; Tekin vd., 1995: 22; TS: 37).

ET yağmur

Az. *yağmur*; TT *yağmur* “yağmur”

krş. Gag. *yāmür*; Tkm. *yağmır* (Gabain, 2000: 307; ADİL4: 503; Gaydarci vd., 1991: 254; Tekin vd., 1995: 669; TS: 2502).

-ğ- > -v-

ET ağı

Tkm. *avı* “ağı, zehir”

krş. Az. *ağı*; TT *ağı* (Gabain, 2000: 259; ADİL1: 58; Tekin vd., 1995: 37; TS: 39).

ET buzağı

Az. *buzov*; Tkm. *buzav* “buzağı”

krş. Gag. *buzā*; TT *buzağı* (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 368; Gaydarci vd., 1991: 44; Tekin vd., 1995: 90; TS: 420).

ET kuğu

Tkm. *ğuv* “kuğu”

krş. Az. *ğu*; TT *kuğu* (Gabain, 2000: 284; ADİL3: 199; Tekin vd., 1995: 314; TS: 1517).

ET soğuk

Tkm. *şovuķ* “soğuk”

krş. Az. *soyuk*; Gag. *sūk*; TT *soğuk* (Gabain, 2000: 294; ADİL4: 142; Gaydarci vd., 1991: 227; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2130).

-ğ- > -y-

ET soğuk

Az. *soyuk* “soğuk”

krş. Gag. *sūk*; Tkm. *şovuķ* TT *soğuk* (Gabain, 2000: 294; ADİL4: 142; Gaydarci vd., 1991: 227; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2130).

2. 1. 1. 1. 2. 3. Düşmesi

-ğ- > Ø

ET bulğan-

Az. *bulan-*; Gag. *bulan-*; Tkm. *bulan-*; TT *bulan-* “bulanmak, karışmak” (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 357; Gaydarci vd., 1991: 42; Tekin vd., 1995: 86; TS: 407).

ET burğu

Az. *boru*; Gag. *boru*; TT *boru* “boru” (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 335; Gaydarci vd., 1991: 39; TS: 381).

ET *kazganç*

Az. *gazanc*; Gag. *kazanç*; Tkm. *gazanç*; TT *kazanç* “kazanç” (Gabain, 2000: 279; ADİL3: 87; Gaydarci vd., 1991: 141; Tekin vd., 1995: 243; TS: 1371).

ET *kulgak*

Az. *gulağ*; Gag. *kulak*; Tkm. *gulağ*; TT *kulak* “kulak” (Gabain, 2000: 284; ADİL3: 203; Gaydarci vd., 1991: 154; Tekin vd., 1995: 306; TS: 1518).

ET *tamgak*

Az. *damag*; Gag. *damak*; Tkm. *damak*; TT *damak* “damak” (Gabain, 2000: 296; ADİL1: 525; Gaydarci vd., 1991: 67; Tekin vd., 1995: 132; TS: 588).

2. 1. 1. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde -ğ ünsüzü korunmuş (-ğ > -ğ) ya da ötümsüzleşmiş (-ğ > -k/-k), süreklileşmiş (-ğ > -ğ) ya da düşmüştür (-ğ > Ø). Ötümsüzleşme genellikle Türkiye Türkçesinde görülmekte iken süreklileşme olayı Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde görülüp Türkmen Türkçesinde seyrek olarak bulunmakta, Gagavuz Türkçesinde görülmemektedir. Özellikle -ğ ünsüzünün düşmesi Gagavuz Türkçesinde sistemli bir şekilde gerçekleşmiş, bazı sözcüklerde telafi uzunluğu denilen ünsüz düşmesinden kaynaklı bir ünlü uzaması olayına da neden olmuştur. Diğer lehçelerde de sistematik olmamakla birlikte bu olaya rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 1. 3. 1. Korunması

-ğ > -ğ

ET *bağ*

Tkm. *bāğ* “bağ, ip”

krş. Az. *bağ*; Gag. *bā*; TT *bağ* (Gabain, 2000: 269; Altaylı, 2018: 313; Gaydarci vd., 1991: 25; Tekin vd., 1995: 42, TS: 224).

ET *otağ*

Tkm. *otağ* “otağ, oda”

krş. Az. *otağ*; Gag. *oda*; TT *otağ* (DLT: 779; Altaylı, 2018: 2635; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 493; TS: 1821).

ET *sağ*

Tkm. *sağ* “esen, canlı”

Az. *sağ*; Gag. *sā*; TT *sağ* (DLT: 798; Altaylı, 2018: 2860; Gaydarci vd., 1991: 204; Tekin vd., 1995: 551; TS: 2003).

ET *tag*

Tkm. *dāğ* “dağ”

krş. Az. *dağ*; Gag. *dā*; TT *dağ* (Tekin, 2016: 308; Altaylı, 2018: 759; Gaydarci vd., 1991: 65; Tekin vd., 1995: 130, TS: 576).

ET *yılığ*

Az. *ılığ* “ılık, sıcak”

krş. Gag. *ılı*; Tkm. *yılı*; TT *ılık* (Gabain, 2000: 310; ADİL2: 529; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 699; TS: 1124).

2. 1. 1. 1. 1. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-ğ > -k /-k

ET *yılığ*

TT *ılık* “ılık, sıcak”

krş. Az. *ılığ*; Gag. *ılı*; Tkm. *yılı* (Gabain, 2000: 310; ADİL2: 529; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 699; TS: 1124).

ET *ulağ*

TT *ulak* “elçi, haberci”

krş. Tkm. *ulağ* (Gabain, 2000: 304; Tekin vd., 1995: 645; TS: 2413).

2. 1. 1. 1. 1. 3. 3. Süreklileşmesi

-ğ > -ğ

ET *bağ*

Az. *bağ*; TT *bağ* “bağ, ip”

krş. Gag. *bā*; Tkm. *bāğ* (Gabain, 2000: 269, Altaylı, 2018: 313; Gaydarci vd., 1991: 25; Tekin vd., 1995: 42, TS: 224).

ET *kuruğ*

Az. *kuruğ* “kuru”

krş. Gag. *kuru*; Tkm. *ğūrı*; TT *kuru* (Gabain, 2000: 284; Altaylı, 2018: 1881; Gaydarci vd., 1991: 156; Tekin vd., 1995: 310; TS: 1536).

ET *sağ*

Az. *sağ*; TT *sağ* “esen, canlı”

krş. Gag. *sā*; Tkm. *şag* (DLT: 798; Altaylı, 2018: 2860; Gaydarci vd., 1991: 204; Tekin vd., 1995: 551; 2003; TS: 2003).

ET *tağ*

Az. *dağ*; TT *dağ* “dağ”

krş. Tkm. *dāğ*; Gag. *dā*; (Tekin, 2016: 308; Altaylı, 2018: 759; Gaydarci vd., 1991: 65; Tekin vd., 1995: 130, TS: 576).

ET *yāğ*

Az. *yağ*; TT *yağ* “yağ”

krş. Gag. *yā*; Tkm. *yāğ*; (DLT: 940; Altaylı, 2018: 3528; Gaydarci vd., 1991: 254; Tekin vd., 1995: 668; TS: 2499).

2. 1. 1. 1. 1. 3. 4. Düşmesi

-ğ > Ø

ET *kapığ*

Az. *ğapı*; Gag. *kapu*; Tkm. *ğapı*; TT *kapı* “kapı” (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1959; Gaydarci vd., 1991: 134; Tekin vd., 1995: 226; TS: 1306).

ET *katığ*

Az. *ğatı*; Gag. *katı*; Tkm. *ğatı*; TT *katı* “katı, sert” (Gabain, 2000: 278; ADİL3: 74; Gaydarci vd., 1991: 138; Tekin vd., 1995: 238; TS: 1349).

ET *kuğuğ*

Az. *đuyu*; Gag. *kuyu*; Tkm. *đuyı*; TT *kuyu* “kuyu” (DLT: 745; Altaylı, 2018: 2223; Gaydarci vd., 1991: 158; Tekin vd., 1995: 315; TS: 1550).

ET *sarığ*

Az. *sarı*; Gag. *sarı*; Tkm. *şarı*; TT *sarı* “sarı” (Gabain, 2000: 292; Altaylı, 2018: 2889; Gaydarci vd., 1991: 209; Tekin vd., 1995: 562; TS: 2035).

ET *uluğ*

Az. *ulu*; Gag. *ulu*; Tkm. *ulı*; TT *ulu* “ulu, büyük” (Gabain, 2000: 304; Altaylı, 2018: 3406; Gaydarci vd., 1991: 249; Tekin vd., 1995: 646; TS: 2414).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
ğ	İç Ses	ğ, v, y, Ø	ğ, Ø	ğ, v, Ø
	Son Ses	ğ, Ø	Ø	ğ, k, Ø

Tablo 3 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 1. 2. 1. Ön Seste

/ğ-/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde birincil olmayıp k- > ğ- ötümlüleşmesi yolu ile oluşmuştur.

2. 1. 1. 1. 2. 2. İç Seste

İç ses -ğ- ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde sistematik bir görünüm arz etmemektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş (-ğ- > -ğ-), süreklileşmiş (-ğ- > -ğ- / -ğ- > -h- / -ğ- > -h- / -ğ- > -w-) ya da düşmüştür (-ğ- > Ø).

2. 1. 1. 1. 2. 2. 1. Korunması

-ğ- > -ğ-

ET *çığır*

Bşk. *sığır*; Krç. Blk. *cığırık*; Kkp. *şığır*; Kzk. *şığır*; Kmk. *cığır*; Nog. *şığır*; Tat. *çığır* “makara, çıkırık”

krş. Kır. Tat. *çığırık* (DLT: 621; Özşahin, 2017: 520; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 253; Koç vd., 2003: 651; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 83; Pekacar, 2011: 91).

ET *ığaç*

Bşk. *ağaş*; Krç. Blk. *ağaç*; Krg. *cığaç*; Nog. *ağaş*; Tat. *ağaç* “ağaç”

krş. Kkp. *ağaş*; Kar. *ahaç*; Kzk. *ağaş*; Kır. Tat. *ağaç*; Kmk. *ağaç* (Gabain, 2000: 273; Özşahin, 2017: 19; Tavkul, 2000: 71; Uyğur, 2019: 15; Çulha, 2006: 42; Koç vd.,

2003: 25; Yudahin, 2011: 207; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 41; Pekacar, 2011: 26; Kalmıkova, 1963: 25; Öner, 2015: 26).

ET *ķargā* < **ķārģa*

Bşk. *ķargā*; Krç. Blk. *ķargā*; Kkp. *ķargā/ģargā*; Kır. Tat. *ķargā* Nog. *ķargā*; Tat. *ķargā* “karga”

krş. Kar. *karha*; Kzk. *ķargā*; Krg. *ķargā*; Kmk. *ķargā*; (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 408; Üseinov, 2015: 121; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 272).

ET *yalģan*

Bşk. *yalģan*; Krç. Blk. *calģan*; Krg. *calģan*; Nog. *yalģan*; Tat. *yalģan* “yalan”

krş. Kkp. *jalģan*; Kar. *yalhan*; Kzk. *jalģan*; Kır. Tat. *yalan*; Kmk. *yalģan* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 689; Tavkul, 2000: 136; Uyğur, 2019: 222; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 379; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

2. 1. 1. 1. 2. 2. 2. Süreklileşmesi

-ģ- > -ğ-

ET *çıģır*

Kır. Tat. *çıģırık* “makara, çıkırık”

krş. Bşk. *sıģır*; Krç. Blk. *cıģırık*; Kkp. *şıģır*; Kzk. *şıģır*; Kmk. *cıģır*; Nog. *sıģır*; Tat. *çıģır* (DLT: 621; Özşahin, 2017: 520; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 253; Koç vd., 2003: 651; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 83; Pekacar, 2011: 91).

ET *ķargā* < **ķārģa*

Kzk. *ķargā*; Krg. *ķargā*; Kmk. *ķargā* “karga”

krş. Bşk. *ķargā*; Krç. Blk. *ķargā*; Kkp. *ķargā/ģargā*; Kar. *karha*; Kır. Tat. *ķargā*; Nog. *ķargā*; Tat. *ķargā* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 408; Üseinov, 2015: 121; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 272).

ET *ķarģis*

Kzk. *ķarģis*; Krg. *ķarģis*; Kmk. *ķarģis* “beddua”

krş. Bşk. *ķarģis*; Krç. Blk. *ķarģis*; Kkp. *ģarģis*; Kar. *ķarģis*; Kır. Tat. *ķarģis*; Nog. *ķarģis*; Tat. *ķarģis* (DLT: 686; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 273).

ET *yalģan*

Kkp. *jalģan*; Kzk. *jalģan*; Kmk. *yalģan* “yalan”

krş. Bşk. *yalģan*; Krç. Blk. *calģan*; Kar. *yalhan*; Krg. *calģan*; Kır. Tat. *yalan* Nog. *yalģan*; Tat. *yalģan* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 689; Tavkul, 2000: 136; Uyğur, 2019: 222; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 379; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

-ğ- > -h-

ET *ığaç*

Kar. *ahaç* “ağaç”

krş. Bşk. *ağas*; Krç. Blk. *ağaç*; Kkp. *ağas*; Kzk. *ağas*; Krg. *cığaç*; Kır. Tat. *ağaç*; Kmk. *ağaç*; Nog. *ağas*; Tat. *ağaç* (Gabain, 2000: 273; Özşahin, 2017: 19; Tavkul, 2000: 71; Uyğur, 2019: 15; Çulha, 2006: 42; Koç vd., 2003: 25; Yudahin, 2011: 207; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 41; Pekacar, 2011: 26; Kalmıkova, 1963: 25; Öner, 2015: 26).

ET *karğa* < **kārğa*

Kar. *karha* “karga”

krş. Bşk. *karğa*; Krç. Blk. *karğa*; Kkp. *karğa/ğarğa*; Kzk. *karğa*; Krg. *karğa*; Kır. Tat. *karğa*; Kmk. *karğa*; Nog. *karğa*; Tat. *karğa* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 408; Üseinov, 2015: 121; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 272).

ET *kadğu*

Kar. *kayhı* “kaygı”

krş. Bşk. *kayğı*; Krç. Blk. *kayğı*; Kkp. *kayğı*; Kzk. *kayav*; Krg. *kayğı*; Kır. Tat. *kayğı*; Kmk. *kayğı*; Tat. *kayğı* (Gabain, 2000: 276; Özşahin, 2017: 340; Tavkul, 2000: 249; KKTS3: 98; Çulha, 2006: 74; Koç vd., 2003: 305; Yudahin, 2011: 420; Üseinov, 2005: 116; Pekacar, 2011: 255; Öner, 2015: 280).

ET *kısğa*

Kar. *kışha*; “kışa”

krş. Bşk. *kışka*; Krç. Blk. *kışha*; Kkp. *kışka*; Kzk. *kışa*; Krg. *kışka*; Kır. Tat. *kışka*; Kmk. *kışğa*; Nog. *kışka*; Tat. *kışka* (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 356; Tavkul, 2000: 261; Uyğur, 2019: 343; Çulha, 2006: 77; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 197; Pekacar, 2011: 262; Kalmıkova vd., 1963: 202; Öner, 2015: 289).

ET *karğış*

Kar. *karhış* “beddua”

krş. Bşk. *karğış*; Krç. Blk. *karğış*; Kkp. *ğarğış*; Kzk. *karğış*; Krg. *karğış*; Kır. Tat. *karğış*; Kmk. *karğış*; Nog. *karğış*; Tat. *karğış* (DLT: 686; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 273).

-ğ- > -h-

ET *kısğa*

Krç. Blk. *kışha* “kışa”

krş. Bşk. *kışka*; Kkp. *kışka*; Kar. *kışha*; Kzk. *kışa*; Krg. *kışka*; Kır. Tat. *kışka*; Kmk. *kışğa*; Nog. *kışka*; Tat. *kışka* (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 356; Tavkul, 2000: 261; Uyğur, 2019: 343; Çulha, 2006: 77; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 197; Pekacar, 2011: 262; Kalmıkova vd., 1963: 202; Öner, 2015: 289).

ET *kurtğar-*

Krç. Blk. *kurtğar-*; Kar. *kurtğar-* “kurtarmak”

krş. Bşk. *kutar-*; Kkp. *kutkar-*; Kzk. *kutkar-*; Krg. *kutkar-*; Kır. Tat. *kurtar-*; Kmk. *koğar-*; Nog. *kutar-*; Tat. *koğkar-* (Gabain, 2000: 284; Özşahin, 2017: 388; Tavkul, 2000: 284; Uyğur,

2019: 363; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 340; Yudahin, 2011: 527; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Pekacar, 2011: 273; Kalmıkova vd., 1963: 190; Öner, 2015: 301).

ET soğan

Krç. Blk. *soğan* “soğan”

krş. Bşk. *huğan*; Kar. *soğan*; Krg. *soğom*; Kır. Tat. *soğan*; Kmk. *soğan*; Nog. *soğan*; Tat. *suğan* (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 216; Tavkul, 2000: 349; Eker, 1998: 397; Yudahin, 2011: 657; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 307; Pekacar, 2011: 298; Öner, 2015: 420).

-ğ- > -w-

ET ağu

Krç. Blk. *uw*; Kkp. *uw*; Kzk. *uw*; Krg. *ū*; Kmk. *uw*; Nog. *uw*; “zehir”

krş. Bşk. *ağıw*; Kır. Tat. *ağıw*; Tat. *ağıw* (Gabain, 2000: 259; Özşahin, 2017: 20; Tavkul, 2000: 420; Uyğur, 2019: 626; Eker, 1998: 398; Yudahin, 2011: 788; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 41; Pekacar, 2011: 355; Öner, 2015: 26).

ET ağuz

Bşk. *ıwız*; Krç. Blk. *uwuz*; Kkp. *uwız*; Kzk. *uwız*; Kır. Tat. *uwuz*; Kmk. *uwuz*; Nog. *uwız* “ağız, ilk süt”

krş. Tat. *uğız* (DLT: 545; Özşahin, 2017: 243; Tavkul, 2000: 421; Uyğur, 2019: 627; Koç vd., 2003: 580; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 362; Pekacar, 2011: 356; Eker, 1998: 398; Öner, 2015: 510).

2. 1. 1. 1. 2. 2. 3. Düşmesi

-ğ- > Ø

ET katı

Bşk. *katı*; Krç. Blk. *katı*; Kkp. *katı*; Kar. *katı*; Kzk. *katı*; Krg. *katū*; Kır. Tat. *katı*; Kmk. *katı*; Nog. *katı*; Tat. *katı* “katı, sert” (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 337; Tavkul, 2000: 248; Uyğur, 2019: 329; Çulha, 2006: 74; Bayniyazov vd. 2019: 323; Yudahin, 2011: 419; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 191; Pekacar, 2011: 254; Kalmıkova vd., 1963: 155; Öner, 2015: 277).

ET kuruğsak

Krç. Blk. *kursak*; Kkp. *kursak*; Kar. *kursak*; Kzk. *kursak*; Krg. *kursak*; Kmk. *kursak*; Kır. Tat. *kursak*; Nog. *kursak*; Tat. *korsak* “karın, kursak”

krş. Bşk. *korhak* (Gabain, 2000: 284; Özşahin, 2017: 373; Pröhle, 1991: 59; Uyğur, 2019: 362; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 338; Yudahin, 2011: 525; Pekacar, 2011: 272; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Güllüdağ, 1998: 329; Öner, 2015: 299).

ET yalga-/yala- < *yālgā-

Bşk. *yala-*; Krç. Blk. *cala-*; Kkp. *jala-*; Kar. *yala-*; Kzk. *jala-*; Krg. *cala-*; Kır. Tat. *yala-*; Kmk. *yala-*; Tat. *yala-* “yalamak” (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 687; Tavkul, 2000: 135; KKTS2: 165; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 155; Yudahin, 2011: 165; Üseinov, 2005: 350; Pekacar, 2011: 378; Öner, 2015: 548).

2. 1. 1. 1. 2. 3. Son Seste

-ğ- ünsüzü söz sonunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde sistematik bir görünüm arz etmemektedir. Söz konusu ünsüz, ötümsüzleşmiş (-ğ > -k), süreklileşmiş (-ğ > -ğ / -ğ > -w) ya da

düşmüştür (-ğ > Ø). -ğ > -ğ süreklileşmesi yalnızca Kırım Tatar Türkçesinde görülmekte olup diğer Kıpçak grubu Türk lehçelerinde rastlanılmamıştır. Bu durum Üçok'un ifadesiyle bir "lengüistik adstrat" yani yan tabaka etkisi olayına iyi bir örnek sayılabilir (Üçok, 2007: 164). Bir Kıpçak lehçesi olan Kırım Tatar Türkçesinin Oğuz etkisi altında kalarak lehçe grubundan ayrı bir ses değişikliği göstermesi, topluluklar arasındaki yakınlığın dile etkisinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2. 1. 1. 1. 2. 3. 1. Ötümsüzleşmesi

-ğ > -k

ET kuduğ

Bşk. *kozoğ*; Kkp. *kudık*; Kzk. *kudık*; Krg. *kudık*; Tat. *kodık* “kuyu”

krş. Krç. Blk. *huyu*; Kar. *kuyu*; Kır. Tat. *kuyu*; Kmk. *kuyu* (DLT: 745; Özşahin, 2017: 379; Tavkul, 2000: 222; Uyğur, 2019: 357; Çulha, 2006: 83; Koç vd., 2003: 330; Yudahin, 2011: 516; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 208; Pekacar, 2011: 275; Öner, 2015: 295).

ET yamağ

Krg. *camak* “yama”

krş. Bşk. *yamaw*; Krç. Blk. *camaw*; Kkp. *jamaw*; Kar. *yamaw*; Kzk. *jamaw*; Kır. Tat. *yamaw*; Kmk. *yamaw*; Nog. *yamaw*; Tat. *yamaw* (DLT: 947; Özşahin, 2017: 692; Tavkul, 2000: 136; Uyğur, 2019: 225; Çulha, 2006: 184; Koç vd., 2003: 158; Yudahin, 2011: 171; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 380; Eker, 1998: 329; Öner, 2015: 553).

2. 1. 1. 1. 2. 3. 2. Süreklileşmesi

-ğ > -w

ET sarığ < *sarığ

Nog. *saruw* “sarı”

krş. Bşk. *harı*; Krç. Blk. *sarı*; Kkp. *sarı*; Kar. *sarı*; Kzk. *sarı*; Krg. *sarı*; Kır. Tat. *sarı*; Kmk. *sarı*; Tat. *sarı* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Özşahin, 2017: 185; Tavkul, 2000: 332; KKTS4: 182; Koçak, 2021: 105; Koç vd., 2003: 470; Yudahin, 2011: 639; Üseinov, 2005: 215; Pekacar, 2011: 288; Kalmikova vd., 1963: 289; Öner, 2015: 398).

ET yağ-

Bşk. *yaw-*; Krç. Blk. *caw-*; Kkp. *jaw-*; Kar. *yaw-*; Kzk. *jaw-*; Kmk. *yaw-*; Nog. *yaw-*; Tat. *yaw-* “yağmak”

krş. Krg. *caa-*; Kır. Tat. *yağ-* (Tekin, 2016: 313; Özşahin, 2017: 702; Tavkul, 2000: 144; Uyğur, 2019: 231; Çulha, 2006: 122; Koç vd., 2003: 168; Yudahin, 2011: 158; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 389; Eker, 1998: 329; Öner, 2015: 564).

ET yağ/yāg

Krç. Blk. *caw*; Kar. *yaw*; Kmk. *yaw*; Tat. *yaw* “yağ”

krş. Kır. Tat. *yağ*; (DLT: 940; Tavkul, 2000: 144; Çulha, 2006: 122; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 389; Öner, 2015: 564).

ET yamağ

Bşk. *yamaw*; Krç. Blk. *camaw*; Kkp. *jamaw*; Kar. *yamaw*; Kzk. *jamaw*; Kır. Tat. *yamaw*; Kmk. *yamaw*; Nog. *yamaw*; Tat. *yamaw* “yama”

krş. Krg. *camaq* (DLT: 947; Özşahin, 2017: 692; Tavkul, 2000: 136; Uyğur, 2019: 225; Çulha, 2006: 184; Koç vd., 2003: 158; Yudahin, 2011: 171; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 380; Eker, 1998: 329; Öner, 2015: 553).

-ğ > -ğ

ET yağ-

Kır. Tat. *yağ-* “yağmak”

krş. Bşk. *yaw-*; Krç. Blk. *caw-*; Kkp. *jaw-*; Kar. *yaw-*; Kzk. *jaw-*; Kmk. *yaw-*; Nog. *yaw-*; Tat. *yaw-* (Tekin, 2016: 313; Özşahin, 2017: 702; Tavkul, 2000: 144; Uyğur, 2019: 231; Çulha, 2006: 122; Koç vd., 2003: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 389; Eker, 1998: 329; Öner, 2015: 564).

ET yağ/yāg

Kır. Tat. *yağ* “yağ”

krş. Krç. Blk. *caw*; Kar. *yaw*; Kmk. *yaw*; Tat. *yaw* (DLT: 940; Tavkul, 2000: 144; Çulha, 2006: 122; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 389; Öner, 2015: 564).

2. 1. 1. 1. 2. 3. 3. Düşmesi

-ğ > Ø

ET açığ

Bşk. *ası*; Krç. Blk. *açı*; Kkp. *aşşı*; Kar. *açı*; Kzk. *aşı*; Krg. *açū*; Kır. Tat. *accı*; Kmk. *aççı*; Nog. *aşı*; Tat. *açı* “acı” (Gabain, 2000: 258; Özşahin, 2017: 41; Tavkul, 2000: 68; Uyğur, 2019: 33; Çulha, 2006: 41; Koç vd., 2003: 58; Yudahin, 2011: 7; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 39; Pekacar, 2011: 22; Eker, 1998: 407; Öner, 2015: 24).

ET kuruğ

Bşk. *ğoro*; Krç. Blk. *kuru*; Kkp. *kurı*; Kar. *kuru*; Kzk. *kurı*; Krg. *kuru*; Kır. Tat. *kuru*; Kmk. *kuru*; Nog. *kurı*; Tat. *ğorı*; “kuru” (Gabain, 2000: 284; Özşahin, 2017: 374; Tavkul, 2000: 282; Uyğur, 2019: 361; Çulha, 2006: 82; Eker, 1998: 407; Yudahin, 2011: 525; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Pekacar, 2011: 272; Öner, 2015: 298).

ET kudug

Krç. Blk. *ğuyu*; Kar. *ğuyu*; Kır. Tat. *ğuyu*; Kmk. *ğuyu* “kuyu”

krş. Bşk. *ğozok*; Kkp. *ğudık*; Kzk. *ğudık*; Krg. *ğudık*; Tat. *ğodık* (DLT: 745; Özşahin, 2017: 379; Tavkul, 2000: 222; Uyğur, 2019: 357; Çulha, 2006: 83; Koç vd., 2003: 330; Yudahin, 2011: 516; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 208; Pekacar, 2011: 275; Öner, 2015: 295).

ET sarığ < *sāriğ

Bşk. *harı*; Krç. Blk. *sarı*; Kkp. *sarı*; Kar. *sarı*; Kzk. *sarı*; Krg. *sarı*; Kır. Tat. *sarı*; Kmk. *sarı*; Tat. *sarı* “sarı”

krş. Nog. *saruw* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Özşahin, 2017: 185; Tavkul, 2000: 332; KKTS4: 182; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 470; Yudahin, 2011: 639; Üseinov, 2005: 215; Pekacar, 2011: 288; Kalmikova vd., 1963: 289; Öner, 2015: 398).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ğ	İç Ses	ğ, k, w, Ø	ğ, h, w, Ø	ğ, ğ, k, w, Ø	ğ, h, h, Ø	ğ, ğ, k, w, Ø	ğ, ğ, k, Ø	ğ, ğ, k, Ø	ğ, w, w, Ø	ğ, w, Ø
	Son Ses	k, w, Ø	w, Ø	k, w, Ø	w, Ø	k, w, Ø	ğ, w, Ø	w, Ø	w, Ø	k, w, Ø

Tablo 4 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 1. 3. 1. Ön Seste

/ğ-/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmayıp çeşitli ses olayları sonucunda ikincil olarak görülür.

2. 1. 1. 1. 3. 2. İç Seste

-ğ- ünsüzü iki ünlü arasındaki kullanımlarda genellikle Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde düşerek ikincil uzun ünlü oluşturmuştur. Ünsüz komşuluğundaki kullanımlarda ise ünsüz benzeşmesi yoluyla süreklileşerek -ğ- ve -h- seslerine, ötümsüzleşerek de -k- ünsüzüne dönüşmüş ve bazı sözcüklerde korunmuş ya da ünsüz düşmesine uğramıştır.

2. 1. 1. 1. 3. 2. 1. Korunması

-ğ- > -ğ-

ET *adğır*

Alt. *ayğır* “aygır”

krş. Hak. *aşır*; Tuv. *askır* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 32; Naskali vd., 2007: 53; Monguş, 2005: 27).

ET *bulğa-*

Alt. *bulğa-*; Tuv. *bulğa-* “karıştırmak”

krş. Hak. *pulğa-* (Gabain, 2000: 270; Naskali ve Duranlı, 2019: 47; Naskali vd., 2007: 399; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 16).

ET *karğa* < **kārğa*

Alt. *karğa* “karga”

krş. Hak. *harğa* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Naskali ve Duranlı, 2019: 116; Naskali vd., 2007: 152).

ET *karğa(n)-*

Alt. *karğa-* Tuv. *karğa-* “ilenmek”

krş. Hak. *harğa-* (Tekin, 2016: 302; Naskali ve Duranlı, 2019: 116; Naskali vd., 2007: 152; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 65).

2. 1. 1. 1. 3. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-ğ- > -k-

ET *adğır*

Tuv. *askır* “aygır”

krş. Alt. *ayğır*; Hak. *aşır* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 32; Naskali vd., 2007: 53; Monguş, 2005: 27).

ET *kısğa*

Alt. *kıska*; Tuv. *kıska* “kısık”

krş. Hak. *hışha* (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 127; Naskali vd., 2007: 173; Monguş, 2005: 127).

ET *kumursğa*

Alt. *kımışkay* “karınca”

krş. Hak. *hımışha* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169).

2. 1. 1. 1. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

-ğ- > -h-

ET *adğır*

Hak. *aşır* “aygır”

krş. Alt. *ayğır*; Tuv. *askır* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 32; Naskali vd., 2007: 53; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

ET *kısğa*

Hak. *hışha* “kısık”

krş. Alt. *kıska*; Tuv. *kıska* (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 127; Naskali vd., 2007: 173; Monguş, 2005: 127).

ET *kumursğa*

Hak. *hımışha* “karınca”

krş. Alt. *kımışkay* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169).

-ğ- > -ğ-

ET *bulğa-*

Hak. *pulğa-* “karıştırmak”

krş. Alt. *bulğa-*; Tuv. *bulğa-* (Gabain, 2000: 270; Naskali ve Duranlı, 2019: 47; Naskali vd., 2007: 399; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 16).

ET *karğa* < **kārğa*

Hak. *harğa* “karga”

krş. Alt. *karğa* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Naskali ve Duranlı, 2019: 116; Naskali vd., 2007: 152).

ET *karğa(n)-*

Hak. *harğa-* “ilenmek”

krş. Alt. *karğa-* Tuv. *karğa-* (Tekin, 2016: 302; Naskali ve Duranlı, 2019: 116; Naskali vd., 2007: 152; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 65).

2. 1. 1. 1. 3. 2. 4. Düşmesi

-ğ- > Ø

ET ağır

Alt. *ūr*; Hak. *ār*; Tuv. *ār* “ağır” (Gabain, 2000: 259; Naskali ve Duranlı, 2019: 227; Naskali vd., 2007: 22; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 1).

ET ağır

Alt. *būr*; Hak. *pār*; Tuv. *bār* “ağır” (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 49; Naskali vd., 2007: 355; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 10).

ET katı

Alt. *katu*; Hak. *ḥatıḡ*; Tuv. *ḡadıḡ* “katı, sert” (Gabain, 2000: 278; Naskali ve Duranlı, 2019: 118; Naskali vd., 2007: 157; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 63).

ET soğuk

Alt. *sōḡ*; Hak. *sōḡ*; Tuv. *sōḡ* “soğuk” (Gabain, 2000: 294; Naskali ve Duranlı, 2019: 184; Naskali vd., 2007: 457; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 94).

2. 1. 1. 1. 3. 3. Son Seste

-ğ ünsüzünün Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerindeki görünümü sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. -ğ sesinin korunduğu, süreklileştiği, ötümsüzleştiği ve düştüğü örneklerle rastlanılmaktadır. Genel olarak Altay Türkçesinde düşen bu ses, Hakas ve Tuva Türkçelerinde korunmuştur. Hakas Türkçesindeki -ğ > -ḡ süreklileşmesinin yoğunluğu Killi’nin ifadesiyle -ḡ düşmesinin bir basamağı olarak düşünülebilir (Killi, 1996: 371). Altay Türkçesinde ötümsüzleşme örneklerine de rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 1. 3. 3. 1. Korunması

-ḡ > -ḡ

ET otaḡ

Alt. *otoḡ*; Tuv. *odaḡ* “otaḡ, çadır”

krş. Hak. *otaḡ* (DLT: 779; Naskali ve Duranlı, 2019: 164; Naskali vd., 2007: 341; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

ET sarıḡ < *sārıḡ

Tuv. *sarıḡ* “sarı”

krş. Alt. *sarı*; Hak. *sarıḡ* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 425; Monguş, 2005: 180).

ET taḡ < *tāḡ

Tuv. *daḡ* “daḡ, kurak yer”

krş. Alt. *taḡ*; Hak. *taḡ* (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 196; Naskali vd., 2007: 483; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 28).

ET yadaḡ

Tuv. *çadaḡ* “yaya”

krş. Alt. *coyu*; Hak. *çazaḡ* (Tekin, 2016: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 68; Naskali vd., 2007: 86; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

2. 1. 1. 1. 3. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-ğ > -k

ET *ḳamağ/ḳamıḡ*

Alt. *ḳamık*; Tuv. *ḥamık* “kamu, hepsi”

krş. Hak. *ḥamıḥ* (Gabain, 2000: 277; Naskali ve Duranlı, 2019: 113; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

ET *tağ* < **tāğ*

Alt. *taḳ* “dağ, kurak yer”

krş. Hak. *tağ*; Tuv. *dağ* (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 196; Naskali vd., 2007: 483; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 28).

2. 1. 1. 1. 3. 3. 3. Süreklileşmesi

-ğ > -ğ

ET *bağ*

Hak. *pağ* “bağ, ip”

krş. Alt. *bū*; Tuv. *bağ* (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 48; Naskali vd., 2007: 356; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 10).

ET *ḳuruğ*

Hak. *ḥuruğ* “kuru”

krş. Alt. *ḳurğak*; Tuv. *ḳurğak* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 144; Naskali vd., 2007: 196; Arıkoğlu ve Kuulari 2003: 72).

ET *sarığ* < **sāriğ*

Hak. *sarığ* “sarı”

krş. Alt. *sarı*; Tuv. *sarığ* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 425; Monguş, 2005: 180).

ET *tağ* < **tāğ*

Hak. *tağ* “dağ, kurak yer”

krş. Alt. *taḳ*; Tuv. *dağ* (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 196; Naskali vd., 2007: 483; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 28).

ET *uluğ*

Hak. *uluğ* “ulu, büyük”

krş. Alt. *ulu*; Tuv. *uluğ* (Gabain, 2000: 304; Naskali ve Duranlı, 2019: 225; Naskali vd., 2007: 546; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 112).

-ğ > -ḥ

ET *otağ*

Hak. *otaḥ* “otağ, çadır”

krş. Alt. *otoğ*; Tuv. *odağ* (DLT: 779; Naskali ve Duranlı, 2019: 164; Naskali vd., 2007: 341; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

ET *ḳamağ/ḳamıḡ*

Hak. *ḥamıḥ* “kamu, hepsi”

krş. Alt. *ḳamık*; Tuv. *ḥamık* (Gabain, 2000: 277; Naskali ve Duranlı, 2019: 113; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

2. 1. 1. 1. 3. 3. 4. Düşmesi

-ğ > Ø

ET bağ

Alt. *bū* “bağ, ip”

krş. Hak. *pağ*; Tuv. *bağ* (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 48; Naskali vd., 2007: 356; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 10).

ET sarığ < *sāriğ

Alt. *sarı* “sarı”

krş. Hak. *sarığ*; Tuv. *sarığ* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 425; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 91).

ET uluğ

Alt. *ulu* “ulu, büyük”

krş. Hak. *uluğ*; Tuv. *uluğ* (Gabain, 2000: 304; Naskali ve Duranlı, 2019: 225; Naskali vd., 2007: 546; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 112).

ET yadağ

Alt. *coyu* “yaya”

krş. Hak. *çazağ*; Tuv. *çadağ* (Tekin, 2016: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 68; Naskali vd., 2007: 86; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
ğ İç Ses	ğ, k, Ø	ğ, h, Ø	ğ, k, Ø
Son Ses	ğ, k, Ø	ğ, h	ğ, k

Tablo 5 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 1. 4. 1. Ön Seste

/ğ-/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde birincil olmayıp çeşitli ses olayları sonucunda gelişme yollu olarak oluşmuştur.

2. 1. 1. 1. 4. 2. İç Seste

-ğ- ünsüzünün Karluk grubu Türk lehçelerindeki görünümü sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. -ğ- sesinin korunduğu, ötümsüzleştiği ve düştüğü örneklerle rastlanılmaktadır. Özbek Türkçesinde görülen -ğ- > -v- değişiminin sebebi -ağı- ses grubunda yer alan ğ sesinin ara bir form olan ğ aracılığıyla süreklileşmesi kaynaklıdır (-ğ- > (-ğ-) > -v-). Bu durum ses gruplarının ünlüleşmesi temayülüne bağlı olarak gerçekleşir.

2. 1. 1. 1. 4. 2. 1. Korunması

-ğ- > -ğ-

ET bağır/bağar

Özb. *bağır*; Y. Uyg. *bağır/béğir* “bağır” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 70; Necip, 2013: 27, 37).

ET ıgaç

Özb. *yâğâç*; Y. Uyg. *yağaç* “ağaç” (Gabain, 2000: 273; Üşenmez vd., 2016: Necip, 2013: 454).

ET yalğan

Özb. *yâlgân*; Y. Uyg. *yalğan* “yalan” (Gabain, 2000: 308; Üşenmez vd., 2016: 501; Necip, 2013: 456).

ET yağı

Özb. *yâğiy/yâv*; Y. Uyg. *yağı* “düşman” (Gabain, 2000: 307; Üşenmez vd., 2016: 504, 506; Necip, 2013: 454).

2. 1. 1. 1. 4. 2. 2. Süreklileşmesi

-ğ- > -v-

ET yağı

Özb. *yâv* “düşman”
krş. Özb. *yâğiy*; Y. Uyg. *yağı* (Gabain, 2000: 307; Üşenmez vd., 2016: 504, 506; Necip, 2013: 454).

2. 1. 1. 1. 4. 2. 3. Ötümsüzleşmesi

-ğ- > -k-

ET kısga

Özb. *kışka*; Y. Uyg. *kışka* “kısık” (Gabain, 2000: 280; Üşenmez vd., 2016: 386; Necip, 2013: 237).

ET hağan/kağan

Özb. *hâkân*; Y. Uyg. *hağan* “hakan/kağan” (Gabain, 2000: 273, 276; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 160).

2. 1. 1. 1. 4. 2. 4. Düşmesi

-ğ- > Ø

ET kazğan-

Özb. *kâzân-*; Y. Uyg. *kazan-* “kazanmak” (DLT: 696; Üşenmez vd., 2016: 392; Necip, 2013: 229).

ET kulğak

Özb. *kulâk*; Y. Uyg. *kulak* “kulak” (Gabain, 2000: 284; Üşenmez vd., 2016: 393; Necip, 2013: 247).

ET *tamgak*

Özb. *tāmāk*; Y. Uyg. *tamak* “damak” (DLT: 850; Üşenmez vd., 2016: 459; Necip, 2013: 387).

2. 1. 1. 1. 4. 3. Son Seste

-ğ ünsüzü söz sonunda Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu ses korunmuş ya da ötümsüzleşerek -k sesine gelişmiştir. Ayrıca Özbek Türkçesinde tespit edilen sınırlı sayıdaki sözcükte süreklileşerek -v ünsüzüne değişmiştir.

2. 1. 1. 1. 4. 3. 1. Korunması

-ğ > -ğ

ET *bağ*

Özb. *bāğ*; Y. Uyg. *bağ* “bağ, bahçe” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 95; Necip, 2013: 27).

ET *tağ*

Özb. *tāğ*; Y. Uyg. *tağ* “dağ” (Tekin, 2016: 308; Üşenmez vd., 2016: 462; Necip, 2013: 384).

ET *uluğ*

Özb. *ulug*; Y. Uyg. *uluğ* “ulu” (Tekin, 2016: 312; Üşenmez vd., 2016: 467; Necip, 2013: 436).

ET *yığ-*

Özb. *yig-*; Y. Uyg. *jig-* “yığmak” (Ercilasun, 2016: 729; Üşenmez vd., 2016: 500; Necip, 2013: 182).

2. 1. 1. 1. 4. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-ğ > -k

ET *açığ*

Özb. *aççık*; Y. Uyg. *aççık* “acı” (DLT: 538; Üşenmez vd., 2016: 57; Necip, 2013: 2).

ET *kattığ*

Özb. *katik*; Y. Uyg. *kattik* “katı, sert” (Gabain, 2000: 277; Üşenmez vd., 2016: 383; Necip, 2013: 226).

ET *sarığ*

Özb. *sariğ*; Y. Uyg. *serik* “sarı” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 418; Necip, 2013: 351).

ET *yadağ*

Y. Uyg. *yayak* “yaya”

krş. Özb. *yayâv* (Tekin, 2016: 313; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 462).

ET *yaylağ*

Özb. *yaylâk*; Y. Uyg. *yaylak* “yayla”

krş. Özb. *yaylâv* (Tekin, 2016: 315; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 462).

2. 1. 1. 1. 4. 3. 3. Süreklileşmesi

-ğ > -v

ET *yadağ*

Özb. *yayâv* “yaya”

krş. Y. Uyg. *yayak* (Tekin, 2016: 313; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 462).

ET *yaylağ*

Özb. *yaylâv* “yayla”

krş. Özb. *yaylâk*; Y. Uyg. *yaylak* (Tekin, 2016: 315; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 462).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
ğ	İç Ses	ğ, k, v, Ø
	Son Ses	ğ, k, v

Tablo 6 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ğ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 2. /ğ/

Arka damak /ğ/ ve /k/ ünsüzlerinden gelişen ötümlü bir sestir. Bu ses bahsi geçen ünsüzlerden daha zayıf ve neredeyse ünlüye yakın olarak boğumlanmaktadır. Türkçede /ğ/ ünsüzü birincil olarak bulunmayıp söz konusu seslerin süreklileşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. /ğ/ ünsüzünün Çağdaş Türk lehçelerindeki durumuna, ilgili ünsüz değişimlerinin anlatıldığı bölümlerde değinilmiştir.

2. 1. 1. 3. /h/

Ötümlü, sızıcı bir arka damak ünsüzüdür. Türkçede birincil olarak bulunmamaktadır. Bu ses /k/ ve /ğ/ gibi seslerinin süreklileşmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerindeki durumuna, ilgili ünsüz değişimlerinin anlatıldığı bölümlerde değinilmiştir.

2. 1. 1. 4. /k/

Ötümsüz, patlayıcı ve süreksiz bir arka damak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçede ön, iç ve son seste bulunmaktadır. Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde korunmuş ya da çeşitli ses değişikliklerine uğrayarak çeşitli dal sesler oluşturmuştur.

2. 1. 1. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 4. 1. 1. Ön Seste

Oğuz Grubu Türk lehçelerinde /k-/ ünsüzü korunmuş, süreklileşmiş (k-> h-) ya da ötümlüleşmiştir (k- > ğ-). Özellikle Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde ötümlüleşen /k-/ Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde korunmuştur. k- > h- değişimi genellikle eski soru zamiri

*ka'dan türeyen ET *ka*nta, *ka*nı ve *ka*nkı gibi sözcüklerde görülmektedir. Ayrıca ƙ- ünsüzünün düşme eğilimi de Gagavuz Türkçesinde görülmektedir.

2. 1. 1. 4. 1. 1. 1. Korunması

ƙ- > ƙ-

ET *ƙar* < **ƙār*

Gag. *kar*; TT *kar* “kar”

krş. Az. *gar*; Tkm. *gar* (Gabain, 2000: 178; TDBUÜ: 173; ADİL3: 45; Tekin vd., 1995: 227; TS: 1312).

ET *ƙarağul/ƙaraƙu*

Gag. *kara*; TT *kara* “kara, karanlık”

krş. Az. *gara*; Tkm. *gara* (Gabain, 2000: 278; ADİL3: 45; Gaydarci vd., 1991: 134; Tekin vd., 1995: 227; TS: 1313).

ET *ƙatığ*

Gag. *katı*; TT *katı* “katı, sert”

krş. Az. *ğatı*; Tkm. *ğatı* (Gabain, 2000: 278; ADİL3: 74; Gaydarci vd., 1991: 138; Tekin vd., 1995: 238; TS: 1349).

ET *ƙaya*

Gag. *kaya*; TT *kaya* “kaya”

krş. Az. *ğaya*; Tkm. *ğaya* (Gabain, 2000: 279; ADİL3: 78; Gaydarci vd., 1991: 139; Tekin vd., 1995: 240; TS: 1360).

ET *ƙıış*

Gag. *kıış*; TT *kıış* “kış”

krş. Az. *ğıış*; Tkm. *ğıış* (Gabain, 2000: 280; ADİL3: 150; Gaydarci vd., 1991: 149; Tekin vd., 1995: 266; TS: 1426).

2. 1. 1. 4. 1. 1. 2. Ötümlüleşmesi

ƙ- > ğ-

ET *ƙaç*-

Az. *ğaç*-; Tkm. *ğaç*- “kaçmak”

krş. Gag. *kaç*-; TT *kaç*- (Gabain, 2000: 276; ADİL3: 14; Gaydarci vd., 1991: 126; Tekin vd., 1995: 216, TS: 1256).

ET *ƙal*- < **ƙāl*-

Az. *ğal*-; Tkm. *ğāl*- “kalmak”

krş. Gag. *kal*-; TT *kal*- (Gabain, 2000: 277; TDBUÜ: 173; ADİL3: 25; Gaydarci vd., 1991: 129; Tekin vd., 1995: 219; TS: 1280).

ET *ƙalın*

Az. *ğalın*; Tkm. *ğalñ* “kalın”

krş. Gag. *kalın*; TT *kahn* (Gabain, 2000: 277; ADİL3: 23; Gaydarci vd., 1991: 128; Tekin vd., 1995: 221; TS: 1279).

ET *ķana-*

Az. *ķana-* ; Tkm. *ķāna-* “kanamak”

krş. Gag. *kanā-*; TT *kana-* (Gabain, 2000: 277; ADİL3: 34; Gaydarci vd., 1991: 131; Tekin vd., 1995: 223; TS: 1294).

ET *ķap-*

Az. *ķap-*; Tkm. *ķap-* “kapmak”

krş. Gag. *ķap-*; TT *ķap-* (Gabain, 2000: 277; ADİL3: 44; Gaydarci vd., 1991: 134; Tekin vd., 1995: 225; TS: 1310).

2. 1. 1. 4. 1. 1. 3. Süreklileşmesi

ķ- > h-

ET *ķaçan*

Az. *haçan*; Tkm. *haçan* "ne zaman"

krş. Gag. *açan* (Gabain, 2000: 276; Altaylı, 2018: 1359; Gaydarci vd., 1991: 4; Tekin vd., 1995: 327).

ET *ķanta*

Az. *handa* "nerede"

krş. Tkm. *ķanda* (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1370; Choi, 1991: 305;).

ET *ķanı*

Az. *hanı*; Tkm. *hanı*; TT *hani* "nerede, hani"

Gag. *ani* (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1370; Gaydarci vd., 1991: 113; Tekin vd., 1995: 332; TS: 1043).

ET *ķanı* < **ķanķı*

Az. *hanķı*; TT *hangi* "hangi"

krş. Gag. *anķı* (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1370; Gaydarci vd., 1991: 113; TS: 1042).

2. 1. 1. 4. 1. 1. 4. Düşmesi

ķ- > Ø

ET *ķaçan*

Gag. *açan* "ne zaman"

krş. Az. *haçan*; Tkm. *haçan* (Gabain, 2000: 276; Altaylı, 2018: 1359; Gaydarci vd., 1991: 4; Tekin vd., 1995: 327).

ET *ķanı*

Gag. *ani* "nerede, hani"

Az. *hanı*; Tkm. *hanı*; TT *hani* (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1370; Gaydarci vd., 1991: 14, 113; Tekin vd., 1995: 332; TS: 1043).

ET *ķanı* < **ķanķı*

Gag. *anķı* "hangi"

krş. Az. *hanķı* TT *hangi* (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1370; Gaydarci vd., 1991: 113; TS: 1042).

2. 1. 1. 4. 1. 2. İç Seste

Oğuz Grubu Türk lehçelerinde /-k-/ ünsüzü herhangi bir değişime uğramadan /-k-/ ötümlüleşerek /-ğ-/ ve /-ğ-/ ve süreklileşerek /-h-/ /-v-/ ve /-y-/ şeklinde görülmektedir. Ayrıca ünsüz düşmesi olayına da rastlanılmakta özellikle Gagavuz Türkçesinde bu düşme sonucu komşu ünlünün uzayarak ikincil uzun ünlü oluşturduğu da gözlenmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ise ünsüz ikizleşmesi olayı sıklıkla görülmektedir (-k- > -kk-).

2. 1. 1. 4. 1. 2. 1. Korunması

-k- > -k-

ET alkış

Az. *alkış*; TT *alkış* “alkış, dua, kutlama” (Gabain, 2000: 260; ADİL1: 102; TS: 97).

ET arka

Gag. *arka*; Tkm. *arğa*; TT *arka* “arka”

krş. Az. *arğa* (Tekin, 2016: 294; ADİL1: 132; Gaydarci vd., 1991: 16; Tekin vd., 1995: 33; TS: 152).

ET okı-

Gag. *oku-*; Tkm. *oğa-*; TT *oku-* “okumak”

krş. Az. *oğu-* (Tekin, 2016: 306; ADİL3: 518; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 484; TS: 1793).

ET sakın-

Az. *sakın-*; Gag. *sakın-*; Tkm. *şakın-*; TT *sakın-* “sakınmak” (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 24; Gaydarci vd., 1991: 206; Tekin vd., 1995: 554; TS: 2013).

ET tokı-

Gag. *doku-*; Tkm. *doğa-*; TT *doku-* “dokumak”

krş. Az. *toğu-* (Gabain, 2000: 300; ADİL4: 349; Gaydarci vd., 1991: 78; Tekin vd., 1995: 167; TS: 695).

2. 1. 1. 4. 1. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-k- > -ğ-

ET baqır- < *bāqır-

Tkm. *bāğır-* “bağırmaq”

krş. Az. *bağır-*; Gag. *bār-*; TT *bağır-* (Tekin, 2016: 571; TDBUÜ: 172; ADİL1: 201; Gaydarci vd., 1991: 26; Tekin vd., 1995: 43; TS: 228).

ET buğa

Az. *buğa*; Gag. *buğa*; Tkm. *buğa*; TT *boğa* “boğa” (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 354; Gaydarci vd., 1991: 41; Tekin vd., 1995: 85; TS: 370).

AT çağır-

Az. *çağır-*; Tkm. *çāğır-*; TT *çağır-* “çağırmaq”

krş. Gag. *çār-* (TDBUÜ: 172; Gaydarci vd., 1991: 49; Altaylı, 2018: 647; Tekin vd., 1995: 107; TS: 480).

ET çıkra- < *çīqır-

Az. *çığır-*; Tkm. *çīğır-*; TT *çığır-* “çığırmaq”

krş. Gag. *çîr-*; (TDBUÜ: 176; DLT: 622; Altaylı, 2018: 699; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 119; TS: 529).

ET *kadğu/katku*

Az. *gayğı*; Tkm. *gayğı*; TT *kayğı* “kayğı” (Gabain, 2000: 276, 278; ADİL3: 79; Tekin vd., 1995: 240; TS: 1363).

2. 1. 1. 4. 1. 2. 3. Süreklileşmesi

-k- > -ğ-

ET *bağır-* < **bāğır-*

Az. *bağır-*; Tkm. *bāğır-*; TT *bağır-* “bağırmaq”
krş. Gag. *bār-* (Tekin, 2016: 571; TDBUÜ: 172; ADİL1: 201; Gaydarci vd., 1991: 26; Tekin vd., 1995: 43; TS: 228).

ET *buğa*

Az. *buğa*; Gag. *buga*; Tkm. *buğa*; TT *boğa* “boğa” (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 354; Gaydarci vd., 1991: 41; Tekin vd., 1995: 85; TS: 370).

AT *çağır-*

Az. *çağır-*; Tkm. *çāğır-*; TT *çağır-* “çağırmaq”
krş. Gag. *çār-* (TDBUÜ: 172; Gaydarci vd., 1991: 49; Altaylı, 2018: 647; Tekin vd., 1995: 107; TS: 480).

ET *çıkra-* < **çīkr-*

Az. *çığır-*; Tkm. *çīğır-*; TT *çığır-* “çığırmaq”
krş. Gag. *çîr-*; (TDBUÜ: 176; DLT: 622; Altaylı, 2018: 699; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 119; TS: 529).

ET *kadğu/katku*

Az. *gayğı*; Tkm. *gayğı*; TT *kayğı* “kayğı” (Gabain, 2000: 276, 278; ADİL3: 79; Tekin vd., 1995: 240; TS: 1363).

-k- > -h-

ET *ahtar-*

Az. *ahtar-* “aktarmak”
krş. Gag. *aktar-*; TT *aktar-* (Gabain, 2000: 259; ADİL1: 84; Gaydarci vd., 1991: 7; TS: 77).

ET *korku*

Az. *gorhu* “korku”
krş. Gag. *korku*; Tkm. *gorkı*; TT *korku* (Gabain, 2000: 282; ADİL3: 182; Gaydarci vd., 1991: 163; Tekin vd., 1995: 281; TS: 1482).

ET *okı-*

Az. *ohu-* “okumak”
krş. Gag. *oku-*; Tkm. *oğa-*; TT *oku-* (Gabain, 2000: 288; ADİL3: 518; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 484; TS: 1793).

ET *tohum*

Az. *tohum*; Tkm. *tohum*; “tohum”
krş. Gag. *tōm/toum*; TT *tohum* (DLT: 889; ADİL4: 349; Gaydarci vd., 1991: 245; Tekin vd., 1995: 630; TS: 2360).

-k- > -h-

ET *aķı*

TT *ahi* “cömert” (DLT: 546; TS: 54).

ET *toķum*

TT *tohum* “tohum”

krş. Az. *toķum*; Gag. *tōm/toum*; Tkm. *toķum* (DLT: 889; ADİL4: 349; Gaydarci vd., 1991: 245; Tekin vd., 1995: 630; TS: 2360).

-k- > -v-

ET *taķıķu*

Tkm. *tovuķ*; TT *tavuk* “tavuk”

krş. Az. *toyug*; Gag. *tauk* (Tekin, 2016: 309; ADİL4: 363; Gaydarci vd., 1991: 239; Tekin vd., 1995: 633; TS: 2289).

-k- > -y-

ET *taķıķu*

Az. *toyug* “tavuk”

krş. Gag. *tauk*; Tkm. *tovuķ*; TT *tavuk* (Tekin, 2016: 309; ADİL4: 363; Gaydarci vd., 1991: 239; Tekin vd., 1995: 633; TS: 2289).

2. 1. 1. 4. 1. 2. 4. İkizleşmesi

-k- > -ķķ-

ET *saķal*

Az. *saķķal*; Tkm. *şaķķal* (<*şaķķal*) “sakal”

krş. Gag. *sakal*; TT *sakal* (DLT: 800; ADİL4: 24; Gaydarci vd., 1991: 206; Tekin vd., 1995: 554; TS: 2011).

ET *saķız*

Az. *saķķız* “sakız”

krş. Gag. *sakız*; Tkm. *şakız*; TT *sakız* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 25; Gaydarci vd., 1991: 206; Tekin vd., 1995: 554; TS: 2013).

ET *toķu*

Az. *toķķa* “toka”

krş. Gag. *toka*; Tkm. *toķa*; TT *toka* (Gabain, 2000: 300; ADİL4: 351; Gaydarci vd., 1991: 243; Tekin vd., 1995: 631; TS: 2361).

ET *toķıķ-/toķuķ-*

Az. *toķķuķ-* “tokuşmak”

krş. Gag. *dokuķ-/tokuķ-*; TT *tokuķ-* (DLT: 889; ADİL4: 352; Gaydarci vd., 1991: 78, 244; TS: 2263).

ET *toķuz*

Az. *dokķuz* “dokuz (9)”

krş. Gag. *dokuz*; Tkm. *doķuz*; TT *dokuz* (Gabain, 2000: 300; ADİL1: 661; Gaydarci vd., 1991: 78; Tekin vd., 1995: 168; TS: 696).

2. 1. 1. 4. 1. 2. 5. Düşmesi

-k- > Ø

ET *baķır*- < **bāķır*-

Gag. *bār*- “bağırmaq”

krş. Az. *bağır*-; Tkm. *bāğır*-; TT *bağır*- (Tekin, 2016: 571; TDBUÜ: 172; ADİL1: 201; Gaydarci vd., 1991: 26; Tekin vd., 1995: 43; TS: 228).

AT *çāķır*-

Gag. *çār*- “çağırmaq”

krş. Az. *çağır*-; Tkm. *çāğır*-; TT *çağır*- (TDBUÜ: 172; Gaydarci vd., 1991: 49; Altaylı, 2018: 647; Tekin vd., 1995: 107; TS: 480).

ET *ķulķak*

Az. *ğulağ*; Gag. *kulak*; Tkm. *ğulak*; TT *kulak* “kulak” (Tekin, 2016: 305; Gaydarci vd., 1991: 154; Tekin vd., 1995: 306; TS: 1518).

ET *ķurtķar*-

Az. *ğurtar*-; Gag. *kurtar*-; Tkm. *ğutar*-; TT *kurtar*- “kurtarmak” (Gabain, 2000: 284; ADİL3: 219; Gaydarci vd., 1991: 156; Tekin vd., 1995: 313; TS: 1534).

ET *toķum*

Gag. *tōm/toum* “tohum”

krş. Az. *tohum*; Tkm. *tohum*; TT *tohum* (DLT: 889; ADİL4: 349; Gaydarci vd., 1991: 245; Tekin vd., 1995: 630; TS: 2360).

2. 1. 1. 4. 1. 3. Son Seste

Türkmen, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde /k/ sesi söz sonunda düzenli bir şekilde korunurken Azerbaycan Türkçesinde tek heceli sözcüklerin sonunda süreklişerek /h/, çok hecelilerin sonunda ise ötümlüleşerek /ğ/ sesine dönüşmüştür. Azerbaycan Türkçesindeki bu ses değişimleri sistematik bir görünüm arz etmektedir.

2. 1. 1. 4. 1. 3. 1. Korunması

-k > -ķ

ET *ağak*

Gag. *ayak*; Tkm. *ayaķ*; TT *ayak* “ayak”

krş. Az. *ayağ* (Gabain, 2000: 258; Altaylı, 2018: 274; Gaydarci vd., 1991: 22; Tekin vd., 1995: 38; TS: 195).

ET *bıçak*

Gag. *bıçak*; Tkm. *pıçak*; TT *bıçak* “bıçak”

Az. *bıçağ* (Gabain, 2000: 268; ADİL1: 293; Gaydarci vd., 1991: 34; Tekin vd., 1995: 528; TS: 326).

ET *ķulģak*

Gag. *ķulak*; Tkm. *ğulaķ*; TT *kulak* “kulak”

Az. *ğulağ* (Gabain, 2000: 284; ADİL3: 203; Gaydarci vd., 1991: 154; Tekin vd., 1995: 306; TS: 1518).

ET *moncuḡ*

Gag. *boncuḡ*; Tkm. *moncuḡ*; TT *boncuk* “boncuk”

Az. *muncuḡ* (Gabain, 2000: 287; ADİL3: 395; Gaydarci vd., 1991: 38; Tekin vd., 1995: 462; TS: 376).

ET *oçuḡ* < *hōtçuḡ*

Gag. *ocaḡ*; Tkm. *ōcaḡ*; TT *ocak* “ocak”

Az. *ocaḡ* (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; ADİL3: 510; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 481; TS: 1786).

2. 1. 1. 4. 1. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-ḡ > -ḡ

ET *barmaḡ*

Az. *barmaḡ* “parmak”

krş. Gag. *parmak*; Tkm. *barmaḡ*; TT *parmak* (KTS: 97; ADİL1: 223; Gaydarci vd., 1991: 192; Tekin vd., 1995: 48; TS: 1891).

ET *başmaḡ*

Az. *başmaḡ* “ayakkabı”

krş. Gag. *başmak*; Tkm. *başmaḡ*; TT *başmak* (DLT: 578; Altaylı, 2018: 374; Gaydarci vd., 1991: 30; Tekin vd., 1995: 52; TS: 277).

ET *balçıḡ*

Az. *palçıḡ* “balçık”

krş. Tkm. *palçıḡ*; TT *balçıḡ* (KTS: 93; DLT: 572; ADİL3: 568; Tekin vd., 1995: 516; TS: 242).

ET *çoçuḡ* < **çōçḡa*

Az. *çocuḡ* “çocuk, domuz yavrusu”

krş. Gag. *çocuk*; Tkm. *cōcuḡ*; TT *çocuk* (TDBUÜ: 177; DLT: 626; Altaylı, 2018: 724; Gaydarci, 1991: 62; Tekin vd., 1995: 102; TS: 556).

ET *topuḡ*

Az. *topuḡ* “topuk”

krş. Gag. *topuk*; Tkm. *topuḡ*; TT *topuk* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 3339; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2373).

2. 1. 1. 4. 1. 3. 3. Süreklileşmesi

-ḡ > -ḡ

ET *baḡ-*

Az. *baḡ* - “bakmak”

krş. Gag. *bak-*; Tkm. *baḡ-*; TT *bak-* (DLT: 570; Altaylı, 2018: 324; Gaydarci vd., 1991: 28; Tekin vd., 1995: 44; TS: 240).

ET *çıḡ-*

Az. *çıḡ* - “çıkmak”

krş. Gag. *çık-*; Tkm. *çık-*; TT *çık-* (DLT: 622; Altaylı, 2018: 701; Gaydarci vd., 1991: 58; Tekin vd., 1995: 119; TS: 533).

ET *korķ-*

Az. *ğorķ-* “korkmak”

krş. Gag. *kork-*; Tkm. *ğorķ-*; TT *kork-* (DLT: 730; Altaylı, 2018: 2158; Gaydarci vd., 1991: 163; Tekin vd., 1995: 280; TS: 1482).

ET *soķ-*

Az. *soķ-* “sokmak”

krş. Gag. *sok-*; Tkm. *soķ-*; TT *sok-* (Gabain, 2000: 294; Altaylı, 2018: 3014; Gaydarci vd., 1991: 221; Tekin vd., 1995: 581; TS: 2132).

ET *taķ-*

Az. *taķ-* “takmak”

krş. Gag. *tak-*; Tkm. *daķ-*; TT *tak-* (DLT: 847; Altaylı, 2018: 3194; Gaydarci vd., 1991: 237; Tekin vd., 1995: 131; TS: 2251).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	ğ, h	k, Ø	ğ, h	k, h
İç Ses	k, ğ, h,	k, ğ, Ø	k, ğ, ğ, h, v,	k, ğ, ğ, h,
	kk, y, Ø			
Son Ses	ğ, h	k	k	k

Tablo 7 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 4. 2. 1. Ön Seste

k- ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıdaki sözcükte ön damaksıllaşma, ötümlüleşme ve süreklileşme gibi ses olaylarına uğrayarak k-, ğ-, h- ünsüzlerine gelişmiştir. Ayrıca Karaçay-Balkar Türkçesinde bir sözcükte söz başında ünsüz düşmesi tespit edilmiştir. Ön damaksıllaşma olayı yalnızca Karay Türkçesinde görülmekle birlikte "yarı ön damaksıllaşma" denilebilecek bir özellik arz etmektedir (Eker, 1998: 254, 255). Karay Türkçesindeki söz konusu /k/ sesi orta damak /k/ ünsüzü olarak tanımlanabilir. Arka damak /k/ sesine göre damağın daha ön tarafında, ön damak /k/ sesine göre ise damağın daha arka tarafında boğumlanan bir ünsüzdür.

k- > ğ- ötümlüleşmesi ise yalnızca Karakalpak Türkçesinde belirli sayıdaki sözcükte tespit edilmiştir. Ayrıca k- > h- süreklileşmesi Oğuz etkisi ile seyrek olarak Kumuk Türkçesinde görülmektedir.

2. 1. 1. 4. 2. 1. 1. Korunması

k- > k-

ET *kal-* < **kāl-*

Bşk. *kal-*; Krç. Blk. *kal-*; Kkp. *kal-*; Kar. *kal-*; Kzk. *kal-*; Krg. *kal-*; Kır. Tat. *kal-*; Kmk. *kal-*; Nog. *kal-*; Tat. *kal-* “kalmak” (Gabain, 2000: 277; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 320;

Tavkul, 2000: 237; KTTS3: 112; Çulha, 2006: 72; Oraltay ve Pınar, 1984: 158; Çankaya, 2014: 254; Üseinov, 2005: 118; Pekacar, 2011: 243; Güllüdağ, 1998: 322; Öner, 2015: 257).

ET *ğara*

Bşk. *ğara*; Krç. Blk. *ğara*; Kkp. *ğara*; Kar. *kara*; Kzk. *ğara*; Krg. *ğara*; Kır. Tat. *ğara*; Kmk. *ğara*; Nog. *ğaraña*; Tat. *ğara* “kara, karanlık” (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 328; Tavkul, 2000: 242; KTTS3: 123; Koçak, 2021: 105; Koç vd., 2003: 289; Yudahin, 2011: 402; Üseinov, 2005: 120; Pekacar, 2011: 247; Güllüdağ, 1998: 322; Öner, 2015: 266).

ET *ğarındaş*

Bşk. *ğarındaş*; Krç. Blk. *ğarnaş*; Kkp. *ğardaş*; Kar. *karandaş/ğarındaş/kardaş*; Kzk. *ğarındaş*; Krg. *ğarındaş*; Kır. Tat. *ğardaş*; Kmk. *ğardaş/ğarındaş*; Nog. *ğarındaş*; Tat. *ğardeş/ğarēndeş* “kardeş” (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 246; KTTS3: 134; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 297; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 272).

ET *ğat*

Bşk. *ğat*; Krç. Blk. *ğat*; Kkp. *ğat*; Kar. *kat*; Kzk. *ğat*; Krg. *ğat*; Kır. Tat. *ğat*; Kmk. *ğat*; Nog. *ğatlav*; Tat. *ğat* “kat, katman” (Gabain, 2000: 276; Özşahin, 2017: 336; Tavkul, 2000: 247; KTTS3: 143; Çulha, 2006: 74; Koç vd., 2003: 299; Yudahin, 2011: 416; Üseinov, 2015: 123; Pekacar, 2011: 253; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 276).

ET *ğış*

Bşk. *ğış*; Krç. Blk. *ğış*; Kkp. *ğış*; Kar. *ğış*; Kzk. *ğış*; Krg. *ğış*; Kır. Tat. *ğış*; Kmk. *ğış*; Tat. *ğış* “kış” (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 357; Tavkul, 2000: 262; KTTS3: 219; Çulha, 2006: 160; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Üseinov, 2005: 137; Pekacar, 2011: 263; Öner, 2015: 290).

2. 1. 1. 4. 2. 1. 2. Ön Damaksıllaşması

ğ- > k-

ET *ğaz-*

Kar. *kaz-* “kazmak”

krş. Bşk. *ğazı-*; Krç. Blk. *ğaz-*; Kkp. *ğaz-*; Kzk. *ğaz-*; Krg. *ğaz-*; Kır. Tat. *ğaz-*; Kmk. *ğaz-*; Tat. *ğazı-* (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 345; Tavkul, 2000: 250; KTTS3: 97; Çulha, 2006: 75; Koç vd., 2003: 271; Yudahin, 2011: 426; Üseinov, 2005: 116; Pekacar, 2011: 259; Öner, 2015: 285).

ET *ğarı* < *ğārı

Kar. *ğarı* “yaşlı, kart”

krş. Bşk. *ğarı*; Krç. Blk. *ğart*; Kkp. *ğarrı/ğarrı*; Kzk. *ğariya/ğart*; Krg. *ğarı*; Kır. Tat. *ğart*; Kmk. *ğart*; Nog. *ğart*; Tat. *ğarıy* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 246; Eker, 1998: 257; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 295; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 252; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 273).

ET *ğalı-*

Kar. *kalk-* “kalkmak, havalanmak”

krş. Bşk. *ğalk-*; Krç. Blk. *ğalka-*; Kkp. *ğalkıy-*; Kzk. *ğalkay-*; Krg. *ğakıy-*; Kır. Tat. *ğalk-*; Kmk. *ğalk-*; Nog. *ğalkı*; Tat. *ğalık-* (Gabain, 2000: 277; Özşahin, 2017: 322; Tavkul, 2000: 238;

KKTS3: 110; Çulha, 2006: 72; Koç vd., 2003: 280; Yudahin, 2011: 385; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 182; Pekacar, 2011: 244; Güllüdağ, 1998: 322; Öner, 2015: 259).

ET *ķarga* < **ķārga*

Kar. *karha* “karga”

krş. Bşk. *ķarga*; Krç. Blk. *ķarga*; Kkp. *ķarga/ġarga*; Kzk. *ķarġa*; Krg. *ķarġa*; Kır. Tat. *ķarga*; Kmk. *ķarġa*; Nog. *ķarga*; Tat. *ķarġa* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 408; Üseinov, 2015: 121; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 272).

ET *ķadġu*

Kar. *kayhı* “kaygı”

krş. Bşk. *ķayġı*; Krç. Blk. *ķayġı*; Kkp. *ķayġı*; Kzk. *ķayav*; Krg. *ķayġı*; Kır. Tat. *ķayġı*; Kmk. *ķayġı*; Tat. *ķayġı* (Gabain, 2000: 276; Özşahin, 2017: 340; Tavkul, 2000: 249; KKTS3: 98; Çulha, 2006: 74; Koç vd., 2003: 305; Yudahin, 2011: 420; Üseinov, 2005: 116; Pekacar, 2011: 255; Öner, 2015: 280).

2. 1. 1. 4. 2. 1. 3. Ötümlüleşmesi

ķ- > ġ-

ET *ķarġa* < **ķārga*

Kkp. *ķarġa/ġarġa* “karga”

krş. Bşk. *ķarġa*; Krç. Blk. *ķarga*; Kar. *karġa*; Kzk. *ķarġa*; Krg. *ķarġa*; Kır. Tat. *ķarga*; Kmk. *ķarġa*; Nog. *ķarġa*; Tat. *ķarġa* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 408; Üseinov, 2015: 121; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 272).

ET *ķarġış*

Kkp. *ġarġış* “beddua”

krş. Bşk. *ķarġış*; Krç. Blk. *ķarġış*; Kar. *karġış*; Kzk. *ķarġış*; Krg. *ķarġış*; Kır. Tat. *ķarġış*; Kmk. *ķarġış*; Nog. *ķarġış*; Tat. *ķarġış* (DLT: 686; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 273).

ET *ķarı* < **ķārī*

Kkp. *ķarri/ġarri* “yaşlı, kart”

krş. Bşk. *ķarı*; Krç. Blk. *ķart*; Kar. *karı*; Kzk. *ķariya/ķart*; Krg. *ķarı*; Kır. Tat. *ķart*; Kmk. *ķart*; Nog. *ķart*; Tat. *ķarıy* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 246; Eker, 1998: 257; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 295; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 252; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 273).

ET *ķaz* < **ķāz*

Kkp. *ġaz* “kaz”

krş. Bşk. *ķaz*; Krç. Blk. *ķaz*; Kzk. *ķaz*; Krg. *ķaz*; Kır. Tat. *ķaz*; Kmk. *ķaz*; Nog. *ķaz*; Tat. *ķaz* (Gabain, 2000: 279; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 344; Tavkul, 2000: 250; Eker, 1998: 258; Koç vd., 2003: 271; Yudahin, 2011: 426; Üseinov, 2005: 116; Pekacar, 2011: 258; Öner, 2015: 284).

2. 1. 1. 4. 2. 1. 4. Süreklileşmesi

ķ- > ħ-

ET ħap-

Kmk. ħap- “kapmak”

krş. Bşk. ħap-; Krç. Blk. ħab-; Kkp. ħap-; Kzk. ħap-; Krg. ħap-; Kır. Tat. ħap-; Nog. ħap-; Tat. ħap- (Gabain, 2000: 277; Özşahin, 2017: 326; Tavkul, 2000: 233; Eker, 1998: 261; Koç vd., 2003: 287; Yudahin, 2011: 400; Üseinov, 2005: 120; Pekacar, 2011: 370; Öner, 2015: 264).

ET ħaşı-

Kmk. ħaşı- “kaşımak”

krş. Bşk. ħaşı-; Krç. Blk. ħaşı-; Kkp. ħası-; Kar. ħaşı-; Kzk. ħası-; Krg. ħaşı-; Kır. Tat. ħaşı-; Nog. ħası-/ħışı-; Tat. ħaşı- (DLT: 691; Özşahin, 2017: 335; Tavkul, 2000: 247; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 299; Yudahin, 2011: 415; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 372; Öner, 2015: 276).

ET ħır

Kmk. ħır “kır, uç, kenar”

krş. Bşk. ħır; Krç. Blk. ħır; Kkp. ħır; Kar. ħırıy; Kzk. ħır; Krg. ħır; Kır. Tat. ħır; Nog. ħır; Tat. ħır (DLT: 712; Özşahin, 2017: 351; Tavkul, 2000: 260; Eker, 1998: 262; Çulha, 2006: 77; Koç vd., 2003: 348; Yudahin, 2011: 457; Üseinov, 2005: 135; Pekacar, 2011: 372; Öner, 2015: 287).

ET ħum

Kmk. ħum “kum”

krş. Bşk. ħom; Krç. Blk. ħum; Kkp. ħum; Kar. ħum; Kzk. ħum; Krg. ħum; Kır. Tat. ħum; Nog. ħum; Tat. ħom (DLT: 746; Özşahin, 2017: 370; Tavkul, 2000: 280; Eker, 1998: 264; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 333; Yudahin, 2011: 520; Üseinov, 2005: 130; Pekacar, 2011: 375; Öner, 2015: 297).

ET ħopuz

Kmk. ħomuz/ħomuz “kopuz”

krş. Bşk. ħumız; Krç. Blk. ħobuz; Kkp. ħobız; Kar. ħobuz; Kzk. ħobız; Krg. ħomuz; Kır. Tat. ħobız; Nog. ħobız; Tat. ħubız (Gabain, 2000: 282; Özşahin, 2017: 381; Tavkul, 2000: 267; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 310; Yudahin, 2011: 482; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 267, 374; Öner, 2015: 303).

2. 1. 1. 4. 2. 1. 5. Düşmesi

ķ- > Ø

ET ħaçañ

Krç. Blk. açan/ħaçan “ne zaman, o zaman”

krş. Bşk. ħasan; Kkp. ħaşan; Kar. ħaçan; Kzk. ħaşan; Krg. ħaçan; Kır. Tat. ħaçkan; Kmk. ħaçan; Nog. ħaşan; Tat. ħaçan (Gabain, 2000: 276; Tavkul, 2000: 68; Eker, 1998: 265; Çulha, 2006: 71; Koç vd., 2003: 304; Yudahin, 2011: 381; Üseinov, 2005: 124; Pekacar, 2011: 240).

2. 1. 1. 4. 2. 2. İç Seste

/ķ-/ ünsüzü iç ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde genel olarak korunmuştur. Bununla birlikte sınırlı sayıda sözde -ķ- > -ğ- ötümlüleşmesi ve -ķ- > -ğ- ile -ķ- > -ħ-

süreklileşmesi görülmektedir. Söz konusu ötümlüleşme ve süreklileşme örnekleri VKV durumu ya da ilerleyici ünsüz benzeşmesi (l, n, m, r, y komşuluğu) sebebiyle oluşur.

2. 1. 1. 4. 2. 2. 1. Korunması

-k- > -k-

ET *bağa*

Bşk. *bağa*; Krç. Blk. *mağa*; Kkp. *bağa*; Kzk. *bağa*; Krg. *bağa*; Kır. Tat. *bağa*; Kmk. *bağa*; Nog. *bağa*; Tat. *bağa* “kaplumbağa, kurbağa”

krş. Kar. *bağa* (Gabain, 2000: 266; Özşahin, 2017: 58; Tavkul, 2000: 291; Uyğur, 2019: 56; Koç vd., 2003: 74; Yudahin, 2011: 79; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 56; Pekacar, 2011: 60; Kalmıkova vd., 1963: 67; Öner, 2015: 44).

ET *oğu*

Bşk. *uğu*; Krç. Blk. *oğu*; Kkp. *oğu*; Kzk. *oğu*; Krg. *oğu*; Kır. Tat. *oğu*; Nog. *oğu*; Tat. *uğu* “okumak”

krş. Kar. *oğu*; Kmk. *oğu* (Gabain, 2000: 288; Özşahin, 2017: 656; Tavkul, 2000: 308; Uyğur, 2019: 424; Çulha, 2006: 89; Koç vd., 2003: 411; Yudahin, 2011: 589; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 241; Eker, 1998: 375; Kalmıkova vd., 1963: 244; Öner, 2015: 511).

ET *sağal*

Bşk. *hağal*; Krç. Blk. *sağal*; Kkp. *sağal*; Kar. *sağal/sağal*; Kzk. *sağal*; Krg. *sağal*; Kmk. *sağal*; Kır. Tat. *sağal*; Nog. *sağal*; Tat. *sağal* “sakal” (DLT: 800; Özşahin, 2017: 180; Tavkul, 2000: 326; Uyğur, 2019: 484; Eker, 1998: 377; Koç vd., 2003: 461; Yudahin, 2011: 629; Pekacar, 2011: 287; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 290; Kalmıkova vd., 1963: 284; Öner, 2015: 394).

ET *yılkı*

Bşk. *yılkı*; Krç. Blk. *cılkı*; Kkp. *jılkı*; Kzk. *jılkı*; Krg. *cılkı*; Kır. Tat. *yılkı*; Kmk. *yılkı*; Nog. *yılkı*; Tat. *yılkı* “yılkı” (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 729; Tavkul, 2000: 151; Uyğur, 2019: 242; Koç vd., 2003: 191; Yudahin, 2011: 210; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 382; Pekacar, 2011: 395; Eker, 1998: 280; Öner, 2015: 573).

ET *yuyka* < **yubka*

Bşk. *yoka*; Krç. Blk. *cuğa*; Kkp. *juğa*; Kzk. *juğa*; Krg. *cuğa*; Kır. Tat. *yufka*; Kmk. *yukka*; Nog. *yuğa*; Tat. *yuğa* “ince, yufka” (Tekin, 2016: 316; Yalçın, 2013: 132; Özşahin, 2017: 736; Tavkul, 2000: 158; Uyğur, 2019: 250; Koç vd., 2003: 185; Yudahin, 2011: 231; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 385; Pekacar, 2011: 400; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 590).

2. 1. 1. 4. 2. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-k- > -ğ-

ET *alkış*

Bşk. *algış*; Krç. Blk. *algış*; Krg. *algış* “alkış, iyi dilek”

krş. Kkp. *algış*; Kar. *alhış*; Kzk. *algış*; Kır. Tat. *algış*; Kmk. *algış*; Tat. *alkış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 29; Tenişeva ve Suyonçeva, 1989: 50; Uyğur, 2019: 23; Çulha, 2006: 44; Koç vd., 2003: 40; Yudahin, 2011: 26; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 45; Pekacar, 2011: 31; Öner, 2015: 30).

ET *bağa*

Kar. *bağa* “kaplumbağa, kurbağa”

krş. Bşk. *bağa*; Krç. Blk. *mağa*; Kkp. *bağa*; Kzk. *bağa*; Krg. *bağa*; Kır. Tat. *bağa*; Kmk. *bağa*; Nog. *bağa*; Tat. *bağa* (Gabain, 2000: 266; Özşahin, 2017: 58; Tavkul, 2000: 291; Uyğur, 2019: 56; Koç vd., 2003: 74; Yudahin, 2011: 79; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 56; Pekacar, 2011: 60; Kalmıkova vd., 1963: 67; Öner, 2015: 44).

ET *toğuz*

Bşk. *tuğız*; Krç. Blk. *toğuz*; Kar. *toğuz*; Kmk. *toğuz*; Nog. *toğız*; Tat. *tuğız* “dokuz (9)”
krş. Kkp. *toğız*; Kzk. *toğız*; Krg. *toğuz*; Kır. Tat. *doğuz* (Gabain, 2000: 300; Özşahin, 2017: 640; Tavkul, 2000: 402; Uyğur, 2019: 592; Yalçın, 2013: 283; Koç vd., 2003: 538; Yudahin, 2011: 742; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 100; Bammatov, 1969: 317; Öner, 2015: 496).

ET *yağa*

Bşk. *yağa*; Krç. Blk. *cağa*; Kkp. *jağa*; Kzk. *jağa*; Kmk. *yağa*; Nog. *yağa*; “yaka”
krş. Kar. *yağa*; Krg. *cağa*; Kır. Tat. *yağa*; Tat. *yağa* (DLT: 943; Özşahin, 2017: 683; Tavkul, 2000: 134; Uyğur, 2019: 220; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 149; Abduldaev ve İsaev, 1969: 175; Yudahin, 2011: 163; Üseinov, 2005: 349; Pekacar, 2011: 378; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 546).

ET *sağız*

Bşk. *hağız*; Krç. Blk. *sağız*; Tat. *sağız* “sakız”
krş. Kır. Tat. *sağız*; Kkp. *sağızday*; Kzk. *sağız*; Krg. *sağız*; Kmk. *sağız*; Nog. *sağız* (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 180; Tavkul, 2000: 325; Uyğur, 2019: 484; Koç vd., 2003: 458; Yudahin, 2011: 629; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 290; Pekacar, 2011: 284; Kalmıkova vd., 1963: 282; Öner, 2015: 393).

2. 1. 1. 4. 2. 2. 3. Süreklileşmesi

-k- > -ğ-

ET *alkış*

Kkp. *alğış*; Kzk. *alğış*; Kır. Tat. *alğış*; Kmk. *alğış*; “alkış, iyi dilek”
krş. Bşk. *alğış*; Krç. Blk. *alğış*; Kar. *alhuş*; Krg. *alğış*; Tat. *alkış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 29; Tenişeva ve Suyonçeva, 1989: 50; Uyğur, 2019: 23; Çulha, 2006: 44; Koç vd., 2003: 40; Yudahin, 2011: 26; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 45; Pekacar, 2011: 31; Öner, 2015: 30).

ET *sağız*

Kkp. *sağızday*; Kzk. *sağız*; Krg. *sağız*; Kmk. *sağız*; Nog. *sağız* “sakız”
krş. Bşk. *hağız*; Krç. Blk. *sağız*; Kır. Tat. *sağız*; Tat. *sağız* (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 180; Tavkul, 2000: 325; Uyğur, 2019: 484; Koç vd., 2003: 458; Yudahin, 2011: 629; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 290; Pekacar, 2011: 284; Kalmıkova vd., 1963: 282; Öner, 2015: 393).

ET *toğuz*

Kkp. *toğız*; Kzk. *toğız*; Krg. *toğuz*; “dokuz (9)”
krş. Bşk. *tuğız*; Krç. Blk. *toğuz*; Kar. *toğuz*; Kır. Tat. *doğuz*; Kmk. *toğuz*; Nog. *toğız*; Tat. *tuğız* (Gabain, 2000: 300; Özşahin, 2017: 640; Tavkul, 2000: 402; Uyğur, 2019: 592; Yalçın, 2013: 283; Koç vd., 2003: 538; Yudahin, 2011: 742; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 100; Bammatov, 1969: 317; Öner, 2015: 496).

-k- > -h-

ET *aḱsaḱ*

Krç. Blk. *aḱhaḱ*; Kar. *aḱsa*- “aksak”

krş. Bşk. *aḱhaḱ*; Kkp. *aḱsaḱ*; Kzk. *aḱsaḱ*; Krg. *aḱsaḱ*; Kır. Tat. *aḱsaḱ*; Kmk. *aḱsa*-; Nog. *aḱsaḱ*; Tat. *aḱsaḱ* (Ünlü, 2012: 30; Özşahin, 2017: 22; Tavkul, 2000: 91; Uyğur, 2019: 19; Eker, 1998: 378; Koç vd., 2003: 36; Yudahin, 2011: 15; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 43; Kalmıkova vd., 1963: 33; Öner, 2015: 28).

ET *oḱı*

Kar. *oḱı*-; Kmk. *oḱı*- “okumak”

krş. Bşk. *uḱı*-; Krç. Blk. *oḱı*-; Kkp. *oḱı*-; Kzk. *oḱı*-; Krg. *oḱı*-; Kır. Tat. *oḱı*-; Nog. *oḱı*-; Tat. *uḱı*- (Gabain, 2000: 288; Özşahin, 2017: 656; Tavkul, 2000: 308; Uyğur, 2019: 424; Çulha, 2006: 89; Koç vd., 2003: 411; Yudahin, 2011: 589; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 241; Eker, 1998: 375; Kalmıkova vd., 1963: 244; Öner, 2015: 511).

ET *toḱı*

Kar. *tuḱı*-; Kmk. *toḱı*- “dokumak”

krş. Bşk. *tuḱı*-; Kkp. *toḱı*-; Kzk. *toḱı*-; Krg. *toḱı*-; Kır. Tat. *toḱı*-; Nog. *toḱı*-; Tat. *tuḱı*- (Gabain, 2000: 300; Özşahin, 2017: 640; Tavkul, 2000: 308; Eker, 1998: 376; Koç vd., 2003: 541; Yudahin, 2011: 744; Pekacar, 2011: 339; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 348; Kalmıkova vd., 1963: 356; Öner, 2015: 496).

2. 1. 1. 4. 2. 3. Son Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde -k ünsüzü söz sonunda Karay Türkçesi hariç sistematik olarak korunmuştur. Karay Türkçesinde söz sonunda -k > -h süreklileşmesi yaygın olarak karşılaşılan bir ses olayıdır ve yine bu noktada bir Oğuz etkisi kuvvetli bir biçimde hissedilmektedir.

2. 1. 1. 4. 2. 3. 1. Korunması

-k > -k

ET *aḱsaḱ*

Bşk. *aḱhaḱ*; Krç. Blk. *aḱhaḱ*; Kar. *aḱsa*-; Kkp. *aḱsaḱ*; Kzk. *aḱsaḱ*; Krg. *aḱsaḱ*; Kır. Tat. *aḱsaḱ*; Kmk. *aḱsa*-; Nog. *aḱsaḱ*; Tat. *aḱsaḱ* “aksak” (Ünlü, 2012: 30; Özşahin, 2017: 22; Tavkul, 2000: 91; Uyğur, 2019: 19; Eker, 1998: 378; Koç vd., 2003: 36; Yudahin, 2011: 15; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 43; Kalmıkova vd., 1963: 33; Öner, 2015: 28).

ET *borsuḱ*

Bşk. *burhıḱ*; Krç. Blk. *borsuḱ*; Kkp. *porsıḱ*; Kzk. *borsıḱ*; Kır. Tat. *borsuḱ*; Kmk. *porsuḱ*; Tat. *bursıḱ* “porsuk” (DLT: 594; Özşahin, 2017: 111; Tavkul, 2000: 126; Uyğur, 2019: 470; Koç vd., 2003: 92; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 63; Clauson, 1972: 369; KTLS: 711;).

ET *çaḱ*

Bşk. *saḱ*-; Krç. Blk. *çaḱ*-; Kkp. *şaḱ*-; Kzk. *şaḱ*-; Krg. *çaḱ*-; Kır. Tat. *çaḱ*-; Kmk. *çaḱ*-; Tat. *çaḱ*- “vurmak, çakmak” (Gabain, 2000: 271; Özşahin, 2017: 492; Tavkul, 2000: 166; KKTS4: 498; Koç vd., 2003: 622; Yudahin, 2011: 245; Üseinov, 2005: 297; Pekacar, 2011: 98; Öner, 2015: 89).

ET *ķuruķsaķ*

Bŗk. *ķorhaķ*; Krķ. Blk. *ķursaķ*; Kkp. *ķursaķ*; Kzk. *ķursaķ*; Krg. *ķursaķ*; Kmk. *ķursaķ*; Kır. Tat. *ķursaķ*; Nog. *ķursaķ*; Tat. *ķorsaķ* “karın, kursak”

krŗ. Kar. *kursaķ* (Gabain, 2000: 284; Özŗahin, 2017: 373; Pröhle, 1991: 59; Uyŗur, 2019: 362; Ćulha, 2006: 82; Koķ vd., 2003: 338; Yudahin, 2011: 525; Pekacar, 2011: 272; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Güllüdaŗ, 1998: 329; Öner, 2015: 299).

ET *sıķ-*

Bŗk. *hıķ-*; Krķ. Blk. *sıķ-*; Kkp. *sıķ-*; Kar. *sıķıl-*; Kzk. *sıķ-*; Krg. *sıķ-*; Kır. Tat. *sıķ-*; Kmk. *sıķ-*; Tat. *sıķ-* “sıkmak” (Gabain, 2000: 293; Özŗahin, 2017: 196; Tavkul, 2000: 341; KKTS4: 239; Ćulha, 2006: 98; Koķ vd., 2003: 501; Yudahin, 2011: 649; Üseinov, 2005: 233; Pekacar, 2011: 294; Öner, 2015: 405).

2. 1. 1. 4. 2. 3. 2. Süreklileŗmesi

-ķ > -ķ

ET *balıķ* < **bālıķ*

Kar. *balıķ* “balık”

krŗ. Bŗk. *balıķ*; Krķ. Blk. *balıķ*; Kzk. *balıķ*; Krg. *balıķ*; Kır. Tat. *balıķ*; Kmk. *balıķ*; Tat. *balıķ* (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Özŗahin, 2017: 60; Pröhle, 1991: 9; Koķak, 2021: 63; Koķ vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 84; Üseinov, 2005: 37; Pekacar, 2011: 59; Öner, 2015: 45).

ET *butıķ*

Kar. *butaķ* “budak”

krŗ. Bŗk. *botak*; Krķ. Blk. *butak*/*putak*; Kkp. *putak*; Kzk. *butak*; Krg. *butak*; Kmk. *butak*; Nog. *butak*; Tat. *botak* (Gabain, 2000: 271; Özŗahin, 2017: 101; Tavkul, 2000: 131; Eker, 1998: 234; Ćulha, 2006: 55; Koķ vd., 2003: 100; Yudahin, 2011: 149; Pekacar, 2011: 84; Öner, 2015: 65).

ET *yıķ-*

Kar. *iķ-/yıhıl-* “yıkmak”

krŗ. Bŗk. *yıķ-*; Krķ. Blk. *cıķ-*; Kkp. *jıķ-*; Kzk. *jıķ-*; Krg. *cıķ-*; Kır. Tat. *yıķ-*; Kmk. *yıķ-*; Tat. *yıķ-* (Gabain, 2000: 310; Özŗahin, 2017: 727; Tavkul, 2000: 150; KKTS2: 229; Ćulha, 2006: 68; 124; Koķ vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 207; Üseinov, 2005: 91; Pekacar, 2011: 395; Öner, 2015: 571).

ET *yumŗaķ/yımŗaķ*

Kar. *imŗaķ* “yumuŗak”

krŗ. Bŗk. *yomŗaķ*; Krķ. Blk. *cumuŗaķ*; Kkp. *jumsaķ*; Kzk. *jumsaķ*; Krg. *cumuŗaķ*; Kır. Tat. *yımŗaķ*; Kmk. *yımıŗaķ*; Nog. *yumsaķ*; Tat. *yomŗaķ* (Gabain, 2000: 313; Özŗahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 160; KKTS2: 218; Ćulha, 2006: 69; Koķ vd., 2003: 186; Yudahin, 2011: 232; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Güllüdaŗ, 1998: 359; Öner, 2015: 580).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	k	k, Ø	ğ, k	k, k	k	k	k	h, k	k	k
k İç Ses	ğ, k	ğ, h, k	ğ, k	ğ, h, k	ğ, ğ, k	ğ, ğ, k	ğ, k	ğ, h, k, kk	ğ, ğ, k	k, ğ
Son Ses	k	k	k	h	k	k	k	k	k	k

Tablo 8 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 4. 3. 1. Ön Seste

/k-/ sesi Kuzeydoğu Grubu Türk lehçelerinde korunur ya da süreklileşerek /h-/ sesine dönüşür. Altay Türkçesinde sistemli olarak korunan bu ses Hakas Türkçesinde sistemli olarak /h-/ sesine dönüşmüştür. Tuva Türkçesinde ise sistemli bir görünüm arz etmemektedir. Ötümsüz karşılığı olmayan ötümlü seslerin (l, n, m, r, y) bulunduğu sözcüklerde benzeşme yoluyla h- sesine dönüşmüş, diğer sözcüklerde ise k- olarak korunmuştur.

2. 1. 1. 4. 3. 1. 1. Korunması

k- > k-

ET *ķara*

Alt. *ķara*; Tuv. *ķara* “kara, siyah”

krş. Hak. *ħara* (Gabain, 2000: 278; Naskali ve Duranlı, 2019: 115; Naskali vd., 2007: 148; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 64).

ET *ķat*

Alt. *ķat*; Tuv. *ķat* “kat, katman”

krş. Hak. *ħat* (Gabain, 2000: 278; Naskali ve Duranlı, 2019: 118; Naskali vd., 2007: 156; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 65).

ET *ķatǵı*

Alt. *ķatu*; Tuv. *ķadıǵ* “katı, sert”

krş. Hak. *ħatıǵ* (Gabain, 2000: 278; Naskali ve Duranlı, 2019: 118; Naskali vd., 2007: 157; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 63).

ET *ķuş*

Alt. *ķuş*; Tuv. *ķuş* “kuş”

krş. Hak. *ħus* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 145; Naskali vd., 2007: 197; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET *ķudruk*

Alt. *ķuyruk*; Tuv. *ķuduruk* “kuyruk”

krş. Hak. *ħuzuruħ* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

2. 1. 1. 4. 3. 1. 2. Süreklileşmesi

ķ- > ħ-

ET *ķan* < **ķān*

Hak. *ħan*; Tuv. *ħan* “kan”

krş. Alt. *ķan* (Gabain, 2000: 277; TDBUÜ: 173; Naskali ve Duranlı, 1999: 96; Naskali vd., 2007: 144; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

ET *ķar* < **ķār*

Hak. *ħar*; Tuv. *ħar* “kar”

krş. Alt. *ķar* (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Naskali ve Duranlı, 2019: 115; Naskali vd., 2007: 148; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

ET *ķıl*

Hak. *ħıl*; Tuv. *ħıl* “kıl”

krş. Alt. *ķıl* (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 125; Naskali vd., 2007: 167; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

ET *ķılıç*

Hak. *ħılış*; Tuv. *ħılış* “kılıç”

krş. Alt. *ķılış* (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

ET *ķopuz*

Hak. *ħomus*; Tuv. *ħomus* “kopuz”

krş. Alt. *ķomis* (Gabain, 2000: 282; Naskali ve Duranlı, 2019: 134; Naskali vd., 2007: 183; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 52).

2. 1. 1. 4. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /-ķ-/ sesi Altay Türkçesinde bir iki sözcük hariç sistemli bir şekilde korunurken Tuva Türkçesinde sistemli bir şekilde ötümlüleşerek /-ğ-/ ünsüzüne, Hakas Türkçesinde ise yine sistemli bir şekilde süreklileşerek /-ğ-/ sesine değişmiştir. Ayrıca Tuva Türkçesinde sınırlı sayıdaki sözcükte /-ķ-/ sesinin düştüğü örneklerle rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 4. 3. 2. 1. Korunması

-ķ- > -ķ-

ET *alkış*

Alt. *alkış* “alkış, dua”

krş. Hak. *alğas*; Tuv. *alğış* (Gabain, 2000: 259; Naskali ve Duranlı, 2009: 25; Naskali vd., 2007: 37; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *arķa*

Alt. *arķa* “arka, sırt”

krş. Hak. *arğa*; Tuv. *ōrga* (Tekin, 2016: 294; Naskali ve Duranlı, 2019: 29; Naskali vd., 2007: 48; Harrison ve Anderson, 2002: 135).

ET *baqa* < **bāqa*

Alt. *baqa* “kaplumbağa”

krş. Hak. *pağa*; Tuv. *pağa* (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Naskali ve Duranlı, 2019: 35; Naskali vd., 2007: 356; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 87).

ET *yaqa*

Alt. *caqa* “yaka”

krş. Hak. *çağa* (DLT: 943; Naskali ve Duranlı, 2019: 52; Naskali vd., 2007: 73).

ET *yuqa*

Alt. *cuqa* “ince, yufka”

krş. Hak. *cuğa*; Tuv. *cuğa* (Gabain, 2000: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 69; Naskali vd., 2007: 107; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 26).

2. 1. 1. 4. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-k- > -ğ-

ET *alkış*

Tuv. *algış* “alkış, dua”

krş. Alt. *alkış*; Hak. *alğas* (Gabain, 2000: 259; Naskali ve Duranlı, 2009: 25; Naskali vd., 2007: 37; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *arqa*

Tuv. *ōrğa* “arka, sırt”

krş. Alt. *arqa*; Hak. *arğa* (Tekin, 2016: 294; Naskali ve Duranlı, 2019: 29; Naskali vd., 2007: 48; Harrison ve Anderson, 2002: 135).

ET *baqa* < **bāqa*

Tuv. *pağa* “kaplumbağa”

krş. Alt. *baqa*; Hak. *pağa* (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Naskali ve Duranlı, 2019: 35; Naskali vd., 2007: 356; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 87).

ET *sakal*

Alt. *sağal* “sakal”

krş. Hak. *sağal*; Tuv. *sāl* (DLT: 800; Naskali ve Duranlı, 2007: 176; Naskali vd., 2007: 416; Harrison ve Anderson, 2002: 137).

ET *toquz*

Alt. *toğus* “dokuz (9)”

krş. Hak. *toğıs*; Tuv. *tos* (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 516; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 108).

2. 1. 1. 4. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

-k- > -ğ-

ET *alkış*

Hak. *alğas* “alkış, dua”

krş. Alt. *alkış*; Tuv. *algış* (Gabain, 2000: 259; Naskali ve Duranlı, 2009: 25; Naskali vd., 2007: 37; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *arqa*

Hak. *arğa* “arka, sırt”

krş. Alt. *arqa*; Tuv. *ōrğa* (Tekin, 2016: 294; Naskali ve Duranlı, 2019: 29; Naskali vd., 2007: 48; Harrison ve Anderson, 2002: 135).

ET *baqa* < **bāqa*

Hak. *pağa* “kaplumbağa”

krş. Alt. *baqa*; Tuv. *pağa* (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Naskali ve Duranlı, 2019: 35; Naskali vd., 2007: 356; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 87).

ET *toquz*

Hak. *toğıs* “dokuz (9)”

krş. Alt. *toğus*; Tuv. *tos* (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 516; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 108).

ET *yaqa*

Hak. *çağa* “yaka”

krş. Alt. *caqa* (DLT: 943; Naskali ve Duranlı, 2019: 52; Naskali vd., 2007: 73).

2. 1. 1. 4. 3. 2. 4. Düşmesi

-*q*- > Ø

ET *saqal*

Tuv. *sāl* “sakal”

krş. Alt. *sağal*; Hak. *sağal*; (DLT: 800; Naskali ve Duranlı, 2007: 176; Naskali vd., 2007: 416; Harrison ve Anderson, 2002: 137).

ET *toquz*

Tuv. *tos* “dokuz (9)”

krş. Alt. *toğus*; Hak. *toğıs* (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 516; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 108).

2. 1. 1. 4. 3. 3. Son Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /-*q*/ sesi Altay ve Tuva Türkçelerinde büyük ölçüde korunurken Hakas Türkçesinde yine sistemli bir şekilde süreklileşerek /-*h*/ sesine dönüşmüştür. Tuva Türkçesinde ise sınırlı sayıda sözcükte -*q* > -*ğ* ötümlüleşmesine rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 4. 3. 3. 1. Korunması

-*q* > -*q*

ET *butıq*

Alt. *budaq*; Tuv. *buduq* “dal, budak”

krş. Hak. *pudaq* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 47; Naskali vd., 2007: 397; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 16).

ET *çaq*

Alt. *çaq* “çağ, tam olarak”

krş. Hak. *saq*; Tuv. *şağ/şaq* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET *çaķ-*

Alt. *çaķ-* “çakmak, sokmak”

krş. Hak. *saķ-*; Tuv. *şag-* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET *ķudruk*

Alt. *kuyruk*; Tuv. *ķuduruķ* “kuyruk”

krş. Hak. *ķuzuruķ* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

ET *topıķ*

Alt. *tobuķ*; Tuv. *dovuķ* “topuk, diz kapağı”

krş. Hak. *tomıķ* (Gabain, 2000: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 519; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

2. 1. 1. 4. 3. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-ķ > -ġ

ET *çaķ*

Tuv. *şag/şak* “çağ, tam olarak”

krş. Alt. *çaķ*; Hak. *saķ*; (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET *çaķ-*

Tuv. *şag-* “çakmak, sokmak”

krş. Alt. *çaķ-*; Hak. *saķ-* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

2. 1. 1. 4. 3. 3. 2. Süreklileşmesi

-ķ > -ķ

ET *butıķ*

Hak. *pudaķ* “dal, budak”

krş. Alt. *budaķ*; Tuv. *buduķ* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 47; Naskali vd., 2007: 397; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 16).

ET *çaķ*

Hak. *saķ* “çağ, tam olarak”

krş. Alt. *çaķ*; Tuv. *şag/şak* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET *çaķ-*

Hak. *saķ-* “çakmak, sokmak”

krş. Alt. *çaķ-*; Tuv. *şag-* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET *ķudruk*

Hak. *ķuzuruķ* “kuyruk”

krş. Alt. *kuyruk*; Tuv. *kuduruq* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

ET *topıq*

Hak. *tomıq* “topuk, diz kapağı”

krş. Alt. *tobuq*; Tuv. *dovuq* (Gabain, 2000: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 519; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	q	h	q, h
q İç Ses	q	ğ	ğ, Ø
Son Ses	q	h	q, ğ

Tablo 9 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /q/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 4. 4. 1. Ön Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /q-/ sesi söz başında korunarak /q-/ ve süreklileşerek /h-/ şeklinde görülmektedir. Süreklileşme görülen sözcükler yüksek oranda Eski Türkçe döneminden itibaren q- ~ h- nöbetleşmesi görülen sözcükler olup genel olarak Karluk grubu /q-/ tarafındadır. Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde yalnızca bir sözcükte q- > ğ- ötümlüleşmesi tespit edilmiştir.

2. 1. 1. 4. 4. 1. 1. Korunması

q- > q-

ET *kaç-*

Özb. *kaç-*; Y. Uyg. *kaç-* “kaçmak” (Gabain, 2000: 276; Üşenmez vd., 2016: 392; Necip, 2013: 215).

ET *karşı*

Özb. *karşi*; Y. Uyg. *karşi* “karşı” (Gabain, 2000: 278; Üşenmez vd., 2016: 382; Necip, 2013: 224).

ET *kıl*

Özb. *kıl*; Y. Uyg. *kıl* “kıl” (Gabain, 2000: 280; Üşenmez vd., 2016: 385; Necip, 2013: 234).

ET *qod-/qod-/qoy-*

Özb. *qoy-*; Y. Uyg. *qoy-* “koymak” (Gabain, 2000: 281, 282; Üşenmez vd., 2016: 397; Necip, 2013: 246).

ET *kuş*

Özb. *kuş*; Y. Uyg. *kuş* “kuş” (Gabain, 2000: 284; Üşenmez vd., 2016: 396; Necip, 2013: 250).

2. 1. 1. 4. 4. 1. 2. Ötümlüleşmesi

ķ- > ğ-

ET kulaç

Y. Uyg. ğulaç “kulaç” (DLT: 745; Necip, 2013: 145).

2. 1. 1. 4. 4. 1. 3. Süreklileşmesi

ķ- > ħ-

ET ħağan/kağan

Özb. ħāḡān; Y. Uyg. ħaḡan “hakan/kağan” (Gabain, 2000: 273, 276; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 160).

ET ħan/kan

Özb. ħān; Y. Uyg. ħan “han” (Gabain, 2000: 273; 277; Üşenmez vd., 2016: 485; Necip, 2013: 161).

ET kanlık

Özb. ħānlik; Y. Uyg. ħanlık “hanlık” (Gabain, 2000: 277; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 161).

ET katır

Özb. ħaçır “katır” (DLT: 693; Üşenmez vd., 2016: 484).

ET ħatun/katun < *ḡātun

Özb. ħātin; Y. Uyg. ħotun “kadın” (Gabain, 2000: 273; 278; TDBUÜ: 173; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 167).

2. 1. 1. 4. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde iç ses /-ķ-/ ünsüzü sistematik bir şekilde korunmuştur. Yalnızca bir sözcükte tespit edilen -ķ- > -ğ- değişmesi lehçe grubunun genel karakteristiğine uyum göstermemektedir. Söz konusu ses değişimi iki ünlü arasında kalan /-ķ-/ ünsüzünün ötümlüleşmesidir.

2. 1. 1. 4. 4. 2. 1. Korunması

-ķ- > -ķ-

ET çoçuķ < *ḡōḡka

Özb. çoçka; Y. Uyg. çoçka “domuz yavrusu” (TDBUÜ: 177; DLT: 626; Üşenmez vd., 2016: 552; Necip, 2013: 84).

ET sıçkan/sıçğan

Özb. siçkān; Y. Uyg. siçkan “sıçan” (Gabain, 2000: 293; Üşenmez vd., 2016: 431; Necip, 2013: 352).

ET tokuz

Özb. tokkiz; Y. Uyg. tokkuz “dokuz (9)” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 466; Necip, 2013: 417).

ET *yaqa*

Özb. *yâqa*; Y. Uyg. *yaqa* “yaka” (Gabain, 2000: 307; Üşenmez vd., 2016: 503; Necip, 2013: 455).

2. 1. 1. 4. 4. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-*q*- > -*ğ*-

ET *aqa*

Özb. *âğa/âkä*; Y. Uyg. *ağa* “ağa” (Caferoğlu, 2011: 9; KTLS: 9; Necip, 2013: 4).

2. 1. 1. 4. 4. 3. Son Seste

/-*q*/ ünsüzü sözcük sonunda Karluk grubunu oluşturan Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde sistematik olarak korunmaktadır.

2. 1. 1. 4. 4. 3. 1. Korunması

-*q* > - *q*

ET *adaq*

Özb. *âyâq*; Y. Uyg. *ayaq* “ayak” (Gabain, 2000: 258; Üşenmez, 2016: 348; Necip, 2013: 23).

ET *badruq*

Özb. *bayraq*; Y. Uyg. *bayraq* “bayrak” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 69; Necip, 2013: 33).

ET *çaq-*

Özb. *çaq-*; Y. Uyg. *çaq-* “vurmak, çakmak” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 544; Necip, 2013: 68).

ET *uzaq*

Özb. *uzâq*; Y. Uyg. *uzaq* “uzak” (Gabain, 2000: 305; Üşenmez, 2016: 471; Necip, 2013: 442).

ET *yaq-*

Özb. *yâq-*; Y. Uyg. *yaq-* “yakmak” (Gabain, 2000: 307; Üşenmez, 2016: 503; Necip, 2013: 455).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	h, q	ğ, h, q
İç Ses	ğ, q	ğ, q
Son Ses	q	q

Tablo 10 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /q/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 5. /ñ/

/ñ/ ünsüzünü dilin arka tarafının yumuşak damağa teması ile boğumlanan bir nazal ünsüz olup "ng" sesini vermektedir (Ergin, 2002: 44). Bu sesin tıpkı /ñ/ sesi gibi tek ses mi yoksa birleşik bir ses mi olduğu kadar ön damak ünsüzü mü art damak ünsüzü mü olduğu da tartışmalı bir

konudur. Söz konusu ses hem ön ünlülerle hem de art ünlülerle kullanılmaktadır (ET *meñgü*, ET *toñuz* vb.). Bu durum /ñ/ sesinin artlık önlük bakımından nötr bir ses olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu sesin birçok fonetik çalışmada art damak ünsüzleri arasında değerlendirildiği görülmektedir.

Kaya (2021: 1175), /ń/ ve /ñ/ seslerinin arasındaki farkı temas derecesi bakımından değerlendirip ń sesinin temas derecesinin /ñ/ sesine göre zayıf olduğu tespitinde bulunmuştur. Ayrıca bu iki sesin, sırasıyla /y/ ve /g/ seslerinin genizsil biçimleri olduğunu belirtmiştir.

Çağatay (1954: 15) ise "Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair" başlıklı makalesinde Türkçedeki /ñ/ ünsüzünün kapanmalı damak ünsüzleri olan /ğ/, /g/, /k/ ve /k/ sesleri ile yakın ilişkide olduğunu belirtmiştir. Poppe (1994: 112) bu ünsüzü yalnızca hece ve sözcük sonunda bulunan bir art damak geniz sesi olarak tanımlarken; Ergin (2002: 44) söz konusu ünsüzü ötümlü bir arka damak ünsüzü olarak nitelendirmiştir. Karaağaç ise (2010: 197-199) bu ünsüzü /g/, /k/ ve /ğ/, /k/ ünsüzlerinin genizsil biçimi olarak değerlendirmiştir.

/ñ/ sesi eski Türkçe döneminden itibaren görülebilen ve sonra da Türkçenin tarihî devir ve lehçelerinde de varlığını hissettiren bir sestir. Hatta bazı dönem ve lehçelerde /ñ/ sesi için özel işaretlendirmeler de yapılmıştır⁶. Bugün de /ñ/ sesi bazı lehçelerde terk edilmiş olmasına rağmen birçok lehçede de hem ses hem de harf olarak yaşamaktadır. Bu ses bazı dönemlerde özellikle de Karahanlı Türkçesi döneminde birincil seslerden biridir ve /ñ/nin anlam ayırt edici özelliği belirgindir. Örneğin, *men*: ben / *meñ*: yüzdeki ben, *ton*: giysi / *toñ*:- buz tutma, donma (Ercilasun, 2005: 350; Bozkurt, 1999: 151). Ancak çok az örnekte anlam ayırt eden ve bunun aksine yüzlerce örnekte (*teñiz* > deniz, *beñiz* > beniz vb. gibi) anlam ayırımına yol açmayan bir sesin sesbirim olup olmadığı şüphelidir. Ayrıca bu sesin en eski dönemlerden itibaren /n/ veya /g/ sesi olarak zaman zaman ayrıştığı da bilinmektedir.

Bu sesin Altay dillerindeki durumunda bakıldığında ise /ñ/ sesinin iç ve son seste sağlam bir denklik özelliği taşıdığı ve genellikle geniz n'si ya da art damak g'sine değiştiği gözlemlenmektedir. Poppe (1992: 14), /ñ/ sesinin Ana Moğolcada ünlüler arası durumda (VKV) hem ötümlü hem de ötümsüz olarak görüldüğünü belirtmiştir. Bu durum /ñ/ sesinin ng/ng yapısıyla birlikte nk/nk yapısını da hatırlatmaktadır. Yani söz konusu sesin arkaik bir nk/nk yapısından gelişmiş olabileceği ve zaman içerisinde en az çaba yasası ilkesi ve Türkçenin temayüllerinden biri olan tonlulaşma-ünlüleşme eğiliminin bir sonucu olarak ng/ng formuna dönüşmüş olabileceği de düşünülmelidir. Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerinde görülebilen örnekler (Alt. *möñkü*; Hak. *mükü*) bu tespiti destekler nitelikte değerlendirilebilir. Ayrıca Altay dillerinde de bu durum örneklendirilebilir: Jap. *tinkir* "tanrı" vb. (Starostin vd., 2003: 1402).

⁶ ñ sesi için Kaşgarlı Mahmut DLT'de söz konusu sesi Arapçanın ses hazinesinde bulunmadığı için özel bir işaretlendirme yaparak "tâli harfler" arasında belirtmiştir (ك). Söz konusu işaretlendirmeler hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Buran ve Gökçen Durukoğlu, 2022, *Dîwânu Lugâti't-Türk'e Göre Arapçada Bulunmayan Türkçe Seslerin Nitelikleri ve Yazıda Gösterilme Biçimleri -Tâli Harfler-*, Türk Dili ve Edebiyatı Çalışmaları, Kutlu Yayınevi, İstanbul, s. 31-66.

2. 1. 1. 5. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 5. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz başında /ñ/ sesi bulunmamaktadır.

2. 1. 1. 5. 1. 2. İç Seste

/ñ/ ünsüzü söz içinde Türkmen Türkçesinde genel olarak korunurken Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde yoğunlukla /-n-/ sesine değişmiştir. Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde -ñ- > -m- değişimi de izlenebilmektedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde ikizleşme örneklerine de rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 5. 1. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *añla-*

Tkm. *añla-* “anlamak”

krş. Az. *anla-*; Gag. *anna-*; TT *anla-* (DLT: 553; Altaylı, 2018: 179; Gaydarci vd., 1991: 14; Tekin vd., 1995: 30; TS: 128).

AO *beñiz*

Tkm. *meñiz* “beniz”

krş. Az. *beniz*; Gag. *beniz*; TT *beniz* (Choi, 1992: 283; ADİL1: 278; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 308).

ET *meñze-*

Tkm. *meñze-* “benzemek”

krş. Gag. *benze-*; TT *benze-* (Gabain, 2000: 286; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 309).

ET *toñuz*

Tkm. *doñuz* “domuz”

krş. Az. *donuz*; Gag. *domuz*; TT *domuz* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 944; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 703).

2. 1. 1. 5. 1. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *añla-*

Az. *anla-*; Gag. *anna-*; TT *anla-* “anlamak”

krş. Tkm. *añla-* (DLT: 553; Altaylı, 2018: 179; Gaydarci vd., 1991: 14; Tekin vd., 1995: 30; TS: 128).

AO. *beñiz*

Az. *beniz*; Gag. *beniz*; TT *beniz* “beniz”

krş. Tkm. *meñiz* (Choi, 1992: 283; ADİL1: 278; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 308).

ET toñuz

Az. *donuz* "domuz"

krş. Gag. *domuz*; Tkm. *doñuz*; TT *domuz* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 944; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 703).

ET meñze-

Gag. *benze-*; TT *benze-* "benzemek"

krş. Tkm. *meñze-* (Gabain, 2000: 286; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 309).

ET yeñge

Az. *yenge*; TT *yenge* "yenge"

krş. Tkm. *yeññe* (DLT: 966; ADİL4: 578; Tekin vd., 1995: 692; TS: 2571).

-ñ- > -m-

ET toñuz

Gag. *domuz*; TT *domuz* "domuz"

krş. Az. *donuz*; Tkm. *doñuz* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 944; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 703).

ET süñük

Az. *sümük* "kemik"

krş. Tkm. *süñk* (Gabain, 2000: 295; Altaylı, 2018: 3083; Tekin vd., 1995: 592).

ET köñlek

Gag. *gölmek*; TT *gömlek* "gömlek"

krş. Az. *köynek*; Tkm. *köynek* (DLT: 738; Altaylı, 2018: 1867; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 426; TS: 961).

2. 1. 1. 5. 1. 2. 3. İkizleşmesi

-ñ- > -ññ-

ET yeñgeç

Tkm. *leññeç* "yengeç"

krş. Az. *yengeç*; TT *yengeç* (DLT: 367; Choi, 1992: 397; ADİL4: 579; TS: 2571).

ET yeñge

Tkm. *yeññe* "yenge"

krş. Az. *yenge*; TT *yenge* (DLT: 966; ADİL4: 578; Tekin vd., 1995: 692; TS: 2571).

2. 1. 1. 5. 1. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Türkmen Türkçesinde genel olarak korunurken Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde sistemli bir şekilde; Türkmen Türkçesinde de nadiren /-n/ sesine değişmiştir.

2. 1. 1. 5. 1. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET biñ

Tkm. *müñ* "bin"

krş. Az. *min*; Gag. *bin*; TT *bin* (Tekin, 2008: 130; ADİL3: 370; Gaydarci vd., 1991: 36; Tekin vd., 1995: 467; TS: 345).

ET *toñ-*

Tkm. *toñ-* "donmak"

krş. Az. *don-*; Gag. *don-*; TT *don-* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 943; Gaydarci vd., 1991: 80; Tekin vd., 1995: 170; TS: 705).

ET *öñ*

Tkm. *öñ* "ön"

krş. Az. *ön*; Gag. *ön*; TT *ön* (Gabain, 2000: 290; Altaylı, 2018: 2661; Gaydarci vd., 1991: 189; Tekin vd., 1995: 504; TS: 1850).

2. 1. 1. 5. 1. 3. 1. Sürekli Arası Değişmesi

-ñ > -n

ET *otuñ* < **hōtuñ*

Az. *odun*; Gag. *odun*; Tkm. *ōdun*; TT *odun* "odun" (TDBUÜ: 178; Gabain, 2000: 289; ADİL3: 513; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 482; TS: 1788).

ET *çañ*

Gag. *çan*; TT *çan* Tkm. *can* "çan" (Gabain, 2000: 271; Gaydarci, 1991: 51; Tekin vd., 1995: 94; TS 492).

ET *biñ*

Az. *min*; Gag. *bin*; TT *bin* "bin"

krş. Tkm. *müñ* (Tekin, 2008: 130; ADİL3: 370; Gaydarci vd., 1991: 36; Tekin vd., 1995: 467; TS: 345).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
İç Ses	n, m	n, m	ñ, ññ	n, m
Son Ses	n	n	ñ, n	n

Tablo 11 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 5. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 5. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz başında /ñ/ sesi bulunmamaktadır.

2. 1. 1. 5. 2. 2. İç Seste

/ñ/ ünsüzü söz içinde Kıpçak grubu Türk lehçelerinde dağınık bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş ya da /n/, /m/, /w/ ve /y/ seslerine dönüşmüştür. Ayrıca yine dağınık olarak düştüğü örnekler de görülür.

2. 1. 1. 5. 2. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *teñiz*

Bşk. *diñiz*; Krç. Blk. *teñiz*; Kkp. *teñiz*; Kzk. *teñiz*; Kmk. *deñiz*; Nog. *teñiz*; Tat. *diñiz* “deniz”

krş. Kar. *tengiz*; Krg. *tenğiz*; Kır. Tat. *deniz* (DLT: 868; Özşahin, 2017: 130; Tavkul, 2000: 391; KKTS4: 308; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 534; Yudahin, 2011: 725; Üseinov, 2005: 63; Pekacar, 2011: 112; Kalmıkova vd., 1963: 345; Ehmetyanov vd., 2014: 103).

ET *toñuz*

Bşk. *duñğız*; Krç. Blk. *toñuz*; Kkp. *doñiz*; Kzk. *doñiz*; Krg. *donguz*; Kmk. *doñuz*; Nog. *doñuz*; Tat. *duñğız* “domuz”

krş. Kar. *domuz/tonhuz*; Kır. Tat. *domuz* (Tekin, 2016: 311; Özşahin, 2017: 133; Tavkul, 2000: 404; KKTS2: 82; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 129; Yudahin, 2011: 311; Üseinov, 2005: 67; Pekacar, 2011: 115; Kalmıkova vd., 1963: 101; Öner, 2015: 109).

ET *yeñge*

Bşk. *yiñge*; Kkp. *jeñge*; Kzk. *jeñge*; Krg. *ceñe*; Tat. *ciñge* “yenge”

krş. Kır. Tat. *yenge* (DLT: 966; Özşahin, 2017: 716; Uyğur, 2019: 239; Koç vd., 2003: 174; KTLS: 982; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 381; Öner, 2015: 83).

ET *yalañuz*

Bşk. *yañğız*; Kır. Tat. *yalıñuz*; Kmk. *yañuz* “yalnız”

krş. Krç. Blk. *canğız*; Kkp. *jalğız*; Kar. *yalhız/yalıñuz*; Kzk. *jalğız*; Krg. *calğız*; Nog. *yalğızlık*; Tat. *yalğız* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 693; Tavkul, 2000: 138; Uyğur, 2019: 223; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

ET *çıñra-*

Kmk. *çıñırla-*; Kkp. *şıñırla-*; Kzk. *şıñıl-da-* “çınlamak”

krş. Krg. *çıñğılda-*; Kır. Tat. *çın-*; Tat. *çınla-* (DLT: 623; Özşahin, 2017: 521; KKTS4: 562; Koç vd., 2003: 654; Yudahin, 2011: 270; Üseinov, 2015: 310; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

2. 1. 1. 5. 2. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *teñiz*

Kar. *tengiz*; Krg. *tenğiz*; Kır. Tat. *deniz* “deniz”

krş. Bşk. *diñiz*; Krç. Blk. *teñiz*; Kkp. *teñiz*; Kzk. *teñiz*; Kmk. *deñiz*; Nog. *teñiz*; Tat. *diñiz* (DLT: 868; Özşahin, 2017: 130; Tavkul, 2000: 391; KKTS4: 308; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 534; Yudahin, 2011: 725; Üseinov, 2005: 63; Pekacar, 2011: 112; Kalmıkova vd., 1963: 345; Ehmetyanov vd., 2014: 103).

ET *çıñra-*

Krg. *çıñğılda-*; Kır. Tat. *çın-*; Tat. *çınla-* “çınlamak”

krş. Kmk. *cıñurla-*; Kkp. *şıñurla-*; Kzk. *şıñulda-* (DLT: 623; Özşahin, 2017: 521; KKTS4: 562; Koç vd., 2003: 654; Yudahin, 2011: 270; Üseinov, 2015: 310; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

-ñ- > -m-

ET *koñuz*

Kar. *komuz* "böcek, kurt"

krş. Bşk. *kuñğız*; Kkp. *koñız*; Kzk. *koñız*; Kmk. *konğuz*; Tat. *kuñğuz* (Gabain, 2000: 282; Özşahin, 2017: 282; Uyğur, 2019: 351; Koçak, 2021: 67; Koç vd., 2003: 318; Kúnos, 1999: 69).

ET *köñlek*

Kır. Tat. *kölmek*; Tat. *külmek* "gömlek"

krş. Bşk. *küldek*; Krç. Blk. *kölek*; Kkp. *köylek*; Kzk. *köylek*; Krg. *köynök*; Kmk. *gölek*; Nog. *köylek* (DLT: 738; Özşahin, 2017: 307; Tavkul, 2020: 217; Uyğur, 2019: 289; Eker, 1998: 437; (Bayniyazov, Bayniyazov vd., 2019: 226; Yudahin, 2011: 511; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 171; Pekacar, 2011: 139; Öner, 2015: 238)

ET *toñuz*

Kar. *domuz/tonhuz*; Kır. Tat. *domuz* "domuz"

krş. Bşk. *duñğız*; Krç. Blk. *toñuz*; Kkp. *doñız*; Kzk. *doñız*; Krg. *donğuz*; Kmk. *doñuz*; Nog. *doñız*; Tat. *duñğız* (Tekin, 2016: 311; Özşahin, 2017: 133; Tavkul, 2000: 404; KKTS2: 82; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 129; Yudahin, 2011: 311; Üseinov, 2005: 67; Pekacar, 2011: 115; Kalmıkova vd., 1963: 101; Öner, 2015: 109).

-ñ- > -w-/-v-

ET *köñül*

Kkp. *kewil/köñil* "gönül"

krş. Bşk. *küñil*; Krç. Blk. *köl*; Kar. *köñül*; Kzk. *köñil*; Krg. *könğül*; Kır. Tat. *göñül*; Kmk. *göñül*; Nog. *köñil*; Tat. *küñil* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 309; Tavkul, 2020: 216; Uyğur, 2019: 271, 283; Çulha, 2006: 149; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 503; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 126; Pekacar, 2011: 140; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 240).

ET *süñük*

Kar. *süvek* "kemik"

krş. Bşk. *höyek*; Krç. Blk. *süyek*; Kkp. *süyek*; Kzk. *süyek*; Krg. *sōk*; Kmk. *süyek*; Nog. *süyek*; Tat. *söyek* (Gabain, 2000: 295; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Koçak, 2021: 56; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 664; Pekacar, 2011: 305; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 416).

-ñ- > -y-

ET *köñlek*

Kkp. *köylek*; Kzk. *köylek*; Nog. *köylek* "gömlek"

krş. Bşk. *küldek*; Krç. Blk. *kölek*; Kar. *kālmek*; Krg. *köynök*; Kır. Tat. *kölmek*; Kmk. *gölek*; Tat. *külmek* (DLT: 738; Özşahin, 2017: 307; Tavkul, 2020: 217; Uyğur, 2019: 289; Eker, 1998: 437; (Bayniyazov, Bayniyazov vd., 2019: 226; Yudahin, 2011: 511; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 171; Pekacar, 2011: 139; Öner, 2015: 238).

ET *süñük*

Bşk. *höyek*; Krç. Blk. *süyek*; Kkp. *süyek*; Kzk. *süyek*; Kmk. *süyek*; Nog. *süyek*; Tat. *söyek* "kemik"

krş. Kar. *süvek*; Krg. *sōk* (Gabain, 2000: 295; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Koçak, 2021: 56; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 664; Pekacar, 2011: 305; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 416).

ET *teñri*

Krç. Blk. *teyri* "tanrı"

krş. Bşk. *teñrî*; Kkp. *teñir*; Kar. *teñri*; Kzk. *teñir*; Krg. *tenğiri*; Kır. Tat. *tañrı*; Kmk. *teñiri*; Tat. *teñrî* (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 599; Tavkul, 2020: 352; Uyğur, 2019: 574; Koçak, 2021: 150; Koç vd., 2003: 527; Yudahin, 2011: 725; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 330; Pekacar, 2011: 330; Öner, 2015: 459).

2. 1. 1. 5. 2. 2. 3. Düşmesi

-ñ- > Ø

ET *köñül*

Krç. Blk. *köl* "gönül"

krş. Bşk. *küñil*; Kkp. *kewil/köñil* Kar. *köñül*; Kzk. *köñil*; Krg. *könğül*; Kır. Tat. *göñül*; Kmk. *göñül*; Nog. *köñil*; Tat. *küñil* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 309; Tavkul, 2020: 216; Uyğur, 2019: 271, 283; Çulha, 2006: 149; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 503; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 126; Pekacar, 2011: 140; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 240).

ET *süñük*

Krg. *sōk* "kemik"

krş. Bşk. *höyek*; Krç. Blk. *süyek*; Kkp. *süyek*; Kar. *süvek*; Kzk. *süyek*; Kmk. *süyek*; Nog. *süyek*; Tat. *söyek* (Gabain, 2000: 295; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Koçak, 2021: 56; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 664; Pekacar, 2011: 305; Eker, 1998: 435; Öner, 2015: 416).

ET *yañak*

Kkp. *jak*; Kzk. *jak*; Nog. *yak* "yanak"

krş. Bşk. *yañak*; Krç. Blk. *cayak*; Kar. *yayak*; Kır. Tat. *yanak*; Kmk. *yayak*; Tat. *yañak* (DLT: 949; Özşahin, 2017: 692; Uyğur, 2019: 220; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 153; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 390; Eker, 1998: 436; Öner, 2015: 555).

2. 1. 1. 5. 2. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde dağınık bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş ya da /n/ ve /m/ seslerine değişmiştir.

2. 1. 1. 5. 2. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET *soñ*

Bşk. *huñ*; Kkp. *soñ*; Kzk. *soñğı*; Kmk. *soñ*; Nog. *soñ*; Tat. *soñ* "son, sonra"

krş. Kar. *son*; Krg. *song*; Kır. Tat. *son*; (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 219; KKTS4: 214; Çulha, 2016: 100; Koç vd., 2003: 487; Yudahin, 2011: 659; Üseinov, 2015: 228; Pekacar, 2011: 299; Kalmıkova vd., 1963: 303; Öner, 2015: 413).

ET *biñ*

Bşk. *mĩñ*; Krç. Blk. *miñ*; Kar. *miñlen-*; Kzk. *miñ*; Krg. *miñ*; Kır. Tat. *biñ*; Kmk. *miñ*; Tat. *mĩñ* “1000” (Tekin, 2016: 297; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2000: 300; Çulha, 2006: 87; Koç vd., 2003: 392; Yudahin, 2011: 567; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 62; Pekacar, 2011: 201; Öner, 2015: 336).

2. 1. 1. 5. 2. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ > -n

ET *biñ* - < **bĩn*-

Bşk. *mĩñ*-; Krç. Blk. *min-*; Kar. *min-*; Kzk. *min-*; Krg. *min-*; Kır. Tat. *min-*; Kmk. *min-*; Nog. *min-*; Tat. *mĩñ*- “binmek” (Tekin, 2016: 297; TDBUÜ: 183; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2000: 300; Çulha, 2006: 86; Koç vd., 2003: 393; Yudahin, 2011: 567; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 225; Pekacar, 2011: 200; Kalmıkova vd., 1963: 224; Öner, 2015: 336).

ET *kaçañ*

Bşk. *kaşan*; Krç. Blk. *açan/kaçan*; Kkp. *kaşan*; Kar. *kaçan*; Kzk. *kaşan*; Krg. *kaçan*; Kır. Tat. *kaçan*; Kmk. *kaçan*; Nog. *kaşan*; Tat. *kaçan* “ne zaman, o zaman” (Gabain, 2000: 276; Tavkul, 2000: 68; Eker, 1998: 265; Çulha, 2006: 71; Koç vd., 2003: 304; Yudahin, 2011: 381; Üseinov, 2005: 124; Pekacar, 2011: 240).

-ñ > -m

ET *eñ*

Krç. Blk. *em* “en, pek, çok”

krş. Bşk. *iñ*; Kkp. *yeñ*; Kzk. *eñ*; Krg. *en*; Kar. *eñ*; Kır. Tat. *eñ*; Kmk. *iñ*; Nog. *yeñ*; Tat. *iñ* (Gababin, 2000: 264; Özşahin, 2017: 252; Tavkul, 2020: 164; Eker, 1998: 440; Bayniyazov vd., 2019: 184; Yudahin, 2011: 331; Çulha, 2006: 61; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 110; Pekacar, 2011: 165; Eker, 1998: 440; Öner, 2015: 172).

ET *kalıñ*

Bşk. *kalım*; Krç. Blk. *kalım*; Kır. Tat. *kalım*; Kmk. *kalım*; Nog. *kalım*; Tat. *kalım* “çeyiz”
krş. Kkp. *kalıñ*; Kar. *kalın*; Kzk. *kalıñ*; Krg. *kalıñ* (DLT: 679; Özşahin, 2017: 321; Tavkul, 2020: 229; Uyğur, 2019: 311; Çulha, 2006: 72; Koç vd., 2003: 282; Yudahin, 2011: 390; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 182; Eker, 1998: 440).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ñ	İç Ses	ñ, y n	ñ, y, w	ñ, n, m, v	ñ, y	ñ, n	n, ñ m	ñ, y	ñ, y	ñ, y
	Son Ses	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ	n, ñ	n, ñ	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ m

Tablo 12 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 5. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 5. 3. 1. Ön Seste

/ñ/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda bulunmamaktadır.

2. 1. 1. 5. 3. 2. İç Seste

/-ñ-/ ünsüzünün durumu Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu sesin korunduğu, /-n-/ sesine değiştiği ve düştüğü örneklerle dağınık olarak rastlanılmaktadır. Düşme olayının bulunduğu sözcükler incelendiğinde bu ünsüz düşmesinin telâfi uzunluğu denilen ikincil uzunluklar oluşturduğu izlenmektedir.

2. 1. 1. 5. 3. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *kõñül*

Alt. *kõñül*; Hak. *kõñıl* "gönül" (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 140; Naskali vd., 2007: 270).

ET *meñgü*

Alt. *mõñkü*; Hak. *mõñi*; Tuv. *mõñge* "ebedi, sonsuz" krş. Hak. *mükü/möge/mögü/mügü* (Gabain, 2000: 287; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 308, 310; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *üzeñü*

Alt. *üzeñi*; Hak. *izeñe*; Tuv. *ezeñgi* "üzengi" (KTS: 911; Naskali ve Duranlı, 2019: 232; Naskali vd., 2007: 214; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 44).

2. 1. 1. 5. 3. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *iñek*

Alt. *inek*; Hak. *ñek*; Tuv. *inek* "inek" (Gabain, 2000: 275; Naskali ve Duranlı, 2019: 104; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

2. 1. 1. 5. 3. 2. 3. Düşmesi

-ñ- > Ø

ET *süñük*

Alt. *sõk*; Hak. *sõk*; Tuv. *sõk* "kemik" (Gabain, 2000: 295; Naskali ve Duranlı, 2019: 185; Naskali vd., 2007: 462; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

ET *yañak*

Alt. *cāk*; Hak. *nāh*; Tuv. *cāk* "yanak" (DLT: 949; Naskali ve Duranlı, 2019: 51; Naskali vd., 2007: 313; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

ET *yañı*

Hak. *nā*; Tuv. *çā* "yeni"

krş. Alt. *cañı* (Gabain, 2000: 308; Naskali ve Duranlı, 2019: 56; Naskali vd., 2007: 313; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

2. 1. 1. 5. 3. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 1. 1. 5. 3. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET *buñ*

Alt. *muñ*; Hak. *muñ*; Tuv. *muñ* “üzüntü, keder” (Tekin, 2016: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 158; Naskali vd., 2007: 309; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *teriñ*

Alt. *tereñ*; Hak. *tireñ*; Tuv. *tereñ* “derin” (Gabain, 2000: 299; Naskali ve Duranlı, 2019: 206; Naskali vd., 2007: 513; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 106).

ET *oñ*

Alt. *oñ*; Hak. *oñ*; Tuv. *oñ* “sağ taraf” (Gabain, 2000: 288; Naskali ve Duranlı, 2019: 162; Naskali vd., 2007: 334; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

		Alt.	Hak.	Tuv.
	Ön Ses	-	-	-
ñ	İç Ses	ñ, n, Ø	ñ, n, Ø	ñ, n, Ø
	Son Ses	ñ	ñ	ñ

Tablo 13 Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 1. 5. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 1. 5. 4. 1. Ön Seste

/ñ/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde ön seste bulunmamaktadır.

2. 1. 1. 5. 4. 2. İç Seste

/-ñ-/ ünsüzünün durumu Karluk grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu sesin korunduğu ve /-n-/ ile /-y-/ seslerine geliştiği örneklerle dağınık olarak rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 5. 4. 2. 1. Korunması

-ñ- > -ñ-

ET *beñü/beñgü/meñü/meñgü*

Özb. *mañu*; Y. Uyg. *meñgü* “sonsuz, bengi” (Gabain, 2000: 267, 286; Üşenmez vd., 2016: 275; Necip, 2013: 267).

ET *köñül*

Özb. *kañil*; Y. Uyg. *köñül* “gönül” (Gabain, 2000: 283; Üşenmez vd., 2016: 254; Necip, 2013: 205).

ET *teñiz*

Özb. *deñiz*; Y. Uyg. *dñiz* “deniz” (DLT: 868; Üşenmez vd., 2016: 117; Necip, 2013: 101).

ET *toñuz*

Özb. *toñiz*; Y. Uyg. *toñguz* “domuz” (Tekin, 2016: 311; Üşenmez vd., 2016: 465; Necip, 2013: 419).

ET *yañaq*

Y. Uyg. *yañaq* “yanak”

krş. Özb. *yanâq* (DLT: 949; Üşenmez vd., 2016: 491; Necip, 2013: 459).

2. 1. 1. 5. 4. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ- > -n-

ET *yañaq*

Özb. *yanâq* “yanak”

krş. Y. Uyg. *yañaq* (DLT: 949; Üşenmez vd., 2016: 491; Necip, 2013: 459).

ET *köñlek*

Y. Uyg. *köynek* “gömlek”

krş. Özb. *köylak* (DLT: 738; Üşenmez vd., 2016: 257; Necip, 2013: 209).

-ñ- > -y-

ET *köñlek*

Özb. *köylak*; Y. Uyg. *köynek* “gömlek” (DLT: 738; Üşenmez vd., 2016: 257; Necip, 2013:

209).

ET *süñük*

Özb. *suyak* “kemik”

krş. Y. Uyg. *süñek* (Gabain, 2000: 295; Üşenmez vd., 2016: 441; Necip, 2013: 368).

2. 1. 1. 5. 4. 3. Son Seste

/ñ/ ünsüzü söz sonunda Yeni Uygur Türkçesinde sistemli bir şekilde korunurken Özbek Türkçesinde hem korunduğu hem de /-n/ sesine geliştiği örneklerle rastlanılmaktadır.

2. 1. 1. 5. 4. 3. 1. Korunması

-ñ > -ñ

ET *buñ/muñ/muñ*

Özb. *muñ*; Y. Uyg. *muñ* “üzüntü, tasa” (Gabain, 2000: 270, 287; Üşenmez vd., 2016: 305; Necip, 2013: 279).

ET *tañ*

Özb. *toñ*; Y. Uyg. *tañ* “tan, sabah” (Gabain, 2000: 296; Üşenmez vd., 2016: 459; Necip, 2013: 388).

ET *yūñ/yuñ* < **yūñ*

Özb. *jun/yuñ*; Y. Uyg. *juñ/yuñ* “yün” (DLT: 989; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 214, 508; Necip, 2013: 187, 472).

2. 1. 1. 5. 4. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ñ > -n

ET *teriñ*

Özb. *teran* “derin” (Gabain, 2000: 299; Üşenmez vd., 2016: 455).

ET *yūñ/yuñ* < **yūñ*

Özb. *jun/* “yün”

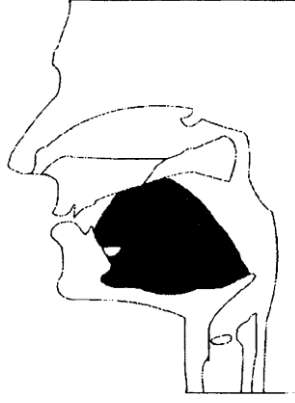
krş. Özb. *yuñ*; Y. Uyg. *juñ/yuñ* (DLT: 989; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 214, 508; Necip, 2013: 187, 472).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
ñ İç Ses	n, ñ, y	ñ, y
Son Ses	n, ñ	ñ

Tablo 14 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ñ/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. Ön Damak Ünsüzleri

Dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlanan ünsüzlere ön damak ünsüzleri denir. Türkçede ön damak ünsüzleri /g/, /h/ ve /k/ sesleri olup bu sesler ince ünlülerle hece oluştururlar (Korkmaz. 2007: 169).

Şekil 4 Ön Damak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013: 99).

2. 1. 2. 1. /g/

Ötümlü, patlamalı ve süreksiz bir ön damak ünsüzüdür. Bu ses ön damak ünsüzü olarak adlandırılmasına rağmen, birçok lehçede ön damağın daha arka kısmında boğumlanmaktadır. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçede çeşitli ses değişiklikleri sonucunda gelişmeli olarak görülenler dışında ön seste bulunmayan bu ses iç ve son seste bulunmaktadır. /g/ sesi Türk lehçelerini tasnifine esas olan seslerden biridir. Tek heceli sözcüklerin sonundaki /g/ sesinin korunması ya da süreklileşmesi, birden fazla heceli sözcüklerin sonundaki /g/ sesinin ötümsüzleşmesi ya da düşmesi ve çekim eklerinin başındaki /g/ sesinin durumu lehçe gruplarının tasnifinde önemli bir yer tutmaktadır (Buran ve Alkaya, 2018: 54; Üstüner, 2015: 39).

2. 1. 2. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 1. 1. 1. Ön Seste

Söz başında /g-/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmaz. Bu ses k- > g- ötümlüleşmesi ile oluşmuştur.

2. 1. 2. 1. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz içinde /g/ ünsüzü korunmuş, süreklileşerek /ğ/, /v/, /y/ ve /ñ/ seslerine gelişmiş; ayrıca ünsüz düşmesine uğramıştır. -g- > -ğ- süreklileşmesi yalnızca Türkiye Türkçesinde; -g- > -y- süreklileşmesi yalnızca Azerbaycan Türkçesinde; -g- > -ñ- süreklileşmesi ise ünsüz benzeşmesi yoluyla yalnızca Türkmen Türkçesinde görülmektedir. -g- > -v- süreklileşmesi ise genellikle Türkmen Türkçesinde görülmekte olup seyrek olarak Gagavuz Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde de rastlanılmaktadır. -g- sesinin düştüğü sözcüklere ise genel olarak bütün Oğuz grubu Türk lehçelerinde rastlanılmakla birlikte Gagavuz Türkçesinde söz konusu ünsüz düşmesinin telâfi uzunlukları yarattığı tespit edilmiştir.

2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. Korunması

-g- > -g-

ET *bilge*

TT *bilge* “bilgili” (Gabain, 2000: 268; TS: 337).

ET çekürge

Gag. *çekirge*; Tkm. *çekirtge*; TT *çekirge* “çekirge”

krş. Az. *çeyirtke* (DLT: 619; ADİL1: 472; Gaydarci vd., 1991: 54; Tekin vd., 1995: 116; TS: 513).

ET kölge

Az. *kölge*; Gag. *gölge*; Tkm. *kölege*; TT *gölge* “gölge” (DLT: 736; ADİL2: 750; Gaydarci, 1991: 105; Tekin vd., 1995: 420; TS: 959).

ET körgü

Gag. *görgü*; Tkm. *görgi*; TT *görgü* “görgü” (Gabain, 2000: 283; Gaydarci vd., 1991: 106; Tekin vd., 1995: 294; TS: 968).

ET üçgil/üçgül

Az. *üçgül*; TT *üçgen* “üçgen” (DLT: 929; ADİL4: 421; TT: 2442).

2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. Süreklileşmesi

-g- > -ğ-

ET egri

TT *eğri* “eğri”

krş. Az. *eyri*; Tkm. *egri* (Gabain, 2000: 263; ADİL2: 157; Tekin vd., 1995: 194; TS: 763).

ET ögüt

TT *öğüt* “öğüt”

krş. Az. *öyüd*; Tkm. *övüt* (Gabain, 2000: 290; ADİL3: 559; Tekin vd., 1995: 511; TS: 1841).

ET sögüt

TT *söğüt* “söğüt”

krş. Az. *söyüd*; Gag. *sūt*; Tkm. *şövüt* (Gabain, 2000: 294; ADİL4: 148; Gaydarci vd., 1991: 229; Tekin vd., 1995: 586; TS: 2148).

ET tügme

TT *düğme* “düğme”

krş. Az. *düyme*; Gag. *dūme*; Tkm. *düvme* (DLT: 908; ADİL1: 730; Gaydarci vd., 1991: 87; Tekin vd., 1995: 185; TS: 732).

ET yigit

TT *yiğit* “yiğit”

krş. Az. *igid*; Gag. *īt*; Tkm. *yigit* (Gabain, 2000: 311; ADİL2: 508; Gaydarci vd., 1991: 120; Tekin vd., 1995: 701; TS: 2596).

-g- > -ñ-

ET ingen

Tkm. *iññen* “çok”

(Tekin, 2016: 301; Tekin vd., 1995: 381).

ET yeñge

Tkm. *yeññe* “yenge”

krş. Az. *yenge*; TT *yenge* (DLT: 966; ADİL4: 578; Tekin vd., 1995: 692; TS: 2571).

ET yeñgeç

Tkm. *leññeç* “yengeç”

krş. Az. *yengec*; TT *yengeç* (DLT: 367; Choi, 1992: 397; ADİL4: 579; TS: 2571).

ET *yigne*

Tkm. *iññe* “iğne”

krş. Az. *iyne*; Gag. *İne*; TT *iğne* (DLT: 974; ADİL2: 616; Gaydarci vd., 1991: 120; Tekin vd., 1995: 381; TS: 1155).

-g- > -v-

ET *kögürçken*

Gag. *güvercin*; TT *güvercin* “güvercin”

krş. Az. *göyerçin* (Gabain, 2000: 282; ADİL2: 272; Gaydarci vd., 1991: 110; TS: 1013).

ET *kögüz*

Tkm. *gövüş* “göğüs”

krş. Az. *köks*; Gag. *gūs*; TT *göğüs* (Gabain, 2000: 282; ADİL2: 750; Gaydarci vd., 1991: 110; Tekin vd., 1995: 300; TS: 956).

ET *sögüt*

Tkm. *şövüt* “söğüt”

krş. Az. *söyüd*; Gag. *sūt*; TT *söğüt* (Gabain, 2000: 294; ADİL4: 148; Gaydarci vd., 1991: 229; Tekin vd., 1995: 586; TS: 2148).

ET *tügme*

Tkm. *düvme* “düğme”

krş. Az. *düyme*; Gag. *dūme*; TT *düğme* (DLT: 908; ADİL1: 730; Gaydarci vd., 1991: 87; Tekin vd., 1995: 185; TS: 732).

ET *tügün*

Tkm. *düvün* “düğüm”

krş. Az. *düyüm/düyün*; Gag. *dūmük*; TT *düğüm* (Gabain, 2000: 303; ADİL1: 732; Gaydarci vd., 1991: 87; Tekin vd., 1995: 185; TS: 733).

-g- > -y-

ET *ögren-*

Az. *öyren-* “öğrenmek”

krş. Gag. *üren-*; Tkm. *övren-*; TT *öğren-* (DLT: 785; ADİL3: 559; Gaydarci vd., 1991: 251; Tekin vd., 1995: 510; TS: 1840).

ET *ögüt*

Az. *öyüd* “öğüt”

krş. TT *ögüt*; Tkm. *övüt* (Gabain, 2000: 290; ADİL3: 559; Tekin vd., 1995: 511; TS: 1841).

ET *yigde*

Az. *iyde*; “iğde”

krş. Tkm. *igde*; TT *iğde* (DLT: 974; ADİL2: 615; Tekin vd., 1995: 371; TS: 1155).

ET *yigirmi*

Az. *iyirmi* “yirmi (20)”

krş. Gag. *irmi*; Tkm. *yigirmi*; TT *yirmi* (Tekin, 2016: 315; ADİL2: 615; Gaydarci vd., 1991: 122; Tekin vd. 1995: 700; TS: 2596).

ET *yigne*

Az. *iyne* “iğne”

krş. Gag. *ĩne*; Tkm. *iññe*; TT *iğne* (DLT: 974; ADİL2: 616; Gaydarci vd., 1991: 120; Tekin vd., 1995: 381; TS: 1155).

2. 1. 2. 1. 1. 2. 3. Düşmesi

-g- > Ø

ET *çümgen*

Az. *çimen*; Gag. *çimen*; Tkm. *çemen*; TT *çimen* “çimen” (DLT: 630; ADİL1: 485; Gaydarci vd., 1991: Tekin vd., 1995: 117; 60; TS: 548).

ET *emgek*

Az. *emek*; TT *emek* “emek”

krş. Tkm. *emgek* (Tekin, 2016: 299; ADİL2: 108; Tekin vd., 1995: 200; TS: 793).

ET *eşgek*

Az. *eşşek*; Gag. *eşek*; Tkm. *eşek*; TT *eşek* “eşek” (Gabain, 2000: 265; ADİL2: 38; Gaydarci vd., 1991: 92; Tekin vd., 1995: 206; TS: 822).

ET *kergek*

Az. *gerək*; Gag. *gerē*; Tkm. *gerək*; TT *gerək* “gerək” (Gabain, 2000: 279; ADİL2: 236; Gaydarci vd., 1991: 102; Tekin vd., 1995: 253; TS: 932).

ET *yinçge*

Az. *ince*; Gag. *inc*; Tkm. *inçe*; TT *ince* “ince” (Tekin, 2016: 315; ADİL2: 545; Gaydarci vd., 1991: 122; Tekin vd., 1995: 377; TS: 1187).

2. 1. 2. 1. 1. 3. Son Seste

/g/ sesi söz sonunda ötümsüzleşme, süreklileşme ve düşme olaylarından birine uğrayarak varlığını sürdürmektedir. -g > -k ötümsüzleşmesi genel olarak bütün Oğuz grubu Türk lehçelerinde dağınık olarak görülmekte olup Azerbaycan Türkçesinde süreklileşerek /-y/ ünsüzüne; Türkmen Türkçesinde süreklileşerek /-v/ ünsüzüne; Türkiye Türkçesinde ise süreklileşerek /-ğ/ ve /-v/ ünsüzlerine gelişmiştir. Söz konusu ünsüzün korunduğu tek sözcüğe Türkmen Türkçesinde rastlanılmaktadır. Son seste -g düşmesi ise Oğuz grubu Türk lehçelerinin tamamında görülebilmektedir.

2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. Korunması

-g > -g

ET *teg-*

Tkm. *deg-* “değmek”

krş. Az. *dey-*; Gag. *dĩ-*; TT *değ-* (Tekin, 2016: 309; Altaylı, 2018: 872; Gaydarci vd., 1991: 73; Tekin vd., 1995: 141; TS: 612).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-g > -k

ET *bilig*

Az. *bilik*; “bilgi”

krş. Gag. *bilgi*; Tkm. *bilim*; TT *bilgi* (Gabain, 2000: 268; Altaylı, 2018: 458; Gaydarci vd., 1991: 36; KTLS: 69; TS: 338).

ET *büg-*

Az. *bük-*; Tkm. *bük-*; TT *bük-* “bükme” (Gabain, 2000: 271; Altaylı, 2018: 555; Tekin vd., 1995: 90; TS: 422).

ET *çerig*

Az. *çerik* “asker, ordu”

krş. TT *çeri* (Gabain, 2000: 271; Altaylı, 2018: 676; TS: 523).

ET *kıçig*

Az. *küçük*; Gag. *gücük*; Tkm. *gücük*; TT *küçük* “küçük” (Gabain, 2000: 281; Altaylı, 2018: 1883; Gaydarci vd., 1991: 108; Tekin vd., 1995: 316; TS: 1552).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 3. Süreklileşmesi

-g > -ğ

ET *teg-*

TT *değ-* “değmek”

krş. Az. *dey-*; Gag. *dī-*; Tkm. *deg-* (Tekin, 2016: 309; Altaylı, 2018: 872; Gaydarci vd., 1991: 73; Tekin vd., 1995: 141; TS: 612).

-g > -v

ET *ög-*

Tkm. *öv-*; TT *öv-* “övmek”

krş. Az. *öy-*; Gag. *ũ-*; (Gabain, 2000: 289; Altaylı, 2018: 2669; Gaydarci vd., 1991: 252; Tekin vd., 1995: 509; TS: 1863).

ET *tög-*

Tkm. *döv-*; TT *döv-* “dövmek”

krş. Az. *döy-*; Gag. *dũ-*; (DLT: 895; Altaylı, 2018: 966; Gaydarci vd., 1991: 87; Tekin vd., 1995: 174; TS: 718).

-g > -y

ET *beg*

Az. *bey*; Gag. *bey*; TT *bey* “bey” (Gabain, 2000: 267; Altaylı, 2018: 436; Gaydarci vd., 1991: 34; TS: 320).

ET *ög-*

Az. *öy-* “övmek”

Gag. *ũ-*; Tkm. *öv-*; TT *öv-* (Gabain, 2000: 289; Altaylı, 2018: 2669; Gaydarci vd., 1991: 252; Tekin vd., 1995: 509; TS: 1863).

ET *teg-*

Az. *dey-* “değmek”

krş. Gag. *dī-*; Tkm. *deg-*; TT *değ-* (Tekin, 2016: 309; Altaylı, 2018: 872; Gaydarci vd., 1991: 73; Tekin vd., 1995: 141; TS: 612).

ET *tög-*

Az. *döy-*; “dövmek”

krş. Gag. *dũ-*; Tkm. *döv-*; TT *döv-* (DLT: 895; Altaylı, 2018: 966; Gaydarci vd., 1991: 87; Tekin vd., 1995: 174; TS: 718).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 4. Düşmesi

-g > Ø

ET çerig

TT *çeri* “asker, ordu”

krş. Az. *çerik* (Gabain, 2000: 271; Altaylı, 2018: 676; TS: 523).

ET elig

Az. *elli*; Gag. *elli*; Tkm. *elli*; TT *elli* “elli (50)” (Gabain, 2000: 264; Altaylı, 2018: 1113; Gaydarci vd., 1991: 89; Tekin vd., 1995: 199; TS: 789).

AT ĩrig

Az. *iri*; Gag. *ĩri*; Tkm. *ĩri*; TT *iri* “iri” (TDBUÜ: 182; Altaylı, 2018: 1640; Choi, 1992: 393; Tekin vd., 1995: 382; TS: 1204).

ET köprüg

Az. *körpü*; Gag. *köprü*; Tkm. *köpri*; TT *köprü* “köprü” (Gabain, 2000: 283; Altaylı, 2018: 1862; Gaydarci vd., 1991: 165; Tekin vd., 1995: 422; TS: 1500).

ET tırig

Az. *diri*; Gag. *diri*; Tkm. *diri*; TT *diri* “diri” (Gabain, 2000: 300; Altaylı, 2018: 911; Gaydarci vd., 1991: 76; Tekin vd., 1995: 163; TS: 676).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
İç Ses	g, y, Ø	g, v, Ø	ñ, g, v, Ø	g, ğ, v, Ø
Son Ses	k, y, Ø	k, Ø	g, k, v, Ø	ğ, k, v, Ø

Tablo 15 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 1. 2. 1. Ön Seste

Söz başında /g-/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmayıp k- > g- ötümlüleşmesi ile oluşmaktadır.

2. 1. 2. 1. 2. 2. İç Seste

İç ses /-g-/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ötümsüzleşme (-g- > -k-) ve süreklileşme (-g- > -v-; -g- > -w-; -g- > -y-) ses olaylarına uğramıştır. Ayrıca söz konusu ünsüzün düştüğü ve korunduğu örneklere de rastlanılmaktadır.

2. 1. 2. 1. 2. 2. 1. Korunması

-g- > -g-

ET emgek

Bşk. *imgek*; Krç. Blk. *emgek*; Kar. *emgek*; Krg. *emgek*; Kmk. *emgek*; Tat. *imgek* “emek”
krş. Kkp. *eñbek*; Kzk. *eñbek*; Kır. Tat. *emek*; Nog. *embek* (Gabain, 2000: 264; Özşahin, 2017: 251; Tavkul, 2000: 192; Uyğur, 2019: 137; Çulha, 2006: 61; Koç vd., 2019: 146; Yudahin,

2011: 329; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 109; Pekacar, 2011: 120; Güllüdağ, 1998: 317; Kúnos, 1999: 49).

ET *kölige*

Bşk. *külege*; Krç. Blk. *kölekge*; Kar. *kölege*; Kır. Tat. *kölge*; Kmk. *gölentgi*; Tat. *külege* “gölge”

krş. Kkp. *köleñke*; Kzk. *köleñke*; Krg. *kölökö* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 307; Tavkul, 2000: 275; Uyğur, 2019: 282; Çulha, 2006: 80; Koç vd., 2003: 246; Yudahin, 2011: 500; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 170; Pekacar, 2011: 139; Öner, 2015: 237).

ET *yeñge*

Bşk. *yiñge*; Kkp. *jeñge*; Kzk. *jeñge*; Kır. Tat. *yenge*; Tat. *ciñge* “yenge”

krş. Krg. *ceñe* (DLT: 966; Özşahin, 2017: 716; Uyğur, 2019: 239; Koç vd., 2003: 174; KTLS: 982; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 381; Öner, 2015: 83).

ET *yigit*

Bşk. *yığıt*; Krç. Blk. *cigit*; Kkp. *jigit*; Kar. *igit*; Kzk. *jigit*; Krg. *cigit*; Kır. Tat. *yigit*; Kmk. *igit*; Nog. *yigit*; Tat. *yığıt* “yiğit, genç” (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 707; Tavkul, 2000: 154; KKTS2: 204; Çulha, 2006: 68; Koç vd., 2003: 195; Yudahin, 2011: 216; Üseinov, 2005: 91; Pekacar, 2011: 162; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 570).

2. 1. 2. 1. 2. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-g- > -k-

ET *kölige*

Kkp. *köleñke*; Kzk. *köleñke*; Krg. *kölökö* “gölge”

krş. Bşk. *külege*; Krç. Blk. *kölekge*; Kar. *kölege*; Kır. Tat. *kölge*; Kmk. *gölentgi*; Tat. *külege* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 307; Tavkul, 2000: 275; Uyğur, 2019: 282; Çulha, 2006: 80; Koç vd., 2003: 246; Yudahin, 2011: 500; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 170; Pekacar, 2011: 139; Öner, 2015: 237).

2. 1. 2. 1. 2. 2. 3. Süreklileşmesi

-g- > -v-

ET *küdegü*

Bşk. *kıyev*; Krç. Blk. *küyov*; Kzk. *küyev*; Kır. Tat. *kiyev*; Tat. *kiyev* “damat”

krş. Kkp. *küyew*; Kar. *küyew*; Krg. *küyö*; Kmk. *giyew*; Nog. *küyew*; (Gabain, 2000: 285; Özşahin, 2017: 283; Tavkul, 2000: 288; Pekacar, Uyğur, 2019: 301; Yalçın, 2013: 339; Koç vd., 2003: 255; Yudahin, 2011: 544; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 163; Pekacar, 2011: 138; Öner, 2015: 216).

-g- > -w-

ET *küdegü*

Kkp. *küyew*; Kar. *küyew*; Kmk. *giyew*; Nog. *küyew* “damat”

krş. Bşk. *kıyev*; Krç. Blk. *küyov*; Kzk. *küyev*; Krg. *küyö*; Kır. Tat. *kiyev*; Tat. *kiyev* (Gabain, 2000: 285; Özşahin, 2017: 283; Tavkul, 2000: 288; Pekacar, Uyğur, 2019: 301; Yalçın, 2013: 339; Koç vd., 2003: 255; Yudahin, 2011: 544; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 163; Pekacar, 2011: 138; Öner, 2015: 216).

ET *yügün*

Kkp. *jüwen*; Nog. *yüwen* “dizgin, gem”

krş. Krç. Blk. *cügen*; Kar. *yigen*; Kzk. *jügen*; Krg. *cügön*; Kmk. *yügen*; Tat. *yögen* (DLT: 992; Tavkul, 2000: 161; Uyğur, 2019: 255; Eker, 1998: 411; Koç vd., 2019: 199; Yudahin, 2011: 236; Pekacar, 2011: 401; Öner, 2015: 583).

-g- > -y-

ET *tegirmen*

Kar. *tiyermen/kiyermen/ kiegermentsik*; Kzk. *diyirmen*; “değirmen”

krş. Bşk. *tirmen*; Krç. Blk. *tirmen*; Kkp. *digirman*; Krg. *tegirmen*; Kır. Tat. *degirmen*; Kmk. *tirmen*; Nog. *termen*; Tat. *tığırmen* (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 620; Tavkul, 2000: 399; KKTS2: 74; Koç vd., 2003: 127; Yudahin, 2011: 721; Üseinov, 2005: 61; Pekacar, 2011: 335; Kalmıkova vd., 1963: 347; Öner, 2015: 462).

ET *yigirmi*

Krç. Blk. *cıyırma*; Kkp. *jiyırma*; Kzk. *jiyırma*; Krg. *cıyırma* “yirmi (20)”

krş. Bşk. *yığırma*; Kar. *yigirmi*; Kır. Tat. *yigirmi*; Kmk. *yigirma*; Nog. *yırma*; Tat. *yığırma* (DLT: 974; Özşahin, 2017: 707; Tavkul, 2000: 153; Uyğur, 2019: 246; Çulha, 2006: 124; Koç vd., 2003: 179; Yudahin, 2011: 215; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 383; Pekacar, 2011: 396; Kalmıkova vd., 1963: 129; Öner, 2015: 570).

ET *yigne*

Krç. Blk. *iyne*; Kkp. *iyne*; Krg. *iyne* “iğne”

krş. Bşk. *inē*; Kar. *ine/yine*; Kzk. *ine*; Kır. Tat. *ine*; Kmk. *ine*; Tat. *éne* (DLT: 974; Özşahin, 2017: 155; Tavkul, 2000: 232; Uyğur, 2019: 216; Eker, 1998: 420; Bayniyazov vd., 2019: 275; Yudahin, 2011: 375; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 143; Pekacar, 2011: 164; Öner, 2015: 124).

2. 1. 2. 1. 2. 2. 4. Düşmesi

-g > Ø

ET *eşgek*

Bşk. *işek*; Krç. Blk. *eşek*; Kkp. *eşek*; Kar. *eşek*; Kzk. *esek*; Krg. *eşek*; Kır. Tat. *eşek*; Kmk. *eşek*; Nog. *eşek*; Tat. *işek* “eşek” (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 263; Tavkul, 2000: 195; Uyğur, 2019: 144; Koçak, 2021: 65; Bayniyazov vd., 2019: 190; Yudahin, 2011: 342; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 113; Pekacar, 2011: 124; Kalmıkova vd., 1963: 443; Öner, 2015: 180).

ET *kergek*

Bşk. *kerek*; Krç. Blk. *kerek*; Kkp. *kerek*; Kar. *keräk*; Kzk. *kerek*; Krg. *kerek*; Kır. Tat. *kerek*; Kmk. *gerek*; Nog. *kerek*; Tat. *kirek* “gerek” (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 276; Tavkul, 2000: 255; KKTS2: 329; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 231; Yudahin, 2011: 441; Üseinov, 2005: 97; Pekacar, 2011: 135; Kalmıkova vd., 1963: 162; Öner, 2015: 210).

ET *tegirmen*

Bşk. *tirmen*; Kmk. *tirmen*; Nog. *termen*; Krç. Blk. *tirmen* “değirmen”

krş. Kkp. *digirman*; Kar. *tiyärmän/kiyärmän/ kiägermäntsik*; Kzk. *diyirmen*; Krg. *tegirmen*; Kır. Tat. *degirmen*; Tat. *tığırmän* (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 620; Tavkul, 2000: 399; KKTS2: 74; Koç vd., 2003: 127; Yudahin, 2011: 721; Üseinov, 2005: 61; Pekacar, 2011: 335; Kalmıkova vd., 1963: 347; Öner, 2015: 462).

ET *yigne*

Bşk. *inè*; Kar. *ine/yine*; Kzk. *ine*; Kır. Tat. *ine*; Kmk. *ine*; Tat. *ène* “iğne”

krş. Krç. Blk. *iyne*; Kkp. *iyne*; Krg. *iyne* (DLT: 974; Özşahin, 2017: 155; Tavkul, 2000: 232; Uyğur, 2019: 216; Eker, 1998: 420; Bayniyazov vd., 2019: 275; Yudahin, 2011: 375; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 143; Pekacar, 2011: 164; Öner, 2015: 124).

2. 1. 2. 1. 2. 3. Son Seste

/g/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz sonunda korunmuş (-g > -g); ötümsüzleşmiş (-g > -k); süreklileşmiş (-g > -w; -g > -y) ya da düşmüştür. Söz konusu ses Kıpçak grubu içerisinde sistematik bir görünüm arz etmemektedir. Yalnızca düşme olayı Kıpçak grubu lehçelerinin tamamında örneklendirilebilmektedir.

2. 1. 2. 1. 2. 3. 1. Korunması

-g > -g

ET *ölüg*

Krç. Blk. *ölüg*; Kar. *ölüg*; “ölü”

krş. Bşk. *ülük*; Krç. Blk. *ölü*; Kkp. *öli*; Kar. *ölü*; Kzk. *öli/ölik*; Krg. *ölü*; Kır. Tat. *ölü*; Kmk. *ölü*; Tat. *ül/ülük* (DLT: 786; Özşahin, 2017: 670; Tavkul, 2000: 316, 317; Uyğur, 2019: 439; Çulha, 2006: 92; Koç vd., 2003: 427; Yudahin, 2011: 610; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 250; Pekacar, 2011: 223; Öner, 2015: 531).

2. 1. 2. 1. 2. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-g > -k

ET *kiçig*

Krç. Blk. *küçük*; Kmk. *güçük* “küçük”

krş. Bşk. *kışi*; Kkp. *kişi*; Kar. *kiçi*; Kzk. *kişkene*; Krg. *kiçü*; Kır. Tat. *kişkene*; Nog. *kişkey*; Tat. *kiçkñe* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 278; Tavkul, 2000: 286; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Öner, 2015: 472; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 161; Pekacar, 2011: 145; Güllüdağ, 1998: 327; Ehmetyanov vd., 2014: 198).

ET *ölüg*

Bşk. *ülük*; Kzk. *ölik*; Tat. *ülük* “ölü”

krş. Krç. Blk. *ölül/ölüg*; Kkp. *öli*; Kar. *ölül/ölüg*; Kzk. *öli*; Krg. *ölü*; Kır. Tat. *ölü*; Kmk. *ölü*; Tat. *ül* (DLT: 786; Özşahin, 2017: 670; Tavkul, 2000: 316, 317; Uyğur, 2019: 439; Çulha, 2006: 92; Koç vd., 2003: 427; Yudahin, 2011: 610; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 250; Pekacar, 2011: 223; Öner, 2015: 531).

2. 1. 2. 1. 2. 3. 3. Süreklileşmesi

-g > -w

ET *elig*

Kkp. *eliw*; Kzk. *eliw* “elli (50)”

krş. Bşk. *ill*; Krç. Blk. *elli*; Kar. *eñli/iñli*; Kır. Tat. *elli*; Kmk. *elli*; Nog. *elli*; Tat. *ill* (Özşahin, 2017: 250; Tavkul, 2000: 191; Uyğur, 2019: 134; Yalçın, 2013: 154; Koç vd.,

2003: 138; Yudahin, 2011: 328; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 109; Pekacar, 2011: 120; Öner, 2015: 168).

-g > -y

ET *beg*

Bşk. *bäy*; Krç. Blk. *biy*; Kkp. *biy*; Kar. *biy*; Kzk. *biy*; Krg. *biy*; Kır. Tat. *bey*; Kmk. *biy*; Nog. *biy*; Tat. *biy* “bey” (Gabain, 2000: 267; Özşahin, 2017: 80; Tavkul, 2000: 124; Uyğur, 2019: 89; Çulha, 2006: 53; Koç vd., 2003: 89; Yudahin, 2011: 124; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 61; Pekacar, 2011: 77; Eker, 1998: 422; Öner, 2015: 62).

ET *teg-*

Bşk. *täy*; Krç. Blk. *tiy*; Kkp. *tiy*; Kar. *tiy*; Kzk. *tiy*; Krg. *tiy*; Kır. Tat. *tiy*; Kmk. *tiy*; Tat. *tiy* “değmek” (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 605; Tavkul, 2000: 400; Uyğur, 2019: 591; Eker, 1998: 422; Koç vd., 2003: 536; Yudahin, 2011: 740; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 347; Pekacar, 2011: 336; Kúnos, 1999: 108).

2. 1. 2. 1. 2. 3. 4. Düşmesi

-g > Ø

ET *elig*

Bşk. *illī*; Krç. Blk. *elli*; Kar. *eñli/iñli*; Kır. *elū*; Kır. Tat. *elli*; Kmk. *elli*; Nog. *elli*; Tat. *illī* “elli (50)”

krş. Kkp. *eliw*; Kzk. *elūw* (Özşahin, 2017: 250; Tavkul, 2000: 191; Uyğur, 2019: 134; Yalçın, 2013: 154; Koç vd., 2003: 138; Yudahin, 2011: 328; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 109; Pekacar, 2011: 120; Öner, 2015: 168).

ET *kiçig*

Bşk. *kışī*; Kkp. *kişi*; Kar. *kiçi*; Krg. *kiçū* “küçük”

krş. Krç. Blk. *küçük*; Kzk. *kişkene*; Kır. Tat. *kiçkene*; Kmk. *güçük*; Nog. *kişkey*; Tat. *kiçkīne* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 278; Tavkul, 2000: 286; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Öner, 2015: 472; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 161; Pekacar, 2011: 145; Güllüdağ, 1998: 327; Ehmetyanov vd., 2014: 198).

ET *köprüg*

Bşk. *küpār*; Krç. Blk. *köpür*; Kkp. *köpir*; Kar. *köpür/kepri/köprü/kopır/köpir/k'opr'u*; Kzk. *köpir*; Kır. *köpürō*; Kır. Tat. *köpür*; Kmk. *köpür*; Nog. *köpir*; Tat. *küpār* “köprü” (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 310; Tavkul, 2000: 275; Uyğur, 2019: 284; Yalçın, 2013: 331; Koç vd., 2003: 248; Yudahin, 2011: 506; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 171; Pekacar, 2011: 183; Öner, 2015: 241).

ET *ölüg*

Krç. Blk. *ölü*; Kkp. *öli*; Kar. *ölü*; Kzk. *öli*; Krg. *ölū*; Kır. Tat. *ölü*; Kmk. *ölü* “ölü”

krş. Bşk. *ülīk*; Krç. Blk. *ölüg*; Kar. *ölüg*; Kzk. *ölik*; Tat. *ülīk* Tat. *ülī* (DLT: 786; Özşahin, 2017: 670; Tavkul, 2000: 316, 317; Uyğur, 2019: 439; Çulha, 2006: 92; Koç vd., 2003: 427; Yudahin, 2011: 610; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 250; Pekacar, 2011: 223; Öner, 2015: 531).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
g	İç Ses	g, k, v, Ø	g, k, w, y, Ø	g, w, y, Ø	g, k, v, y, Ø	g, k, y, Ø	g, v, Ø	g, w, Ø	g, w, Ø	g, v, Ø
	Son Ses	k, y, Ø	g, k, y, Ø	w, y, Ø	g, y, Ø	k, w, y, Ø	y, Ø	k, y, Ø	y, Ø	k, y, Ø

Tablo 16 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 1. 3. 1. Ön Seste

Söz başında /g-/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmayıp çeşitli ses olayları sonucunda ikincil olarak bulunabilmektedir.

2. 1. 2. 1. 3. 2. İç Seste

/-g-/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde iki ünlü arasında kaldığı durumlarda düşmüş; ünsüz komşuluğunda ise korunmuş, düşmüş ya da benzeşme yolu ile ötümsüzleşerek -k- olmuştur.

2. 1. 2. 1. 3. 2. 1. Korunması

-g- > -g-

ET *belgü*

Alt. *belge*; Hak. *pilgi*; Tuv. *belgi* “işaret, fal, büyü” (Gabain, 2000: 267; Naskali ve Duranlı, 2019: 41; Naskali vd., 2007: 374; Tatarintsev, 2000: 209).

ET *elge-*

Alt. *elge-*; Hak. *ilge-*; Tuv. *elge-* “elemek” (Gabain, 2000: 264; Naskali ve Duranlı, 2019: 89; Naskali vd., 2007: 221; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 41).

ET *ülgü*

Alt. *ülgü*; Hak. *ülgü*; Tuv. *ülüg* “ölçü, kalıp” (Gabain, 2000: 306; Naskali ve Duranlı, 2019: 229; Naskali vd., 2007: 557; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 114).

ET *yigirmi*

Hak. *çibirgi* “yirmi (20)”

krş. Alt. *cirme*; Tuv. *çerbi* (Tekin, 2016: 315; Naskali ve Duranlı, 2019: 67; Naskali vd., 2007: 96; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 23).

2. 1. 2. 1. 3. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-g- > -k-

ET *edgü*

Tuv. *eki* “iyi” (Gabain, 2000: 263; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 40).

ET içgü

Hak. *ışkĩ* “içki, sarhoş” (Gabain, 2000: 274; Naskali vd., 2007: 212; Killi, 1996: 383).

ET meñgü

Alt. *möñkü*; Hak. *mükü* “ebedi, sonsuz”

krş. Hak. *möge/mögöl/möñi/mügü*; Tuv. *möñge* (Gabain, 2000: 287; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 308, 310; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET özge

Alt. *öskö*; Hak. *öske*; Tuv. *öske* “başka” (Clauson, 1972: 285; CC: 798; Naskali ve Duranlı, 2019: 169; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

2. 1. 2. 1. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

ET egir-

Alt. *iyir-* “eğirmek, çevirmek”

krş. Hak. *ir-*; Tuv. *ēr-* (Gabain, 2000: 263; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 227; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 39).

ET yigne

Alt. *iyne* “iğne”

krş. Hak. *ĩne*; Tuv. *ine* (DLT: 974; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

2. 1. 2. 1. 3. 2. 4. Ünsüz Düşmesi

ET egir-

Hak. *ir-*; Tuv. *ēr-* “eğirmek, çevirmek”

krş. Alt. *iyir-* (Gabain, 2000: 263; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 227; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 39).

ET küdegü

Alt. *küiyü*; Hak. *kĩzöl/küzē*; Tuv. *küdē* “güvey, damat” (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 149; Naskali vd., 2007: 246, 285; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET tegirmen

Alt. *tērmēn*; Hak. *terben*; Tuv. *dērbe* “değirmen” (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 203; Naskali vd., 2007: 501; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

ET yigne

Hak. *ĩne*; Tuv. *ine* “iğne”

krş. Alt. *iyne* (DLT: 974; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

2. 1. 2. 1. 3. 3. Son Seste

/-g/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde korunmuş, ötümsüzleşmiş, süreklileşmiş ya da ünsüz düşmesine uğramıştır. Ötümsüzleşme olayına (-g > -k) yalnızca Tuva Türkçesinde bir sözcükte rastlanmıştır. Söz konusu ünsüz Altay Türkçesinde süreklileşerek /-ñ/ ve /-y/ ünsüzlerine; Hakas Türkçesinde /-ñ/ ünsüzüne ve Tuva Türkçesinde /-y/ ünsüzüne gelişmiştir. Söz sonunda /-g/ ünsüzünün korunumuna Hakas ve Tuva Türkçesinde rastlanılırken Altay

Türkçesinde rastlanılmamaktadır. Ayrıca ünsüz düşmesi olayı yalnızca Altay Türkçesinde tespit edilebilmiştir.

2. 1. 2. 1. 3. 3. 1. Korunması

-g > -g

ET *beg*

Hak. *pig*; Tuv. *beg* “bey”

krş. Alt. *biy* (Gabain, 2000: 267; Naskali ve Duranlı, 2019: 44; Naskali vd., 2007: 376; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 12).

ET *çerig* < **çērig*

Hak. *sirīg*; Tuv. *şerig* “asker, ordu”

krş. Alt. *çerü* (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 450; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 99).

ET *kıçig*

Hak. *kıçığ* “küçük”

krş. Alt. *kıçü* (Gabain, 2000: 281; Naskali ve Duranlı, 2019: 130; Naskali ve Duranlı, 2019: 244).

ET *isig*

Hak. *izığ*; Tuv. *izig* “ısı”

krş. Alt. *izü* (Gabain, 2000: 275; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 214; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 61).

ET *teg-*

Hak. *teg-/tig*; Tuv. *deg-* “değmek”

krş. Alt. *tiy-*; Hak. *teñ-* (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 209; Naskali vd., 2007: 499; Killi, 1996: 385).

2. 1. 2. 1. 3. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-g > -k

AT *ēg-*

Tuv. *ek-* “eğmek”

krş. Alt. *eñi-*; Hak. *eg-* (TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 91; Naskali vd., 2007: 117; Killi, 1996: 499).

2. 1. 2. 1. 3. 3. 3. Süreklileşmesi

-g > -ñ

AT *ēg-*

Alt. *eñi-* “eğmek”

krş. Hak. *eg-*; Tuv. *ek-* (TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 91; Naskali vd., 2007: 117; Killi, 1996: 499).

ET *teg-*

Hak. *teñ-*; “değmek”

krş. Alt. *tiy-*; Hak. *teg-/tig-*; Tuv. *deg-* (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 209; Naskali vd., 2007: 499; Killi, 1996: 385).

-g > -y

ET *beg*

Alt. *biy* “bey”

krş. Hak. *pig*; Tuv. *beg* (Gabain, 2000: 267; Naskali ve Duranlı, 2019: 44; Naskali vd., 2007: 376; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 12).

ET *teg-*

Alt. *tiy-* “değmek”

krş. Hak. *teg-/tig-/teñ-*; Tuv. *deg-* (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 209; Naskali vd., 2007: 499; Killi, 1996: 385).

ET *tüg-*

Alt. *tüy-*; Tuv. *düy-* “dügümlemek” (Gabain, 2000: 303; Naskali ve Duranlı, 2019: 222; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 38).

2. 1. 2. 1. 3. 3. 4. Düşmesi

-g > Ø

ET *çerig* < **çerig*

Alt. *çerü* “asker, ordu”

krş. Hak. *sirig*; Tuv. *şerig* (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 450; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 99).

ET *kıçig*

Alt. *kıçü* “küçük”

krş. Hak. *kıçig* (Gabain, 2000: 281; Naskali ve Duranlı, 2019: 130; Naskali ve Duranlı, 2019: 244).

ET *isig*

Alt. *izü* “ısı”

krş. Hak. *izig*; Tuv. *izig* (Gabain, 2000: 275; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 214; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 61).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
g İç Ses	g, k, y, Ø	g, k, Ø	g, k, Ø
Son Ses	ñ, y, Ø	ñ, g	g, k, y

Tablo 17 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 1. 4. 1. Ön Seste

Söz başında /g-/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmayıp çeşitli ses olayları sonucunda ikincil olarak bulunabilmektedir.

2. 1. 2. 1. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /-g-/ ünsüzü korunarak (-g- > -g-); ötümsüzleşerek (-g- > -k-) ya da süreklileşerek (-g- > -y-) bulunmaktadır. Söz konusu ünsüz Karluk grubu Türk lehçeleri arasında sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir.

2. 1. 2. 1. 4. 2. 1. Korunması

-g- > -g-

ET emgek

Özb. *emgak*; Y. Uyg. *emgek* “iş, emek” (Gabain, 2000: 264; Üşenmez vd., 2016: 139; Necip, 2013: 112).

ET beñü/beñgü/meñü/meñgü

Özb. *mangü*; Y. Uyg. *meñgü* “sonsuz, bengi” (Gabain, 2000: 267, 286; Üşenmez vd., 2016: 275; Necip, 2013: 267).

ET ögüt

Özb. *ögüt*; Y. Uyg. *ögüt* “öğüt, nasihat” (Gabain, 2000: 290; Üşenmez vd., 2016: 522; Necip, 2013: 304).

ET yigit

Özb. *yigit*; Y. Uyg. *cigit/jigit* “yiğit” (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 62, 182).

ET yigirmi

Özb. *yigirma*; Y. Uyg. *jigirme/yigirme* “yirmi (20)” (Tekin, 2016: 315; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 182, 468).

2. 1. 2. 1. 4. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-g- > -k-

ET yigren-

Özb. *jirkan-*; Y. Uyg. *jirken-* “iğrenmek” (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 210; Necip, 2013: 184).

2. 1. 2. 1. 4. 2. 3. Süreklileşmesi

-g- > -y-

ET yigen

Özb. *jiyan*; Y. Uyg. *ciyen* “yeğen” (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 211; Necip, 2013: 64).

ET yigde

Özb. *jiyda* “iğde”

krş. Y. Uyg. *cigde* (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 211; Necip, 2013: 62).

2. 1. 2. 1. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /-g/ ünsüzü korunarak (-g- > -g-); ötümsüzleşerek (-g > -k) ya da süreklileşerek (-g- > -y-) bulunmaktadır. Söz konusu ünsüz Karluk grubu Türk lehçeleri arasında sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. -g > -y süreklileşmesi yalnızca Özbek Türkçesinde bir sözcükte tespit edilmiştir.

2. 1. 2. 1. 4. 3. 1. Korunması

-g > -g

ET *beg*

Y. Uyg. *beg* “bey”

krş. Özb. *biy* (Gabain, 2000: 267; Üşenmez vd., 2016: 89; Necip, 2013: 34).

ET *teg-*

Özb. *teg-*; Y. Uyg. *tæg-* “değmek” (Gabain, 2000: 298; Üşenmez vd., 2016: 454; Necip, 2013: 407).

ET *tüg-*

Özb. *tug-*; Y. Uyg. *tüg-* “dügümlmek” (Gabain, 2000: 303; Üşenmez vd., 2016: 462; Necip, 2013: 430).

2. 1. 2. 1. 4. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-g > -k

ET *çerig*

Y. Uyg. *çerik* “asker” (DLT: 619; Necip, 2013: 77).

ET *köprüg*

Özb. *küprik*; Y. Uyg. *köprük/körük* “köprü” (DLT: 739; Üşenmez vd., 2016: 255; Necip, 2013: 206).

ET *ölüg*

Özb. *ülik*; Y. Uyg. *ölük* “ölü” (DLT: 786; Üşenmez vd., 2016: 522; Necip, 2013: 305).

ET *süçig* < **sũçig*

Özb. *çuçuk*; Y. Uyg. *çüçük* “tatlı” (Gabain, 2000: 295; TDBUÜ: 185; Üşenmez vd., 2016: 551; Necip, 2013: 88).

ET *tirig*

Özb. *tirik*; Y. Uyg. *tirik* “diri” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 457; Necip, 2013: 414).

2. 1. 2. 1. 4. 3. 3. Süreklileşmesi

-g > -y

ET *beg*

Özb. *biy* “bey”

krş. Y. Uyg. *beg* (Gabain, 2000: 267; Üşenmez vd., 2016: 89; Necip, 2013: 34).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
g İç Ses	g, k	g, k
Son Ses	g, k, y	g, k

Tablo 18 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /g/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 2. /ğ/

Hem ön damak /g/ ve /k/ ünsüzlerinden hem de arka damak /ğ/ ve /k/ ünsüzlerinden gelişen ötümlü bir sestir. Bu ses bahsi geçen ünsüzlerden daha zayıf ve neredeyse ünlüye yakın olarak boğumlanmaktadır. Türkçede /ğ/ ünsüzü birincil olarak bulunmayıp söz konusu seslerin süreklileşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. /ğ/ ünsüzünün Çağdaş Türk lehçelerindeki durumuna, ilgili ünsüz değişimlerinin anlatıldığı bölümlerde değinilmiştir.

2. 1. 2. 3. /h/

/h/ sesi ötümlü, sızıcı ve sürekli bir ön damak ünsüzüdür. /h/ sesinin Türkçenin birincil bir sesi olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Çünkü Doerfer, Türkçede ön seste /h/ türemesi olarak görülen birçok sözcüğün (hev “ev”, her “er”, hut “od-ateş” vb.) aslında Ana Türkçeden eski zamanlarda ayrılmış olan Halaççanın bir özelliği olarak göstermiş ve bu /h/ seslerini birincil kabul etmiştir. Talat Tekin de bu hususta Doerfer’e katılmıştır. Çünkü ön seste /y/ türemesini uzun ünlülerin kısalması sonucu oluşan bir ses olayı olarak temellendiren Tekin, /h/ türemesi için bir tespitle bulunmamış ve /h/’nin birincil bir ses olabileceğini savunmuştur (Dorfer, 1988: 42, 43; TDBUÜ: 138, 139). Fakat sadece Halaççada ve bazı lehçelerin ağızlarında bu şekilde takip edilebilen /h/ sesi sonuca ulaştırılmadığından bu sesin birincil bir ünsüz olarak kabul edilmesi doğru olmayacaktır. Bu konuda özellikle ön sesteki h- ünsüzünün Ana Altaycadaki *p- ile denkliği düşünüldüğünde söz konusu sesin Ana Altayca *p-’den gelişen ikincil biçimler olma durumu daha güçlü bir olasılıktır. Ayrıca bu ünsüzün telaffuzunda da farklılıklar vardır. Birçok lehçede bu ses hırıltılı /h/ gibi telaffuz edilmektedir. Yani gırtlığın daha gerisinde ve daha belirgin olarak boğumlanmaktadır. Buna neredeyse Türkiye Türkçesi dışındaki lehçelerin tamamına yakını örnek gösterilebilir.

2. 1. 2. 4. /k/

Ötümsüz, patlayıcı ve süreksiz bir ön damak ünsüzüdür. Türkçenin gelişme yolu ile oluşmayan birincil seslerindendir. Türkçede ön, iç ve son seste bulunmaktadır. Türkçenin her dönem ve lehçesinde korunarak ya da çeşitli ses değişikliklerine uğrayarak görülmektedir. Ayrıca uğradığı ses değişiklikleri Türkçenin lehçeleşme ölçütlerinden olup ses temelli yapılan tarihî ve çağdaş lehçe tasniflerinde rol oynamaktadır.

2. 1. 2. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 4. 1. 1. Ön Seste

/k-/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde korunmuş (k- > k-) ya da lehçe grubunun temayülüne paralel olarak ötümlüleşmiştir (k- > g-). /k-/ ünsüzünün her iki durumu da bütün Oğuz grubu Türk lehçelerinde yaygın olarak örneklendirilebilmektedir.

2. 1. 2. 4. 1. 1. 1. Korunması

k- > k-

ET kes-

Az. *kes-*; Gag. *kes-*; Tkm. *keş -*; TT *kes-* “kesmek” (Gabain, 2000: 279; ADİL2: 694; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 404; TS: 1400).

ET kir

Az. *kir*; Gag. *kirli*; Tkm. *kir*; TT *kir* “kir” (Gabain, 2000: 281; ADİL2: 708; Gaydarci vd., 1991: 152; Tekin vd., 1995: 410; TS: 1444).

ET kirpik

Az. *kirpik*; Gag. *kirpik*; Tkm. *kirpik*; TT *kirpik* “kirpik” (Gabain, 2000: 281; ADİL2: 711; Gaydarci vd., 1991: 152; Tekin vd., 1995: 411; TS: 1448).

ET kişi

Az. *kişi*; Gag. *kişi*; Tkm. *kişi*; TT *kişi* “kişi” (Gabain, 2000: 281; ADİL2: 713; Gaydarci vd., 1991: 152; Tekin vd., 1995: 412; TS: 1448).

ET kömür

Az. *kömür*; Gag. *kömür*; Tkm. *kömür*; TT *kömür* “kömür” (Gabain, 2000: 283; ADİL2: 754; Gaydarci vd., 1991: 165; Tekin vd., 1995: 421; TS: 1498).

2. 1. 2. 4. 1. 1. 2. Ötümlüleşmesi

k- > g-

ET kir- < *kīr-

Az. *gir-*; Gag. *gir-*; Tkm. *gīr-*; TT *gir-* “girmek” (Clauson, 1972: 735; TDBUÜ: 183; ADİL2: 252; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 273; TS: 947).

ET kök < *kōk

Az. *göy*; Gag. *gök*; Tkm. *gōk*; TT *gök*; “gök” (Tekin, 2008: 154; TDBUÜ: 184; ADİL2: 271; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 290 TS: 957).

ET kör-

Az. *gör-*; Gag. *gör-*; Tkm. *gör-*; TT *gör-* “görmek” (Tekin, 2008: 154; Gaydarci vd., 1991: 106; ADİL2: 263; Tekin vd., 1995: 293; TS: 969).

ET küç < *kūç

Az. *güc*; Gag. *güç*; Tkm. *güyç*; TT *güç* “güç” (Tekin, 2008: 156; TDBUÜ: 185; ADİL2: 299; Gaydarci vd., 1991: 108; Tekin vd., 1995: 324; TS: 994).

ET kün < *kūn

Az. *gün*; Gag. *gün*; Tkm. *gün*; TT *gün* “gün, güneş” (Clauson, 1972: 725; TDBUÜ: 185; ADİL2: 309; Gaydarci vd., 1991: 109; Tekin vd., 1995: 319; TS: 1004, 1006).

2. 1. 2. 4. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde iç ses /-k-/ ünsüzü korunmuş, ötümlüleşmiş (-k- > -g-) ya da süreklileşmiştir (-k- > -ğ-; -k- > -v-; -k- > -y-). /-k-/ düşmesine ise yalnızca Gagavuz Türkçesinde rastlanılıp söz konusu düşme telâfi uzunlukları oluşturmuştur.

2. 1. 2. 4. 1. 2. 1. Korunması

ET *ekin*

Az. *ekin*; Gag. *ekin*; Tkm. *ekin*; TT *ekin* “ekin” (DLT: 635; ADİL2: 77; Gaydarci vd., 1991: 89; Tekin vd., 1995: 195; TS: 766).

ET *iki* < **ēki*

Az. *iki*; Gag. *iki*; Tkm. *iki*; TT *iki* “iki (2)” (Gabain, 2000: 274; TDBUÜ: 181; ADİL2: 513; Gaydarci vd., 1991: 120; Tekin vd., 1995: 372; TS: 1162).

ET *öbke/öwke*

Az. *öfke*; Tkm. *öyke*; TT *öfke* “akciğer, öfke” (Gabain, 2000: 289, 291; ADİL3: 544; Tekin vd., 1995: 512; TS: 1838).

ET *öküz*

Az. *öküz*; Gag. *öküz*; Tkm. *öküz*; TT *öküz* “öküz” (Gabain, 2000: 290; ADİL3: 545; Gaydarci vd., 1991: 188; Tekin vd., 1995: 502; TS: 1843).

ET *tilkü*

Az. *tülkü*; Gag. *tilki*; Tkm. *tilki*; TT *tilki* “tilki” (Tekin, 2016: 310; ADİL4: 385; Gaydarci vd., 1991: 243; Tekin vd., 1995: 629; TS: 2356).

2. 1. 2. 4. 2. 1. 2. Ötümlüleşmesi

-k- > -g-

ET *eksük*

Tkm. *egsik* “eksik, tamamlanmamış”

krş. Az. *eskik*; TT *eksik* (Gabain, 2000: 263; ADİL2: 139; Tekin vd., 1995: 195; TS: 771).

AT **bōkir*-

Tkm. *bögür*- “böğürmek”

krş. Az. *böyür*-; Gag. *büre*-; TT *bögür*- (TDBUÜ: 184; ADİL1: 351; Gaydarci vd., 1991: 45; Tekin vd., 1995: 82; TS: 396).

AT *kēkir*-

Tkm. *gēgir*- “geçirmek”

krş. Az. *geyir*-; Gag. *gēri*-; TT *geğir*- (TDBUÜ: 181; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 249; TS: 919).

ET *kōker*-

Tkm. *göger*- “büyümek, yeşermek”

krş. Az. *göyer*-; TT *göver*- (DLT: 734; ADİL2: 273; Tekin vd., 1995: 290; TS: 976).

ET *örkü*

Az. *hürgüç*; TT *hörgüç* “hörgüç” (DLT: 789; ADİL2: 410; TS: 1113).

2. 1. 2. 4. 2. 1. 3. Süreklileşmesi

-k- > -ğ-

AT *bōkir-

TT *bōğür-* “böğürmek”

krş. Az. *böyür-*; Gag. *büre-*; Tkm. *bögür-* (TDBUÜ: 184; ADİL1: 351; Gaydarci vd., 1991: 45; Tekin vd., 1995: 82; TS: 396;).

AT kēkir-

TT *geğir-* “geğirmek”

krş. Az. *geyir-*; Gag. *gēri-*; Tkm. *gēgir-* (TDBUÜ: 181; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 249; TS: 919).

-k- > -v- (-k- > -g- > -v-)

ET köker-

TT *göver-* “büyümek, yeşermek”

krş. Az. *göyer-*; Tkm. *göger-* (DLT: 734; ADİL2: 273; Tekin vd., 1995: 290; TS: 976).

-k- > -y-

AT *bōkir-

Az. *böyür-* “böğürmek”

krş. Gag. *büre-*; Tkm. *bögür-*; TT *bōğür-* (TDBUÜ: 184; ADİL1: 351; Gaydarci vd., 1991: 45; Tekin vd., 1995: 82; TS: 396;).

AT kēkir-

Az. *geyir-* “geğirmek”

krş. Gag. *gēri-*; Tkm. *gēgir-*; TT *geğir-* (TDBUÜ: 181; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 249; TS: 919).

ET köker-

Az. *göyer-* “büyümek, yeşermek”

krş. TT *göver-*; Tkm. *göger-* (DLT: 734; ADİL2: 273; Tekin vd., 1995: 290; TS: 976).

2. 1. 2. 4. 2. 1. 4. Düşmesi

AT *bōkir-

Gag. *büre-* “böğürmek”

krş. Az. *böyür-*; Tkm. *bögür-*; TT *bōğür-* (TDBUÜ: 184; ADİL1: 351; Gaydarci vd., 1991: 45; Tekin vd., 1995: 82; TS: 396).

AT kēkir-

Gag. *gēri-* “geğirmek”

krş. Az. *geyir-*; Tkm. *gēgir-*; TT *geğir-* (TDBUÜ: 181; Choi, 1992: 166; Tekin vd., 1995: 249; TS: 919).

2. 1. 2. 4. 1. 3. Son Seste

Son ses /-k-/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde korunmuş (-k > -k); ötümlüleşmiş (-k > -g) ya da süreklileşmiştir (-k > -v; -k > -y). Ünsüz düşmesine ise yalnızca Gagavuz Türkçesinde rastlanılmış söz konusu düşme, telâfi uzunlukları oluşturmuştur.

2. 1. 2. 4. 1. 3. 1. Korunması

-k > -k

ET *egsük/eksük*

Az. *eksik/eskik*; Tkm. *egsik*; TT *eksik* “eksik” (Gabain, 2000: 263, 264; ADİL2: 80, 139; Tekin vd., 1995: 195; TS: 771).

ET *kirpik*

Az. *kirpik*; Gag. *kirpik*; Tkm. *kirpik*; TT *kirpik* “kirpik” (Gabain, 2000: 281; ADİL2: 711; Gaydarci vd., 1991: 152; Tekin vd., 1995: 411; TS: 1448).

ET *ördek*

Az. *ördek*; Gag. *ördek*; Tkm. *urdek*; TT *ördek* “ördek” (DLT: 789; ADİL3: 553; Gaydarci vd., 1991: 189; Tekin vd., 1995: 506; TS: 1856).

ET *sidük*

Az. *sidik*; Gag. *sīdik*; Tkm. *siydik*; TT *sidik* “sidik, idrar” (DLT: 823; ADİL4: 111; Gaydarci vd., 1991: 217; Tekin vd., 1995: 580; TS: 2107).

ET *tirşgek*

Az. *dirsek*; Gag. *dirsek*; Tkm. *tirşek*; TT *dirsek* “dirsek” (DLT: 883; ADİL1: 645; Gaydarci vd., 1991: 76; Tekin vd., 1995: 630; TS: 677).

2. 1. 2. 4. 1. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-k > -g

ET *sök-*

Tkm. *şög-* “sövmek, küfretmek”

krş. Az. *söy-*; Gag. *sū-*; TT *söv-* (DLT: 831; Altaylı, 2018: 3033; Gaydarci vd., 1991: 229; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2151).

-k > -ğ

ET *yik*

TT *iğ* “kirmen, eğirmen”

krş. Gag. *ī*; Tkm. *īk* (DLT: 974; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 372; TS: 1155).

2. 1. 2. 4. 1. 3. 3. Süreklileşmesi

-k > -v

ET *sök-*

TT *söv-* “sövmek, küfretmek”

krş. Az. *söy-*; Gag. *sū-*; Tkm. *şög-* (DLT: 831; Altaylı, 2018: 3033; Gaydarci vd., 1991: 229; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2151).

-k > -y

ET *kök* < **kōk*

Az. *göy* “gök”

krş. Gag. *gök*; Tkm. *gōk*; TT *gök* (TDBUÜ: 184; Tekin, 2008: 154; ADİL2: 271; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 290; TS: 957).

ET *sök-*

Az. *söy-* “sövmek, küfretmek”

krş. Gag. *sũ-*; Tkm. *şög-*; TT söv- (DLT: 831; Altaylı, 2018: 3033; Gaydarci vd., 1991: 229; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2151).

2. 1. 2. 4. 1. 3. 4. Düşmesi

-k > Ø

ET *yik*

Gag. *ĩ* “kirmen, eğirmen”

krş. Tkm. *ĩk*; TT *iğ* (DLT: 974; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 372; TS: 1155).

ET *sök-*

Gag. *sũ-* “sövmek, küfretmek”

krş. Az. *söy-*; Tkm. *şög-*; TT söv- (DLT: 831; Altaylı, 2018: 3033; Gaydarci vd., 1991: 229; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2151).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	g, k	g, k,	g, k,	g, k
İç Ses	g, k, y	k	k, g, ğ	k, ğ, v
Son Ses	k, y	k, Ø	g, k	ğ, k, v

Tablo 19 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 4. 2. 1. Ön Seste

/k-/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde korunmuş, ötümlüleşmiş (k- > g-), süreklileşmiş (k- > y-) ya da sürekliler arası değişime uğrayarak /t-/ ünsüzüne gelişmiştir. Kıpçak grubu Türk lehçeleri genel olarak /k-/ ünsüzünü koruma tarafında olmasına rağmen bir Oğuz özelliği olarak konumlandırılan k- > g- ötümlüleşmesi yoğunlukla Kumuk Türkçesinde, dağınık olarak da Karay ve Karaçay-Balkar Türkçelerinde izlenebilmektedir. Kumuk Türkçesindeki bu ötümlüleşme Oğuz grubu Türk lehçelerinden daha ileri boyutta olup söz konusu ötümlüleşme örneklerinden bir bölümü Oğuz grubu ile uyum göstermemektedir. k- > t- gelişimi ise Karay Türkçesinin Haliç ağzında sıklıkla görülmesine rağmen genel bir kural olmayıp Başkurt Türkçesinde bir tek sözcükte görülmektedir (Eker, 1998: 267-274). k- > y- süreklileşmesi ise yine Kumuk Türkçesinde bir tek sözcükte tespit edilmiştir.

2. 1. 2. 4. 2. 1. 1. Korunması

k- > k-

ET *kes-*

Bşk. *kis-*; Krç. Blk. *kes-*; Kkp. *kes-*; Kar. *kes-*; Kzk. *kes-*; Krg. *kes-*; Kır. Tat. *kes-*; Nog. *kes-*; Tat. *kis-* “kesmek”

krş. Kmk. *ges-* (Gabain, 2000: 285; Özşahin, 2017: 289; Tavkul, 2000: 256; KKTS2: 332; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 233; Yudahin, 2011: 442; Üseinov, 2005: 98; Pekacar, 2011: 136; Kalmıkova vd., 1963: 163; Öner, 2015: 212).

ET *kīçe* < **kēçe*

Bşk. *kise*; Krç. Blk. *keçe*; Kkp. *keşe*; Kar. *keçä*; Kzk. *keşe*; Krg. *keç*; Kır. Tat. *keç*; Nog. *keşe*; Tat. *kīçe* “gece”

krş. Kmk. *geçe* (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 289; Tavkul, 2000: 252; KKTS2: 312; Çulha, 2006: 75; Koç vd., 2003: 235; Çankaya, 2014: 289; Üseinov, 2005: 99; Pekacar, 2011: 132; Kalmıkova vd., 1963: 164; Öner, 2015: 202).

ET *kīši*

Bşk. *kışi*; Krç. Blk. *kīši*; Kkp. *kisi*; Kar. *kīši*; Kzk. *kisi*; Krg. *kīši*; Kır. Tat. *kīši*; Nog. *kisi*; Tat. *kışi* “kīši”

krş. Kmk. *gişi* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 279; Tavkul, 2000: 266; KKTS2: 355; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Yudahin, 2011: 475; Üseinov, 2005: 102; Pekacar, 2011: 137; Kalmıkova vd., 1963: 167; Öner, 2015: 200).

ET *kömür*

Bşk. *kümür*; Krç. Blk. *kömür*; Kkp. *kömir*; Kar. *gömir/k'om'ur*; Kzk. *kömir*; Krg. *kömür*; Kmk. *kömür*; Nog. *kömir*; Tat. *kümür* “kömür” (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 308; Tavkul, 2000: 275; Eker, 1998: 267; Çulha, 2006: 162; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 501; Pekacar, 2011: 183; Öner, 2015: 239).

ET *küç* < **kūç*

Bşk. *kös*; Krç. Blk. *küç*; Kkp. *küç*; Kar. *küç*; Kzk. *küş*; Krg. *küç*; Kır. Tat. *küç*; Nog. *küş*; Tat. *köç/küç* “güç”

krş. Kmk. *güç* (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Özşahin, 2017: 299; Tavkul, 2000: 286; Eker, 1998: 267; Çulha, 2006: 83; Koç vd., 2003: 262; Çankaya, 2014: 351; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 175; Pekacar, 2011: 145; Ehmetyanov vd., 2014: 140; Kúnos, 1999: 68, 72).

2. 1. 2. 4. 2. 1. 2. Ötümlüleşmesi

ET *kemi* < **kēmi/kēme*

Kmk. *geme*; Kır. Tat. *gemi* “gemi”

krş. Bşk. *keme*; Krç. Blk. *keme*; Kkp. *keme*; Kzk. *keme*; Krg. *keme*; Nog. *keme*; Tat. *keme* (Gabain, 2000: 279; TDBUÜ: 181; Özşahin, 2017: 273; Tavkul, 2000: 254; KKTS2: 317; Koç vd., 2003: 227; Yudahin, 2011: 135; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 123; Pekacar, 2011: 134; Kalmıkova vd., 1963: 159; Öner, 2015: 192).

ET *kergek*

Kmk. *gerek* “gerek”

krş. Bşk. *kerek*; Krç. Blk. *kerek*; Kkp. *kerek*; Kar. *keräk*; Kzk. *kerek*; Krg. *kerek*; Kır. Tat. *kerek*; Nog. *kerek*; Tat. *kirek* (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 276; Tavkul, 2000: 255; KKTS2: 329; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 231; Yudahin, 2011: 441; Üseinov, 2005: 97; Pekacar, 2011: 135; Kalmıkova vd., 1963: 162; Öner, 2015: 210).

ET *kit-* < **k t-*

Kmk. *get-* “gitmek”

krş. Bşk. *kit-*; Krç. Blk. *ket-*; Kkp. *keme*; Kar. *ket-*; Kzk. *ket-*; Krg. *ket-*; Kır. Tat. *ket-*; Nog. *ket-*; Tat. *kit-* (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 291; Tavkul, 2000: 256;

Eker, 1998: 269; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 234; Yudahin, 2011: 444; Üseinov, 2005: 98; Pekacar, 2011: 136; Kalmıkova vd., 1963: 164; Öner, 2015: 214).

ET *kök* < **kōk*

Kmk. *gök* “gök, mavi”

krş. Bşk. *kük*; Krç. Blk. *kök*; Kkp. *kök*; Kar. *kök/gök*; Kzk. *kök*; Krg. *kök*; Kır. Tat. *kök*; Nog. *kök*; Tat. *kük* (Gabain, 2000: 283; TDBUÜ: 184; Özşahin, 2017: 306; Tavkul, 2000: 273; KKTS3: 10; Çulha, 2006: 64; Koç vd., 2003: 243; Yudahin, 2011: 498; Üseinov, 2005: 105; Pekacar, 2011: 139; Güllüdağ, 1998: 328; Öner, 2015: 236).

ET *köz*

Kkp. *göz*; Kmk. *göz* “göz”

krş. Bşk. *küz*; Krç. Blk. *köz*; Kar. *köz*; Kzk. *köz*; Krg. *köz*; Kır. Tat. *köz*; Nog. *köz*; Tat. *küz* (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 315; Tavkul, 2000: 277; Eker, 1998: 272; Çulha, 2006: 81; Koç vd., 2003: 242; Yudahin, 2011: 512; Üseinov, 2005: 102; Pekacar, 2011: 142; Öner, 2015: 246).

2. 1. 2. 4. 2. 1. 3. Süreklileşmesi

k- > y-

ET *kib* < **kēp*

Kmk. *yimik* “gibi”

krş. Bşk. *kīvik*; Krç. Blk. *kibik*; Kar. *kibik*; Kır. Tat. *kibi*; Nog. *kīp*; Tat. *kīvik/kībi/kūk* (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 281; Tavkul, 2000: 264; Çulha, 2006: 78; Üseinov, 2015: 100; Pekacar, 2011: 397; Kalmıkova vd., 1963: 161; Öner, 2015: 196, 236).

2. 1. 2. 4. 2. 1. 4. Süreksizler Arası Değişmesi

k- > t-

ET *kirpi*

Bşk. *tīrpī* “kirpi”

krş. Krç. Blk. *kirpi*; Kkp. *kirpi*; Kzk. *kirpi*; Krg. *kirpi*; Kır. Tat. *kirpi*; Kmk. *kirpi*; Nog. *kirpi*; Tat. *kīrpī* (DLT: 722; Özşahin, 2017: 602; Tavkul, 2000: 265; Eker, 1998: 274; Koç vd., 2003: 264; Yudahin, 2011: 474; Üseinov, 2005: 101; Pekacar, 2011: 178; Kalmıkova vd., 1963: 166; Öner, 2015: 199).

2. 1. 2. 4. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde iç ses /-k-/ korunarak (-k- > -k-) ya da ötümlüleşerek (-k- > -g-) varlığın sürdürmektedir. Ötümlüleşme örneklerinin büyük bir çoğunluğu iki ünlü arasında (VkV) kullanım olan sözcükler olup yine Kumuk ve Karay Türkçesi diğer Kıpçak grubu Türk lehçelerine kıyasla ötümlüleşme hususunda öne çıkmaktadır.

2. 1. 2. 4. 2. 2. 1. Korunması

ET *eski*

Bşk. *işkī*; Krç. Blk. *eski*; Kkp. *eski*; Kar. *eski*; Kzk. *eski*; Krg. *eski*; Kır. Tat. *eski*; Tat. *iskī* “eski”

krş. Kmk. *esgi* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 261; Tavkul, 2000: 195; Uyğur, 2016: 143; Çulha, 2006: 62; Koç vd., 2003: 145; Yudahin, 2011: 341; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 112; Pekacar, 2011: 123; Öner, 2015: 179).

ET *iki* < **ēki*

Bşk. *ikī*; Krç. Blk. *eki*; Kkp. *eki*; Kar. *eki*; Kzk. *eki*; Krg. *eki*; Kır. Tat. *eki*; Kmk. *eki*; Nog. *éki*; Tat. *iki* “iki (2)” (DLT: 663; TDBUÜ: 181; Özşahin, 2017: 247; Tavkul, 2000: 190; Uyğur, 2019: 132; Çulha, 2006: 60; Koç vd., 2003: 137; Yudahin, 2011: 324; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 106; Pekacar, 2011: 118; Güllüdağ, 1998: 317; Öner, 2015: 166).

ET *teke*

Bşk. *teke*; Krç. Blk. *teke*; Kkp. *teke*; Kzk. *teke*; Krg. *teke*; Kır. Tat. *teke*; Kmk. *teke*; Nog. *teke*; Tat. *teke* “teke”

krş. Kar. *tege* (DLT: 867; Özşahin, 2017: 594; Tavkul, 2000: 389; Uyğur, 2019: 577; Çulha, 2006: 106; Koç vd., 2003: 531; Yudahin, 2011: 721; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 336; Pekacar, 2011: 329; Kalmıkova vd., 1963: 343; Öner, 2015: 457).

ET *tilkü*

Bşk. *tölkö*; Krç. Blk. *tülkü*; Kkp. *tülki*; Kar. *tülkü*; Kzk. *tulki*; Krg. *tülkü*; Kır. Tat. *tilki*; Kmk. *tülkü*; Tat. *tölkī* “tilki” (Gabain, 2000: 300; Özşahin, 2017: 630; Tavkul, 2000: 413; Uyğur, 2019: 609; Çulha, 2006: 112; Bayniyazov vd., 2019: 526; Yudahin, 2011: 770; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 346; Pekacar, 2011: 345; Öner, 2015: 486).

2. 1. 2. 4. 2. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-k- > -g-

ET *ekin*

Bşk. *igīn*; Kkp. *egin*; Kzk. *egin*; Krg. *egin*; Kır. Tat. *egin*; Tat. *igīn* “ekin” (DLT: 635; Özşahin, 2017: 245; Uyğur, 2019: 131; Koç vd., 2019: 140; Yudahin, 2011: 323; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 106; Öner, 2015: 165).

AK *ekiz-ek*

Bşk. *igīz*; Krç. Blk. *egiz*; Kkp. *egiz*; Kar. *ägiz-ak*; Kzk. *egiz*; Krg. *egiz*; Kır. Tat. *egiz*; Kmk. *egiz*; Nog. *egiz*; Tat. *igīz* “ikiz” (Eker, 1998: 389; Üseinov, 2005: 328; Pekacar, 2011: 117; Koç vd., 2003: 135; Tavkul, 2000: 190; Ehmetyanov vd., 2014: 159; Yudahin, 2011: 323).

ET *öküz*

Bşk. *ügīz*; Krç. Blk. *ögüz*; Kkp. *ögiz*; Kar. *ögüz*; Kzk. *ögiz*; Krg. *ögüz*; Kır. Tat. *ögüz*; Kmk. *ögüz*; Nog. *ögiz*; Tat. *ügīz* “öküz” (Gabain, 2000: 290; Özşahin, 2017: 669; Tavkul, 2000: 315; Uyğur, 2019: 437; Çulha, 2006: 91; Bayniyazov vd., 2019: 415; Yudahin, 2011: 607; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 249; Pekacar, 2011: 221; Güllüdağ, 1998: 336; Öner, 2015: 529).

ET *sekiz*

Bşk. *higīz*; Krç. Blk. *segiz*; Kkp. *segiz*; Kar. *segiz, sekiz*; Kzk. *segiz*; Krg. *segiz*; Kır. Tat. *sekiz*; Kmk. *segiz*; Tat. *sigīz* “sekiz (8)” (Gabain, 2000: 293; Özşahin, 2017: 206; Tavkul, 2000: 337; KKTS4: 195; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 476; Yudahin, 2011: 643; Üseinov, 2015: 220; Pekacar, 2011: 291; Öner, 2015: 410).

2. 1. 2. 4. 2. 3. Son Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /k/ ünsüzü sözcük sonunda sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 1. 2. 4. 2. 3. 1. Korunması

-k > -k

ET *esrük*

Bşk. *işirük*; Krç. Blk. *esirgen*; Kar. *esir-*; Kzk. *esirik*; Krg. *eser*; Kmk. *esirik*; Nog. *esirik*; Tat. *isır* “sarhoş” (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 260; Tavkul, 2000: 195; Çulha, 2006: 62; Koç vd., 2003: 146; Yudahin, 2011: 341; Pekacar, 2011: 124; Güllüdağ, 1998: 318; Öner, 2015: 178).

ET *kergek*

Bşk. *kerek*; Krç. Blk. *kerek*; Kkp. *kerek*; Kar. *keräk*; Kzk. *kerek*; Krg. *kerek*; Kır. Tat. *kerek*; Kmk. *gerek*; Nog. *kerek*; Tat. *kirek* “gerek” (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 276; Tavkul, 2000: 255; KKTS2: 329; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 231; Yudahin, 2011: 441; Üseinov, 2005: 97; Pekacar, 2011: 135; Kalmıkova vd., 1963: 162; Öner, 2015: 210).

ET *keyik/kiyik*

Bşk. *kâyik*; Krç. Blk. *kiyik*; Kkp. *kiyik*; Kar. *kiyik*; Krg. *kiyik*; Kır. Tat. *kiyik*; Kmk. *giyik*; Tat. *kiyik* “geyik” (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 282; Tavkul, 2000: 266; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Yudahin, 2011: 475; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 163; Pekacar, 2011: 138; Öner, 2015: 216).

ET *kök* < **kōk*

Bşk. *kük*; Krç. Blk. *kök*; Kkp. *kök*; Kar. *kök/gök*; Kzk. *kök*; Krg. *kök*; Kır. Tat. *kök*; Kmk. *gök*; Nog. *kök*; Tat. *kük* “gök, mavi” (Gabain, 2000: 283; TDBUÜ: 184; Özşahin, 2017: 306; Tavkul, 2000: 273; KKTS3: 10; Çulha, 2006: 64; Koç vd., 2003: 243; Yudahin, 2011: 498; Üseinov, 2005: 105; Pekacar, 2011: 139; Güllüdağ, 1998: 328; Öner, 2015: 236).

ET *tök-*

Bşk. *tük-*; Krç. Blk. *tök-*; Kkp. *tög-*; Kar. *tök-*; Kzk. *tök-*; Krg. *tög-*; Kır. Tat. *tök-*; Kmk. *tök-*; Nog. *tögil-*; Tat. *tük-* “dökmek” (Gabain, 2000: 301; Özşahin, 2017: 650; Tavkul, 2000: 406; KKTS4: 348; Çulha, 2006: 110; Koç vd., 2003: 547; Yudahin, 2011: 754; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 351; Pekacar, 2011: 340; Güllüdağ, 1998: 351; Öner, 2015: 505).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	k, t	k	g, k	k	k	k	g, k	g, k, y	k	k
İç Ses	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k
Son Ses	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k

Tablo 20 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 4. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde ön ses /k-/ ünsüzü Altay ve Hakas Türkçelerinde sistemli olarak korunurken Tuva Türkçesinde hem korunmuş hem de süreklileşerek /ḡ-/ sesine gelişmiştir.

2. 1. 2. 4. 3. 1. 1. Korunması

k- > k-

ET *kīçe* < **kēçe*

Alt. *keçe*; Hak. *kicē*; Tuv. *kejē* “akşam, gece” (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 121; Naskali vd., 2007: 247; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 66).

ET *kōk* < **kōk*

Alt. *kōk*; Hak. *kōk*; Tuv. *kōk* “mavi, gök, yeşillik” (Gabain, 2000: 283; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 267; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 71).

ET *köp*

Alt. *köp*; Hak. *köp*; Tuv. *köp* “çok” (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 140; Naskali vd., 2007: 271; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 71).

ET *kör-*

Alt. *kör-*; Hak. *kör-*; Tuv. *kur-* “görmek” (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 140; Naskali vd., 2007: 271; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 71).

ET *kūç* < **kūç*

Alt. *kūç*; Hak. *kūs*; Tuv. *kūçü* “güç” (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 283; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

2. 1. 2. 4. 3. 1. 2. Süreklileşmesi

k- > ḡ-

ET *kir*

Tuv. *ḡir* “kir”

krş. Alt. *kir*; Hak. *kīr* (Gabain, 2000: 281; Naskali ve Duranlı, 2019: 130; Naskali vd., 2007: 245; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

ET *köl* < **kōl*

Tuv. *ḡöl* “göl”

krş. Alt. *kōl*; Hak. *kōl* (Gabain, 2000: 283; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 268; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 53).

ET *kömür*

Tuv. *ḡömür* “kömür”

krş. Alt. *kömür*; Hak. *kōmūr* (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 269; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 53).

ET *kümüş*

Tuv. *ḡümüš* “gümüş”

krş. Alt. *kümüş*; Hak. *kümüs* (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 147; Naskali vd., 2007: 280; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 54).

ET *kün* < **kūn*

Tuv. *hün* “gün, güneş”

krş. Alt. *kün*; Hak. *kün* (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Naskali ve Duranlı, 2019: 147; Naskali vd., 2007: 280; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 54).

2. 1. 2. 4. 3. 2. İç Seste

/k/ ünsüzü söz içinde Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde genellikle korunmuş (-k- > -g-) ya da ötümlüleşmiştir (-k- > -g-). Ayrıca Tuva Türkçesinde birer örnekte -k- > -y- süreklileşmesi ve /-k-/ düşmesi tespit edilmiştir.

2. 1. 2. 4. 3. 2. 1. Korunması

-k- > -k-

ET *eçkü*

Hak. *öskĩ*; Tuv. *öşkũ* “keçi” (DLT: 632; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

ET *eski*

Alt. *eski* (Gabain, 2000: 265; Naskali ve Duranlı, 2019: 92).

ET *iki* < **ēki*

Alt. *eki*; Hak. *ĩkĩ* “iki (2)”

krş. Tuv. *iyi* (Gabain, 2000: 274; TDBUÜ: 181; Naskali ve Duranlı, 2019: 88; Naskali vd., 2007: 210; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

ET *öküz*

Hak. *ökĩš* “öküz”

Alt. *ögüs* (Gabain, 2000: 290; Naskali ve Duranlı, 2019: 167; Naskali vd., 2007: 348).

ET *teke*

Alt. *teke* “teke” (DLT: 867; Naskali ve Duranlı, 2019: 203).

2. 1. 2. 4. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-k- > -g-

AT *ēke-*

Hak. *ige-*; Tuv. *egē-* “eğelemek” (TDBUÜ: 180; Naskali vd., 2007: 219; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 39).

ET *erkek*

Hak. *ĩrgek*; Tuv. *irgek* “erkek”

krş. Alt. *erkek* (DLT: 642; Naskali, ve Duranlı, 2019: 92; Naskali vd., 2007: 211; Tatarintsev, 2002: 377).

AT *kēkir-*

Alt. *kegir-*; Hak. *kigĩr-*; Tuv. *kegir-* “geçirmek” (TDBUÜ: 181; Naskali ve Duranlı, 2019: 121; Naskali vd., 2007: 247; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 66).

ET sekiz

Alt. *segis*; Hak. *sig ž* “sekiz (8)”

krş. Tuv. *ses* (Gabain, 2000: 293; Naskali ve Duranlı, 2019: 179; Naskali vd., 2007: 446; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 92).

ET tilkü

Hak. *tülgü*; Tuv. *dilgi* “tilki”

krş. Alt. *tülkü* (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 220; Naskali vd., 2007: 538; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 33).

2. 1. 2. 4. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

-k- > -y-

ET iki < *ēki

Tuv. *iyi* “iki (2)”

krş. Alt. *eki*; Hak. *iki* (Gabain, 2000: 274; TDBUÜ: 181; Naskali ve Duranlı, 2019: 88; Naskali vd., 2007: 210; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

2. 1. 2. 4. 3. 2. 4. Düşmesi

-k- > Ø

ET sekiz

Tuv. *ses* “sekiz (8)”

krş. Alt. *segis*; Hak. *sig ž* (Gabain, 2000: 293; Naskali ve Duranlı, 2019: 179; Naskali vd., 2007: 446; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 92).

2. 1. 2. 4. 3. 3. Son Seste

/k/ ünsüzü söz sonunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinin tamamında sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 1. 2. 4. 3. 3. 1. Korunması

-k > -k

ET erkek

Alt. *erkek*; Hak. *irgek*; Tuv. *irgek* “erkek” (DLT: 642; Naskali, ve Duranlı, 2019: 92; Naskali vd., 2007: 211; Tatarintsev, 2002: 377).

ET esrük

Alt. *ezirik*; Hak. *izirik*; Tuv. *ezirik* “sarhoş” (Gabain, 2000: 265; Naskali ve Duranlı, 2019: 93; Naskali vd., 2007: 235; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 44).

ET etek

Alt. *edek*; Hak. *idek*; Tuv. *edek* “etek” (DLT: 648; Naskali ve Duranlı, 2019: 87; Naskali vd., 2007: 218; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 39).

ET ingek

Alt. *inek*; Hak. *inek*; Tuv. *inek* “inek” (Tekin, 2016: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 104; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

ET *yürek*

Alt. *cürek*; Hak. *çürek*; Tuv. *çürek* “yürek” (Gabain, 2000: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 71; Naskali vd., 2007: 111; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 27).

		Alt.	Hak.	Tuv.
	Ön Ses	k	k	h, k
k	İç Ses	g, k	g, k	g, k, y, Ø
	Son Ses	k	k	k

Tablo 21 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü

2. 1. 2. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 1. 2. 4. 4. 1. Ön Seste

Karluk grubu Türk lehçelerini oluşturan Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde /k/ ünsüzü söz başında düzenli bir şekilde korunmuştur.

2. 1. 2. 4. 4. 1. 1. Korunması

k- > k-

ET *keç-*

Özb. *keç-*; Y. Uyg. *keç-* “geçmek” (Gabain, 2000: 279; Üşenmez vd., 2016: 233; Necip, 2013: 193).

ET *kes-*

Özb. *kes-*; Y. Uyg. *kes-* “kesmek” (Gabain, 2000: 279; Üşenmez vd., 2016: 232; Necip, 2013: 195).

ET *kir-* < **kīr-*

Özb. *kir-*; Y. Uyg. *kir-* “girmek” (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 183; Üşenmez vd., 2016: 235; Necip, 2013: 200).

ET *kör-*

Özb. *kor-*; Y. Uyg. *kör-* “görmek” (Gabain, 2000: 283; Üşenmez vd., 2016: 256; Necip, 2013: 207).

ET *kün* < **kūn*

Özb. *kun*; Y. Uyg. *kün* “gün, güneş” (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Üşenmez vd., 2016: 249; Necip, 2013: 211).

2. 1. 2. 4. 4. 2. İç Seste

Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde /-k-/ sesi genel olarak korunurken yalnızca iki sözcükte ünsüz ikizleşmesi (-k- > -kk-) tespit edilmiştir.

2. 1. 2. 4. 4. 2. 1. Korunması

-k- > -k-

ET öküüz

Özb. *höküz*; Y. Uyg. *höküüz* “öküz” (Gabain, 2000: 290; Üşenmez vd., 2016: 175; Necip, 2013: 157).

ET öpke

Özb. *öpka*; Y. Uyg. *öpke* “öfke” (DLT: 788; Üşenmez vd., 2016: 523; Necip, 2013: 306).

ET tiken

Özb. *tikan*; Y. Uyg. *tiken* “diken” (DLT: 879; Üşenmez vd., 2016: 456; Necip, 2013: 411).

ET tilkü

Özb. *tulki*; Y. Uyg. *tülke* “tilki” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 462; Necip, 2013: 430).

ET yüksek

Özb. *yuksak*; Y. Uyg. *yüksek* “yüksek” (Gabain, 2000: 313; Üşenmez vd., 2016: 507; Necip, 2013: 472).

2. 1. 2. 4. 4. 2. 2. İkizleşmesi

-k- > -kk-

ET éki

Özb. *ikki*; Y. Uyg. *ikki* “iki (2)” (Tekin, 2016: 299; Üşenmez vd., 2016: 179; Necip, 2013: 173).

ET sekiz

Özb. *sakkiz*; Y. Uyg. *sekkiz* “sekiz (8)” (Gabain, 2000: 293; Üşenmez vd., 2016: 414; Necip, 2013: 344).

2. 1. 2. 4. 4. 3. Son Seste

Söz sonunda /-k/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde düzenli bir şekilde korunmuştur.

2. 1. 2. 4. 4. 3. 1. Korunması

-k > -k

ET çeçek

Özb. *çeçak*; Y. Uyg. *çeçek* “çiçek” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 546; Necip, 2013: 75).

ET istek

Özb. *istak*; Y. Uyg. *istek* “istek” (DLT: 669; Üşenmez vd., 2016: 192; Necip, 2013: 179).

ET tik-

Özb. *tik-*; Y. Uyg. *tik-* “dikmek” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 456; Necip, 2013: 411).

ET yüksek

Özb. *yuksak*; Y. Uyg. *yüksek* “yüksek” (Gabain, 2000: 313; Üşenmez vd., 2016: 507; Necip, 2013: 472).

ET *yürek*

Özb. *yurak*; Y. Uyg. *jürek/yürek* “yürek” (Gabain, 2000: 313; Üşenmez vd., 2016: 509; Necip, 2013: 188, 472).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	k	k
k İç Ses	k, kk	k, kk
Son Ses	k	k

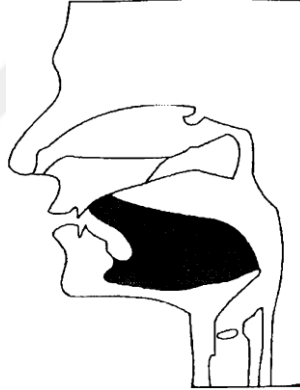
Tablo 22 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /k/ Sesinin Görünümü

2. 2. Diş Ünsüzleri

Boğumlanma esnasında ses üretim organlarından dişlerin görev aldığı seslere diş ünsüzleri denilmektedir. Bu sesler boğumlanma noktasındaki farklara göre “diş arası”, “diş-damak” ve “diş eti” ünsüzleri olmak üzere üç gruba ayrılırlar. Türkçede diş ünsüzleri olarak nitelenen sesler /c/, /ç/, /d/, /j/, /l/, /n/, /ñ/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/ ve /z/ sesleridir.

2. 2. 1. Diş Arası Ünsüzleri

Ciğerden gelen havanın dişler arasından sızması sonucu boğumlanan seslere diş arası ünsüzleri denir. Türkçede /s/ ve /z/ sesleri diş arası ünsüzleri olarak tanımlanmaktadır.

Şekil 5 Diş Arası Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013: 99)

2. 2. 1. 1. /s/

Ötümsüz, sızıcı ve sürekli bir diş ünsüzüdür. Bu ünsüz Türkçenin birincil seslerindendir. Ön, iç ve son seste korunmakta ya da çeşitli ses değişikliklerine uğramaktadır.

2. 2. 1. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 1. 1. 1. Ön Seste

/s/ ünsüzü Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde söz başında çoğunlukla korunmuş ve nadiren /ş/ sesine dönüşmüştür. Türkmen Türkçesinde yoğunlukla dişler arası sızıcı /s/ sesine gelişen bu ses peltik bir şekilde telaffuz edilmektedir. Bu özellik yazıda özel bir işaretle gösterilmemektedir

(Kara, 2001: 21). Ayrıca söz başında nadiren /ç/ sesine geliştiği görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde ise ön ses durumunda korunmuş ya da /ş/ sesine dönüşmüştür.

2. 2. 1. 1. 1. 1. 1. Korunması

s- > s-

ET saç

Az. saç; Gag. saç; TT saç “saç”

krş. Tkm. *şac* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 8; Gaydarci vd., 1991: 205; Tekin vd., 1995: 550; TS: 1998).

ET sal-

Az. sal-; Gag. sal-; TT sal- “salmak”

krş. Tkm. *şal-* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 30; Gaydarci vd., 1991: 207; Tekin vd., 1995: 555; TS: 2021).

ET sat-

Az. sat-; Gag. sat-; TT sat- “satmak”

krş. Tkm. *şat-* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 46; Gaydarci vd., 1991: 210; Tekin vd., 1995: 563; TS: 2042).

ET söz

Az. söz; Gag. söz; TT söz “söz”

krş. Tkm. *şöz* (Gabain, 2000: 294; ADİL4: 148; Gaydarci vd., 1991: 224; Tekin vd., 1995: 587; TS: 2153).

ET sub/suw < *sūb

Az. su; Gag. su; TT su “su”

krş. Tkm. *şuv* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 180; ADİL4: 156; Gaydarci vd., 1991: 225; Tekin vd., 1995: 590; TS: 2163).

2. 2. 1. 1. 1. 1. 2. Süreksizleşmesi

s- > ç-

ET şiş < *sīş

Tkm. *çīş* “ucu sivri demir, şiş”

krş. Az. *şiş*; Gag. *şiş*; TT *şiş* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 230; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2227).

ET şiş < *sīş

Tkm. *çīş* “şiş, şişkin”

krş. Az. *şiş*; Gag. *şiş*; TT *şiş* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 230; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2227, 2228).

ET şiş- < *sīş-

Tkm. *çīş-* “şişmek”

krş. Az. *şiş-*; Gag. *şiş-*; TT *şiş-* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 232; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2229).

2. 2. 1. 1. 1. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

s- > ş-

ET saç

Tkm. *şaç* “saç”

krş. Az. *saç*; Gag. *saç*; TT *saç* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 8; Gaydarci vd., 1991: 205; Tekin vd., 1995: 550; TS: 1998).

ET sal-

Tkm. *şal-* “salmak”

krş. Az. *sal-*; Gag. *sal-*; TT *sal-* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 30; Gaydarci vd., 1991: 207; Tekin vd., 1995: 555; TS: 2021).

ET sat-

Tkm. *şat-* “satmak”

krş. Az. *sat-*; Gag. *sat-*; TT *sat-* (Gabain, 2000: 292; ADİL4: 46; Gaydarci vd., 1991: 210; Tekin vd., 1995: 563; TS: 2042).

ET söz

Tkm. *şöz* “söz”

krş. Az. *söz*; Gag. *söz*; TT *söz* (Gabain, 2000: 294; ADİL4: 148; Gaydarci vd., 1991: 224; Tekin vd., 1995: 587; TS: 2153).

ET sub/suw < *sūb

Tkm. *şuv* “su”

krş. Az. *su*; Gag. *su*; TT *su* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 180; ADİL4: 156; Gaydarci vd., 1991: 225; Tekin vd., 1995: 590; TS: 2163).

s- > ş-

ET sîş < *sîş

Az. *şiş*; Gag. *şiş*; TT *şiş* “ucu sivri demir”

krş. Tkm. *çîş* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 230; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2227).

ET sîş < *sîş

Az. *şiş*; Gag. *şiş*; TT *şiş* “şiş, şişkin”

krş. Tkm. *çîş* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 230; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2227, 2228).

ET sîş- < *sîş-

Az. *şiş-*; Gag. *şiş-*; TT *şiş-* “şişmek”

krş. Tkm. *çîş-* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 232; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2229).

2. 2. 1. 1. 1. 2. İç Seste

İç ses durumunda Türkmen Türkçesi dışında genel olarak korunan /s/ sesinin Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde korunmanın yanında kimi örneklerde ikizleştiği de görülmektedir. Türkmen Türkçesinde ise genel temayüle paralel olarak sızıcılaşma mevcuttur. Yine söz içinde Türkmen Türkçesinde de ünsüz ikizleşmesine uğrayıp /ss/ şeklinde görülmektedir.

2. 2. 1. 1. 1. 2. 1. Korunması

-s- > -s-

ET *egsük/eksük*

Az. *eksik/eskik*; TT *eksik* “eksik”

krş. Tkm. *egsik* (Gabain, 2000: 263, 264; ADİL2: 80, 139; Tekin vd., 1995: 195; TS: 771).

ET *bağırsuğ*

Az. *bağırsaq*; Gag. *barsak*; TT *bağırsak* “bağırsak” (DLT: 570; Gaydarci vd., 1991: 29; TS: 228).

ET *kısğa*

Az. *kısa*; Gag. *kısa*; TT *kısa* “kısa”

krş. Tkm. *ğışğa* (Gabain, 2000: 280; ADİL3: 147; Gaydarci vd., 1991: 148; Tekin vd., 1995: 264; TS: 1421).

ET *tirşgek*

Az. *dirsek*; Gag. *dirsek*; TT *dirsek* “dirsek”

krş. Tkm. *tirşgek* (DLT: 883; ADİL1: 645; Gaydarci vd., 1991: 76; Tekin vd., 1995: 630; TS: 677).

ET *üst*

Az. *üst*; Gag. *üst*; TT *üst* “üst”

krş. Tkm. *üst* (Gabain, 2000: 306; ADİL4: 439; Gaydarci vd., 1991: 251; Tekin vd., 1995: 656; TS: 2451).

2. 2. 1. 1. 1. 2. 2. İkizleşmesi

-s- > -ss-

ET *yası*

TT *yassı* “yassı”

krş. Az. *yastı* (Tekin, 2016: 314; ADİL4: 548; TS: 2544).

-s- > -şş-

ET *isig*

Tkm. *ışıl* “ısı”

krş. Az. *isti*; TT *ışıl* (Gabain, 2000: 275; ADİL2: 583; Tekin vd., 1995: 366; TS: 1126).

-s- > -st- (-s- > -ss- > -st-)

ET *yası*

krş. Az. *yastı* “yassı”

TT *yassı* (Tekin, 2016: 314; ADİL4: 548; TS: 2544).

-s- > -şş-

ET *isig*

Az. *isti* “ısı”

krş. Tkm. *ışıl* TT *ışıl* (Gabain, 2000: 275; ADİL2: 583; Tekin vd., 1995: 366; TS: 1126).

2. 2. 1. 1. 1. 3. Son Seste

Söz sonunda /s/ ünsüzü Türkmen Türkçesinde sızıcılaşarak /s/ sesine dönüşmüş; Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde ise genel olarak korunmakla birlikte çok seyrek olarak /s/ sesinin ötümlü karşılığı olan /z/ ünsüzüne dönüşmüştür.

2. 2. 1. 1. 1. 3. 1. Korunması

-s > -s

ET as-

Az. *as-*; Gag. *as-*; TT *as-* “asmak”

krş. Tkm. *aş-* (Gabain, 2000: 262; Altaylı, 2018: 231; Gaydarci vd., 1991: 18; Tekin vd., 1995: 34; TS: 169).

ET bas-

Az. *bas-*; Gag. *bas-*; TT *bas-* “basmak”

krş. Tkm. *baş-* (Gabain, 2000: 266; Altaylı, 2018: 357; Gaydarci vd., 1991: 29; Tekin vd., 1995: 48; TS: 262).

ET kes-

Az. *kes-*; Gag. *kes-*; TT *kes-* “kesmek”

krş. Tkm. *keş-* (Gabain, 2000: 279; Altaylı, 2018: 1782; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 404; TS: 1400).

ET kıs-

Az. *kıs-*; Gag. *kıs-*; TT *kıs-* “kısmak”

krş. Tkm. *gış-* (Gabain, 2000: 280; Altaylı, 2018: 2113; Gaydarci vd., 1991: 148; Tekin vd., 1995: 264; TS: 1425).

ET ters

Az. *ters*; Gag. *ters*; TT *ters* “ters”

krş. Tkm. *terş* (DLT: 872; Altaylı, 2018: 3290; Gaydarci vd., 1991: 242; Tekin vd., 1995: 626; TS: 2332).

2. 2. 1. 1. 1. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-s > -z

ET bekmes

Az. *bekmez*; TT *pekmez* “pekmez” (DLT: 582; KTLS: 698; TS: 1907).

2. 2. 1. 1. 1. 3. 3. Sürekli Arası Değişmesi

-s > -ş

ET as-

Tkm. *aş-* “asmak”

krş. Az. *as-*; Gag. *as-*; TT *as-* (Gabain, 2000: 262; Altaylı, 2018: 231; Gaydarci vd., 1991: 18; Tekin vd., 1995: 34; TS: 169).

ET bas-

Tkm. *baş-* “basmak”

krş. Az. *bas-*; Gag. *bas-*; TT *bas-* (Gabain, 2000: 266; Altaylı, 2018: 357; Gaydarci vd., 1991: 29; Tekin vd., 1995: 48; TS: 262).

ET *kes-*

Tkm. *keş-* “kesmek”

krş. Az. *kes-*; Gag. *kes-*; TT *kes-* (Gabain, 2000: 279; Altaylı, 2018: 1782; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 404; TS: 1400).

ET *kıs-*

Tkm. *gış-* “kısmak”

krş. Az. *kıs-*; Gag. *kıs-*; TT *kıs-* (Gabain, 2000: 280; Altaylı, 2018: 2113; Gaydarci vd., 1991: 148; Tekin vd., 1995: 264; TS: 1425).

ET *ters*

Tkm. *terş* “ters”

krş. Az. *ters*; Gag. *ters*; TT *ters* (DLT: 872; Altaylı, 2018: 3290; Gaydarci vd., 1991: 242; Tekin vd., 1995: 626; TS: 2332).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	ç, s	s, ş	ç, ş	s, ş
İç Ses	s, st	s	ş, ss	s, ss
Son Ses	s, z	s, z	ş	s, z

Tablo 23 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 1. 2. 1. Ön Seste

/s/ ünsüzü söz başında Başkurt Türkçesi dışındaki Kıpçak grubu Türk lehçelerinde genel olarak korunmuş, düzensiz bir şekilde de süreksizleşerek /ç-/ ve /t-/ sesine dönüşmüş, ayrıca /ş-/ sesine gelişmiştir. Başkurt Türkçesinde ise sistematik bir şekilde ötümlüleşerek /h-/ sesine dönüşmüştür. Karaağaç, bu ses olayını çok eski bir değişim olarak nitelemiş ve tarihî Türk lehçelerinde görünmediği tespitinde bulunmuştur (Karaağaç, 2013: 221). Ercilasun ise s- > h- ötümlüleşmesinin fonetik olarak pek mümkün görülmediğini ve bu değişimin peltekleşme olayı üzerinden gerçekleştiği tespitinde bulunarak dış arası seslerin boğumlanmasında daha kuvvetli bir hava akımının gerekliliğinin s- > ş- > h- değişikliğini gerçekleştirdiğini belirtmiştir (Ercilasun, 2007: 337). Söz konusu ses değişikliği çağdaş Türk lehçeleri arasında ise yalnızca Başkurt Türkçesinde varlığını sürdürmektedir. Türkçenin uzak lehçelerinden Yakut Türkçesinde ise bu değişiklik söz başında ünsüz düşmesine kadar ilerlemektedir *sen* > *şen* > *hen* > *en* vb. (Ercilasun, 2007: 318).

Yine Başkurt Türkçesinde söz başında /s-/ ünsüzü bulunan sınırlı sayıda sözcüğe rastlanılmaktadır. Söz konusu sözcükler incelendiğinde bu sözcüklerin hepsinin bünyesinde /ç/ sesinin bulunduğu gözlenmektedir. (ET *saç-* > Bşk. *ses-* "saçmak"; ET *saç* > Bşk. *ses* "saç"; ET *çeçek* > Bşk. *sese* "çiçek" vb.). Sözcüklerin bünyesindeki /ç/ ünsüzü gerileyici benzeşme olayı vasıtasıyla ön sesteki /s-/ ünsüzünü /ç-/ sesine dönüştürmekte ve yine Başkurt Türkçesinin sistematik bir özelliği olarak ön ses /ç-/ ünsüzleri süreklileşerek /s-/ ünsüzüne dönüşmektedir.

Sonuç olarak Başkurt Türkçesinde sınırlı sayıda örnekte görülen ön ses /s/ ünsüzleri bir korunum olarak değerlendirilmemelidir. Bu ünsüzler birincil değil, ses olayları sonucu, gelişme yollu olarak ortaya çıkmıştır (s- > ç- > s-).

2. 2. 1. 1. 2. 1. 1. Korunması

s- > s-

ET *san* < **sān*

Krç. Blk. *san*; Kkp. *san*; Kar. *san*; Kzk. *san*; Krg. *san*; Kır. Tat. *san*; Kmk. *sanaw*; Tat. *san* “sayı”

krş. Bşk. *han* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Özşahin, 2017: 183; Tavkul, 2000: 328; KKTS4: 175; Çulha, 2006: 96; Koç vd., 2003: 466; Yudahin, 2011: 635; Üseinov, 2005: 214; Pekacar, 2011: 286; Öner, 2015: 397).

ET *sekiz*

Krç. Blk. *segiz*; Kkp. *segiz*; Kar. *segiz*, *sekiz*; Kzk. *segiz*; Krg. *segiz*; Kır. Tat. *sekiz*; Kmk. *segiz*; Tat. *sigž* “sekiz (8)”

krş. Bşk. *higž* (Gabain, 2000: 293; Özşahin, 2017: 206; Tavkul, 2000: 337; KKTS4: 195; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 476; Yudahin, 2011: 643; Üseinov, 2015: 220; Pekacar, 2011: 291; Öner, 2015: 410).

ET *soñ*

Kkp. *soñ*; Kar. *son*; Kzk. *soñğı*; Krg. *sonğ*; Kır. Tat. *son*; Kmk. *soñ*; Nog. *soñ*; Tat. *soñ* “son, sonra”

krş. Bşk. *huñ* (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 219; KKTS4: 214; Çulha, 2016: 100; Koç vd., 2003: 487; Yudahin, 2011: 659; Üseinov, 2015: 228; Pekacar, 2011: 299; Kalmıkova vd., 1963: 303; Kúnos, 1999: 94).

ET *söz*

Bşk. *hüz*; Krç. Blk. *söz*; Kkp. *söz*; Kar. *söz*; Kzk. *söz*; Krg. *söz*; Kır. Tat. *söz*; Kmk. *söz*; Tat. *süz* “söz” (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 223; Tavkul, 2000: 354; KKTS4: 218; Çulha, 2016: 100; Koç vd., 2003: 489; Yudahin, 2011: 665; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 310; Pekacar, 2011: 301; Öner, 2015: 424).

ET *sub/suw* < **sūb*

Krç. Blk. *suv*; Kkp. *suv*; Kar. *suv*; Kzk. *su*; Krg. *sū*; Kır. Tat. *sub*; Kmk. *suw*; Nog. *suv*; Tat. *su* “su”

krş. Bşk. *huğar-* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180; Özşahin, 2017: 216; Tavkul, 2000: 356; KKTS4: 226; Çulha, 2016: 101; Koç vd., 2003: 490; Yudahin, 2011: 670; Üseinov, 2015: 229; Pekacar, 2011: 303; Kalmıkova vd., 1963: 309; Öner, 2015: 419).

2. 2. 1. 1. 2. 1. 2. Ötümlüleşmesi

s- > h-

ET *saklan-*

Bşk. *haklan-* “saklanmak”

krş. Krç. Blk. *sakla-*; Kkp. *sakla-*; Kar. *sakla-*; Kzk. *saktan-*; Krg. *saktan-*; Kır. Tat. *saklan-*; Kmk. *saklan-*; Nog. *saklan-*; Tat. *saklan-* (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 181;

Tavkul, 2000: 326; KKTS4: 166; Çulha, 2006: 96; Koç vd., 2003: 461; Yudahin, 2011: 630; Üseinov, 2005: 212; Pekacar, 2011: 287; Kalmıkova vd., 1963: 284; Öner, 2015: 394).

ET sarıg < *sārig

Bşk. *harı* “sarı”

krş. Krç. Blk. *sarı*; Kkp. *sarı*; Kar. *sarı*; Kzk. *sarı*; Krg. *sarı*; Kır. Tat. *sarı*; Kmk. *sarı*; Nog. *saruv*; Tat. *sarı* (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Özşahin, 2017: 185; Tavkul, 2000: 332; KKTS4: 182; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 470; Yudahin, 2011: 639; Üseinov, 2005: 215; Pekacar, 2011: 288; Kalmıkova vd., 1963: 289; Öner, 2015: 398).

ET sekiz

Bşk. *higž* “sekiz (8)”

krş. Krç. Blk. *segiz*; Kkp. *segiz*; Kar. *segiz*, *sekiz*; Kzk. *segiz*; Krg. *segiz*; Kır. Tat. *sekiz*; Kmk. *segiz*; Tat. *sigž* (Gabain, 2000: 293; Özşahin, 2017: 206; Tavkul, 2000: 337; KKTS4: 195; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 476; Yudahin, 2011: 643; Üseinov, 2015: 220; Pekacar, 2011: 291; Öner, 2015: 410).

ET sık-

Bşk. *hıķ-* “sıkmak”

krş. Krç. Blk. *sık-*; Kkp. *sıg-*; Kar. *sıķıl-*; Kzk. *sık-*; Krg. *sık-*; Kır. Tat. *sık-*; Kmk. *sık-*; Tat. *sık-* (Gabain, 2000: 293; Özşahin, 2017: 196; Tavkul, 2000: 341; KKTS4: 239; Çulha, 2006: 98; Koç vd., 2003: 501; Yudahin, 2011: 649; Üseinov, 2005: 233; Pekacar, 2011: 294; Öner, 2015: 405).

ET söyle-

Bşk. *höyle-* “söylemek, konuşmak”

krş. Krç. Blk. *söleş-*; Kkp. *söyle-*; Kar. *sözlä-*; Kzk. *söyle-*; Krg. *süylö-*; Kır. Tat. *söyle-*; Kmk. *söyle-*; Tat. *söyle-* (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 214; Tavkul, 2000: 353; KKTS4: 219; Çulha, 2006: 100; Koç vd., 2003: 489; Yudahin, 2011: 674; Üseinov, 2005: 220; Pekacar, 2011: 301; Öner, 2015: 417).

2. 2. 1. 1. 2. 1. 3. Süreksizleşmesi

s- > ç-

ET saç-

Krç. Blk. *çaç-*; Kar. *çaç-*; Krg. *çaç-*; Kmk. *çaç-* “saçmak”

krş. Bşk. *ses-*; Kkp. *şaş-*; Kzk. *şaş-*; Kır. Tat. *saç-* (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2020: 140; Uyğur, 2019: 532; Çulha, 2006: 56; Koç vd., 2003: 634; Yudahin, 2011: 242; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 288; Pekacar, 2011: 95).

ET saç

Krç. Blk. *çaç*; Kmk. *çaç*; “saç”

krş. Bşk. *ses*; Kzk. *şaş*; Kır. Tat. *saç* (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2020: 139; Koç vd., 2003: 634; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 288; Pekacar, 2011: 95).

ET seç-

Kar. *çeş-*; “seçmek”

krş. Kzk. *şes-*; Kır. Tat. *seç-* (Gabain 2000: 293; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 638; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 297).

ET sıçkan-

Krç. Blk. *çıçhan*; Krg. *çıçkan* "sançmak"

krş. Bşk. *sışkan*; Kar. *sıçgan*; Kzk. *tışkan*; Kır. Tat. *sıçan* (Gabain, 2000: 292; Tavkul, 2020: 146; Çulha, 2006: 98; Koç vd., 2003: 571; Yudahin, 2011: 264; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 302).

s- > t-

ET sıçkan-

Kzk. *tışkan* "sançmak"

krş. Bşk. *sışkan*; Krç. Blk. *çıçhan*; Kar. *sıçgan*; Krg. *çıçkan* Kır. Tat. *sıçan* (Gabain, 2000: 292; Tavkul, 2020: 146; Çulha, 2006: 98; Koç vd., 2003: 571; Yudahin, 2011: 264; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 302).

2. 2. 1. 1. 2. 1. 4. Sürekliler Arası Değişmesi

s- > ş-

ET saç-

Kkp. *şaş*-; Kzk. *şaş*- "saçmak"

krş. Bşk. *ses*-; Krç. Blk. *çaç*-; Kar. *çaç*-; Krg. *çaç*-; Kmk. *çaç*-; Kır. Tat. *saç*- (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2020: 140; Uyğur, 2019: 532; Çulha, 2006: 56; Koç vd., 2003: 634; Yudahin, 2011: 242; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 288; Pekacar, 2011: 95).

ET saç

Kzk. *şaş*; Nog. *şaş* "saç"

krş. Bşk. *ses*; Krç. Blk. *çaç*; Kmk. *çaç*; Kır. Tat. *saç* (Gabain, 2000: 292; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2020: 139; Koç vd., 2003: 634; Güllüdağ, 1998: 344; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 288; Pekacar, 2011: 95).

ET seç-

Kzk. *şes*- "seçmek"

krş. Kar. *çes*-; Kır. Tat. *seç*- (Gabain 2000: 293; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 638; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 297;).

2. 2. 1. 1. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde iç ses /-s-/ ünsüzü Başkurt Türkçesi dışında bütün lehçelerde korunmuştur. Başkurt Türkçesinde ise ötümlüleşerek /-h-/ sesine ve peltekleşerek /-s-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 1. 1. 2. 2. 1. Korunması

-s- > -s-

ET arslan

Krç. Blk. *aslan*; Kkp. *arışlan*; Kar. *arışlan*; Kzk. *arıştan*; Krg. *arıştan*; Kır. Tat. *arışlan*; Kmk. *arışlan*; Tat. *arışlan* "aslan"

Bşk. *arışlan* (DLT: 557; Özşahin, 2017: 37; Tavkul, 2000: 91; Uyğur, 2019: 28; Çulha, 2006: 46; Koç vd., 2003: 52; Yudahin, 2011: 48; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 49; Pekacar, 2011: 40; Öner, 2015: 34).

ET eski

Krç. Blk. *eski*; Kkp. *eski*; Kar. *eski*; Kzk. *eski*; Krg. *eski*; Kır. Tat. *eski*; Kmk. *esgi*; Tat. *iskī* “eski”

krş. Bşk. *iskī* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 261; Tavkul, 2000: 195; Uyğur, 2016: 143; Çulha, 2006: 62; Koç vd., 2003: 145; Yudahin, 2011: 341; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 112; Pekacar, 2011: 123; Öner, 2015: 179).

ET esrük

Krç. Blk. *esirgen*; Kar. *esir-*; Kzk. *esirik*; Krg. *eser*; Kmk. *esirik*; Nog. *esirik*; Tat. *isīr* “sarhoş”

krş. Bşk. *isīrīk* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 260; Tavkul, 2000: 195; Çulha, 2006: 62; Koç vd., 2003: 146; Yudahin, 2011: 341; Pekacar, 2011: 124; Güllüdağ, 1998: 318; Öner, 2015: 178).

ET kısga

Krç. Blk. *kışha*; Kkp. *kışka*; Kar. *kışha*; Kzk. *kışa*; Krg. *kışka*; Kır. Tat. *kışka*; Kmk. *kışğa*; Nog. *kışka*; Tat. *kışka* “kışa”

krş. Bşk. *kışka* (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 356; Tavkul, 2000: 261; Uyğur, 2019: 343; Çulha, 2006: 77; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 197; Pekacar, 2011: 262; Kalmıkova vd., 1963: 202; Öner, 2015: 289).

ET osal

Krç. Blk. *osal*; Kkp. *osal*; Kar. *osal*; Kzk. *osal*; Krg. *osol*; Kmk. *osal*; Kır. Tat. *osal*; Nog. *osal*; Tat. *usal* “kuvvetsiz, zayıf, kötü”

krş. Bşk. *usal* (DLT: 778; Özşahin, 2017: 664; Tavkul, 2000: 311; Uyğur, 2019: 431; Eker, 1998: 354; Koç vd., 2003: 418; Yudahin, 2011: 601; Pekacar, 2011: 217; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 245; Öner, 2015: 521).

2. 2. 1. 1. 2. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-s- > -h-

ET aḥsa- *aḥsa-

Bşk. *aḥha-* “aksamak”

krş. Krç. Blk. *ahsa/asha-*; Kkp. *aḥsa-*; Kzk. *aḥsa-*; Krg. *aḥsa-*; Kmk. *aḥsa-*; Kır. Tat. *aḥsa-*; Nog. *aḥsa-*; Tat. *aḥsa-* (DLT: 565; Özşahin, 2017: 22; Pröhle, 1991: 6; Tavkul, 2000: 76; Uyğur, 2019: 19; Koç vd., 2003: 36; Yudahin, 2011: 15; Pekacar, 2011: 37; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 43; Kalmıkova vd., 1963: 33; Kúnos, 1999: 3).

ET borsuk

Bşk. *burhık* “porsuk”

krş. Krç. Blk. *borsuk*; Kkp. *porsık*; Kzk. *borsık*; Kır. Tat. *borsuk*; Kmk. *porsuk*; Tat. *bursık* (DLT: 594; Özşahin, 2017: 111; Tavkul, 2000: 126; Uyğur, 2019: 470; Koç vd., 2003: 92; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 63; Clauson, 1972: 369; KTLS: 711).

ET kuruḡsaḡ

Bşk. *ḡorhaḡ* “karın, kursak”

krş. Krç. Blk. *ḡursaḡ*; Kkp. *ḡursaḡ*; Kar. *kursaḡ*; Kzk. *ḡursaḡ*; Krg. *ḡursaḡ*; Kmk. *ḡursaḡ*; Kır. Tat. *ḡursaḡ*; Nog. *ḡursaḡ*; Tat. *ḡorsaḡ* (Gabain, 2000: 284; Özşahin, 2017: 373; Pröhle, 1991:

59; Uyğur, 2019: 362; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 338; Yudahin, 2011: 525; Pekacar, 2011: 272; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Güllüdağ, 1998: 329; Öner, 2015: 299).

ET yasa-

Bşk. *yaha-* “yapmak”

krş. Krç. Blk. *casa-*; Kkp. *jasa-*; Kzk. *jasa-*; Krg. *casa-*; Kmk. *yasa-*; Kır. Tat. *yasa-*; Nog. *yasa-*; Tat. *yasa-* (Gabain, 2000: 309; Özşahin, 2017: 685; Tavkul, 2000: 142; Uyğur, 2019: 230; Koç vd., 2003: 165; Yudahin, 2011: 184; Pekacar, 2011: 387; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 378; Kalmıkova vd., 1963: 470; Öner, 2015: 562).

2. 2. 1. 1. 2. 2. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

-s- > -ş-

ET arslan

Bşk. *arıslan* “aslan”

krş. Krç. Blk. *aslan*; Kkp. *arıslan*; Kar. *arıslan*; Kzk. *aristan*; Krg. *arstan*; Kır. Tat. *arslan*; Kmk. *arslan*; Tat. *arıslan* (DLT: 557; Özşahin, 2017: 37; Tavkul, 2000: 91; Uyğur, 2019: 28; Çulha, 2006: 46; Koç vd., 2003: 52; Yudahin, 2011: 48; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 49; Pekacar, 2011: 40; Öner, 2015: 34).

ET eski

Bşk. *işki* “eski”

krş. Krç. Blk. *eski*; Kkp. *eski*; Kar. *eski*; Kzk. *eski*; Krg. *eski*; Kır. Tat. *eski*; Kmk. *esgi*; Tat. *işki* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 261; Tavkul, 2000: 195; Uyğur, 2016: 143; Çulha, 2006: 62; Koç vd., 2003: 145; Yudahin, 2011: 341; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 112; Pekacar, 2011: 123; Öner, 2015: 179).

ET esrük

Bşk. *işir* “sarhoş”

krş. Krç. Blk. *esirgen*; Kar. *esir-*; Kzk. *esirik*; Krg. *eser*; Kmk. *esirik*; Nog. *esirik*; Tat. *isir* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 260; Tavkul, 2000: 195; Çulha, 2006: 62; Koç vd., 2003: 146; Yudahin, 2011: 341; Pekacar, 2011: 124; Güllüdağ, 1998: 318; Öner, 2015: 178).

ET kısga

Bşk. *kışka* “kısa”

krş. Krç. Blk. *kışa*; Kkp. *kışka*; Kar. *kışa*; Kzk. *kısa*; Krg. *kışka*; Kır. Tat. *kışka*; Kmk. *kışga*; Nog. *kışka*; Tat. *kışka* (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 356; Tavkul, 2000: 261; Uyğur, 2019: 343; Çulha, 2006: 77; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 197; Pekacar, 2011: 262; Kalmıkova vd., 1963: 202; Öner, 2015: 289).

ET osal

Bşk. *usal* “kuvvetsiz, zayıf, kötü”

krş. Krç. Blk. *osal*; Kkp. *osal*; Kar. *osal*; Kzk. *osal*; Krg. *osol*; Kmk. *osal*; Kır. Tat. *osal*; Nog. *osal*; Tat. *usal* (DLT: 778; Özşahin, 2017: 664; Tavkul, 2000: 311; Uyğur, 2019: 431; Eker, 1998: 354; Koç vd., 2003: 418; Yudahin, 2011: 601; Pekacar, 2011: 217; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 245; Öner, 2015: 521).

2. 2. 1. 1. 2. 3. Son Seste

/s/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde son ses durumunda Başkurt Türkçesi dışında bütün lehçelerde sistemli bir şekilde korunmuştur. Başkurt Türkçesinde ise sızıcılaşarak /-s/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 1. 1. 2. 3. 1. Korunması

-s > -s

ET as-

Krç. Blk. *as-*; Kkp. *as-*; Kzk. *as-*; Krg. *as-*; Kır. Tat. *as-*; Kmk. *as-*; Nog. *as-*; Tat. *as-* “asmak”

krş. Bşk. *aş-* (DLT: 559; Özşahin, 2017: 41; Tavkul, 2000: 90; Uyğur, 2019: 30; Koç vd., 2003: 52; Yudahin, 2011: 51; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 49; Pekacar, 2011: 43; Kalmıkova vd., 1963: 50; Öner, 2015: 35).

ET bas-

Krç. Blk. *bas-*; Kkp. *bas-*; Kar. *bas-*; Kzk. *bas-*; Krg. *bas-*; Kır. Tat. *bas-*; Kmk. *bas-*; Nog. *bas-*; Tat. *bas-* “basmak”

krş. Bşk. *baş-* (Gabain, 2000: 266; Özşahin, 2017: 63; Tavkul, 2000: 111; Uyğur, 2019: 63; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 80; Yudahin, 2011: 91; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 57; Pekacar, 2011: 62; Kalmıkova vd., 1963: 73; Öner, 2015: 48).

ET bus-

Kmk. *pıs-*; Nog. *pıs-*; Tat. *pos-* “pusmak, saklanmak”

krş. Bşk. *boş-* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 100; Pekacar, 2011: 232; Eker, 1998: 234; Öner, 2015: 381).

ET kes-

Krç. Blk. *kes-*; Kkp. *kes-*; Kar. *kes-*; Kzk. *kes-*; Krg. *kes-*; Kır. Tat. *kes-*; Kmk. *ges-*; Nog. *kes-*; Tat. *kis-* “kesmek”

krş. Bşk. *kış-* (Gabain, 2000: 285; Özşahin, 2017: 289; Tavkul, 2000: 256; KKTS2: 332; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 233; Yudahin, 2011: 442; Üseinov, 2005: 98; Pekacar, 2011: 136; Kalmıkova vd., 1963: 163; Öner, 2015: 212).

AT õs-

Krç. Blk. *õs-*; Kkp. *õs-*; Kar. *õs-*; Kzk. *õs-*; Krg. *õs-*; Kır. Tat. *õs-*; Kmk. *õs-*; Nog. *õs-*; Tat. *üs-* “büyümek, uzamak”

krş. Bşk. *üş-*; (TDBUÜ: 183; Özşahin, 2017: 674; Tavkul, 2000: 318; Uyğur, 2019: 443; Çulha, 2006: 92; Koç vd., 2019: 461; Yudahin, 2011: 616; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 251; Pekacar, 2011: 224; Eker, 1998: 359; Öner, 2015: 532).

2. 2. 1. 1. 2. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-s > -ş

ET as-

Bşk. *aş-* “asmak”

krş. Krç. Blk. *as-*; Kkp. *as-*; Kzk. *as-*; Krg. *as-*; Kır. Tat. *as-*; Kmk. *as-*; Nog. *as-*; Tat. *as-* (DLT: 559; Özşahin, 2017: 41; Tavkul, 2000: 90; Uyğur, 2019: 30; Koç vd., 2003: 52; Yudahin,

2011: 51; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 49; Pekacar, 2011: 43; Kalmıkova vd., 1963: 50; Öner, 2015: 35).

ET bas-

Bşk. *baş-* “basmak”

krş. Krç. Blk. *bas-*; Kkp. *bas-*; Kar. *bas-*; Kzk. *bas-*; Krg. *bas-*; Kır. Tat. *bas-*; Kmk. *bas-*; Nog. *bas-*; Tat. *bas-* (Gabain, 2000: 266; Özşahin, 2017: 63; Tavkul, 2000: 111; Uyğur, 2019: 63; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 80; Yudahin, 2011: 91; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 57; Pekacar, 2011: 62; Kalmıkova vd., 1963: 73; Öner, 2015: 48).

ET bus-

Bşk. *boş-* “pusmak, saklanmak”

krş. Kmk. *pus-*; Nog. *pus-*; Tat. *pos-* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 100; Pekacar, 2011: 232; Eker, 1998: 234; Öner, 2015: 381).

AT õs-

Bşk. *üs-* “büyümek, uzamak”

krş. Krç. Blk. *ös-*; Kkp. *ös-*; Kar. *ös-*; Kzk. *ös-*; Krg. *ös-*; Kır. Tat. *ös-*; Kmk. *ös-*; Nog. *ös-*; Tat. *üs-* (TDBUÜ: 183; Özşahin, 2017: 674; Tavkul, 2000: 318; Uyğur, 2019: 443; Çulha, 2006: 92; Koç vd., 2019: 461; Yudahin, 2011: 616; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 251; Pekacar, 2011: 224; Eker, 1998: 359; Öner, 2015: 532).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	s, h	s	s	s	s	s	s	s	s	s
İç Ses	s, h	s	s	s	s	s	s	s	s	s
Son Ses	ş	s, ç	s, ş	s, ç	s, ş	s, ç	s	s, ç	s, ş	s

Tablo 24 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 1. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /s-/ ünsüzü genel olarak korunmuştur. Ayrıca Altay Türkçesinde yoğun olarak, Hakas ve Tuva Türkçesinde ise dağınık olarak tespit edilen sınırlı sayıdaki örnekte /s-/ ünsüzünün sözcüklerin bünyesinde bulunan /ç/ sesinin etkisiyle gerileyici benzeşmeye uğrayıp süreksizleşerek /ç-/ ünsüzüne dönüştüğü gözlenmektedir.

2. 2. 1. 1. 3. 1. 1. Korunması

s- > s-

ET sal-

Alt. *sal-*; Hak. *sal-*; Tuv. *sal-* “salmak” (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 176; Naskali vd., 2007: 419; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 90).

ET *sarığ* < **sāriğ*

Alt. *sarı*; Hak. *sarığ*; Tuv. *sarığ* “sarı” (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 425; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 91).

ET *sat*-

Alt. *sat*-; Hak. *sat*-; Tuv. *sat*- “satmak” (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 427; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 90).

ET *söz*

Alt. *sös*; Hak. *sös*; Tuv. *sös* “söz” (Gabain, 2000: 294; Naskali ve Duranlı, 2019: 186; Naskali vd., 2007: 463; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

ET *süt* < **sūt*

Alt. *süt*; Hak. *süt*; Tuv. *süt* “süt” (Gabain, 2000: 295; TDBUÜ: 185; Naskali ve Duranlı, 2019: 189; Naskali vd., 2007: 475; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 96).

2. 2. 1. 1. 3. 1. 2. Süreksizleşmesi

s- > ç-

ET *saç*

Alt. *çaç*; Hak. *çaç/çeç/sas*; Tuv. *çaş* “saç” (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 73; Naskali vd., 2007: 72, 88, 426; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

ET *saç*-

Alt. *çaç*-; Tuv. *çaş*- “saçmak”

krş. Hak. *sas*- (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 73; Naskali vd., 2007: 427; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

ET *seş*-

Alt. *çeç*- “çözmek, bırakmak”

krş. Hak. *sis*- (Gabain, 2000: 293; Naskali ve Duranlı, 2019: 76; Naskali vd., 2007: 450).

ET *sıç*-

Alt. *çıç*- “sıçmak”

krş. Hak. *sıs*- (DLT: 816; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 441).

ET *sıçkan/sıçğan*

Alt. *çıçkan* “sıçan”

krş. Hak. *sıshah* (Gabain, 2000: 293; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 441).

2. 2. 1. 1. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /s/ ünsüzü söz içinde korunmuş ya da ötümlü karşılığı olan /z/ sesine gelişmiştir. Söz konusu ötümlüleşme genellikle iki ünlü arasındaki kullanımlarda göze çarpmaktadır. Ünsüz komşuluğundaki kullanımlarda ise genellikle korunmuştur.

2. 2. 1. 1. 3. 2. 1. Korunması

-s- > -s-

ET *asħa-*

Alt. *aħsa-*; Hak. *aħsa-*; Tuv. *asħa* “aksamak” (DLT: 565; Naskali ve Duranlı, 2019: 23; Naskali vd., 2007: 32; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

ET *kısga*

Alt. *kısqā*; Hak. *ħısqā*; Tuv. *kısqā* “kısa” (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 127; Naskali vd., 2007: 173; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 68).

ET *ķumursġa*

Alt. *ķımısqay*; Hak. *ħımısqā* “karınca” (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169).

ET *üst*

Alt. *üst*; Hak. *üst*; Tuv. *üstü* “üst” (Gabain, 2000: 306; Naskali ve Duranlı, 2019: 231; Naskali vd., 2007: 560; Arıkoğlu ve Kuulari 2003: 115).

2. 1. 2. 3. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-s- > -z-

ET *esrük*

Alt. *ezirik*; Hak. *izirık*; Tuv. *ezirik* “sarhoş” (Gabain, 2000: 265; Naskali ve Duranlı, 2019: 93; Naskali vd., 2007: 235; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 44).

ET *kısır*

Alt. *kızır*; Hak. *ħızır*; Tuv. *kızır* “kısır” (DLT: 715; Naskali ve Duranlı, 2019: 130; Naskali vd., 2007: 178; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 68).

ET *ısır-*

Hak. *ızır-*; Tuv. *ızır-* “ısırmak” (DLT: 657; Naskali vd., 2007: 206; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 58).

ET *isig*

Alt. *izü*; Hak. *izig*; Tuv. *izig* “ısı” (Gabain, 2000: 275; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 214; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 61).

2. 2. 1. 1. 3. 3. Son Seste

/s/ ünsüzü sözcük sonunda Altay, Hakas ve Tuva Türkçesinde sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 1. 1. 3. 3. 1. Korunması

-s > -s

ET *bas-*

Alt. *bas-*; Hak. *pas-*; Tuv. *bas-* “basmak” (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 37; Naskali vd., 2007: 362; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 11).

ET *kes-*

Alt. *kes-*; Hak. *kis-*; Tuv. *kes-* “kesmek” (DLT: 706; Naskali ve Duranlı, 2019: 124; Naskali vd., 2007: 254; Tatarintsev, 2004: 145).

AT us-

Alt. *ös-*; Hak. *ös-*; Tuv. *ös-* “büyümek, uzamak” (TDBUÜ: 183; Naskali ve Duranlı, 2019: 169; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

ET us

Alt. *es*; Hak. *is* “akıl” (DLT: 924; Naskali ve Duranlı, 2019: 92; Naskali vd., 2007: 230).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	s, ç	s, ç	s, ç
s İç Ses	s, z	s, z	s, z
Son Ses	s	s	s

Tablo 25 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde**2. 2. 1. 1. 4. 1. Ön Seste**

Karluk grubu Türk lehçelerinde /s-/ sesi sistemli bir görünüm arz etmeyip korunmuş şeklinde ya da süreksizleşerek /ç-/ şeklinde görülmektedir. s- > ç- süreksizleşmelerinin büyük bir oranda gerileyici benzeşme kaynaklı olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu ses olayının olduğu sözcüklerin bünyesinde /ç/ sesi bulunmaktadır.

2. 2. 1. 1. 4. 1. 1. Korunması

s- > s-

ET sal-

Özb. *sâl-*; Y. Uyg. *sal-* “salmak” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 433; Necip, 2013: 339).

ET sekiz

Özb. *sakkiz*; Y. Uyg. *sekkiz* “sekiz (8)” (Gabain, 2000: 293; Üşenmez vd., 2016: 414; Necip, 2013: 344).

ET sıçkan/sıçğan

Özb. *siçkân*; Y. Uyg. *siçkan* “sıçan” (Gabain, 2000: 293; Üşenmez vd., 2016: 431; Necip, 2013: 352).

ET siz

Özb. *siz*; Y. Uyg. *siz* “siz” (Gabain, 2000: 294; Üşenmez vd., 2016: 431; Necip, 2013: 356).

ET söz

Özb. *soz*; Y. Uyg. *söz* “söz” (Gabain, 2000: 294; Üşenmez vd., 2016: 442; Necip, 2013: 363).

2. 2. 1. 1. 4. 1. 2. Süreksizleşmesi

s- > ç-

ET saç

Y. Uyg. *çaç* “saç”

krş. Özb. *sâç* (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 436; Necip, 2013: 67).

ET saç-

Özb. *çâç-*; Y. Uyg. *çaç-* “saçmak” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 550; Necip, 2013: 67).

ET saçuk

Özb. *çâçik*; Y. Uyg. *çaçkun* “saçık, dağınık” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 550; Necip, 2013: 67).

ET sarmaş-

Özb. *çirmaş-*; Y. Uyg. *çirmaş-* “karışmak, dolaşmak” (DLT: 807; Üşenmez vd., 2016: 548; Necip, 2013: 83).

ET süçig < *sũçig

Özb. *çuçuk*; Y. Uyg. *çüçük* “tatlı” (Gabain, 2000: 295; TDBUÜ: 185; Üşenmez vd., 2016: 551; Necip, 2013: 88).

2. 2. 1. 1. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /-s-/ sesi düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 1. 1. 4. 2. 1. Korunması

-s- > -s-

ET aḥsa-

Özb. *âḥsa-*; Y. Uyg. *aḥsi-* “aksamak” (DLT: 565; Üşenmez vd., 2016: 341; Necip, 2013: 6).

ET isin-

Özb. *isi-*; Y. Uyg. *isin-* “ısınmak” (Gabain, 2000: 275; Üşenmez vd., 2016: 191; Necip, 2013: 178).

ET istek

Özb. *istak*; Y. Uyg. *istek* “istek” (DLT: 669; Üşenmez vd., 2016: 192; Necip, 2013: 179).

ET kısga

Özb. *kışka*; Y. Uyg. *kışka* “kısa” (Gabain, 2000: 280; Üşenmez vd., 2016: 386; Necip, 2013: 237).

ET yasa-

Özb. *yasa-*; Y. Uyg. *yasi-* “yasamak, yapmak” (Gabain, 2000: 309; Üşenmez vd., 2016: 493; Necip, 2013: 460).

2. 2. 1. 1. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /-s/ sesi düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 1. 1. 4. 3. 1. Korunması

-s > -s

ET as-

Özb. *ās-*; Y. Uyg. *as-* “asmak” (Gabain, 2000: 262; Üşenmez vd., 2016: 344; Necip, 2013: 18).

ET bas-

Özb. *bās-*; Y. Uyg. *bas-* “basmak” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 93; Necip, 2013: 31).

ET kes-

Özb. *kes-*; Y. Uyg. *kes-* “kesmek” (Gabain, 2000: 279; Üşenmez vd., 2016: 232; Necip, 2013: 195).

ET kıs-

Özb. *kīs-*; Y. Uyg. *kīs-* “kısmak” (DLT: 715; Üşenmez vd., 2016: 386; Necip, 2013: 238).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	ç, s	ç, s
İç Ses	s	s
Son Ses	s	s

Tablo 26 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /s/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 2. /z/

Ötümlü, sızıcı ve sürekli bir diş ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçe sözcüklerde ön seste bulunmaz ancak iç ve son seste görülür. z sesi Türk lehçelerinin belirleyici unsurlarındandır. Türkçenin ilk şeklinin bir r/l dili olduğu söylenmektedir. Daha sonra ise bu r/l dili r/l ve z/ş olmak üzere ikiye ayrılmıştır. r/l yapısını koruyan Ana Bulgarca (tül/nar) z/ş yapısını koruyan ise Ana Türkçedir (tüş/yaz) (Tekin ve Ölmez, 1999: 16). Bu noktada z’nin bazı dönem ve lehçelerde r’ye değişmesi görülür. Örneğin Bulgarcada kız > hır, sekiz > sekir (Tekin ve Ölmez, 1999: 16; Ercilasun, 2005: 212-213).

2. 2. 1. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 2. 1. 1. Ön Seste

/z/ ünsüzü söz başında Türkçe sözcüklerde birincil olarak bulunmayıp yalnızca çeşitli ses olayları sonucunda gelişmeli olarak oluşmuştur.

2. 2. 1. 2. 1. 2. İç Seste

/z/ ünsüzü söz içinde Türkmen Türkçesi dışındaki diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde sistemli bir şekilde korunmuştur. Türkmen Türkçesinde ise lehçenin temayülüne paralel olarak düzenli bir şekilde sızıcılaşarak peltek /-z-/ ünsüzüne gelişmiştir.

2. 2. 1. 2. 1. 2. 1. Korunması

-z- > -z-

ET *kazganç*

Az. *gazanc*; Gag. *kazanç*; TT *kazanç* “kazanç”

krş. Tkm. *gazanç* (Gabain, 2000: 279; ADİL3: 87; Gaydarci vd., 1991: 141; Tekin vd., 1995: 243; TS: 1371).

ET *kızıl*

Az. *gızıl*; Gag. *kızıl*; TT *kızıl* “kızıl”

krş. Tkm. *gızıl* (Ercilasun, 2016: 689; ADİL3: 157; Gaydarci vd., 1991: 150; Tekin vd., 1995: 269; TS: 1436).

ET *kozu*

Az. *guzu*; Gag. *kuzu*; TT *kuzu* “kuzu”

krş. Tkm. *guzı* (Gabain, 2000: 282; ADİL3: 228; Gaydarci vd., 1991: 158; Tekin vd., 1995: 315; TS: 1551).

ET *özle-*

Az. *özle-*; Gag. *özle-*; TT *özle-* “özmek” (DLT: 795; ADİL3: 563; Gaydarci vd., 1991: 190; TS: 1870).

ET *uzun*

Az. *uzun*; Gag. *uzun*; TT *uzun* “uzun”

krş. Tkm. *uzın* (Tekin, 2016: 313; ADİL4: 417; Gaydarci vd., 1991: 250; Tekin vd., 1995: 653; TS: 2437).

2. 2. 1. 2. 1. 2. 1. Sürekliler Arası Değişmesi

-z- > -z-

ET *buzagı*

Tkm. *buzav* “buzagı”

krş. Az. *buzov*; Gag. *buzā*; TT *buzagı* (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 368; Gaydarci vd., 1991: 44; Tekin vd., 1995: 90; TS: 420).

ET *meñze-*

Tkm. *meñze-* “benzemek”

krş. Gag. *benze-*; TT *benze-* (Gabain, 2000: 286; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 309).

ET *kozu*

Tkm. *guzı* “kuzu”

krş. Az. *guzu*; Gag. *kuzu*; TT *kuzu* (Gabain, 2000: 282; ADİL3: 228; Gaydarci vd., 1991: 158; Tekin vd., 1995: 315; TS: 1551).

ET *tezek*

Tkm. *tezek* “tezek”

krş. Az. *tezek*; Gag. *tezek*; TT *tezek* (DLT: 874; ADİL4: 335; Tekin vd., 1995: 627; Gaydarci vd., 1991: 242; TS: 2344).

ET *üzüm*

Tkm. *üzüm* “üzüm”

krş. Az. *üzüm*; Gag. *üzüm*; TT *üzüm* (DLT: 937; ADİL4: 454; Gaydarci vd., 1991: 252; Tekin vd., 1995: 659; TS: 2460).

2. 2. 1. 2. 1. 3. Son Seste

/z/ ünsüzü son ses durumunda Türkmen Türkçesi dışındaki diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinde sistemli bir şekilde korunmuştur. Türkmen Türkçesinde ise lehçenin temayülüne paralel olarak düzenli bir şekilde sızıcılaşarak peltek /-z/ ünsüzüne gelişmiştir. Ayrıca tespit edilebilen tek bir sözcükte Azerbaycan, Gagavuz, Türkmen ve Türkiye Türkçesinde ötümsüzleşerek /-s/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 1. 2. 1. 3. 1. Korunması

-z > -z

ET *az* < * *āz*

Az. *az*; Gag. *az*; TT *az* “az”

krş. Tkm. *āz* (TDBUÜ: 95; Gabain, 2000: 263; Altaylı, 2018: 291; Gaydarci vd., 1991: 25; Tekin vd., 1995: 41; TS: 212).

ET *köz*

Az. *göz*; Gag. *göz*; TT *göz* “göz”

krş. Tkm. *göz* (DLT: 743; Altaylı, 2018: 1321; Gaydarci vd., 1991: 106; Tekin vd., 1995: 300; TS: 976).

ET *öz* < * *ōz*

Az. *öz*; Gag. *öz*; TT *öz* “öz, kendi”

krş. Tkm. *ōz* (TDBUÜ: 183; Gabain, 2000: 291; Altaylı, 2018: 2670; Gaydarci vd., 1991: 190; Tekin vd., 1995: 513; TS: 1865).

ET *sekiz*

Az. *sekkiz*; Gag. *sekiz*; TT *sekiz* “sekiz (8)”

krş. Tkm. *sekiz* (Tekin, 2016: 308; Altaylı, 2018: 2936; Gaydarci vd., 1991: 212; Tekin vd., 1995: 568; TS: 2058).

ET *yultuz*

Az. *ulduz*; Gag. *yıldız*; TT *yıldız* “yıldız”

krş. Tkm. *yıldız* (Gabain, 2000: 313; Altaylı, 2018: 3404; Gaydarci vd., 1991: 260; Tekin vd., 1995: 699; TS: 2592).

2. 2. 1. 2. 1. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-z > -s

ET *kögüz*

Az. *köks*; Gag. *gūs*; Tkm. *gövüs*; TT *gögüs* “göğüs” (Gabain, 2000: 282; Altaylı, 2018:

1853; Gaydarci vd., 1991: 110; Tekin vd., 1995: 300; TS: 956).

2. 2. 1. 2. 1. 3. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

-z > -z̄

ET az < * āz

Tkm. āz̄ “az”

krş. Az. az; Gag. az; TT az (TDBUÜ: 95; Gabain, 2000: 263; Altaylı, 2018: 291; Gaydarci vd., 1991: 25; Tekin vd., 1995: 41; TS: 212).

ET köz

Tkm. göz̄ “göz”

krş. Az. göz; Gag. göz; TT göz (DLT: 743; Altaylı, 2018: 1321; Gaydarci vd., 1991: 106; Tekin vd., 1995: 300; TS: 976).

ET öz < * ōz

Tkm. ōz̄ “öz, kendi”

krş. Az. öz; Gag. öz; TT öz (TDBUÜ: 183; Gabain, 2000: 291; Altaylı, 2018: 2670; Gaydarci vd., 1991: 190; Tekin vd., 1995: 513; TS: 1865).

ET sekiz

Tkm. sekiz̄ “sekiz (8)”

krş. Az. sekkiz; Gag. sekiz; TT sekiz (Tekin, 2016: 308; Altaylı, 2018: 2936; Gaydarci vd., 1991: 212; Tekin vd., 1995: 568; TS: 2058).

ET yultuz

Tkm. yıldız̄ “yıldız”

krş. Az. ulduz; Gag. yıldız; TT yıldız (Gabain, 2000: 313; Altaylı, 2018: 3404; Gaydarci vd., 1991: 260; Tekin vd., 1995: 699; TS: 2592).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
z İç Ses	z	z	z̄	z
Son Ses	s, z	s, z	s, z̄	s, z

Tablo 27 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 2. 2. 1. Ön Seste

/z/ ünsüzü söz başında Türkçe sözcüklerde birincil olarak bulunmayıp yalnızca çeşitli ses olayları vasıtasıyla gelişmeli olarak bulunmaktadır.

2. 2. 1. 2. 2. 2. İç Seste

Başkurt Türkçesi dışındaki bütün Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /z/ ünsüzü söz içinde büyük bir oranda korunmuştur. Başkurt Türkçesinde ise lehçe temayülüne paralel olarak düzenli bir şekilde sızıcılaşarak peltek /-z̄-/ ünsüzüne gelişmiştir.

2. 2. 1. 2. 2. 2. 1. Korunması

-z- > -z-

ET *azman*

Krç. Blk. *azman*; Kzk. *azban*; Kır. Tat. *azman*; Kmk. *azman*; Nog. *azban*; Tat. *azman* “iğdiş edilmiş, azman”

krş. Bşk. *azman* (Gabain, 2000: 263; Özşahin, 2017: 55; Tavkul, 2000: 106; Koç vd., 2003: 28; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 54; Pekacar, 2011: 106; Kalmıkova vd., 1963: 28; Öner, 2015: 42).

ET *kazğan-*

Krç. Blk. *kazan-*; Kar. *kazan-*; Kır. Tat. *kazan-*; Kmk. *kazan-*; Tat. *kazan-* “kazanmak”

krş. Bşk. *kazğan-* (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 344; Tavkul, 2000: 251; Çulha, 2006: 75; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 194; Pekacar, 2011: 258; Öner, 2015: 284).

ET *kızıl*

Krç. Blk. *kızıl*; Kkp. *kızıl*; Kar. *kızıl*; Kzk. *kızıl*; Krg. *kızıl*; Kır. Tat. *kızıl*; Kmk. *kızıl*; Tat. *kızıl* “kızıl”

krş. Bşk. *kızıl* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 366; Tavkul, 2000: 264; Uyğur, 2019: 348; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 344; Yudahin, 2011: 470; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 199; Pekacar, 2011: 265; Öner, 2015: 294).

ET *tuzak*

Kar. *tuzak*/tuzak; Kzk. *tuzak*; Krg. *tuzak*; Kır. Tat. *tuzak*; Kmk. *tuzak*; Tat. *tozak* “tuzak”

krş. Bşk. *tozak* (Gabain, 2000: 303; Özşahin, 2017: 628; Çulha, 2006: 112; Bayniyazov vd., 2019: 535; Yudahin, 2011: 768; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 355; Pekacar, 2011: 345; Öner, 2015: 485).

2. 2. 1. 2. 2. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-z- > -z-

ET *azman*

Bşk. *azman* “iğdiş edilmiş, azman”

krş. Krç. Blk. *azman*; Kzk. *azban*; Kır. Tat. *azman*; Kmk. *azman*; Nog. *azban*; Tat. *azman* (Gabain, 2000: 263; Özşahin, 2017: 55; Tavkul, 2000: 106; Koç vd., 2003: 28; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 54; Pekacar, 2011: 106; Kalmıkova vd., 1963: 28; Öner, 2015: 42).

ET *kazğan-*

Bşk. *kazğan-* “kazanmak”

krş. Krç. Blk. *kazan-*; Kar. *kazan-*; Kır. Tat. *kazan-*; Kmk. *kazan-*; Tat. *kazan-* (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 344; Tavkul, 2000: 251; Çulha, 2006: 75; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 194; Pekacar, 2011: 258; Öner, 2015: 284).

ET *kızıl*

Bşk. *kızıl* “kızıl”

krş. Krç. Blk. *kızıl*; Kkp. *kızıl*; Kar. *kızıl*; Kzk. *kızıl*; Krg. *kızıl*; Kır. Tat. *kızıl*; Kmk. *kızıl*; Tat. *kızıl* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 366; Tavkul, 2000: 264; Uyğur, 2019: 348; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 344; Yudahin, 2011: 470; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 199; Pekacar, 2011: 265; Öner, 2015: 294).

ET tuzaķ

Bşk. *tozaķ* “tuzak”

krş. Kar. *tuzaķ/tuzaķ*; Kzk. *tuzaķ*; Krg. *tuzaķ*; Kır. Tat. *tuzaķ*; Kmk. *tuzaķ*; Tat. *tozaķ* (Gabain, 2000: 303; Özşahin, 2017: 628; Çulha, 2006: 112; Bayniyazov vd., 2019: 535; Yudahin, 2011: 768; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 355; Pekacar, 2011: 345; Öner, 2015: 485).

2. 2. 1. 2. 2. 3. Son Seste

/z/ ünsüzü söz sonunda Başkurt Türkçesi dışındaki diğer bütün Kıpçak grubu Türk lehçelerinde sistemli bir şekilde korunmuştur. Başkurt Türkçesinde ise iç ses durumunda olduğu gibi sızcılaşarak peltek /-z/ sesine gelişmiştir. Ayrıca sınırlı sayıdaki örnekte dağılık olarak Karay ve Kırgız Türkçesinde ötümsüzleşme (-z > -s) örneklerine rastlanılmaktadır.

2. 2. 1. 2. 2. 3. 1. Korunması

-z > -z

ET küntüz

Krç. Blk. *kündüz*; Kkp. *kündiz*; Kar. *kündüz*; Kzk. *kündiz*; Krg. *kündüz*; Kır. Tat. *kündüz*, Kmk. *gündüz*; Tat. *köndüz* “gündüz”

krş. Bşk. *köndöz* (Tekin, 2016: 305; Özşahin, 2017: 295; Tavkul, 2000: 287; Uyğur, 2019: 297; Çulha, 2006: 84; Bayniyazov vd., 2019: 234; Yudahin, 2011: 538; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 176; Pekacar, 2011: 146; Öner, 2015: 227).

ET sekiz

Krç. Blk. *segiz*; Kkp. *segiz*; Kar. *segiz*, *sekiz*; Kzk. *segiz*; Krg. *segiz*; Kır. Tat. *sekiz*; Kmk. *segiz*; Tat. *sigiz* “sekiz (8)”

krş. Bşk. *higiz* (Gabain, 2000: 293; Özşahin, 2017: 206; Tavkul, 2000: 337; KKTS4: 195; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 476; Yudahin, 2011: 643; Üseinov, 2015: 220; Pekacar, 2011: 291; Öner, 2015: 410).

ET teñiz

Krç. Blk. *teñiz*; Kkp. *teñiz*; Kar. *tengiz*; Kzk. *teñiz*; Krg. *tenğiz*; Kır. Tat. *deniz*; Kmk. *deñiz*; Nog. *teñiz*; Tat. *diñiz* “deniz”

krş. Bşk. *diñiz* (DLT: 868; Özşahin, 2017: 130; Tavkul, 2000: 391; KKTS4: 308; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 534; Yudahin, 2011: 725; Üseinov, 2005: 63; Pekacar, 2011: 112; Kalmıkova vd., 1963: 345; Ehmetyanov vd., 2014: 103).

ET toñuz

Krç. Blk. *toñuz*; Kkp. *doñuz*; Kar. *domuz/tonhuz*; Kzk. *doñuz*; Krg. *donğuz*; Kır. Tat. *domuz*; Kmk. *doñuz*; Nog. *doñuz*; Tat. *duñgız* “domuz”

krş. Bşk. *duñgız* (Tekin, 2016: 311; Özşahin, 2017: 133; Tavkul, 2000: 404; KKTS2: 82; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 129; Yudahin, 2011: 311; Üseinov, 2005: 67; Pekacar, 2011: 115; Kalmıkova vd., 1963: 101; Öner, 2015: 109).

ET yıldız/yultuz

Krç. Blk. *culduz*; Kkp. *julduz*; Kzk. *julduz*; Krg. *cıldız* Kır. Tat. *yıldız*; Kmk. *yulduz*; Nog. *yulduz*; Tat. *yoldız* “yıldız”

krş. Bşk. *yondo*; Kar. *yuldu* (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 159; Eker, 1998: 279; Koç vd., 2003: 185; Yudahin, 2011: 209; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 399; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 577).

2. 2. 1. 2. 2. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-z > -s

ET *ağuz*

Krg. *ās* “ağız, ilk süt”

krş. Bşk. *ıwız*; Krç. Blk. *uwuz*; Kkp. *uwız*; Kzk. *uwız*; Kır. Tat. *uwuz*; Kmk. *uwuz*; Nog. *uwız*; Tat. *uğız* (DLT: 545; Özşahin, 2017: 243; Tavkul, 2000: 421; Uyğur, 2019: 627; Koç vd., 2003: 580; Karaağaç, 2013: 244; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 362; Pekacar, 2011: 356; Eker, 1998: 398; Öner, 2015: 510).

ET *yıldız/yultuz*

Kar. *yuldu* “yıldız”

krş. Bşk. *yondo*; Krç. Blk. *culduz*; Kkp. *julduz*; Kzk. *julduz*; Krg. *cıldız*; Kır. Tat. *yıldız*; Kmk. *yulduz*; Nog. *yulduz*; Tat. *yolduz* (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 159; Eker, 1998: 279; Koç vd., 2003: 185; Yudahin, 2011: 209; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 399; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 577).

2. 2. 1. 2. 2. 3. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

-z > -z̄

ET *ağuz*

Bşk. *ıwız* “ağız, ilk süt”

krş. Krç. Blk. *uwuz*; Kkp. *uwız*; Kzk. *uwız*; Krg. *ās*; Kır. Tat. *uwuz*; Kmk. *uwuz*; Nog. *uwız*; Tat. *uğız* (DLT: 545; Özşahin, 2017: 243; Tavkul, 2000: 421; Uyğur, 2019: 627; Koç vd., 2003: 580; Karaağaç, 2013: 244; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 362; Pekacar, 2011: 356; Eker, 1998: 398; Öner, 2015: 510).

ET *kopuz*

Bşk. *kumuz* “kopuz”

krş. Krç. Blk. *kobuz*; Kkp. *kobız*; Kar. *kobuz*; Kzk. *kobız*; Krg. *komuz*; Kır. Tat. *kobız*; Kmk. *homuz/komuz*; Nog. *kobız*; Tat. *kubız* (Gabain, 2000: 282; Özşahin, 2017: 381; Tavkul, 2000: 267; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 310; Yudahin, 2011: 482; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 267, 374; Öner, 2015: 303).

ET *sekiz*

Bşk. *hiğž* “sekiz (8)”

krş. Krç. Blk. *segiz*; Kkp. *segiz*; Kar. *segiz, sekiz*; Kzk. *segiz*; Krg. *segiz*; Kır. Tat. *sekiz*; Kmk. *segiz*; Tat. *sigž* (Gabain, 2000: 293; Özşahin, 2017: 206; Tavkul, 2000: 337; KKTS4: 195; Çulha, 2006: 97; Koç vd., 2003: 476; Yudahin, 2011: 643; Üseinov, 2015: 220; Pekacar, 2011: 291; Öner, 2015: 410).

ET *söz*

Bşk. *hüz* “söz”

krş. Krç. Blk. *söz*; Kkp. *söz*; Kar. *söz*; Kzk. *söz*; Krg. *söz*; Kır. Tat. *söz*; Kmk. *söz*; Tat. *süz* (Gabain, 2000: 294; Özşahin, 2017: 223; Tavkul, 2000: 354; KKTS4: 218; Çulha, 2016: 100;

Koç vd., 2003: 489; Yudahin, 2011: 665; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 310; Pekacar, 2011: 301; Öner, 2015: 424).

ET *yalañuz*

Bşk. *yañğız* “yalnız”

krş. Krç. Blk. *cangız*; Kkp. *jalğız*; Kar. *yalhız/yalıñız*; Kzk. *jalğız*; Krg. *calğız*; Kır. Tat. *yalıñız*; Kmk. *yañız*; Nog. *yalğızlık*; Tat. *yalğız* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 693; Tavkul, 2000: 138; Uyğur, 2019: 223; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

		Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
z	İç Ses	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z
	Son Ses	z	z	z	s, z	z	s, z	z	z	z	z

Tablo 28 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 2. 3. 1. Ön Seste

/z/ ünsüzü söz başında Türkçe sözcüklerde birincil olarak bulunmayıp yalnızca çeşitli ses olayları vasıtasıyla gelişmeli olarak bulunmaktadır.

2. 2. 1. 2. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /z/ sesi ünlüler arasında (VzV) daima korunmuştur. Ünsüz komşuluğunda (zK) ise sistematik bir şekilde ötümsüzleşerek /-s-/ olmuştur.

2. 2. 1. 2. 3. 2. 1. Korunması

-z- > -z-

ET *azığ*

Alt. *azu*; Hak. *azığ*; Tuv. *azığ* “azı dişi” (Gabain, 2000: 263; Naskali ve Duranlı, 2019: 33; Naskali vd., 2007: 61; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 9).

ET *kızıl*

Alt. *kızıl*; Hak. *hızıl*; Tuv. *kızıl* “kızıl, kırmızı” (Gabain, 2000: 281; Naskali ve Duranlı, 2019: 129; Naskali vd., 2007: 178; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 68).

ET *tezek*

Alt. *tezak*; Hak. *tizek* “tezek” (DLT: 874; Naskali ve Duranlı, 2019: 207; Naskali vd., 2007: 514).

ET *tuzak*

Alt. *tuzak*; Hak. *tuzah* “tuzak” (Gabain, 2000: 303; Naskali ve Duranlı, 2019: 219; Naskali vd., 2007: 536).

ET *uzaq*

Alt. *uzaq*; Hak. *uzaq*; Tuv. *uzaq* “uzak, uzun” (Gabain, 2000: 305; Naskali ve Duranlı, 2019: 228; Naskali vd., 2007: 553; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 113).

2. 2. 1. 2. 3. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-z- > -s-

ET *kuzgun*

Alt. *kuskun*; Hak. *husgun*; Tuv. *kuskun* “kuzgun” (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 145; Naskali vd., 2007: 197; Arıkoğlu ve Kuulari 2003: 73).

ET *özge*

Alt. *öskö*; Hak. *öske*; Tuv. *öske* “başka” (Clauson, 1972: 285; CC: 798; Naskali ve Duranlı, 2019: 169; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

2. 2. 1. 2. 3. 3. Son Seste

/z/ ünsüzü sözcük sonunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Altay Türkçesinde düzenli olarak ötümsüzleşerek /-s/ ünsüzüne gelişirken Tuva ve Hakas Türkçesinde hem korunum hem de ötümlüleşme görülmektedir.

2. 2. 1. 2. 3. 3. 1. Korunması

-z > -z

ET *kaz-*

Tuv. *kaz* “kazmak”

krş. Alt. *kas-*; Hak. *has-* (Gabain, 2000: 279; Naskali ve Duranlı, 2019: 118; Naskali vd., 2007: 155; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 66).

ET *sekiz*

Hak. *sigiz* “sekiz (8)”

krş. Alt. *segis*; Tuv. *ses* (Gabain, 2000: 293; Naskali ve Duranlı, 2019: 179; Naskali vd., 2007: 446; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 92).

2. 2. 1. 2. 3. 3. 2. Ötümsüzleşmesi

-z > -s

ET *kopuz*

Alt. *komus*; Hak. *homus*; Tuv. *homus* “kopuz” (Gabain, 2000: 282; Naskali ve Duranlı, 2019: 134; Naskali vd., 2007: 183; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 52).

ET *öküz*

Alt. *ögüs*; Hak. *ökis* “öküz” (Gabain, 2000: 290; Naskali ve Duranlı, 2019: 167; Naskali vd., 2007: 348).

ET *sekiz*

Alt. *segis*; Tuv. *ses* “sekiz (8)”

krş. Hak. *sigiz* (Gabain, 2000: 293; Naskali ve Duranlı, 2019: 179; Naskali vd., 2007: 446; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 92).

ET söz

Alt. *sös*; Hak. *sös*; Tuv. *sös* “söz” (Gabain, 2000: 294; Naskali ve Duranlı, 2019: 186; Naskali vd., 2007: 463; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

ET *toğuz*

Alt. *toğus*; Hak. *toğıs*; Tuv. *tos* “dokuz (9)” (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 516; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 108).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
z İç Ses	s, z	s, z	s, z
Son Ses	s	s, z	s, z

Tablo 29 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü

2. 2. 1. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 1. 2. 4. 1. Ön Seste

/z/ ünsüzü söz başında Türkçe sözcüklerde birincil olarak bulunmayıp yalnızca çeşitli ses olayları vasıtasıyla gelişmeli olarak bulunmaktadır.

2. 2. 1. 2. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /z/ ünsüzü iç ses durumunda sistematik olarak korunmuştur.

2. 2. 1. 2. 4. 2. 1. Korunması

-z- > -z-

ET *qazğan-*

Özb. *qazğan-*; Y. Uyg. *qazan-* “kazanmak” (DLT: 696; Üşenmez vd., 2016: 392; Necip, 2013: 229).

ET *quzğun*

Özb. *quzğun*; Y. Uyg. *quzğun* “kuzgun” (Gabain, 2000: 285; Üşenmez vd., 2016: 396; Necip, 2013: 251).

ET *qozi*

Özb. *qozi*; Y. Uyg. *qoza/qozi* “kuzu” (DLT: 733; Üşenmez vd., 2016: 398; Necip, 2013: 246, 247).

ET *tuzaq*

Özb. *tuzâq*; Y. Uyg. *tuzaq* “tuzak” (Tekin, 2016: 312; Üşenmez vd., 2016: 464; Necip, 2013: 429).

ET *uzaq*

Özb. *uzâq*; Y. Uyg. *uzaq* “uzak” (Gabain, 2000: 305; Üşenmez vd., 2016: 471; Necip, 2013: 442).

2. 2. 1. 2. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /z/ ünsüzü söz sonunda sistematik olarak korunmuştur.

2. 2. 1. 2. 4. 3. 1. Korunması

-z > -z

ET ökü

Özb. *hö*kiz; Y. Uyg. *hö*küz “öküz” (Gabain, 2000: 290; Üşenmez vd., 2016: 175; Necip, 2013: 157).

ET sekiz

Özb. *sak*kiz; Y. Uyg. *sek*kiz “sekiz (8)” (Gabain, 2000: 293; Üşenmez vd., 2016: 414; Necip, 2013: 344).

ET teñiz

Özb. *den*giz; Y. Uyg. *de*ñiz “deniz” (DLT: 868; Üşenmez vd., 2016: 117; Necip, 2013: 101).

ET tokuz

Özb. *tok*kiz; Y. Uyg. *tok*küz “dokuz (9)” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 466; Necip, 2013: 417).

ET yüz-

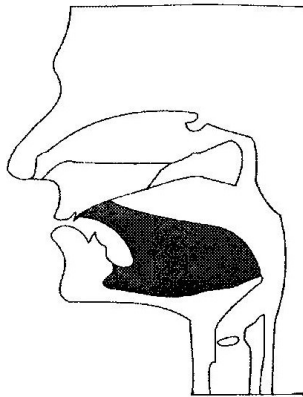
Özb. *suz*- “yüzmek” (DLT: 994; Üşenmez vd., 2016: 441).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
İç Ses	z	z
Son Ses	z	z

Tablo 30 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /z/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. Diş- Damak Ünsüzleri

Boğumlanması sırasında dil tacının diş yuvaları ile ön damak arasındaki bölgeye temasıyla oluşan seslere diş-damak ünsüzleri denilmektedir. Türkçede /d/, /n/, /ñ/, /t/ ve /y/ sesleri diş-damak ünsüzleri olarak nitelendirilmektedir (Korkmaz, 2007: 69).

Şekil 6 Diş Damak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013: 99)

2. 2. 2. 1. /d/

Ötümlü, patlayıcı, süreksiz bir diş-damak ünsüzüdür. Altayistik kuramına göre Türkçenin de içerisinde bulunduğu Altay dillerine bakıldığında birincil söz başı /d/ sesinin bütün durumlarda (yani bütün ünlülerden önce) Tunguzca hariç korunduğu görünmektedir. Ön ses /d/ sesinin Altay dillerindeki denkliği incelendiğinde özellikle Moğolcada korunduğu (Moğ. *delge-* "açmak, yaymak"; Moğ. *dör-* "yanmak" vb.), Ön Türkçede /*d/, Ana Türkçede /*y/, Eski Türkçede ise /y/ olduğu görülmektedir (Poppe, 1994: 36-37). Yani Eski Türkçe dönemine gelene kadar d > ɖ > y gelişmesi büyük ölçüde tamamlanmıştır (Moğ. *dağa-* < * *daqa-* "av için takip etmek" ~ ET *yaq-* "yaklaşmak") (Poppe, 1994: 38). Ayrıca ön ses /d/ sesinin Eski Türkçeden itibaren farklı Türk lehçelerinde /y/ dışında /c/, /ç/, /j/ ve /s/ altsesbirimler oluşturduğu gözlenmiştir (*d > y > c/ç/j/s).

Birincil /d/ sesinin söz içindeki ve söz sonundaki durumuna bakıldığında ise /d/ sesinin Altay dillerinin tamamında olduğu gibi Türkçede de denklik bakımından korunduğu görülmektedir. Eski Türkçede *adır-*, *ķuduğ*, *adağ*, *bod*, *ķod-* vb. yapılar bu bağlamda değerlendirilmelidir. Uygur Türkçesi döneminde A. Von Gabain, Brahmi metinlerinden yola çıkarak farklı bir ağız tespit etmiştir. Bu ağızda ünlüler arasındaki /d/ bazen /t/ veya /th/ olarak yazılır. Örneğin: *adın* > *atim/athim* (Gabain, 2000: 4).

Karahanlı Türkçesinde Eski Türkçedeki iç ve son ses /d/ler ötümlü dişler arası sızıcı /ɖ/ ünsüzüne dönüşür. Bu sesin /d/ ile /y/ arasında bir ses olduğu söylenir. *adək* > *aɖək*, *tod-* > *toɖ-* (Tekin ve Ölmez, 1999: 48).

Birincil /d/ sesinin Türkçe açısından gelişimine bakılığında ön seste görülen d- > y- değişiminin iç ve son seste de zaman içerisinde izlenebildiği görülmektedir (ET *bod* > TT *boy*; ET *ķuduğ* > TT *kuyu* vb.). Ayrıca söz konusu /d/ sesinin iç ve son seste farklı Türk lehçelerinde /s/, /t/, /z/ ve /ʒ/ gibi seslere değiştiği de görülmektedir.

2. 2. 2. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 1. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ön seste birincil olarak /d/ sesi bulunmamaktadır. Çeşitli ses olayları sonucunda (t- > d-) gelişen altsesbirimler görülmektedir.

2. 2. 2. 1. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde iç ses /-d-/ sesi korunarak ya da süreklileşerek varlığını sürdürmektedir.

2. 2. 2. 1. 1. 2. 1. Korunması

-d- > -d-

ET *buğday*

Az. *buğda*; Gag. *būday*; Tkm. *buğday*; TT *buğday* "buğday" (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 354; Gaydarci vd., 1991: 43; Tekin vd., 1995: 85; TS: 404).

ET *ķudur-*

Az. *gudur-*; Gag. *kudur-*; Tkm. *gudura-*; TT *kudur-* "kudurmak" (DLT: 745; ADİL3: 202; Gaydarci vd., 1991: 153; Tekin vd., 1995: 305; TS: 1516).

ET *ķunduz*

Az. *ķunduz*; Gag. *kunduz*; Tkm. *ķunduz*; TT *kunduz* “kunduz” (DLT: 746; ADİL3: 212; Gaydarci vd., 1991: 155; Tekin vd., 1995: 307; TS: 1526).

ET *ördek*

Az. *ördek*; Gag. *ördek*; Tkm. *urdek*; TT *ördek* “ördek” (DLT: 789; ADİL3: 553; Gaydarci vd., 1991: 189; Tekin vd., 1995: 506; TS: 1856).

ET *sidük*

Az. *sidik*; Gag. *sīdik*; Tkm. *siydik*; TT *sidik* “sidik, idrar” (DLT: 823; ADİL4: 111; Gaydarci vd., 1991: 217; Tekin vd., 1995: 580; TS: 2107).

2. 2. 2. 1. 1. 2. 1. Süreklileşmesi

-d- > -y-

ET *adķır*

Az. *ayķır*; Gag. *aygır/haygır*; TT *aygır* “aygır” (Gabain, 2000: 258; ADİL1: 181; Gaydarci vd., 1991: 22, 116; TS: 203).

ET *bedük*

Az. *böyük*; Gag. *būk*; Tkm. *beyik*; TT *büyük* “büyük” (Gabain, 2000: 267; ADİL1: 349; Gaydarci vd., 1991: 45; Tekin vd., 1995: 62; TS: 427).

ET *ķudruk*

Az. *ķuyruk*; Gag. *kuyruk*; Tkm. *ķuyruk*; TT *kuyruk* “kuyruk” (Gabain, 2000: 284; ADİL3: 226; Gaydarci vd., 1991: 158; Tekin vd., 1995: 315; TS: 1549).

ET *ķuduķ*

Az. *ķuyu*; Gag. *kuyu*; Tkm. *ķuyı*; TT *kuyu* “kuyu” (Gabain, 2000: 284; ADİL3: 228; Gaydarci vd., 1991: 158; Tekin vd., 1995: 315; TS: 1550).

ET *udı-*

Az. *uyu-*; Gag. *uy-*; TT *uyu-* “uyumak”

krş. Tkm. *ūkla-* (Gabain, 2000: 304; ADİL4: 411; Gaydarci vd., 1991: 250; Tekin vd., 1995: 645; TS: 2431).

2. 2. 2. 1. 1. 3. Son Ses

/d/ sesi söz sonunda Oğuz grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmamaktadır.

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
d İç Ses	d, y	d, y	d, y	d, y
Son Ses	-	-	-	-

Tablo 31 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 1. 2. 1. Ön Seste

/d/ sesi ön ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde bulunmamaktadır.

2. 2. 2. 1. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /d/ ünsüzü korunmuş ya da süreklileşerek /y/ ve /z/ sesilerine gelişmiştir. -d- > -z- süreklileşmesi yalnızca Başkurt Türkçesinde görünmektedir.

2. 2. 2. 1. 2. 2. 1. Korunması

-d- > -d-

ET *buğday*

Krç. Blk. *buday*; Kkp. *biyday*; Kar. *buday*; Kzk. *biyday*; Krg. *būday*; Kmk. *buday*; Tat. *boday* “buğday”

krş. Bşk. *boyzay* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 102; Tavkul, 2020: 112; Uyğur, 2019: 90; Çulha, 2006: 54; Koç vd., 2003: 89; Yudahin, 2011: 149; Pekacar, 2011: 81; Öner, 2015: 63).

ET *karındaş*

Bşk. *karındaş*; Kkp. *kardaş*; Kar. *karandaş/karındaş/kardaş*; Kzk. *karındaş*; Krg. *karındaş*; Kır. Tat. *kardaş*; Kmk. *kardaş/karındaş*; Nog. *karındaş*; Tat. *kardeş/karēndeş* “kardeş”

krş. Krç. Blk. *karnaş* (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 246; KTTS3: 134; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 297; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 272).

ET *kudug*

Kkp. *kudık*; Kzk. *kudık*; Krg. *kudık*; Tat. *kodık* “kuyu”

krş. Bşk. *kozok*; Krç. Blk. *huyu*; Kar. *kuyu*; Kır. Tat. *kuyu*; Kmk. *kuyu* (DLT: 745; Özşahin, 2017: 379; Tavkul, 2000: 222; Uyğur, 2019: 357; Çulha, 2006: 83; Koç vd., 2003: 330; Yudahin, 2011: 516; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 208; Pekacar, 2011: 275; Öner, 2015: 295).

2. 2. 2. 1. 2. 2. 2. Süreklileşmesi

-d- > -y-

ET *kadgu*

Bşk. *kaygı*; Krç. Blk. *kaygı*; Kkp. *kaygı*; Kar. *kayhı*; Kzk. *kayav*; Krg. *kaygı*; Kır. Tat. *kaygı*; Kmk. *kaygı*; Tat. *kaygı* “kaygı” (Gabain, 2000: 276; Özşahin, 2017: 340; Tavkul, 2000: 249; KKTS3: 98; Çulha, 2006: 74; Koç vd., 2003: 305; Yudahin, 2011: 420; Üseinov, 2005: 116; Pekacar, 2011: 255; Öner, 2015: 280).

ET *kudug*

Krç. Blk. *huyu*; Kar. *kuyu*; Kır. Tat. *kuyu*; Kmk. *kuyu* “kuyu”

krş. Bşk. *kozok*; Kkp. *kudık*; Kzk. *kudık*; Krg. *kudık*; Tat. *kodık* (DLT: 745; Özşahin, 2017: 379; Tavkul, 2020: 192; Uyğur, 2019: 357; Çulha, 2006: 83; Koç vd., 2003: 330; Yudahin, 2011: 516; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 208; Pekacar, 2011: 275; Öner, 2015: 295).

ET *küdegü*

Bşk. *kıyev*; Krç. Blk. *küyov*; Kkp. *küyew*; Kar. *küyew*; Kzk. *küyev*; Krg. *küyö*; Kır. Tat. *kiyev*; Kmk. *giyew*; Nog. *küyew*; Tat. *kiyev* “damat” (Gabain, 2000: 285; Özşahin, 2017: 283; Tavkul, 2000: 288; Pekacar, Uyğur, 2019: 301; Yalçın, 2013: 339; Koç vd., 2003: 255; Yudahin, 2011: 544; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 163; Pekacar, 2011: 138; Öner, 2015: 216).

-d- > -z-

ET *buğday*

Bşk. *boyzay* “buğday”

krş. Krç. Blk. *buday*; Kkp. *biyday*; Kar. *buday*; Kzk. *biyday*; Krg. *būday*; Kmk. *buday*; Nog. *biyday*; Tat. *boday* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 102; Tavkul, 2020: 112; Uyğur, 2019: 90; Çulha, 2006: 54; Koç vd., 2003: 89; Yudahin, 2011: 149; Pekacar, 2011: 81; Eker, 1998: 140; Öner, 2015: 63).

ET *kuduğ*

Bşk. *kozok*; “kuyu”

krş. Krç. Blk. *huyu*; Kkp. *kudık*; Kar. *kuyu*; Kzk. *kudık*; Krg. *kudık*; Kır. Tat. *kuyu*; Kmk. *kuyu*; Tat. *kodık* (DLT: 745; Özşahin, 2017: 379; Tavkul, 2000: 222; Uyğur, 2019: 357; Çulha, 2006: 83; Koç vd., 2003: 330; Yudahin, 2011: 516; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 208; Pekacar, 2011: 275; Öner, 2015: 295).

2. 2. 2. 1. 2. 3. Son Ses

/-d/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz sonunda bulunmamaktadır.

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
d	d, y, z	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y
Son Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablo 32 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 1. 3. 1. Ön Seste

/-d/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde söz başında birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 2. 1. 3. 2. İç Seste

/-d/ ünsüzü Altay Türkçesinde sistemli olarak süreklileşerek /-y-/ olmuştur. Hakas Türkçesinde süreklileşerek /-z-/ sesine gelişen /-d-/ ünsüz komşuluğunda (-dK-) ötümsüzleşerek /-s-/ sesine gelişmiştir. Bunun yanında /r/ ünsüzünün önünde bulunduğu durumlarda ötümsüzleşerek /-z-/ sesine gelişir (Killi, 1996: 359). Tuva Türkçesinde ise birkaç sözcük dışında korunarak /-d-/ şeklinde bulunmaktadır.

2. 2. 2. 1. 3. 2. 1. Korunması

-d- > -d-

ET *adır-*

Tuv. *adır-* “ayırmaq”

krş. Alt. *ayrı-*; Hak. *azır-* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 33; Naskali vd., 2007: 62; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 2).

ET *kıdığ*

Tuv. *kıdığ* “kıyı”

krş. Alt. *kıya*; Hak. *kıyığ*; (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 128; Naskali vd., 2007: 176; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 67).

ET *kıdruğ*

Tuv. *kıduruğ* “kuyruk”

krş. Alt. *kuyruk*; Hak. *kızuruğ*; (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

ET *küdegü*

Tuv. *küde* “güvey, damat”

krş. Alt. *küyü*; Hak. *küzö/küzē*; (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 149; Naskali vd., 2007: 246, 285; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET *yadağ*

Tuv. *çadağ* “yaya”

krş. Alt. *coyu*; Hak. *çazağ* (Tekin, 2016: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 68; Naskali vd., 2007: 86; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

2. 2. 2. 1. 3. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-d- > -s-

ET *adğır*

Hak. *asğır*; Tuv. *asğır* “aygır”

krş. Alt. *ayğır* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 32; Naskali vd., 2007: 53; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

2. 2. 2. 1. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

-d- > -y-

ET *adğır*

Alt. *ayğır* “aygır”

krş. Hak. *asğır*; Tuv. *asğır* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 32; Naskali vd., 2007: 53; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

ET *adır-*

Alt. *ayrı-* “ayırma”

krş. Hak. *azır-*; Tuv. *adır-* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 33; Naskali vd., 2007: 62; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 2).

ET *kıdruğ*

Alt. *kuyruk* “kuyruk”

krş. Hak. *kızuruğ*; Tuv. *kıduruğ* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

ET *küdegü*

Alt. *küyü* “güvey, damat”

krş. Hak. *kžö/küzē*; Tuv. *küdē* (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 149; Naskali vd., 2007: 246, 285; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET *yadağ*

Alt. *coyu* “yaya”

krş. Hak. *çazağ*; Tuv. *çadağ* (Tekin, 2016: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 68; Naskali vd., 2007: 86; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

-d- > -z-

ET *adır-*

Hak. *azır-* “ayırmaq”

krş. Alt. *ayrı-*; Tuv. *adır-* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 33; Naskali vd., 2007: 62; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 2).

ET *ğudruk*

Hak. *ğuzuruğ* “kuyruk”

krş. Alt. *kuyruk*; Tuv. *ğuduruğ* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

ET *küdegü*

Hak. *kžö/küzē* “güvey, damat”

krş. Alt. *küyü*; Tuv. *küdē* (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 149; Naskali vd., 2007: 246, 285; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET *yadağ*

Hak. *çazağ* “yaya”

krş. Alt. *coyu*; Tuv. *çadağ* (Tekin, 2016: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 68; Naskali vd., 2007: 86; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 19).

2. 2. 2. 1. 3. 3. Son Seste

/-d/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde söz sonunda bulunmamaktadır.

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
d İç Ses	y	s, z	d, s
Son Ses	-	-	-

Tablo 33 Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 1. 4. 1. Ön Seste

d- ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda bulunmamaktadır.

2. 2. 2. 1. 4. 2. İç Seste

/d/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde iç ses durumunda korunmuş ya da süreklileşerek /-y-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 2. 1. 4. 2. 1. Korunması

-d- > -d-

ET *buğday*

Özb. *buğdây*; Y. Uyg. *buğday* “buğday” (Gabain, 2000: 270; Üşenmez vd., 2016: 103; Necip, 2013: 52).

ET *ördek*

Özb. *ordak*; Y. Uyg. *ödek* “ördek” (DLT: 789; Üşenmez vd., 2016: 524; Necip, 2013: 303).

ET *yigde*

Özb. *jiyda*; Y. Uyg. *cigde* “ığde” (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 211; Necip, 2013: 62).

2. 2. 2. 1. 4. 2. 2. Süreklileşmesi

-d- > -y-

ET *adağ*

Özb. *âyâğ*; Y. Uyg. *ayağ* “ayak” (Gabain, 2000: 258; Üşenmez, 2016: 348; Necip, 2013: 23).

ET *badruğ*

Özb. *bayrâğ*; Y. Uyg. *bayrağ* “bayrak” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 69; Necip, 2013: 33).

ET *bedük*

Özb. *buyuk*; Y. Uyg. *büyük* “büyük” (Gabain, 2000: 267; Üşenmez, 2016: 102; Necip, 2013: 55).

ET *ğudruğ*

Özb. *quyruğ*; Y. Uyg. *quyruğ* “kuyruk” (Gabain, 2000: 284; Üşenmez, 2016: 396; Necip, 2013: 251).

ET *yadağ*

Özb. *yayâv*; Y. Uyg. *yayağ* “yaya” (Tekin, 2016: 313; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 462).

2. 2. 2. 1. 4. 3. Son Seste

/-d/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde söz sonunda bulunmamaktadır.

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
d İç Ses	d, y	d, y
Son Ses	-	-

Tablo 34 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /d/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 2. /n/

Tonlu, akıcı ve sürekli bir diş ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçe sözcüklerde iç ve son seste görülen bu ses, ön seste ancak alıntı sözcüklerde, özel isimlerde veya istisna olarak "ne" sözcüğü ve türevlerinde görülmektedir.

2. 2. 2. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 2. 1. 1. Ön Seste

/n/ ünsüzü söz başında Türkçe sözcüklerde birincil olarak bulunmayıp yalnızca çeşitli ses olayları vasıtasıyla gelişmeli olarak ve "ne" sözcüğünün türevlerinde bulunmaktadır.

2. 2. 2. 2. 1. 2. İç Seste

/n/ ünsüzü iç ses durumunda Oğuz grubu Türk lehçelerinde genel olarak korunurken sınırlı sayıdaki sözcükte Türkmen Türkçesinde /-ñ-/ sesine; Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde ise /-m-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 2. 2. 1. 2. 1. Korunması

-n- > -n-

ET *kazganç*

Az. *gazanc*; Gag. *kazanç*; Tkm. *gazanç*; TT *kazanç* “kazanç” (Gabain, 2000: 279; ADİL3: 87; Gaydarci vd., 1991: 141; Tekin vd., 1995: 243; TS: 1371).

ET *küntüz*

Az. *gündüz*; Gag. *gündüz*; Tkm. *gündüz*; TT *gündüz* “gündüz” (Tekin, 2016: 305; ADİL2: 312; Gaydarci vd., 1991: 109; Tekin vd., 1995: 320; TS: 1006).

ET *monçuk*

Az. *muncuğ*; Gag. *boncuğ*; Tkm. *moncuğ*; TT *boncuk* “boncuk” (Gabain, 2000: 287; ADİL3: 395; Gaydarci vd., 1991: 38; Tekin vd., 1995: 462; TS: 376).

ET *yinçkü* < **yinçke*

Az. *ince*; Gag. *inc*; Tkm. *inçe*; TT *ince* “ince” (Gabain, 2000: 311; TDBUÜ: 183; ADİL2: 545; Gaydarci vd., 1991: 122; Tekin vd., 1995: 377; TS: 1187).

2. 2. 2. 2. 1. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-n- > -ñ-

ET *konşu/konaşı*

Tkm. *goñşı* “komşu”

krş. Az. *gonşu*; Gag. *komşu*; TT *komşu* (Gabain, 2000: 282; Altaylı, 2018: 2154; Gaydarci vd., 1991: 162; Tekin vd., 1995: 278; TS: 1469).

ET *yigne*

Tkm. *iññe* “iğne”

krş. Az. *iyne*; Gag. *ine*; TT *iğne* (DLT: 974; ADİL2: 616; Gaydarci vd., 1991: 120; Tekin vd., 1995: 381; TS: 1155).

-n- > -m

ET *konşu/konaşı*

Gag. *komşu*; TT *komşu* “komşu”

krş. Az. *ğonşu*; Tkm. *ğonşıl* (Gabain, 2000: 282; Altaylı, 2018: 2154; Gaydarci vd., 1991: 162; Tekin vd., 1995: 278; TS: 1469).

2. 2. 2. 2. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /n/ sesi söz sonunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 2. 1. 3. 1. Korunması

-n > -n

ET *boyun*

Az. *boyun*; Gag. *boynu/boyun*; Tkm. *boyun*; TT *boyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; ADİL1: 342; Gaydarci vd., 1991: 39; Tekin vd., 1995: 80; TS: 390).

ET *bütün*

Az. *bütün*; Gag. *bütün*; Tkm. *bütün*; TT *bütün* “bütün” (Gabain, 2000: 271; ADİL1: 375; Gaydarci vd., 1991: 44; Tekin vd., 1995: 92; TS: 425).

ET *koyun*

Az. *göyün*; Gag. *koynu*; TT *koyun* “koyun, kucak” (Gabain, 2000: 282; ADİL3: 194; Gaydarci vd., 1991: 164; TS: 1493).

ET *tütün*

Az. *tütün*; Gag. *tütün*; Tkm. *tütün*; TT *tütün* “tütün” (Gabain, 2000: 303; ADİL4: 389; Gaydarci vd., 1991: 248; Tekin vd., 1995: 640; TS: 2403).

ET *üçün*

Az. *üçün*; Gag. *için*; Tkm. *üçin*; TT *için* “için” (Gabain, 2000: 305; ADİL4: 423; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 654; TS: 1146).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
n	Ön Ses	n	n	n
	İç Ses	n, m	n, ñ	n, m
	Son Ses	n	n	n

Tablo 35 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 2. 2. 1. Ön Seste

/n/ ünsüzü söz başında Kıpçak grubu Türk lehçelerinde "ne" sözcüğü ve türevleri dışında bulunmamaktadır.

2. 2. 2. 2. 2. 2. İç Seste

/n/ ünsüzü iç ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde sistematik olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 2. 2. 1. Korunması

-n- > -n-

ET *karındaş*

Bşk. *karındaş*; Krç. Blk. *karınaş*; Kkp. *karadaş*; Kar. *karandaş/karındaş/kardaş*; Kzk. *karındaş*; Krg. *karındaş*; Kır. Tat. *karadaş*; Kmk. *karadaş/karındaş*; Nog. *karındaş*; Tat. *kardeş/karēndeş* “kardeş” (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 246; KTTS3: 134; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 297; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 272).

ET *küntüz*

Bşk. *köndöz*; Krç. Blk. *kündüz*; Kkp. *kündiz*; Kar. *kündüz*; Kzk. *kündiz*; Krg. *kündüz*; Kır. Tat. *kündüz*; Kmk. *gündüz*; Tat. *köndüz* “gündüz” (Tekin, 2016: 305; Özşahin, 2017: 295; Tavkul, 2000: 287; Uyğur, 2019: 297; Çulha, 2006: 84; Bayniyazov vd., 2019: 234; Yudahin, 2011: 538; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 176; Pekacar, 2011: 146; Öner, 2015: 227).

ET *yinçü*

Bşk. *ınyı*; Kkp. *hinji/inji*; Krç. Blk. *inci*; Kzk. *injü* Krg. *incu*; Kır. Tat. *inci*; Kmk. *inci*; Tat. *ıncı* “inci” (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 240; Uyğur, 2019: 193, 211; Bayniyazov vd., 2019: 283; Yudahin, 2011: 369; Üseinov, 2005: 82; Pekacar, 2011: 164; Öner, 2015: 124).

ET *yigne*

Bşk. *inç*; Krç. Blk. *iyne*; Kkp. *iyne*; Kar. *ine/yine*; Kzk. *ine*; Krg. *iyne*; Kır. Tat. *ine*; Kmk. *ine*; Nog. *iyne*; Tat. *ıne* “iğne” (DLT: 974; Özşahin, 2017: 155; Tavkul, 2000: 232; Uyğur, 2019: 216; Eker, 1998: 420; Bayniyazov vd., 2019: 275; Yudahin, 2011: 375; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 143; Pekacar, 2011: 164; Kılıç, 1997: 257; Öner, 2015: 124).

2. 2. 2. 2. 2. 3. Son Seste

/n/ ünsüzü söz sonunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında sistematik olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 2. 2. 3. 1. Korunması

-n- > -n

ET *boyun* < **bōyin/bōyun*

Bşk. *muyın*; Krç. Blk. *boyun*; Kkp. *moyın*; Kar. *boyun*; Kzk. *moyın*; Krg. *moyun*; Kır. Tat. *boyun*; Kmk. *boyun*; Tat. *muyın* “boyun” (Gabain, 2000: 269; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 433; Tavkul, 2000: 127; KKTS3: 312; Çulha, 2006: 54; Koç vd., 2003: 382; Yudahin, 2011: 571; Üseinov, 2005: 49; Pekacar, 2011: 80; Öner, 2015: 353).

ET *katun*

Bşk. *katın*; Krç. Blk. *katın*; Kkp. *katın*; Kar. *hatan*; Kzk. *katın*; Krg. *katın*; Kır. Tat. *kadın*; Kmk. *katın*; Nog. *hatin*; Tat. *hatin* “kadın” (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 337; Tavkul, 2000: 248; Uyğur, 2019: 328; Çulha, 2006: 66; Koç vd., 2003: 302; Yudahin, 2011: 417; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 180; Pekacar, 2011: 253; Güllüdağ, 1998: 319; Öner, 2015: 153).

ET *tegirmen*

Bşk. *tirmen*; Krç. Blk. *tirmen*; Kar. *tiyärmän/kiyärmän/ kiägermäntsik* Kkp. *digirman*; Kzk. *diyirmen*; Krg. *tegirmen*; Kır. Tat. *degirmen*; Kmk. *tirmen*; Nog. *termen*; Tat. *tığärmän*

“değirmen” (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 620; Tavkul, 2000: 399; KKTS2: 74; Koç vd., 2003: 127; Yudahin, 2011: 721; Üseinov, 2005: 61; Pekacar, 2011: 335; Kalmıkova vd., 1963: 347; Öner, 2015: 462).

ET *yaman*

Bşk. *yaman*; Krç. Blk. *aman*; Kkp. *jaman*; Kar. *yaman*; Kzk. *jaman*; Krg. *caman*; Kır. Tat. *yaman*; Kmk. *yaman*; Nog. *yaman*; Tat. *yaman* “kötü, yaman” (DLT: 947; Özşahin, 2017: 691; Tavkul, 2020: 74; KKTS2: 170; Eker, 1998: 279; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 158; Yudahin, 2011: 171; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 380; Kalmıkova vd., 1963: 462; Öner, 2015: 553).

ET *yılan* < *yıl-

Bşk. *yılan*; Krç. Blk. *cılan*; Kkp. *jılan*; Kar. *yılan*; Kzk. *jılan*; Krg. *cılan*; Kır. Tat. *yılan*; Kmk. *yılan*; Nog. *yılan*; Tat. *yılan* “yılan” (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 728; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 279; KKTS2: 231; Çulha, 2006: 69, 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 208; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Kalmıkova vd., 1963: 128; Öner, 2015: 572).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
n İç Ses	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Son Ses	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n

Tablo 36 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 2. 3. 1. Ön Seste

/n/ ünsüzü söz başında Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde "ne" sözcüğü ve türevleri dışında bulunmamaktadır.

2. 2. 2. 2. 3. 2. İç Seste

/n/ ünsüzü iç ses durumunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde genellikle korunmuştur. Yalnızca bir sözcükte (yigne) /g/ ünsüzünün düşmesi sonucunda -n- > -ñ- gelişmesi görülmektedir.

2. 2. 2. 2. 3. 2. 1. Korunması

-n- > -n-

ET *ana*

Alt. *ene*; Hak. *ana*; Tuv. *ene* “anne” (Gabain, 2000: 260; Naskali ve Duranlı, 2019: 90; Naskali vd., 2007: 41; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 41).

ET *ingek*

Alt. *inek*; Hak. *ñek*; Tuv. *inek* “inek” (Tekin, 2016: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 104; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 60).

ET *oyna-*

Alt. *oyno-*; Hak. *oyna-*; Tuv. *oyna-* “oyynamak” (DLT: 781; Naskali ve Duranlı, 2019: 165; Naskali vd., 2007: 344; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

ET *yigne*

Alt. *iyne*; Tuv. *ine* “iğne”

krş. Hak. *ĩne* (DLT: 974; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuular: 2003: 60).

2. 2. 2. 2. 3. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-n- > -ñ-

ET *yigne*

Hak. *ĩne* “iğne”

krş. Alt. *iyne*; Tuv. *ine* (DLT: 974; Naskali ve Duranlı, 2019: 105; Naskali vd., 2007: 211; Arıkoğlu ve Kuulari 2003: 60).

2. 2. 2. 2. 3. 3. Son Seste

/n/ ünsüzü sözcük sonunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 2. 3. 3. 1. Korunması

-n > -n

ET *altın*

Alt. *altın*; Hak. *altın* Tuv. *aldın* “altın” (Gabain, 2000: 549; Naskali ve Duranlı, 2019: 25; Naskali vd., 2007: 40; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *ayran*

Alt. *ayran*; Hak. *ayran* “ayran” (DLT: 567; Naskali ve Duranlı, 2019: 33; Naskali vd., 2007: 60).

ET *boyun*

Alt. *moyın*; Hak. *moyın*; Tuv. *moyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 307; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *yan* < **yān*

Alt. *can*; Hak. *çan*; Tuv. *çan* “yan” (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Naskali ve Duranlı, 2019: 55; Naskali vd., 2007: 78; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 20).

ET *yılan*

Alt. *cılan*; Hak. *çılan*; Tuv. *çılan* “yılan” (Gabain, 2000: 310; Naskali ve Duranlı, 2019: 65; Naskali vd., 2007: 90; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 24).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
n İç Ses	n	n, ñ	n
Son Ses	n	n	n

Tablo 37 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 2. 4. 1. Ön Seste

/n/ ünsüzü söz başında Karluk grubu Türk lehçelerinde "ne" sözcüğü ve türevleri dışında bulunmamaktadır.

2. 2. 2. 2. 4. 2. İç Seste

/n/ ünsüzü iç ses durumunda Karluk grubu Türk lehçelerinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 2. 4. 2. 1. Korunması

-n- > -n-

ET *ana*

Özb. *âna*; Y. Uyg. *ana* “anne” (Gabain, 2000: 260; Üşenmez vd., 2016: 338; Necip, 2013: 12).

ET *bunça/munça*

Özb. *munça*; Y. Uyg. *munçe* “bunca” (Gabain, 2000: 270, 287; Üşenmez vd., 2016: 305; Necip, 2013: 278).

ET *kanat*

Özb. *kanât*; Y. Uyg. *kanat* “kanat” (DLT: 682; Üşenmez vd., 2016: 381; Necip, 2013: 219).

ET *kanlık*

Özb. *hânlik*; Y. Uyg. *hanlık* “hanlık” (Gabain, 2000: 277; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 161).

ET **yinçü*

Özb. *incu*; Y. Uyg. *incu* “inci” (Gabain, 2000: 311; KTLS: 389; Necip, 2013: 176).

2. 2. 2. 2. 4. 3. Son Seste

/n/ ünsüzü söz sonunda Karluk grubu Türk lehçelerinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 2. 4. 3. 1. Korunması

-n > -n

ET *altun*

Özb. *âltın*; Y. Uyg. *altun* “altın” (Gabain, 2000: 260; Üşenmez vd., 2016: 337; Necip, 2013: 11).

ET *boyun*

Özb. *boyin*; Y. Uyg. *boyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; Üşenmez vd., 2016: 106; Necip, 2013: 50).

ET *hatun/katun* < **kātun*

Özb. *hâtin*; Y. Uyg. *hotun* “kadın” (Gabain, 2000: 273; 278; TDBUÜ: 173; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 167).

ET *yan* < **yān*

Özb. *yān*; Y. Uyg. *yan* “yan” (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Üşenmez vd., 2016: 501; Necip, 2013: 458).

ET *yigren-*

Özb. *jirkan-*; Y. Uyg. *jirken-* “iğrenmek” (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 210; Necip, 2013: 184).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
n İç Ses	n	n
Son Ses	n	n

Tablo 38 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /n/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 3. /ń/

Tonlu, akıcı ve sürekli bir ön damak ünsüzüdür. /ń/ ünsüzü Eski Türkçe döneminden itibaren görülebilen ve sonra da Türkçenin tarihî devir ve lehçelerinde de varlığını hissettiren bir sestir. Hatta bazı dönem ve lehçelerde /ń/ sesi için özel işaretlendirmeler de yapılmıştır. /ń/ sesi aslında /n/ ve /y/ seslerinin bir çırpıda beraber söylenilmesiyle elde edilmiş bir sestir. Uygur Türkçesi döneminde ön damaksıl /ń/ (ny) korunmuştur; ancak bazı durumlarda ń > n’ye veya ń > y’ye dönüşür; yani (ny) sesleri ayrıştır. Bu da “n” ve “y” ağızlarının oluşumunu sağlamıştır (Tekin ve Ölmez, 1999: 26). Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçelerinde de ön damaksıl /ń/ (ny) sesi /y/ olarak kullanılır. (Ercilasun, 2005: 350; Bozkurt, 2002: 150).

/ń/ sesinin tek ses mi yoksa birleşik bir ses mi olduğu kadar ön damak ünsüzü mü art damak ünsüzü mü olduğu konusu da tartışmalıdır. Kaya (2021: 1174-1175), söz konusu sesi /y/ sesinin genizsil biçimi olduğunu ve bu sesin iki sesi karşılamayan tek bir ses olduğu görüşündedir. Ayrıca kalınlık incelik bakımından bu sesi “nötr bir damak genizsili” olarak tanımlamıştır (Kaya, 2021: 1171).

Bu sesin Altay dillerindeki durumunda bakıldığında /*ń/ sesinin birincil bir ses olduğu belirtilmiştir. Ancak zaman içerisinde bazı Altay dilleri ve lehçelerinde palatallik durumunu kaybederek normal /n/ sesiyle karıştığı izlenmektedir (Poppe, 1994: 59).

Söz konusu ses, /n/ ve /y/ olarak ayrışmasının yanında nVy veya yVn biçimlerine de evrilmiştir. Ayrıca ny > yn göçüşmesi durumuyla da rastlanılmaktadır. Bu durum Türkçenin çift seslere karşı olan tutumunun bir göstergesidir. Eski Türkçeden itibaren *koń*; *çıgań*, *anıg* gibi bünyesinde /ń/ sesini barındıran sözcükler, n ve y ayrışması yanı sıra araya bir ünlünün girdiği farklı versiyonları ile de kullanılmıştır (Örn. *koń* > *koy/kon/koyın/kony/koyun* “koyun”; *kıń* > *kıyn/kıny/kın/kıy* “azap, işkence”). Ayrıca bu ses Türkçe için nâdir seslerden biri olup söz konusu sesin bulunduğu sözcük sayısı oldukça kısıtlıdır.

2. 2. 2. 4. /t/

Tonsuz, patlayıcı ve süreksiz bir diş ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçe sözcüklerin ön, iç ve son seslerinde bulunmaktadır. Bu ses de birçok ses gibi değişik altsesbirimler doğurur. Bu seslerin en belirginini ise d'dir.

2. 2. 2. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 4. 1. 1. Ön Seste

/t/ ünsüzü söz başında Oğuz grubu Türk lehçelerinde korunarak (t- > t-) ya da ötümlülereşek (t- > d-) bulunmaktadır

2. 2. 2. 4. 1. 1. 1. Korunması

t- > t-

ET top-

Az. *topla-*; Gag. *topla-*; Tkm. *topla-*; TT *topla-* “toplamak” (Gabain, 2000: 301; ADİL4: 355; Gaydarci vd., 1991: 244; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2367).

ET topık

Az. *topuğ*; Gag. *topuk*; Tkm. *topuğ*; TT *topuk* “topuk” (Gabain, 2000: 301; ADİL4: 357; Gaydarci vd., 1991: 245; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2373).

ET tupağ

Az. *torpağ*; Gag. *toprak*; Tkm. *toprak*; TT *toprak* “toprak” (Gabain, 2000: 302; ADİL4: 359; Gaydarci vd., 1991: 244; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2371).

ET tut-

Az. *tut-*; Gag. *tut-*; Tkm. *tut-*; TT *tut-* “tutmak” (Gabain, 2000: 302; ADİL4: 381; Gaydarci vd., 1991: 247; Tekin vd., 1995: 638; TS: 2391).

ET tüt- < *tüt-

Az. *tüt-*; Gag. *tüt-*; Tkm. *tüte-*; TT *tüt-* “tutmek” (Gabain, 2000: 303; TDBUÜ: 185; ADİL4: 389; Gaydarci vd., 1991: 248; Tekin vd., 1995: 640; TS: 2402).

2. 2. 2. 3. 1. 1. 2. Ötümlüleşmesi

t- > d-

ET temir

Az. *demir*; Gag. *demir*; Tkm. *demir*; TT *demir* “demir” (Gabain, 2000: 298; ADİL2: 580; Gaydarci vd., 1991: 71; Tekin vd., 1995: 144; TS: 619).

ET te-/ti- < *t -

Az. *dè-*; Gag. *de-*; Tkm. *diy-*; TT *de-* “demek” (TDBUÜ: 182; Clauson, 1972: 433; Altaylı, 2018: 815; Gaydarci vd., 1973: 71; Tekin vd., 1995: 165; TS: 618).

ET tik-

Az. *dik-*; Gag. *dik-*; Tkm. *dik-*; TT *dik-* “dikmek” (Tekin, 2008: 174; ADİL2: 622; Gaydarci vd., 1991: 74; Tekin vd., 1995: 159; TS: 661).

ET *tirig* < **ūr*-

Az. *diri*; Gag. *diri*; Tkm. *diri*; TT *diri* “diri” (Tekin, 2008: 175; TDBUÜ: 183; ADİL2: 643; Gaydarci vd., 1991: 76; Tekin vd., 1995: 163; TS: 676).

ET *tod*-

Az. *doy-*; Gag. *doy-*; Tkm. *doy-*; TT *doy-* “doymak” (Tekin, 2008: 175; ADİL2: 679; Gaydarci vd., 1991: 81; Tekin vd., 1995: 172; TS: 708).

2. 2. 2. 4. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde iç ses /t/ ünsüzü korunarak, ötümlüleşerek ya da ikizleşerek bulunmaktadır. Korunum ve ötümlüleşme olayları lehçe grubunun tamamında izlenebilirken ünsüz ikizleşmesi yalnızca Azerbaycan Türkçesinde sınırlı sayıdaki örnekte tespit edilmiştir. İç sesteki -t- > -d- ötümlüleşmelerinin büyük bir çoğunluğu Ana Türkçede uzun ünlü olarak tasarlanan seslerin kısılırken bıraktığı seslik bir iz olarak nitelendirilebilir.

2. 2. 2. 4. 1. 2. 1. Korunması

ET *altmış*

Az. *altmış*; Gag. *altmış*; Tkm. *altmış*; TT *altmış* “60” (Gabain, 2000: 260; ADİL1: 109; Gaydarci vd., 1991: 12; Tekin vd., 1995: 29; TS: 108).

ET *bütün*

Az. *bütün*; Gag. *bütün*; Tkm. *bütün*; TT *bütün* “bütün” (Gabain, 2000: 271; ADİL1: 375; Gaydarci vd., 1991: 44; Tekin vd., 1995: 92; TS: 425).

ET *katı*

Az. *ğatı*; Gag. *katı*; Tkm. *ğatı*; TT *katı* “katı, sert” (Gabain, 2000: 278; ADİL3: 74; Gaydarci vd., 1991: 138; Tekin vd., 1995: 238; TS: 1349).

ET *otuz*

Az. *otuz*; Gag. *otuz*; Tkm. *otuz*; TT *otuz* “30” (Gabain, 2000: 289; ADİL3: 534; Gaydarci vd., 1991: 187; Tekin vd., 1995: 495; TS: 1825).

ET *tütün*

Az. *tütün*; Gag. *tütün*; Tkm. *tütün*; TT *tütün* “tütün” (Gabain, 2000: 303; ADİL4: 389; Gaydarci vd., 1991: 248; Tekin vd., 1995: 640; TS: 2403).

2. 2. 2. 4. 1. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-t- > -d-

AT **ātağ*

Az. *ada*; Gag. *ada*; Tkm. *adā*; TT *ada* “ada” (TDBUÜ: 172; ADİL1: 43; Gaydarci vd., 1991: 4; Tekin vd., 1995: 21; TS: 23).

ET *butık* < **būtağ*

Az. *budağ*; Gag. *budak*; Tkm. *pūdak*; TT *budak* “budak” (TDBUÜ: 179; Gabain, 2000: 271; ADİL1: 353; Gaydarci vd., 1991: 41; Tekin vd., 1995: 538; TS: 402).

ET *otuñ* < **hōtuñ*

Az. *odun*; Gag. *odun*; Tkm. *ōdun*; TT *odun* “odun” (TDBUÜ: 178; Gabain, 2000: 289; ADİL3: 513; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 482; TS: 1788).

ET *küntüz*

Az. *gündüz*; Gag. *gündüz*; Tkm. *gündüz*; TT *gündüz* “gündüz” (Tekin, 2016: 305; ADİL2: 312; Gaydarci vd., 1991: 109; Tekin vd., 1995: 320; TS: 1006).

ET *yiti* < *y ti

Az. *yeddi*; Gag. *edi*; Tkm. *yedi*; TT *yedi* “7” (TDBUÜ: 182; Gabain, 2000: 312; ADİL4: 567; Gaydarci vd., 1991: 89; Tekin vd., 1995: 686; TS: 2564).

2. 2. 2. 4. 1. 2. 3. İkizleşmesi

ET *atım* < *ātım

Az. *addım* “adım”

krş. Gag. *adım*; TT *adım* (TDBUÜ: 172; Gabain, 2000: 262; ADİL1: 46; Gaydarci vd., 1991: 5; TS: 29).

ET *yiti* < *yēti

Az. *yeddi* “yedi (7)”

krş. Gag. *edi*; Tkm. *yedi*; TT *yedi* (TDBUÜ: 182; Gabain, 2000: 312; ADİL4: 567; Gaydarci vd., 1991: 89; Tekin vd., 1995: 686; TS: 2564).

2. 2. 2. 4. 1. 3. Son Seste

/t/ ünsüzü Gagavuz ve Türkiye Türkçesine korunmuş ya da ötümlüleşerek /-d/ ünsüzüne gelişmiştir. Ötümlüleşmelerin büyük bir çoğunluğu uzun ünlülerin kısalması kaynaklıdır ve özellikle Azerbaycan Türkçesinde hem uzun ünlülü olarak tasarlanan hem de normal süreli ünlüleri barındıran sözcüklerde -t > -d ötümlüleşmesi diğer lehçelere göre daha belirgindir. Türkmen Türkçesinde ise söz sonunda sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 2. 4. 1. 3. 1. Korunması

ET *bit*

Az. *bit*; Gag. *bit*; Tkm. *bit*; TT *bit* “bit” (Gabain, 2000: 269; Altaylı, 2018: 485; Gaydarci vd., 1991: 37; Tekin vd., 1995: 74; TS: 362).

ET *et*

Az. *et*; Gag. *et*; Tkm. *et*; TT *et* “et” (Gabain, 2000: 265; Altaylı, 2018: 1150; Gaydarci vd., 1991: 93; Tekin vd., 1995: 206; TS: 828).

ET *tut-*

Az. *tut-*; Gag. *tut-*; Tkm. *tut-*; TT *tut-* “tutmak” (Gabain, 2000: 302; Altaylı, 2018: 3380; Gaydarci vd., 1991: 247; Tekin vd., 1995: 638; TS: 2391).

ET *üst*

Az. *üst*; Gag. *üst*; Tkm. *üst*; TT *üst* “üst” (Gabain, 2000: 306; Altaylı, 2018: 3451; Gaydarci vd., 251; Tekin vd., 1995: 657; TS: 2451).

ET *yat-*

Az. *yat-*; Gag. *yat-*; Tkm. *yat-*; TT *yat-* “yatmak” (Gabain, 2000: 309; Altaylı, 2018: 3596; Gaydarci vd., 1991: 259; Tekin vd., 1995: 682; TS: 2551).

2. 2. 2. 4. 1. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-t > -d

ET *at* < * *āt*

Az. ad; Gag. ad; TT ad “ad, isim”

krş. Tkm. *āt* (Gabain, 2000: 262; TDBUÜ: 172; Altaylı, 2018: 38; Gaydarci vd., 1991: 4; Tekin v., 1995: 36; TS: 23).

ET *bulut*

Az. *bulud* “bulut”

krş. Gag. *bulut*; Tkm. *bulut*, *bulut*; TT *bulut* (Gabain, 2000: 270; Altaylı, 2018: 538; Gaydarci vd., 1991: 42; Tekin vd., 1995: 87; TS: 411).

ET *tut-* < **tūt-*

Az. *did-* “ditmek”

krş. Gag. *dit-*; Tkm. *tüyt-*; TT *dit-* (DLT: 878; TDBUÜ: 185; Altaylı, 2018: 885; Gaydarci vd., 1991: 77; Tekin vd., 1995: 641; TS: 681).

ET *tört* < **tört*

Az *dörd* “dört (4)”

Gag. *dört*; Tkm. *dört*; TT *dört* (Gabain, 2000: 301; TDBUÜ: 184; Altaylı, 2018: 954; Gaydarci vd., 1991: 82; Tekin vd., 1995: 173; TS: 715).

ET *yurt* < **yürt*

Az. *yurd* “yurt”

krş. Gag. *yurt*; Tkm. *yürt*; TT *yurt* (Gabain, 2000: 313; TDBUÜ: 180; Altaylı, 2018: 3676; Gaydarci vd., 1991: 262; Tekin vd., 1995: 711; TS: 2617).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
t	Ön Ses	d, t	d, t	d, t
	İç Ses	d, dd, t	d, t	d, t
	Son Ses	d, t	t	d, t

Tablo 39 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 4. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /t/ sesi söz başında genel olarak korunmuş ve dağılık olarak da ötümlü çifti olan /d-/ sesine gelişmiştir. Ötümlüleşme olayının görüldüğü sözcüklerin birçoğu uzun ünlülü olarak tasarlanan sözcükler olup bünyesinde uzun ünlü bulunmayan sözcüklerde de dağılık olarak ötümlüleşme olayına rastlanılabilir. Özellikle Kırım Tatar Türkçesi ve Kumuk Türkçesi bu konuda göze çarpmakta ve bu noktada da Oğuz etkisini hissettirmektedir.

2. 2. 2. 4. 2. 1. 1. Korunması

ET *temir*

Bşk. *timir*; Krç. Blk. *temir*; Kkp. *temir*; Kar. *temir*; Kzk. *temir*; Krg. *temir*; Kır Tat. *demir*; Kmk. *temir*; Nog. *temir*; Tat. *timir* “demir” (Gabain, 2000: 298; BTH2:356; Tavkul, 2000: 390;

Eker, 1998: 237; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 532; Çankaya, 2014: 521; Üseinov, 2015: 62; Pekacar, 2011: 329; Kalmıkova vd., 1963: 344; Öner, 2015: 476).

ET *til*

Bşk. *tīl*; Krç. Blk. *til*; Kkp. *til*; Kar. *til*; Kzk. *til*; Krg. *til*; Kır. Tat. *til*; Kmk. *til*; Nog. *til*; Tat. *tīl* “dil” (Gabain, 2000: 300; Özşahin, 2017: 595; Tavkul, 2000: 398; Eker, 1998: 237; Çulha, 2006: 108; Koç vd., 2003: 573; Yudahin, 2011: 737; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 345; Pekacar, 2011: 334; Kalmıkova vd., 1963: 350; Öner, 2015: 464).

ET *tök-*

Bşk. *tük-*; Krç. Blk. *tök-*; Kkp. *tög-*; Kar. *tök-*; Kzk. *tök-*; Krg. *tög-*; Kır. Tat. *tök-*; Kmk. *tök-*; Nog. *tögil-*; Tat. *tük-* “dökmek” (Gabain, 2000: 301; Özşahin, 2017: 650; Tavkul, 2000: 406; KKTS4: 348; Çulha, 2006: 110; Koç vd., 2003: 547; Yudahin, 2011: 754; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 351; Pekacar, 2011: 340; Güllüdağ, 1998: 351; Öner, 2015: 505).

ET *tal* < **tāl*

Bşk. *tal*; Krç. Blk. *tal*; Kkp. *tal*; Kar. *tal*; Kzk. *tal*; Krg. *tal*; Kır. Tat. *tal*; Kmk. *tal*; Nog. *tal*; Tat. *tal* “dal, söğüt dalı” (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Özşahin, 2017: 572; Tavkul, 2000: 372; KKTS4: 264; Çulha, 2006: 103; Koç vd., 2003: 514; Yudahin, 2011: 700; Üseinov, 2015: 241; Pekacar, 2011: 318; Kalmıkova vd., 1963: 328; Öner, 2015: 442).

ET *tal-*

Bşk. *tal-*; Krç. Blk. *tal-*; Kar. *talçık-*; Kzk. *tal-*; Krg. *talık-*; Kır. Tat. *tal-*; Kmk. *tal-*; Tat. *tal-* “dal, söğüt dalı” (Gabain, 2000: 296; Özşahin, 2017: 572; Tavkul, 2000: 372; Çulha, 2006: 104; Koç vd., 2003: 514; Yudahin, 2011: 701; Üseinov, 2015: 242; Pekacar, 2011: 318; Öner, 2015: 442).

2. 2. 2. 4. 2. 1. 2. Ötümlüleşmesi

t- > d-

AT *tēli*

Kır. Tat. *deli*; Kmk. *deli*; “deli”

krş. Kar. *teḷi*; Krç. Blk. *teḷi*; Krg. *teḷi*; Nog. *teḷi*; Tat. *tīlī* (TDBUÜ: 181; Ehmetyanov vd., 2014: 103; Üseinov, 2005: 62; Öner, 2009: 282; Pekacar, 2011: 112; Eker, 1998: 240; Yudahin, 2011: 723; Tavkul, 2000: 389; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 93).

ET *teñiz*

Bşk. *diñiz*; Kır. Tat. *deniz*; Kmk. *deñiz*; Tat. *diñiz* “deniz”

krş. Krç. Blk. *teñiz*; Kkp. *teñiz*; Kar. *tengiz*; Kzk. *teñiz*; Krg. *tengiz*; Nog. *teñiz* (DLT: 868; Özşahin, 2017: 130; Tavkul, 2000: 391; KKTS4: 308; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 534; Yudahin, 2011: 725; Üseinov, 2005: 63; Pekacar, 2011: 112; Kalmıkova vd., 1963: 345; Ehmetyanov vd., 2014: 103).

ET *te-/ti-* < **t* -

Krç. Blk. *de-*; Kkp. *de-/di-*; Kar. *de-*; Kzk. *de-*; Krg. *de-*; Kır. Tat. *de-*; Kmk. *de-*; Nog. *de-*; Tat. *di-* “demek”

krş. Bşk. *ti-* (Gabain, 2000: 299; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 614; Tavkul, 2000: 182; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 124; Yudahin, 2011: 300; Üseinov, 2005: 62; Pekacar, 2011: 111; Kalmıkova vd., 1963: 99; Ehmetyanov vd., 2014: 101).

ET *toñuz*

Bşk. *duñğız*; Kkp. *doñız*; Kar. *domuz/tonhuz*; Kzk. *doñız*; Krg. *donğuz*; Kır. Tat. *domuz*; Kmk. *doñuz*; Nog. *doñız*; Tat. *duñğız* “domuz”

krş. Krç. Blk. *toñuz* (Tekin, 2016: 311; Özşahin, 2017: 133; Tavkul, 2000: 404; KKTS2: 82; Çulha, 2006: 59; Koç vd., 2003: 129; Yudahin, 2011: 311; Üseinov, 2005: 67; Pekacar, 2011: 115; Kalmıkova vd., 1963: 101; Öner, 2015: 109).

ET *tegirmen*

Kzk. *diyirmen*; Kır. Tat. *degirmen*; Kkp. *digirman* “değirmen”

krş. Bşk. *tirmen*; Krç. Blk. *tirmen*; Kar. *tiyermen/kiyermen/ kiegermentsik*; Krg. *tegirmen*; Kmk. *tirmen*; Nog. *termen*; Tat. *tığırmen* (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 620; Tavkul, 2000: 399; KKTS2: 74; Koç vd., 2003: 127; Yudahin, 2011: 721; Üseinov, 2005: 61; Pekacar, 2011: 335; Kalmıkova vd., 1963: 347; Öner, 2015: 462).

2. 2. 2. 4. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde iç ses /t/ ünsüzü genel olarak korunmuş ve dağınık olarak da ötümlüleşerek /-d-/ sesine gelişmiştir. Ötümlüleşme görülen sözcükler incelendiğinde söz konusu sözcüklerin ya uzun ünlülü olarak tasarlandığı ya da /-t-/ sesinin ötümsüz karşılığı bulunmayan ötümlü ünsüzler (l, n, m, r, y) komşuluğunda yer aldığı benzeşme yoluyla ötümlüleşip /-d-/ ünsüzüne geliştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca Karakalpak, Kumuk, Kırım Tatar ve Kazak Türkçesinde sınırlı sayıdaki sözcükte ünsüz ikizleşmesi olayı tespit edilmiştir.

2. 2. 2. 4. 2. 2. 1. Korunması

-t- > -t-

ET *altı*

Bşk. *altı*; Krç. Blk. *altı*; Kkp. *altı*; Kar. *altı*; Kzk. *altı*; Krg. *altı*; Kır. Tat. *altı*; Kmk. *altı*; Nog. *altı*; Tat. *altı* “altı(6)” (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 24; Tavkul, 2000: 81; Uyğur, 2019: 24; Çulha, 2006: 44; Koç vd., 2003: 42; Çankaya, 2014: 47; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 46; Pekacar, 2011: 33; Kalmıkova vd., 1963: 39; Öner, 2015: 31).

ET *ata*

Bşk. *ata*; Krç. Blk. *ata*; Kkp. *ata*; Kar. *ata*; Kzk. *ata*; Krg. *ata*; Kır. Tat. *ata*; Kmk. *ata*; Nog. *ata*; Tat. *ata* “ata, baba, dede” (Gabain, 2000: 262; Özşahin, 2017: 44; Tavkul, 2000: 93; Uyğur, 2019: 34; Çulha, 2006: 47; Koç vd., 2003: 54; Yudahin, 2011: 57; Üseinov, 2005: 28; Pekacar, 2011: 45; Kalmıkova vd., 1963: 52; Öner, 2015: 37).

ET *katı*

Bşk. *katı*; Krç. Blk. *katı*; Kar. *katı*; Krg. *katı*; Nog. *katı*; Tat. *katı* “katı, sert”

krş. Kkp. *katı*; Kzk. *katı*; Kır. Tat. *katı*; Kmk. *katı* (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 337; Tavkul, 2000: 248; Uyğur, 2019: 329; Çulha, 2006: 74; Bayniyazov vd. 2019: 323; Yudahin, 2011: 419; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 191; Pekacar, 2011: 254; Kalmıkova vd., 1963: 155; Öner, 2015: 277).

ET *katun*

Bşk. *katın*; Krç. Blk. *katın*; Kkp. *katın*; Kar. *katın*; Kzk. *katın*; Krg. *katın*; Kmk. *katın*; Nog. *katın*; Tat. *katın* “kadın”

krş. Kır. Tat. *kadın* (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 337; Tavkul, 2000: 248; Uyğur, 2019: 328; Çulha, 2006: 66; Koç vd., 2003: 302; Yudahin, 2011: 417; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 180; Pekacar, 2011: 253; Güllüdağ, 1998: 319; Öner, 2015: 153).

ET *kurtğar-*

Bşk. *kutar-*; Krç. Blk. *kurtğar-*; Kkp. *kutkar-*; Kar. *kurtğar-*; Kzk. *kutkar-*; Krg. *kutkar-*; Kır. Tat. *kurtar-*; Kmk. *koğar-*; Nog. *kutar-*; Tat. *koğkar-* “kurtarmak” (Gabain, 2000: 284; Özşahin, 2017: 388; Tavkul, 2000: 284; Uyğur, 2019: 363; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 340; Yudahin, 2011: 527; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Pekacar, 2011: 273; Kalmıkova vd., 1963: 190; Öner, 2015: 301).

2. 2. 2. 4. 2. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-t- > -d-

ET *atım* < **ātım*

Kkp. *adım*; Kzk. *adım*; Krg. *adım*; Kır. Tat. *adım*; Nog. *adım*; Tat. *adım* “adım”
krş. Bşk. *atım*; Krç. Blk. *atlam* (TDBUÜ: 172; Gabain, 2000: 262; Özşahin, 2017: 45; Tavkul, 2000: 94; Uyğur, 2019: 14; Koç vd., 2003: 27; Yudahin, 2011: 9; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 40; Kalmıkova vd., 1963: 26; Öner, 2015: 25).

ET *baltır*

Bşk. *baldız*; Kkp. *baldız*; Kzk. *baldız*; Krg. *baldız*; Kır. Tat. *baldız*; Tat. *baldız* “baldız” (Caferoğlu, 2011: 32; Özşahin, 2017: 60; Uyğur, 2019: 59; Koç vd., 2003: 77; Yudahin, 2011: 83; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 56; Öner, 2015: 45).

ET *katun*

Kır. Tat. *kadın* “kadın”
krş. Bşk. *katın*; Krç. Blk. *katın*; Kkp. *katın*; Kar. *hatan*; Kzk. *katın*; Krg. *katın*; Kmk. *katın*; Nog. *hatin*; Tat. *hatin* (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 337; Tavkul, 2000: 248; Uyğur, 2019: 328; Çulha, 2006: 66; Koç vd., 2003: 302; Yudahin, 2011: 417; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 180; Pekacar, 2011: 253; Güllüdağ, 1998: 319; Öner, 2015: 153).

ET *küntüz*

Bşk. *köndöz*; Krç. Blk. *kündüz*; Kkp. *kündüz*; Kar. *kündüz*; Kzk. *kündüz*; Krg. *kündüz*; Kır. Tat. *kündüz*; Kmk. *gündüz*; Tat. *köndüz* “gündüz” (Tekin, 2016: 305; Özşahin, 2017: 295; Tavkul, 2000: 287; Uyğur, 2019: 297; Çulha, 2006: 84; Bayniyazov vd., 2019: 234; Yudahin, 2011: 538; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 176; Pekacar, 2011: 146; Öner, 2015: 227).

ET *yiti* < **yēti*

Kar. *yedi*; Kır. Tat. *yedi*; Tat. *cidī* “yedi (7)”
krş. Bşk. *yāī*; Krç. Blk. *ceti*; Kkp. *jeti*; Kzk. *jeti*; Krg. *ceti*; Kmk. *yetti*; Nog. *yeti* (TDBUÜ: 182; Gabain, 2000: 312; Özşahin, 2017: 722; Tavkul, 2000: 149; Uyğur, 2019: 240; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 177; Yudahin, 2011: 205; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 380; Pekacar, 2011: 394; Güllüdağ, 1998: 358; Öner, 2015: 80).

2. 2. 2. 4. 2. 2. 3. İkizleşmesi

-t- > -tt-

ET *katğı*

Kkp. *katı*; Kzk. *katı*; Kır. Tat. *katı*; Kmk. *katı* “katı, sert”

krş. Bşk. *katı*; Krç. Blk. *katı*; Kar. *katı*; Krg. *katı*; Tat. *katı* (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 337; Tavkul, 2000: 248; Uyğur, 2019: 329; Çulha, 2006: 74; Bayniyazov vd. 2019: 323; Yudahin, 2011: 419; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 191; Pekacar, 2011: 254; Kalmıkova vd., 1963: 155; Öner, 2015: 277).

ET *yiti* < **yēti*

Kmk. *yetti* “yedi (7)”

Bşk. *yāi*; Krç. Blk. *ceti*; Kkp. *jeti*; Kar. *yedi*; Kzk. *jeti*; Krg. *ceti*; Kır. Tat. *yedi*; Nog. *yeti*; Tat. *cidī* (TDBUÜ: 182; Gabain, 2000: 312; Özşahin, 2017: 722; Tavkul, 2000: 149; Uyğur, 2019: 240; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 177; Yudahin, 2011: 205; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 380; Pekacar, 2011: 394; Güllüdağ, 1998: 358; Öner, 2015: 80).

2. 2. 2. 4. 2. 3. Son Ses

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /t/ ünsüzü sözcük sonunda sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 2. 4. 2. 3. 1. Korunması

-t > -t

ET *but* < **būt*

Bşk. *bot*; Krç. Blk. *but*; Kkp. *put*; Kar. *but*; Kzk. *but*; Krg. *but*; Kır. Tat. *but*; Kmk. *but*; Nog. *pit*; Tat. *bot* “bacak, but” (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 179; Özşahin, 2017: 101; Tavkul, 2000: 131; Eker, 1998: 234; Çulha, 2006: 55; Koç vd., 2003: 100; Yudahin, 2011: 149; Üseinov, 2005: 52; Pekacar, 2011: 84; Öner, 2015: 65).

ET *kat*

Bşk. *kat*; Krç. Blk. *kat*; Kkp. *kat*; Kar. *kat*; Kzk. *kat*; Krg. *kat*; Kır. Tat. *kat*; Kmk. *kat*; Nog. *katlav*; Tat. *kat* “kat, katman” (Gabain, 2000: 276; Özşahin, 2017: 336; Tavkul, 2000: 247; KTTS3: 143; Çulha, 2006: 74; Koç vd., 2003: 299; Yudahin, 2011: 416; Üseinov, 2015: 123; Pekacar, 2011: 253; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 276).

ET *kit-* < **k t-*

Bşk. *kit-*; Krç. Blk. *ket-*; Kkp. *ket-*; Kar. *ket-*; Kzk. *ket-*; Krg. *ket-*; Kır. Tat. *ket-*; Kmk. *get-*; Nog. *ket-*; Tat. *kit-* “gitmek” (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 291; Tavkul, 2000: 256; Eker, 1998: 269; Çulha, 2006: 76; Koç vd., 2003: 234; Yudahin, 2011: 444; Üseinov, 2005: 98; Pekacar, 2011: 136; Kalmıkova vd., 1963: 164; Öner, 2015: 214).

ET *yat-*

Bşk. *yat-*; Krç. Blk. *cat-*; Kkp. *jat-*; Kar. *yat-*; Kzk. *jat-*; Krg. *cat-*; Kır. Tat. *yat-*; Kmk. *yat-*; Nog. *yat-*; Tat. *yat-* “yatmak” (Gabain, 2000: 309; Özşahin, 2017: 701; Tavkul, 2000: 144; KTTS2: 186; Çulha, 2006: 121; Koç vd., 2003: 167; Yudahin, 2011: 187; Üseinov, 2005: 358; Pekacar, 2011: 388; Kalmıkova vd., 1963: 472; Öner, 2015: 563).

ET *yigit*

Bşk. *yığit*; Krç. Blk. *cigit*; Kkp. *jigit*; Kar. *igit*; Kzk. *jigit*; Krg. *cigit*; Kır. Tat. *yigit*; Kmk. *igit*; Nog. *yigit*; Tat. *yığit* “yığit, genç” (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 707; Tavkul, 2000: 154; KKTS2: 204; Çulha, 2006: 68; Koç vd., 2003: 195; Yudahin, 2011: 216; Üseinov, 2005: 91; Pekacar, 2011: 162; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 570).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg	Kır. Tat.	Kmk	Nog.	Tat.
Ön Ses	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t
t İç Ses	d, t	d, t	d, t, tt	d, t	d, t, tt	d, t	d, t, tt	d, t, tt	d, t	d, t
Son Ses	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t

Tablo 40 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 4. 3. 1. Ön Seste

/t/ ünsüzü söz başında Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde korunmuş ya da ötümlüleşerek /d-/ ünsüzüne gelişmiştir. Ötümlüleşme örnekleri incelendiğinde uzun ünlülerin etkisi görülmekte olup özellikle Tuva Türkçesinin baskınlığı göze çarpmaktadır.

2. 2. 2. 4. 3. 1. 1. Korunması

t- > t-

ET *tal* < **tāl*

Alt. *tal*; Hak. *tal*; Tuv. *tal* “dal, söğüt” (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 197; Naskali vd., 2007: 485; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 105).

ET *tar* < **tār*

Alt. *tar*; Hak. *tar*; Tuv. *tar* “dar” (Gabain, 2000: 297; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 200; Naskali vd., 2007: 491; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 105).

ET *teriñ*

Alt. *tereñ*; Hak. *tireñ*; Tuv. *tereñ* “derin” (Gabain, 2000: 299; Naskali ve Duranlı, 2019: 206; Naskali vd., 2007: 513; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 106).

ET *toğuz*

Alt. *toğus*; Hak. *toğıs*; Tuv. *tos* “dokuz (9)” (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 516; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 108).

ET *törü-*

Alt. *törö-*; Hak. *töre-/törĩ-*; Tuv. *törü-* “türemek” (Gabain, 2000: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 215; Naskali vd., 2007: 527; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 108).

2. 2. 2. 4. 3. 1. 2. Ötümlüleşmesi

t- > d-

ET *tağ* < **tāğ*

Tuv. *dag* “dağ, kurak yer”

krş. Alt. *tağ*; Hak. *tağ* (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 196; Naskali vd., 2007: 483; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 28).

ET *taş* < **tāş*

Tuv. *daş* “taş”

krş. Alt. *taş*; Hak. *tas* (Gabain, 2000: 297; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 201; Scherbak, 1967: 21; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 29).

ET *temir*

Tuv. *demir* “demir”

krş. Alt. *temir*; Hak. *timir* (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 205; Naskali vd., 2007: 510; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

ET *te-/ti-* < **tē-*

Alt. *de-*; Tuv. *de-*; *di-* “demek”

krş. Hak. *tī-* (Gabain, 2000: 299; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 85; Naskali vd., 2007: 505; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

ET *tört* < **tōrt*

Tuv. *dört* “dört (4)”

krş. Alt. *tört*; Hak. *tört* (Gabain, 2000: 301; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 216; Naskali vd., 2007: 527; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 36).

2. 2. 2. 4. 3. 2. İç Seste

/t/ ünsüzü söz başında Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde korunmuş ya da ötümlüleşerek /-d-/ ünsüzüne gelişmiştir.

2. 2. 2. 4. 3. 2. 1. Korunması

-t- > -t-

ET *altı*

Alt. *altı*; Hak. *altı* “altı (6)”

krş. Tuv. *aldın* (Gabain, 2000: 260; Naskali ve Duranlı, 2019: 25; Naskali vd., 2007: 40; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *baltır*

Alt. *baltır*; Hak. *paltır* “baldır”

krş. Tuv. *baldır* (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 36; Naskali vd., 2007: 359).

ET *baltu*

Hak. *paltı* “balta”

krş. Tuv. *baldı* (Gabain, 2000: 266; Naskali vd., 2007: 359; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 10).

ET ortu

Alt. *orto*; Hak. *orti*; Tuv. *ortā* “orta” (DLT: 778; Naskali ve Duranlı, 2019: 164; Naskali vd., 2007: 340; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 83).

ET otağ

Alt. *otoğ*; Hak. *otağ* “otağ, çadır”

krş. Tuv. *odağ* (DLT: 779; Naskali ve Duranlı, 2019: 164; Naskali vd., 2007: 341; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

2. 2. 2. 4. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-t- > -d-

ET altın

Tuv. *aldın* “altın”

krş. Alt. *altın*; Hak. *altın* (Gabain, 2000: 549; Naskali ve Duranlı, 2019: 25; Naskali vd., 2007: 40; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET ata

Alt. *ada*; Hak. *ada*; Tuv. *ada* “ata, baba” (Gabain, 2000: 262; Naskali ve Duranlı, 2019: 21; Naskali vd., 2007: 26; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 2).

ET budak

Alt. *budak*; Hak. *pudağ*; Tuv. *buduk* “dal, budak” (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 47; Naskali vd., 2007: 397; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 16).

ET etek

Alt. *edek*; Hak. *idek*; Tuv. *edek* “etek” (DLT: 648; Naskali ve Duranlı, 2019: 87; Naskali vd., 2007: 218; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 39).

2. 2. 2. 4. 3. 3. Son Seste

Altay, Hakas ve Tuva Türkçesinde son ses /-t/ ünsüzü sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 2. 4. 3. 3. 1. Korunması

-t > -t

ET but < *būt

Alt. *but*; Hak. *put*; Tuv. *but* “ayak, bacak, but” (Gabain, 2000: 27; TDBUÜ: 179; Naskali ve Duranlı, 2019: 48; Naskali vd., 2007: 401; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 17).

ET kat

Alt. *kat*; Hak. *ğat*; Tuv. *kat* “kat, katman” (Gabain, 2000: 278; Naskali ve Duranlı, 2019: 118; Naskali vd., 2007: 156; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 65).

ET sat-

Alt. *sat-*; Hak. *sat-*; Tuv. *sat-* “satmak” (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 427; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 90).

ET süt < *sūt

Alt. *sūt*; Hak. *sūt*; Tuv. *sūt* “süt” (Gabain, 2000: 295; TDBUÜ: 185; Naskali ve Duranlı, 2019: 189; Naskali vd., 2007: 475; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 96).

ET yurt < *yürt

Alt. *çurt*; Hak. *çurt*; Tuv. *çurt* “yurt” (Gabain, 2000: 313; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 70; Naskali vd., 2007: 109; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 26).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	d, t	t	d, t
t İç Ses	d, t	d, t	d, t
Son Ses	t	t	t

Tablo 41 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 4. 4. 1. Ön Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde ön ses /t-/ ünsüzü genel olarak korunmuş ya da ötümlüleşerek /d-/ sesine gelişmiştir. Ötümlüleşme olayı yalnızca sınırlı sayıda sözcükte karşılaşılmakta olup lehçe grubunun karakteristiğini yansıtmamaktadır. Bunun yanında Yeni Uygur Türkçesinde sınırlı sayıdaki sözcükte düzensiz olarak tespit edilen t- > ç- değişimi de dikkat çekmektedir. Karaağaç nadiren rastlanılan bu ses olayını şu şekilde yorumlamaktadır:

"Ötümsüz diş patlayıcısının diş-damaklaşması, tarihî Türk şivelerinde ilk olarak Oğuz Kağan Destanı'nda görülmektedir. Ön seste görülen bu ses denkliği Türkçenin kendi söz varlığı içinde izlenebildiği gibi Moğolca ile Türkçe arasında da söz konusudur. Bu ses denkliğinde genellikle Türkçe t-'li biçimleri kullanırken Moğolca ç-'li biçimleri çok kullanır" (Karaağaç, 2013: 231, 232).

Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde yalnızca bir sözcükte t- > k- gelişmesi de tespit edilmiştir (ET *tamgak* > Y. Uyg. *kamak*).

2. 2. 2. 4. 4. 1. 1. Korunması

t- > t-

ET *teri* < **tēri*

Özb. *teri*; Y. Uyg. *tére* “deri” (Gabain, 2000: 299; TDBUÜ: 181; Üşenmez vd., 2016: 455; Necip, 2013: 409).

ET *temir*

Özb. *temir*; Y. Uyg. *tömür* “demir” (Gabain, 2000: 298; Üşenmez vd., 2016: 454; Necip, 2013: 424).

ET *tik-*

Özb. *tik-*; Y. Uyg. *tik-* “dikmek” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 456; Necip, 2013: 411).

ET *til/tıl*

Özb. *til*; Y. Uyg. *til* “dil” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 456; Necip, 2013: 412).

ET *toḳuz*

Özb. *toḳkiz*; Y. Uyg. *toḳkuz* “dokuz (9)” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 466; Necip, 2013: 417).

2. 2. 2. 4. 4. 1. 2. Ötümlüleşmesi

t- > d-

ET *te-/ti-* < **tē-*

Özb. *de-*; Y. Uyg. *dé-* “demek” (Gabain, 2000: 299; TDBUÜ: 182; Üşenmez vd., 2016: 117; Necip, 2013: 100).

ET *teñiz*

Özb. *dengiz*; Y. Uyg. *déñiz* “deniz” (DLT: 868; Üşenmez vd., 2016: 117; Necip, 2013: 101).

2. 2. 2. 4. 4. 1. 3. Süreksizler Arası Değişmesi

t- > ç-

ET *tış* < **tīš*

Y. Uyg. *çiş* “diş”

krş. Özb. *tış* (Gabain, 2000: 300; TDBUÜ: 183; Üşenmez vd., 2016: 458; Necip, 2013: 83).

ET *tışı*

Y. Uyg. *çişi* “dişi” (Gabain, 2000: 300; Necip, 2013: 83).

ET *töşek*

Y. Uyg. *çüşek* “döşek” (DLT: 897; Necip, 2013: 89).

ET *tüş* < **tūš*

Y. Uyg. *çüş* “düş”

krş. Özb. *tüş* (DLT: 912; TDBUÜ: 185; Üşenmez vd., 2016: 464; Necip, 2013: 89).

ET *tüş-*

Y. Uyg. *çüş-* “düşmek”

krş. Özb. *tüş-* (Gabain, 2000: 303; Üşenmez vd., 2016: 465; Necip, 2013: 89).

ET *tüşlük/tūš* (ödi)

Özb. *çoşgoh*; Y. Uyg. *çüş* “dinlenme/öğle vakti” (DLT: 912; Üşenmez vd., 2016: 550; Necip, 2013: 89).

t- > k-

ET *tamgak*

Y. Uyg. *kamak* “damak” (Gabain, 2000: 296; Necip, 2013: 191).

2. 2. 2. 4. 4. 1. İç Seste

/t/ ünsüzü Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde genel olarak korunurken tespit edilebilen sınırlı sayıdaki sözcükte ötümlüleşerek /-d-/ şeklinde, diş damaksıllaşarak /-ç-/ şeklinde ve ikizleşerek /-tt-/ şeklinde tespit edilmiştir. Ötümlüleşen sözcükler bünyesinde uzun ünlü bulunduran sözcüklerdir.

2. 2. 2. 4. 4. 1. 1. Korunması

-t- > -t-

ET *altun*

Özb. *áltın*; Y. Uyg. *altun* “altın” (Gabain, 2000: 260; Üşenmez vd., 2016: 337; Necip, 2013: 11).

ET *baltu*

Özb. *bâlta*; Y. Uyg. *palta* “balta” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 90; Necip, 2013: 314).

ET *ḥatun/ḳatun* < *ḳātun

Özb. *ḥâtin*; Y. Uyg. *ḥotun* “kadın” (Gabain, 2000: 273; 278; TDBUÜ: 173; Üşenmez vd., 2016: 486; Necip, 2013: 167).

ET *istek*

Özb. *istek*; Y. Uyg. *istek* “istek” (DLT: 669; Üşenmez vd., 2016: 192; Necip, 2013: 179).

2. 2. 2. 4. 4. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-t- > -d-

ET *alta-* < *āltā-

Özb. *eldet-*; Y. Uyg. *aldi-* “aldat-” (Gabain, 2000: 260; TDBUÜ: 171; KTLS: 15; Necip, 2013: 9).

AT *ātum

Özb. *ādim* “adım” (TDBUÜ: 172; KTLS: 7).

2. 2. 2. 4. 4. 2. 3. Süreksizler Arası Değişmesi

-t- > -ç-

ET *ḳatır*

Özb. *ḥaçır* “katır” (DLT: 693; Üşenmez vd., 2016: 484).

2. 2. 2. 4. 4. 2. 4. İkizleşmesi

-t- > -tt-

ET *yiti* < *y ti

Özb. *yetti*; Y. Uyg. *yette* “yedi (7)” (TDBUÜ: 182; Gabain, 2000: 312; Üşenmez vd., 2016: 497; Necip, 2013: 464).

2. 2. 2. 4. 4. 2. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /t/ ünsüzü söz sonunda düzenli bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 2. 4. 4. 2. 1. Korunması

-t > -t

ET bat-

Özb. *bât-*; Y. Uyg. *pat-* “batmak” (Gabain, 2000: 267; Üşenmez vd., 2016: 93; Necip, 2013: 316).

ET but < *būt

Özb. *put*; Y. Uyg. *put* “but, bacak” (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 179; Üşenmez vd., 2016: 377; Necip, 2013: 328).

ET yigit

Özb. *yigit*; Y. Uyg. *cigit/jigit* “yiğit” (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 62, 182).

ET yat-

Özb. *yât-*; Y. Uyg. *yat-* “yatmak” (Gabain, 2000: 309; Üşenmez vd., 2016: 504; Necip, 2013: 461).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	ç, d, t	ç, d, t, k
t İç Ses	ç, d, t, tt	d, t, tt
Son Ses	t	t

Tablo 42 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /t/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 5. /y/

Yarı ünlü olarak da nitelendirilen /y/ sesi sürekli, akıcı, ötümlü bir diş damak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindedir. Türkçede ön, iç ve son seste bulunabilmektedir. Türkçede birincil olarak bulunabildiği gibi çeşitli ses olayları vasıtasıyla ikincil olarak da görülebilmektedir. Bu ses d, c, ç, j, s, z gibi altsesbirimler oluşturur. Bu ses oluşturduğu altsesbirimler ile Türk lehçelerinin tasnifinde ayırıcı ölçütlerden biri olmuştur. Söz başında y'nin korunması ya da s- ünsüzüne gelişimi y ve s gruplarını oluşturmuştur. s grubu Türk lehçelerinde Saha ve Çuvaş Türkçeleri, y grubunda ise Türkçe bulunmaktadır. Söz başı y- sesi özellikle Kâşgarlı'nın belirttiği y- > c- değişimi ile de Kıpçak grubunda ve bu grubun etkisiyle kısmen Oğuz grubu Türk lehçelerinde belirleyici ses özelliklerinden biri olmuştur. Kâşgarlı DLT'de beş sözcükte y- > c- değişimi tespit etmiş ve bu durumu bir Oğuz Kıpçak özelliği olarak vurgulamıştır (Alkaya, 2017: 27).

2. 2. 2. 5. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 5. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /y/ ünsüzü söz başında genel olarak korunmuştur. Ayrıca Azerbaycan, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde dağınık olarak ünsüz düşmesi olayı tespit edilmiş; Türkmen Türkçesinde bu duruma rastlanılmamıştır. Özellikle Azerbaycan Türkçesinde dar ünlülerin komşuluğunda söz başında /y/ ünsüzünün düştüğü gözlemlenmiştir. Bu düşme yaygın

olarak Türk lehçelerinde görülen bir durum değildir (Scherbak, 1967: 18). Ön seste /y/ düşmesi Oğuz grubunun dışında yalnızca Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Karay Türkçesinde bir Oğuz etkisi olarak yaygın bir şekilde görülmektedir.

2. 2. 2. 5. 1. 1. 1. Korunması

y- > y-

ET yarat-

Az. *yarat-*; Gag. *yarat-*; Tkm. *yarat-*; TT *yarat-* “yaratmak” (Tekin, 2008: 185; ADİL4: 535; Gaydarci vd., 1991: 258; Tekin vd., 1995: 679; TS: 2534).

ET yaş < *yāş

Az. *yaş*; Gag. *yaş*; Tkm. *yāş*; TT *yaş* “yaş, ömür yaşı” (Tekin, 2008: 186; TDBUÜ: 175; ADİL4: 550; Gaydarci vd., 1991: 258; Tekin vd., 1995: 681; TS: 2545).

ET yat-

Az. *yat-*; Gag. *yat-*; Tkm. *yat-*; TT *yat-* “yatmak” (Tekin, 2008: 186; ADİL4: 557; Gaydarci vd., 1991: 259; Tekin vd., 1995: 682; TS: 2551).

ET yay < *yāy

Az. *yay*; Gag. *yaz*; Tkm. *yāz*; TT *yaz* “yaz” (Tekin, 2008: 186; TDBUÜ: 175; ADİL4: 564; Gaydarci vd., 1991: 259; Tekin vd., 1995: 685; TS: 2559).

ET yurt < *yūrt

Az. *yurd*; Gag. *yurtluk*; Tkm. *yūrt*; TT *yurt* “yurt, vatan” (Tekin, 2008: 192; TDBUÜ: 180; ADİL4: 627; Gaydarci vd., 1991: 262; Tekin vd., 1995: 711; TS: 2617).

2. 2. 2. 5. 1. 1. 2. Düşmesi

y- > Ø

ET yıl

Az. *il* “yıl”

krş. Gag. *yıl*; Tkm. *yıl*; TT *yıl* (Gabain, 2000: 310; ADİL2: 524; Gaydarci vd., 1991: 260; Tekin vd., 1995: 698; TS: 2590).

ET ılığ

Az. *ılığ*; Gag. *ılı*; TT *ılık* “ılık, sıcak”

krş. Tkm. *yılı* (Gabain, 2000: 310; ADİL2: 529; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 699; TS: 1124).

ET yinçke < *yīnçke

Az. *ince*; Gag. *inc*; Tkm. *īnçe*; TT *ince* “ince” (Gabain, 2000: 311; TDBUÜ: 183; ADİL2: 545; Gaydarci vd., 1991: 122; Tekin vd., 1995: 377; TS: 1187).

ET yip

Az. *ip*; Gag. *iplik*; TT *ip* “ip” (Gabain, 2000: 311; ADİL2: 564; Gaydarci vd., 1991: 122; TS: 1200).

ET yüz < *yūz

Az. *üz*; Gag. *üz* “yüz”

krş. Tkm. *yüz*; TT *yüz* (Gabain, 2000: 313; TDBUÜ: 186; ADİL4: 444; Gaydarci vd., 1991: 252; Tekin vd., 1995: 714; TS: 2630).

2. 2. 2. 5. 1. 2. İç Seste

/y/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz içinde sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 2. 5. 1. 2. 1. Korunması

-y- > -y-

ET boyun

Az. *boyun*; Gag. *boynu/boyun*; Tkm. *boyun*; TT *boyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; ADİL1: 342; Gaydarci vd., 1991: 39; Tekin vd., 1995: 80; TS: 390).

ET buyur-

Az. *buyur-*; Gag. *buyur-*; Tkm. *buyur-*; TT *buyur-* “buyurmak” (Gabain, 2000: 605; ADİL1: 367; Gaydarci vd., 1991: 44; Tekin vd., 1995: 90; TS: 420).

ET koyun

Az. *göyün*; Gag. *koynu*; TT *koyun* “koyun, kucak” (Gabain, 2000: 282; ADİL3: 194; Gaydarci vd., 1991: 164; TS: 1493).

ET miyi

Az. *béyin*; Tkm. *beyni*; TT *beyin* “beyin” (Gabain, 2000: 287; ADİL1: 259; Tekin vd., 1995: 63; TS: 322).

ET dayan-

Az. *dayan-*; Gag. *dayan-*; Tkm. *dayan-*; TT *dayan-* “dayanmak” (Gabain, 2000: 298; ADİL1: 554; Gaydarci vd., 1991: 70; Tekin vd., 1995: 138; TS: 602).

2. 2. 2. 5. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde son ses /-y/ sesi genel olarak korunurken tespit edilebilen yalnızca bir sözcükte Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde /-z/; Türkmen Türkçesinde de peltek /-z/ sesine geliştiği tespit edilmiştir.

2. 2. 2. 5. 1. 3. 1. Korunması

-y > -y

ET āy

Az. *ay*; Gag. *ay*; Tkm. *āy*; TT *ay* “ay” (Tekin, 2016: 295; Altaylı, 2018: 272; Gaydarci vd., 1991: 21; Tekin vd., 1995: 38; TS: 194).

ET bay

Az. *bay*; Tkm. *bāy*; TT *bay* “zengin” (Tekin, 2016: 225; Altaylı, 2018: 379; Tekin vd., 1995: 54; TS: 285).

ET buğday

Gag. *būday*; Tkm. *buğday*; TT *buğday* “buğday”
krş. Az. *buğda* (Gabain, 2000: 270; Altaylı, 2018: 530; Gaydarci vd., 1991: 43; Tekin vd., 1995: 85; TS: 404).

ET kıy-

Az. *ğiy-* Gag. *kıy-*; Tkm. *ğiy-*; TT *kıy-* “kıymak, kesmek” (DLT: 716; ADİL3: 154; Gaydarci vd., 1991: 149; Tekin vd., 1995: 267; TS: 1433).

ET soy-

Az. soy-; Gag. soy-; Tkm soy-; TT soy- “soymak” (DLT: 829; Altaylı, 2018: 3026; Gaydarci vd., 1991: 223; Tekin vd., 1995: 585; TS: 2147).

2. 2. 2. 5. 1. 3. 2. Sürekli Arası Değişmesi

-y > -z

ET yay < *yāy

Gag. yaz; TT yaz “yaz”

krş. Az. yay; Tkm. yāz (Tekin, 2008: 186; TDBUÜ: 175; ADİL4: 564; Gaydarci vd., 1991: 259; Tekin vd., 1995: 685; TS: 2559).

-y > -z

ET yay < *yāy

Tkm. yāz “yaz”

krş. Az. yay; Gag. yaz; TT yaz (Tekin, 2008: 186; TDBUÜ: 175; ADİL4: 564; Gaydarci vd., 1991: 259; Tekin vd., 1995: 685; TS: 2559).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
y	Ön Ses	y, Ø	y, Ø	y, Ø
	İç Ses	y	y	y
	Son Ses	y	y, z	y, z

Tablo 43 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 5. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 5. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz başında /y-/ ünsüzü düzensiz olarak korunmakla birlikte; Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Tatar Türkçelerinde düzensiz; Kırgız Türkçesinde ise düzenli bir şekilde süreksizleşerek /c-/ sesine; Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde ise /j-/ ünsüzüne gelişmiştir. Ayrıca Karaçay-Balkar ve Karay Türkçelerinde nadiren düştüğü de görülmektedir.

2. 2. 2. 5. 2. 1. 1. Korunması

y- > y-

ET yağa

Bşk. yağa; Kar. yaka; Kmk. yağa; Nog. yak; Tat. yağa “yaka, kenar”

krş. Krç. Blk. cağa; Kkp. jağa; Kzk. jak; Krg. cağa⁷; Kır. Tat. cağa (Tekin, 2016: 314; Özşahin, 2017: 684; Tavkul, 2000: 134; KKTS2: 162; Çulha, 2006: 118; Koç. vd., 2003: 154; Yudahin, 2011: 163; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 69; Pekacar, 2011: 378; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 546).

⁷ Söz konusu ET y- > Krg. c- değişimi Kırgız Türkçesi ağızlarından Tacikistan Kırgız Türkçesi Ağzı'nda da görülmektedir (Özeren, 2020: 315).

ET *yalğa-/yala-* < **yālga-*

Bşk. *yala-*; Kar. *yala-*; Kır. Tat. *yala-*; Kmk. *yala-*; Nog. *yala-*; Tat. *yala-* “yalamak”
krş. Krç. Blk. *cala-*; Kkp. *jala-*; Kzk. *jala-*; Krg. *cala-* (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 687; Tavkul, 2000: 135; KKTS2: 165; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 155; Yudahin, 2011: 165; Üseinov, 2005: 350; Pekacar, 2011: 378; Kalmıkova vd., 1963: 459; Öner, 2015: 548).

ET *yaman*

Bşk. *yaman*; Kar. *yaman*; Kır. Tat. *yaman*; Kmk. *yaman*; Nog. *yaman*; Tat. *yaman* “kötü, yaman”

krş. Krç. Blk. *aman*; Kkp. *jaman*; Kzk. *jaman*; Krg. *caman* (DLT: 947; Özşahin, 2017: 691; Tavkul, 2000: 83; KKTS2: 170; Eker, 1998: 279; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 158; Yudahin, 2011: 171; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 380; Kalmıkova vd., 1963: 462; Öner, 2015: 553).

ET *yılan* < **yıl-*

Bşk. *yılan*; Kar. *ilan/yılan*; Kır. Tat. *yılan*; Kmk. *yılan*; Nog. *yılan*; Tat. *yılan* “yılan”
krş. Krç. Blk. *cılan*; Kkp. *jılan*; Kzk. *jılan*; Krg. *cılan* (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 728; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 279; KKTS2: 231; Çulha, 2006: 69, 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 208; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Kalmıkova vd., 1963: 128; Öner, 2015: 572).

ET *yıldız/yultuz*

Bşk. *yondoş*; Kar. *yulduş*; Kır. Tat. *yıldız*; Kmk. *yulduş*; Nog. *yıldız*; Tat. *yoldız* “yıldız”
krş. Krç. Blk. *culduş*; Kkp. *julduş*; Kzk. *julduş*; Krg. *cıldız* (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 159; Eker, 1998: 279; Koç vd., 2003: 185; Yudahin, 2011: 209; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 399; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 577).

2. 2. 2. 5. 2. 1. 2. Süreksizleşmesi

y- > c-

ET *yay-* < **yāy-*

Krç. Blk. *cay-*; Krg. *cay-*; Kır. Tat. *cay-*; Tat. *cey-*⁸ “yaymak”
krş. Bşk. *yey-*; Kkp. *jay-*; Kar. *yay-*; Kzk. *jay-*; Kmk. *yay-*; Nog. *yay-* (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 725; Tavkul, 2000: 145; KKTS2: 160; Çulha, 2006: 122; Koç vd., 2003: 151; Yudahin, 2011: 189; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 70; Pekacar, 2011: 390; Eker, 1998: 282; Öner, 2015: 76).

ET *yiti* < **yēti*

Krç. Blk. *ceti*; Krg. *ceti*; Tat. *cidī* “yedi (7)”
krş. Bşk. *yitī*; Kkp. *jeti*; Kar. *yedi*; Kzk. *jeti*; Kır. Tat. *yedi*; Kmk. *yetti* (Gabain, 2000: 312; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 722; Tavkul, 2000: 149; KKTS2: 201; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 177; Yudahin, 2011: 205; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 380; Pekacar, 2011: 394; Öner, 2015: 80).

⁸ Eski Türkçe söz başı y- ünsüzü Tatar Türkçesi ağızlarında (Sibirya, Kreşin ve Mişer) c- dışında ç-, ts-, d-, dc-, dz-, z- seslerine de değişmektedir (Alkaya ve Krillova, 2018: 178-179; Alkaya, 2014: 309-310; Alkaya, 2008: 188).

ET *yel/yil* < *yēl

Krç. Blk. *cel*; Krg. *cel*; Tat. *cil* “yel”

krş. Bşk. *yil*; Kkp. *jel*; Kar. *yel*; Kzk. *jel*; Kır. Tat. *yelli*; Kmk. *yel* (Gabain, 2000: 311; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 708; Tavkul, 2000: 147; KKTS2: 194; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 172; Yudahin, 2011: 198; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 380; Pekacar, 2011: 391; Öner, 2015: 81).

ET *yir/yer*

Krç. Blk. *cer*; Krg. *cer*; Tat. *cir* “yer, yeryüzü”

krş. Bşk. *yir*; Kkp. *jer*; Kar. *yer*; Kzk. *jer*; Kır. Tat. *yer*; Kmk. *yer* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 718; Tavkul, 2000: 148; KKTS2: 200; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 175; Yudahin, 2011: 202; Üseinov, 2005: 70; Pekacar, 2011: 392; Öner, 2015: 83).

ET *yim*

Krç. Blk. *cem*; Krg. *cem*; Tat. *cim* “yem”

krş. Bşk. *yim*; Kkp. *jem*; Kar. *yem*; Kzk. *jem*; Kır. Tat. *yem*; Kmk. *yem* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 712; Tavkul, 2000: 148; KKTS2: 197; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 174; Yudahin, 2011: 200; Üseinov, 2005: 69; Pekacar, 2011: 392; Öner, 2015: 82).

2. 2. 2. 5. 2. 1. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

y- > j-

ET *yağa*

Kkp. *jağa*; Kzk. *jağ* “yaka, kenar”

krş. Bşk. *yağa*; Krç. Blk. *cağa*; Kar. *yaka*; Krg. *cağa*; Kır. Tat. *cağa*; Kmk. *yağa*; Nog. *yağ*; Tat. *yağa* (Tekin, 2016: 314; Özşahin, 2017: 684; Tavkul, 2000: 134; KKTS2: 162; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 154; Yudahin, 2011: 163; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 69; Pekacar, 2011: 378; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 546).

ET *yaş* < *yāš

Kkp. *jas*; Kzk. *jas* “yaş, genç”

krş. Bşk. *yeş*; Krç. Blk. *caş*; Kar. *yaş*; Krg. *caş*; Kır. Tat. *yaş*; Kmk. *yaş*; Nog. *yas*; Tat. *yeş* (Tekin, 2016: 314; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 720; Tavkul, 2000: 143; KKTS2: 183; Çulha, 2006: 121; Koç vd., 2003: 165; Yudahin, 2011: 185; Üseinov, 2005: 358; Pekacar, 2011: 387; Güllüdağ, 1998: 356; Öner, 2015: 568).

ET *yat-*

Kkp. *jat-*; Kzk. *jat-* “yatmak”

krş. Bşk. *yat-*; Krç. Blk. *cat-*; Kar. *yat-*; Krg. *cat-*; Kır. Tat. *yat-*; Kmk. *yat-*; Nog. *yat-*; Tat. *yat-* (Gabain, 2000: 309; Özşahin, 2017: 701; Tavkul, 2000: 144; KKTS2: 186; Çulha, 2006: 121; Koç vd., 2003: 167; Yudahin, 2011: 187; Üseinov, 2005: 358; Pekacar, 2011: 388; Kalmikova vd., 1963: 472; Öner, 2015: 563).

ET *yıl/yil*

Kkp. *jil*; Kzk. *jil* “yıl”

krş. Bşk. *yıl*; Krç. Blk. *cıl*; Kar. *il/yıl*; Krg. *cıl*; Kır. Tat. *yıl*; Kmk. *yıl*; Tat. *yıl* (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 727; Tavkul, 2000: 150; KKTS2: 231; Çulha, 2006: 69, 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 207; Üseinov, 2005: 91; Pekacar, 2011: 394; Öner, 2015: 571).

ET *yılan* < *yīl-

Kkp. *jılan*; Kzk. *jılan* “yılan”

krş. Bşk. *yılan*; Krç. Blk. *cılan*; Kar. *yılan*; Krg. *cılan*; Kır. Tat. *yılan*; Kmk. *yılan*; Nog. *yılan*; Tat. *yılan* (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 728; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 279; KKTS2: 231; Çulha, 2006: 69, 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 208; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Kalmıkova vd., 1963: 128; Öner, 2015: 572).

2. 2. 2. 5. 2. 1. 4. Düşmesi

y- > Ø

ET *yaman*

Krç. Blk. *aman* “kötü, yaman”

krş. Bşk. *yaman*; Kkp. *jaman*; Kar. *yaman*; Kzk. *jaman*; Krg. *caman*; Kmk. *yaman*; Nog. *yaman*; Tat. *yaman* (DLT: 947; Özşahin, 2017: 691; Tavkul, 2000: 83; KKTS2: 170; Eker, 1998: 279; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 158; Yudahin, 2011: 171; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 375; Pekacar, 2011: 380; Kalmıkova vd., 1963: 462; Öner, 2015: 553).

ET *yılan* < *yīl-

Kar. *ılan/yılan* “yılan”

krş. Bşk. *yılan*; Krç. Blk. *cılan*; Kkp. *jılan*; Kzk. *jılan*; Krg. *cılan*; Kır. Tat. *yılan*; Kmk. *yılan*; Nog. *yılan*; Tat. *yılan* (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 728; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 279; KKTS2: 231; Çulha, 2006: 69, 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 208; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Kalmıkova vd., 1963: 128; Öner, 2015: 572).

ET *yık-*

Kar. *iğ-/yihıl-* “yıkma”

krş. Bşk. *yık-*; Krç. Blk. *cık-*; Kkp. *jık-*; Kzk. *jık-*; Krg. *cık-*; Kır. Tat. *yık-*; Kmk. *yık-*; Tat. *yık-* (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 727; Tavkul, 2000: 150; KKTS2: 229; Çulha, 2006: 68; 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 207; Üseinov, 2005: 91; Pekacar, 2011: 395; Öner, 2015: 571).

ET *yigit*

Kar. *igit* “yiğit, genç”

krş. Bşk. *yığıt*; Krç. Blk. *cigit*; Kkp. *jigit*; Kzk. *jigit*; Krg. *cigit*; Kır. Tat. *yigit*; Kmk. *igit*; Nog. *yigit*; Tat. *yığıt* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 707; Tavkul, 2000: 154; KKTS2: 204; Çulha, 2006: 68; Koç vd., 2003: 195; Yudahin, 2011: 216; Üseinov, 2005: 91; Pekacar, 2011: 162; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 570).

ET *yumşak/yımşak*

Kar. *imşah* “yumuşak”

krş. Bşk. *yomşak*; Krç. Blk. *cumuşak*; Kkp. *jumşak*; Kzk. *jumşak*; Krg. *cumuşak*; Kır. Tat. *yımşak*; Kmk. *yımışak*; Nog. *yumşak*; Tat. *yomşak* (Gabain, 2000: 313; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 160; KKTS2: 218; Çulha, 2006: 69; Koç vd., 2003: 186; Yudahin, 2011: 232; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 580).

2. 2. 2. 5. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /y/ ünsüzü iç ses durumunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 5. 2. 2. 1. Korunması

-y- > -y-

ET *ayran*

Bşk. *ayran*; Krç. Blk. *ayran*; Kkp. *ayran*; Kzk. *ayran*; Krg. *ayran*; Kır. Tat. *ayran*; Kmk. *ayran*; Nog. *ayran*; Tat. *eyren* “ayran” (DLT: 567; Özşahin, 2017: 53; Tavkul, 2000: 103; Uyğur, 2019: 42; Koç vd., 2003: 32; Yudahin, 2011: 70; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 53; Pekacar, 2011: 54; Kalmıkova vd., 1963: 30; Öner, 2015: 119).

ET *kaya*

Bşk. *kaya*; Krç. Blk. *kaya*; Kar. *kaya*; Kır. Tat. *kaya*; Nog. *kaya*; Tat. *kıya* “kaya” (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 340; Tavkul, 2000: 249; Çulha, 2006: 74; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 192; Kalmıkova vd., 1963: 156; Öner, 2015: 290).

ET *keyik/kiyik*

Bşk. *kıyık*; Krç. Blk. *kiyik*; Kkp. *kiyik*; Kar. *kiyik*; Krg. *kiyik*; Kır. Tat. *kiyik*; Kmk. *giyik*; Tat. *kiyık* “geyik” (Gabain, 2000: 279; Özşahin, 2017: 282; Tavkul, 2000: 266; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Yudahin, 2011: 475; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 163; Pekacar, 2011: 138; Öner, 2015: 216).

ET *boyun* < **bōyin/bōyun*

Bşk. *muyın*; Krç. Blk. *boyun*; Kkp. *moyın*; Kar. *boyun*; Kzk. *moyın*; Krg. *moyun*; Kır. Tat. *boyun*; Kmk. *boyun*; Tat. *muyın* “boyun” (Gabain, 2000: 269; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 433; Tavkul, 2000: 127; KKTS3: 312; Çulha, 2006: 54; Koç vd., 2003: 382; Yudahin, 2011: 571; Üseinov, 2005: 49; Pekacar, 2011: 80; Öner, 2015: 353).

2. 2. 2. 5. 2. 3. Son Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /y/ ünsüzü son ses durumunda korunmuş ya da sınırlı sayıda sözçükte /-z/ ve /-z/ ünsüzlerine gelişmiştir.

2. 2. 2. 5. 2. 3. 1. Korunması

-y > -y

ET *ay*

Bşk. *ay*; Krç. Blk. *ay*; Kkp. *ay*; Kar. *ay*; Kzk. *ay*; Krg. *ay*; Kır. Tat. *ay*; Kmk. *ay*; Nog. *ay*; Tat. *ay* “ay” (Tekin, 2016: 295; Özşahin, 2017: 49; Tavkul, 2000: 98; Uyğur, 2019: 38; Çulha, 2006: 48; Bayniyazov vd., 2019: 50; Yudahin, 2011: 61; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 52; Pekacar, 2011: 50; Kalmıkova, vd., 1963: 29; Öner, 2015: 39).

ET *tay*

Bşk. *tay*; Krç. Blk. *tay*; Kkp. *tay*; Kar. *tay*; Kzk. *tay*; Krg. *tay*; Kır. Tat. *tay*; Kmk. *tay*; Tat. *tay* “tay” (DLT: 864; Özşahin, 2017: 588; Tavkul, 2000: 386; Uyğur, 2019: 570; Çulha, 2006: 106; Koç vd., 2003: 511; Yudahin, 2011: 717; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 333; Pekacar, 2011: 326; Öner, 2015: 455).

ET *tay-*

Bşk. *tay-*; Krç. Blk. *tay-*; Kkp. *tay-*; Kar. *tay-*; Kzk. *tay-*; Krg. *tay-*; Kır. Tat. *tay-*; Kmk. *tay-*; Tat. *tay-* “kaymak” (DLT: 864; Özşahin, 2017: 588; Tavkul, 2000: 386; Uyğur, 2019: 570;

Çulha, 2006: 106; Koç vd., 2003: 511; Yudahin, 2011: 717; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 334; Pekacar, 2011: 327; Öner, 2015: 455).

ET yay- < *yāy-

Bşk. yey-; Krç. Blk. cay-; Kkp. jay-; Kar. yay-; Kzk. jay-; Krg. cay-; Kır. Tat. cay-; Kmk. yay-; Nog. yay-; Tat. cey- “yaymak” (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 725; Tavkul, 2000: 145; KKTS2: 160; Çulha, 2006: 122; Koç vd., 2003: 151; Yudahin, 2011: 189; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 70; Pekacar, 2011: 390; Eker, 1998: 282; Öner, 2015: 76).

2. 2. 2. 5. 2. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-y > -z

ET yay < *yāy

Krç. Blk. caz; Kkp. jaz; Kar. yaz; Kzk. jaz; Krg. caz; Kır. Tat. yaz; Kmk. yaz; Nog. yaz; Tat. yaz “ilkbahar, yaz”

krş. Bşk. yaz (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 704; Tavkul, 2000: 146; Uyğur, 2019: 234; Çulha, 2006: 122; Koç vd., 2003: 150; Yudahin, 2011: 193; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 379; Pekacar, 2011: 390; Kalmıkova vd., 1963: 455; Öner, 2015: 564).

-y > -z

ET yay < *yāy

Bşk. yaz “ilkbahar, yaz”

krş. Krç. Blk. caz; Kkp. jaz; Kar. yaz; Kzk. jaz; Krg. caz; Kır. Tat. yaz; Kmk. yaz; Nog. yaz; Tat. yaz (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 704; Tavkul, 2000: 146; Uyğur, 2019: 234; Çulha, 2006: 122; Koç vd., 2003: 150; Yudahin, 2011: 193; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 379; Pekacar, 2011: 390; Kalmıkova vd., 1963: 455; Öner, 2015: 564).

		Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
y	Ön Ses	y	c, Ø	j	y, Ø	j	c	c, y	y	y	c, y
	İç Ses	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y
	Son Ses	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z

Tablo 44 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 5. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 5. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu Grubu Türk lehçelerinde /y-/ sesi süreksizleşmeye uğrayarak Altay Türkçesinde /c-/ sesine gelişirken Hakas ve Tuva Türkçelerinde /ç-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 2. 5. 3. 1. 1. Süreksizleşmesi

y- > c-

ET yay < *yāy

Alt. cay “yaz”

krş. Hak. *çay*; Tuv. *çay* (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Naskali ve Duranlı, 2019: 59; Naskali vd., 2007: 84; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

ET *yıl*

Alt. *cıl* “yıl”

krş. Hak. *çıl*; Tuv. *çıl* (Gabain, 2000: 310; Naskali ve Duranlı, 2019: 64; Naskali vd., 2007: 90; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 24).

ET *yılan*

Alt. *cılan* “yılan”

krş. Hak. *çılan*; Tuv. *çılan* (Gabain, 2000: 310; Naskali ve Duranlı, 2019: 65; Naskali vd., 2007: 90; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 24).

ET *yuğa*

Alt. *cuğa* “ince, yufka”

krş. Hak. *çuğa*; Tuv. *çuga* (Gabain, 2000: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 69; Naskali vd., 2007: 107; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 26).

ET *yürek*

Alt. *cürek* “yürek”

krş. Hak. *çürek*; Tuv. *çürek* (Gabain, 2000: 313; Naskali ve Duranlı, 2019: 71; Naskali vd., 2007: 111; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 27).

y- > ç-

ET *yan* < **yān*

Hak. *çan*; Tuv. *çan* “yan”

krş. Alt. *can* (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Naskali ve Duranlı, 2019: 55; Naskali vd., 2007: 78; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 20).

ET *yi*- < **yē*-

Hak. *çî*; Tuv. *çi* “yemek”

krş. Alt. *ci*- (Gabain, 2000: 311; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 66; Naskali vd., 2007: 94; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 25).

ET *yigirmi*

Hak. *çibîrgî*; Tuv. *çêrbi* “yirmi”

krş. Alt. *cirme* (Gabain, 2000: 311; Naskali ve Duranlı, 2019: 67; Naskali vd., 2007: 96; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 23).

ET *yîr*

Hak. *çîr*; Tuv. *çer* “yer”

krş. Alt. *cer* (Gabain, 2000: 311; Naskali ve Duranlı, 2019: 63; Naskali vd., 2007: 99; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 23).

ET *yurt* < **yûrt*

Hak. *çurt*; Tuv. *çurt* “yurt”

krş. Alt. *curt* (Gabain, 2000: 313; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 70; Naskali vd., 2007: 109; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 26).

2. 2. 2. 5. 3. 2. İç Seste

-y ünsüzü iç ses durumunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistematik olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 5. 3. 2. 1. Korunması

-y- > -y-

ET ayran

Alt. *ayran*; Hak. *ayran* “ayran” (DLT: 567; Naskali ve Duranlı, 2019: 33; Naskali vd., 2007: 60).

ET boyun

Alt. *moyın*; Hak. *moyın*; Tuv. *moyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 307; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET oyuk

Alt. *oyık*; Hak. *oyıĥ*; Tuv. *oyuk* “oyuk” (DLT: 781; Naskali ve Duranlı, 2019: 165; Naskali vd., 2007: 343; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

ET uya

Alt. *uya*; Hak. *uya*; Tuv. *uya* “yuva” (Gabain, 2000: 305; Naskali ve Duranlı, 2019: 227; Naskali vd., 2007: 552; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 112).

2. 2. 2. 5. 3. 3. Son Seste

/-y/ ünsüzü son ses durumunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistematik olarak korunmuştur.

2. 2. 2. 5. 3. 3. 1. Korunması

-y > -y

ET ay

Alt. *ay*; Hak. *ay*; Tuv. *ay* “ay, dünyanın uydusu” (Tekin, 2016: 295; Naskali ve Duranlı, 2019: 31; Naskali vd., 2007: 57; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 8).

ET bay

Alt. *bay*; Hak. *pay*; Tuv. *bay* “varlıklı, zengin” (Gabain, 2000: 267; Naskali ve Duranlı, 2019: 38; Naskali vd., 2007: 365; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 12).

ET ðy-

Alt. *oy-*; Hak. *oy-*; Tuv. *oy-* “oymak, delmek” (DLT: 781; Naskali ve Duranlı, 2019: 165; Naskali vd., 2007: 343; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

ET soy-

Alt. *soy-*; Hak. *soy-*; Tuv. *soy-* “soymak, yüzmek” (DLT: 829; Naskali ve Duranlı, 2019: 185; Naskali vd., 2007: 460; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 94).

ET yāy < *yāy

Alt. *çay*; Hak. *çay*; Tuv. *çay* “yaz” (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Naskali ve Duranlı, 2019: 59; Naskali vd., 2007: 84; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	c	ç	ç
y İç Ses	y	y	y
Son Ses	y	y	y

Tablo 45 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü

2. 2. 2. 5. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 2. 5. 4. 1. Ön Seste

/y/ ünsüzü söz başında Karluk grubu Türk lehçelerinde genel olarak korunmuş ve süreksizleşerek /c-/ sesine gelişmiştir. Ayrıca bünyesinde dar ünlüler bulunduran sözcüklerde özellikle Yeni Uygur Türkçesinde nadiren de Özbek Türkçesinde y- > j- değişimleri de izlenmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde söz başında /y-/ ~ /j-/ nöbetleşmesi de görülen bir ses özelliğidir. Bunların yanında Özbek Türkçesinde bir sözcükte y- > s- değişimi de tespit edilmiştir.

2. 2. 2. 5. 4. 1. 1. Korunması

y- > y-

ET *yağa*

Özb. *yāğa*; Y. Uyg. *yağa* “yaka” (Gabain, 2000: 307; Üşenmez vd., 2016: 503; Necip, 2013: 455).

ET *yalğan*

Özb. *yālgān*; Y. Uyg. *yalğan* “yalan” (Gabain, 2000: 308; Üşenmez vd., 2016: 501; Necip, 2013: 456).

ET *yan* < **yān*

Özb. *yān*; Y. Uyg. *yan* “yan” (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Üşenmez vd., 2016: 501; Necip, 2013: 458).

ET *yaşa-*

Özb. *yaşa-*; Y. Uyg. *yaşi-* “yaşamak” (Gabain, 2000: 309; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 461).

ET *yay* < **yāy*

Özb. *yāz*; Y. Uyg. *yaz* “yaz” (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Üşenmez vd., 2016: 505; Necip, 2013: 462).

2. 2. 2. 5. 4. 1. 2. Süreksizleşmesi

y- > c-

ET *yigit*

Y. Uyg. *cigit/jigit* “yiğit”

krş. Özb. *yigit* (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 62, 182).

ET *yigen*

Y. Uyg. *ciyen* “yeğen”

krş. Özb. *jiyan* (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 211; Necip, 2013: 64).

ET *yigde*

Y. Uyg. *cigde* “iğde”

krş. Özb. *jiyda* (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 211; Necip, 2013: 62).

2. 2. 2. 5. 4. 1. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

y- > j-

ET yıl

Y. Uyg. *yil/jil* “yıl”

krş. Özb. *yil* (Gabain, 2000: 310; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 183, 468).

ET yigren-

Özb. *jirkan-*; Y. Uyg. *jirken-* “iğrenmek” (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 210; Necip, 2013: 184).

ET yigrmi

Y. Uyg. *jigirme/yigirme* “yirmi (20)”

krş. Özb. *yigirma* (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 182, 468).

ET yūñ/yuñ < *yūñ

Özb. *jun/yuñ*; Y. Uyg. *juñ/yuñ* “yün” (DLT: 989; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 214, 508; Necip, 2013: 187, 472).

ET yürek

Y. Uyg. *jürek/yürek* “yürek”

krş. Özb. *yurak* (Gabain, 2000: 313; Üşenmez vd., 2016: 509; Necip, 2013: 188, 472).

y- > s-

ET yüz-

Özb. *suz-* “yüzmek” (DLT: 994; Üşenmez vd., 2016: 441).

2. 2. 2. 5. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /y/ ünsüzü söz içi durumunda sistematik olarak korunmuş herhangi bir ses değişikliğine uğramamıştır.

2. 2. 2. 5. 4. 2. 1. Korunması

-y- > -y-

ET boyun

Özb. *boyin*; Y. Uyg. *boyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; Üşenmez vd., 2016: 106; Necip, 2013: 50).

ET buyur-

Özb. *buyur-*; Y. Uyg. *buyru-* “buyurmak, emretmek” (DLT: 605; Üşenmez vd., 2016: 102; Necip, 2013: 54).

ET koyuğ

Özb. *kuyuk*; Y. Uyg. *koyuk* “koyu” (DLT: 733; Üşenmez vd., 2016: 396; Necip, 2013: 246).

ET miyi

Özb. *miya*; Y. Uyg. *miñe* “beyin” (Gabain, 2000: 287; Üşenmez vd., 2016: 295; Necip, 2013: 273).

ET *yaylağ*

Özb. *yaylâğ*; Y. Uyg. *yaylağ* “yayla” (Tekin, 2016: 315; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 462).

2. 2. 2. 5. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /y/ ünsüzü söz sonunda genel olarak korunurken yalnızca bir sözcükte -y > -z değişimi tespit edilmiştir.

2. 2. 2. 5. 4. 3. 1. Korunması

-y > -y

ET *bay*

Özb. *bây*; Y. Uyg. *bay* “zengin” (Gabain, 2000: 267; Üşenmez vd., 2016: 94; Necip, 2013: 32).

ET *buğday*

Özb. *buğdây*; Y. Uyg. *buğday* “buğday” (Gabain, 2000: 270; Üşenmez vd., 2016: 103; Necip, 2013: 52).

ET *koy-*

Özb. *koy-*; Y. Uyg. *koy-* “koymak” (DLT: 733; Üşenmez vd., 2016: 397; Necip, 2013: 246).

ET *tay*

Özb. *tây*; Y. Uyg. *tay* “tay” (DLT: 864; Üşenmez vd., 2016: 461; Necip, 2013: 394).

ET *yay-*

Özb. *yây-*; Y. Uyg. *yay-* “yaymak” (Tekin, 2016: 314; Üşenmez vd., 2016: 505; Necip, 2013: 462).

2. 2. 2. 5. 4. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-y > -z

ET *yay* < **yāy*

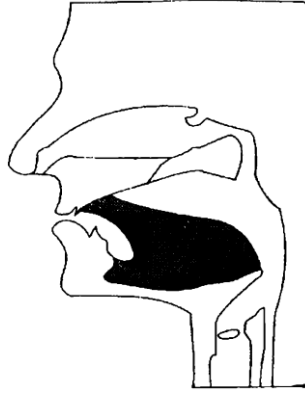
Özb. *yâz*; Y. Uyg. *yaz* “yaz” (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 175; Üşenmez vd., 2016: 505; Necip, 2013: 462).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	j, s, y	c, j, y
y İç Ses	y	y
Son Ses	y, z	y, z

Tablo 46 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /y/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. Diş Eti Ünsüzleri

Dil tacının diş eti-damak noktalarına dokunmasıyla boğumlanan seslere diş eti ünsüzleri denilmektedir (Korkmaz, 2007: 69). Türkçede diş eti ünsüzleri olarak nitelenen sesler /c/, /ç/, /j/, /l/, /r/ ve /s/ sesleridir.

Şekil 7 Diş Eti Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013: 99)

2. 2. 3. 1. /c/

Türkçe sözcüklerde birincil olarak görülmeyen bu ses Türkçe sözcüklerde ancak /ç/ ve /y/ seslerinin altsesbirimleri olarak görülür. Bazı lehçelerde özellikle de Oğuz grubu Türk lehçelerinde ç'nin altsesbirimi olarak görülmektedir.

2. 2. 3. 2. /ç/

Tonsuz, patlayıcı, süreksiz bir diş-damak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Ön, iç ve son seste bulunabilir.

2. 2. 3. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 2. 1. 1. Ön Seste

/ç/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıdaki sözcükte ötümlü çifti olan /c-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 1. 1. 1. Korunması

ç- > ç-

ET *çal-*

Az. *çal-*; Gag. *çal-*; Tkm. *çal-*; TT *çal-* “atmak, vurmak, çalmak” (Gabain, 2000: 271; ADİL1: 442; Gaydarci vd., 1991: 51; Tekin vd., 1995: 108; TS: 489).

ET *çak-*

Az. *çah-*; Gag. *çak-*; Tkm. *çak-*; TT *çak-* “çakmak” (Gabain, 2000: 271; ADİL1: 437; Gaydarci vd., 1991: 50; Tekin vd., 1995: 107; TS: 489).

ET *çağır-* < **çākır-*

Az. *çağır-*; Gag. *çār-*; Tkm. *çāğır-*; TT *çağır-* “çağır-” (KTS: 173; TDBUÜ: 172; Altaylı, 2018: 647; Gaydarci vd., 1991: 49; Tekin vd., 1995: 107; TS: 480).

ET *çık-*

Az. *çih-*; Gag. *çık-*; Tkm. *çık-*; TT *çık-* “çıkma” (DLT: 622; ADİL1: 475; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 119; TS: 533).

ET *çıkra* < **çīkır*-

Az. *çığır*-; Gag. *çīr*-; Tkm. *çīğır*-; TT *çığır*- “çığır-” (TDBUÜ: 176; DLT: 622; Altaylı, 2018: 699; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 119; TS: 529).

2. 2. 3. 2. 1. 1. 2. Ötümlüleşmesi

ç- > c-

ET *çañ*

Tkm. *can* “çan”

krş. Gag. *čan*; TT *čan* (Gabain, 2000: 271; Gaydarci, 1991: 51; Tekin vd., 1995: 94; TS 492).

AO *çibın* < **çīpın*

TT *cibin(lik)* “sinek”

krş. Az. *çibin*; Tkm. *çibın* (Choi, 1992: 116; TDBUÜ: 176; Altaylı, 2018: 709; Tekin vd., 1995: 118; TS: 463).

ET *çoçuk* < **çōçka*

Tkm. *cōcuk* “çocuk, domuz yavrusu”

krş. Az. *çocuğ*; Gag. *çocuk*; TT *çocuk* (TDBUÜ: 177; DLT: 626; Altaylı, 2018: 724; Gaydarci, 1991: 62; Tekin vd., 1995: 102; TS: 556).

AO *çul*

Tkm. *cul* “çul”

krş. Az. *çul*; Gag. *çul*; TT *çul* (Choi, 1992: 300; Altaylı, 2018: 749; Gaydarci, 1991: 64; Tekin vd., 1995: 104; TS: 570).

AT **çōş*-

Az. *coş*-; TT *coş*-; “coşmak”

krş. Tkm. *çōş*- (TDBUÜ: 177; Altaylı, 2018: 633; Tekin vd., 1995: 103; TS: 470).

2. 2. 3. 2. 1. 2. İç Seste

/ç/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde iç seste korunmuş ya da ötümlüleşerek /-c-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 1. 2. 1. Korunması

-ç- > -ç-

ET *bıçak*

Az. *bıçağ*; Gag. *bıçak*; Tkm. *pıçak*; TT *bıçak* “bıçak” (Gabain, 2000: 268; ADİL1: 293; Gaydarci vd., 1991: 34; Tekin vd., 1995: 528; TS: 326).

ET *çeçek*

Az. *çiçek*; Gag. *çiçek*; TT *çiçek* “çiçek” (DLT: 617; ADİL1: 481; Gaydarci vd., 1991: 59; TS: 541).

ET *eçkü*

Az. *keçi*; Gag. *keçi*; Tkm. *geçi*; TT *keçi* “keçi” (DLT: 632; ADİL2: 653; Gaydarci vd., 1991: 142; Tekin vd., 1995: 246; TS: 1375).

ET *kiçig*

Az. *küçük*; Gag. *küçük*; Tkm. *kiçi*; TT *küçük* “küçük” (Gabain, 2000: 281; ADİL2: 773; Gaydarci vd., 1991: 158; Tekin vd., 1995: 409; TS: 1552).

ET *üçün*

Az. *üçün*; Gag. *için*; Tkm. *üçin*; TT *için* “için” (Gabain, 2000: 305; ADİL4: 423; Gaydarci vd., 1991: 119; Tekin vd., 1995: 654; TS: 1146).

2. 2. 3. 2. 1. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-ç- > -c-

ET *açı-*

Az. *acı-*; Gag. *acı-*; Tkm. *aca-*; TT *acı-* “acımak” (Gabain, 2000: 258; ADİL1: 34; Gaydarci vd., 1991: 3; Tekin vd., 1995: 20; TS: 11).

ET *çoçuk* < *çōçka

Az. *çocuğ*; Gag. *çocuk*; Tkm. *cōcuk*; TT *çocuk* “çocuk, domuz yavrusu” (TDBUÜ: 177; DLT: 626; Altaylı, 2018: 724; Gaydarci, 1991: 62; Tekin vd., 1995: 102; TS: 556).

ET *kiçe* < *kēçe

Az. *gece*; Gag. *gece*; Tkm. *gīce*; TT *gece* “gece” (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; ADİL2: 214; Gaydarci vd., 1991: 100; Tekin vd., 1995: 270; TS: 911).

ET *monçuk*

Az. *muncuğ*; Gag. *boncuk*; Tkm. *moncuk*; TT *boncuk* “boncuk” (Gabain, 2000: 287; ADİL3: 395; Gaydarci vd., 1991: 38; Tekin vd., 1995: 462; TS: 376).

ET *oçuk* < hōtçuk

Az. *ocağ*; Gag. *ocağ*; Tkm. *ōcağ*; TT *ocak* “ocak” (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; ADİL3: 510; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 481; TS: 1786).

2. 2. 3. 2. 1. 3. Son Seste

/ç/ ünsüzü Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz sonunda korunmuş ya da ötümlüleşerek /-c-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 1. 3. 1. Korunması

-ç > -ç

ET *aç-*

Az. *aç-*; Gag. *aç-*; Tkm. *aç-*; TT *aç-* “açmak” (Altaylı, 2018: 38; Gabain, 2000: 258; Gaydarci vd., 1991: 4; Tekin vd., 1995: 21; TS: 22).

ET *kaç-*

Az. *kaç-*; Gag. *kaç-*; Tkm. *gaç-*; TT *kaç-* “kaçmak” (Gabain, 2000: 276; Altaylı, 2018: 1919; Gaydarci vd., 126; Tekin vd., 1995: 216; TS: 1256).

ET *köç*

Az. *köç*; Gag. *göç*; Tkm. *göç*; TT *göç* “göç” (Caferoğlu, 2011: 113; Altaylı, 2018: 1846; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 289; TS: 954).

ET uç-

Az. uç-; Gag. uç-; Tkm. uç-; TT uç- “uçmak” (Gabain, 2000: 304; Altaylı, 2018: 3398; Gaydarci vd., 248; Tekin vd., 1995: 642; TS: 2407).

ET üç < *ũç

Az. üç; Gag. üç; Tkm. üç; TT üç “üç (3)” (Gabain, 2000: 305; TDBUÜ: 112; Altaylı, 2018: 3429; Gaydarci vd., 1991: 251; Tekin vd., 1995: 654; TS: 2441).

2. 2. 3. 2. 1. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-ç > -c

ET kılıç

Az. kılıc “kılıç”

Gag. kılıç; Tkm. gılıç; TT kılıç (Gabain, 2000: 270; Altaylı, 2018: 2088; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 259; TS: 1408).

ET küç < *kũç

Az. güc “güç”

TT güç; Gag. güç; Tkm. güyç (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Altaylı, 2018: 1335; Gaydarci vd., 1991: 108; Tekin vd., 1995: 324; TS: 994).

ET öç < *hõç

Az. oc “öç”

TT öç; Tkm. uç (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Altaylı, 2018: 2651; Tekin vd., 1995: 501; TS: 1836).

ET sãç < *sũç

Az. sac; TT sac “sac”

krş. Gag. saçak; Tkm. saç (DLT: 797; TDBUÜ: 174; Altaylı, 2018: 2855; Gaydarci vd., 1991: 206; Tekin vd., 1995: 550; TS: 1998).

ET uç

Az. uc “uç”

Gag. uç; Tkm. uç; TT uç (DLT: 915; Altaylı, 2018: 3395; Gaydarci vd., 1991: 248; Tekin vd., 1995: 642; TS: 2406).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	ç	ç	c, ç	c, ç
İç Ses	c, ç	c, ç	c, ç	c, ç
Son Ses	c, ç	ç	ç	c, ç

Tablo 47 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 2. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /ç/ sesinin ön sesteki durumu dağınık bir görünüm arz eder. Söz konusu ünsüz korunmuş, ötümlüleşmiş ya da süreklileşerek /s-/ ve /ş-/ ünsüzlerine gelişmiştir. ç- > s- süreklileşmesi Başkurt Türkçesinde sistemli bir şekilde gerçekleşmektedir.

Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde ise düzenli bir $\text{ç-} > \text{ş-}$ süreklileşmesi mevcuttur. Ayrıca $\text{ç-} > \text{c-}$ ötümlüleşmesi Kumuk Türkçesi için sistematik bir özelliktir. Bu ötümlüleşme Azerbaycan ile Dağıstan Cumhuriyetinin coğrafi yakınlığından kaynaklanan bir Oğuz özelliğidir ve yan tabaka etkisine (*lengüistik adstrat*) iyi bir örnek olarak sayılabilir.

2. 2. 3. 2. 2. 1. 1. Korunması

$\text{ç-} > \text{ç-}$

ET *çağ-*

Krç. Blk. *çağ-*; Krg. *çağ-*; Kır. Tat. *çağ-*; Kmk. *çağ-*; Tat. *çağ-* “vurmak, çakmak”
krş. Bşk. *sağ-*; Kkp. *şak-*; Kzk. *şak-* (Gabain, 2000: 271; Özşahin, 2017: 492; Tavkul, 2000: 166; KKTS4: 498; Koç vd., 2003: 622; Yudahin, 2011: 245; Üseinov, 2005: 297; Pekacar, 2011: 98; Öner, 2015: 89).

ET *çal-*

Krç. Blk. *çal-*; Krg. *çal-*; Kır. Tat. *çal-*; Kmk. *çal-*; Tat. *çal-* “vurmak, atmak, kurban etmek”

krş. Bşk. *sal-*; Kkp. *şal-*; Kar. *çal-*; Kzk. *şal-*; Nog. *şal-* (Gabain, 2000: 271; Özşahin, 2017: 493; Tavkul, 2000: 167; KKTS4: 503; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 624; Yudahin, 2011: 246; Üseinov, 2005: 297; Pekacar, 2011: 96; Güllüdağ, 1998: 343; Öner, 2015: 89).

ET *çek-*

Krç. Blk. *çek-*; Kar. *çek-*; Krg. *çek-*; Kır. Tat. *çek-*; Kmk. *çek-*; Tat. *çik-* “çekmek”
krş. Bşk. *sik-*; Kkp. *şığ-*; Kzk. *şek-* (DLT: 618; Özşahin, 2017: 527; Tavkul, 2000: 172; KKTS4: 554; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 636; Yudahin, 2011: 259; Üseinov, 2015: 301; Pekacar, 2011: 101; Öner, 2015: 97).

ET *çıkar-*

Krç. Blk. *çıgar-*; Kar. *çıhar-/çıḥar-*; Krg. *çıgar-*; Kır. Tat. *çıkar-*; Kmk. *çığar-*; Tat. *çıgar-* “çıkarmak”

krş. Bşk. *sigır-*; Kkp. *şığar-*; Kzk. *şığar-*; Nog. *şıgar-* (DLT: 622; Özşahin, 2017: 527; Tavkul, 2000: 173; KKTS4: 554; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 650; Yudahin, 2011: 265; Üseinov, 2005: 308; Pekacar, 2011: 102; Kalmıkova vd., 1963: 419; Öner, 2015: 95).

ET *çök-*

Krç. Blk. *çögele-*; Kar. *çök-*; Krg. *çök-*; Kır. Tat. *çök-*; Kmk. *çök-*; Tat. *çük-* “çökmek”
krş. Bşk. *sük-*; Kkp. *şök-*; Kzk. *şök-*; Nog. *şök-* (DLT: 628; Özşahin, 2017: 543; Tavkul, 2000: 179; Çulha, 2006: 58; Koç vd., 2003: 645; Yudahin, 2011: 282; Üseinov, 2005: 303; Pekacar, 2011: 107; Eker, 1998: 251; Öner, 2015: 102).

2. 2. 3. 2. 2. 1. 2. Ötümlüleşmesi

$\text{ç-} > \text{c-}$

AT **çipin*

Kmk. *cibin* “sinek”

krş. Bşk. *sibin*; Krç. Blk. *çibin*; Kkp. *şibin*; Kar. *çibin*; Kzk. *şibin*; Kır. Tat. *çibin*; Nog. *şibin*; Tat. *çibin* (TDBUÜ: 176; Özşahin, 2017: 504; Tavkul, 2000: 176; Eker, 1998: 253; Koç vd., 2003: 650; Üseinov, 2005: 304; Pekacar, 2011: 92; Öner, 2015: 93).

ET *çıǵrı*

Kmk. *cıǵır* “makara, çıkırık”

krş. Bşk. *sıǵır*; Krç. Blk. *cıǵırık*; Kkp. *şıǵır*; Kzk. *şıǵır*; Kır. Tat. *çıǵırık*; Nog. *şıǵır*; Tat. *çıǵır* (DLT: 621; Özşahin, 2017: 520; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 253; Koç vd., 2003: 651; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 83; Pekacar, 2011: 91).

ET *çıpçırga*

Krç. Blk. *çıpçıq/çıpçıq*; Kmk. *cımçıq* “serçe”

krş. Bşk. *sıpsık*; Kar. *tsiptsik/çıpçıq*; Kzk. *şıbışık/şımışık*; Tat. *çıpçıq* (DLT: 624; Özşahin, 2017: 522; Tavkul, 2000: 151, 175; Eker, 1998: 253; Çulha, 2006: 58; Koç vd., 2003: 653; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

ET *çıñra-*

Kmk. *cıñırla-* “çınılamak”

krş. Bşk. *sıñıra-*; Kkp. *şıñırla-*; Kzk. *şıñıl-da-*; Krg. *çıñğıl-da-*; Kır. Tat. *çın-*; Tat. *çınla-* (DLT: 623; Özşahin, 2017: 521; KKTS4: 562; Koç vd., 2003: 654; Yudahin, 2011: 270; Üseinov, 2015: 310; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

2. 2. 3. 2. 2. 1. 3. Süreklileşmesi

ç- > s-

ET *çal-*

Bşk. *sal-* “vurmak, atmak, kurban etmek”

krş. Krç. Blk. *çal-*; Kkp. *şal-*; Kar. *çal-*; Kzk. *şal-*; Krg. *çal-*; Kır. Tat. *çal-*; Kmk. *çal-*; Nog. *şal-*; Tat. *çal-* (Gabain, 2000: 271; Özşahin, 2017: 493; Tavkul, 2000: 167; KKTS4: 503; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 624; Yudahin, 2011: 246; Üseinov, 2005: 297; Pekacar, 2011: 96; Güllüdağ, 1998: 343; Öner, 2015: 89).

ET *çeçek*

Bşk. *seseq* “çiçek”

krş. Krç. Blk. *çeçek*; Kkp. *şeşek*; Kar. *çeçek*; Kzk. *şeşek*; Krg. *çeçek*; Kır. Tat. *çiçek*; Kmk. *çeçek*; Nog. *şeşek*; Tat. *çeçek* (Clauson, 1972: 400; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2000: 171; Eker, 1998: 250; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 639; Yudahin, 2011: 258; Üseinov, 2015: 305; Pekacar, 2011: 100; Öner, 2015: 92).

ET *çıbık* < *çīp

Bşk. *sıbık* “çubuk”

krş. Krç. Blk. *çıbık*; Kkp. *şıbık*; Kar. *çıbuğ*; Kzk. *şıbık*; Krg. *çıbık*; Kır. Tat. *çubuk*; Kmk. *çubuk*; Nog. *şıbık*; Tat. *çıbık* (DLT: 620; TDBUÜ: 176; Özşahin, 2017: 519; Tavkul, 2000: 173; Eker, 1998: 252; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 650; Yudahin, 2011: 263; Üseinov, 2005: 307; Pekacar, 2011: 107; Öner, 2015: 95).

ET *çık-*

Bşk. *sık-* “çıkmaq”

krş. Krç. Blk. *çık-*; Kkp. *şıq-*; Kar. *çih-/çih-*; Kzk. *şıq-*; Krg. *çık-*; Kır. Tat. *çık-*; Kmk. *çık-*; Tat. *çık-* (DLT: 622; Özşahin, 2017: 520; Tavkul, 2000: 173; KKTS4: 556; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 652; Yudahin, 2011: 266; Üseinov, 2005: 308; Pekacar, 2011: 103; Öner, 2015: 96).

ET *çök-*

Bşk. *sük-* “çökmek”

krş. Krç. Blk. *çögele-*; Kkp. *şök-*; Kar. *çök-*; Kzk. *şök-*; Krg. *çök-*; Kır. Tat. *çök-*; Kmk. *çök-*; Nog. *şök-*; Tat. *çük-* (DLT: 628; Özşahin, 2017: 543; Tavkul, 2000: 179; Çulha, 2006: 58; Koç vd., 2003: 645; Yudahin, 2011: 282; Üseinov, 2005: 303; Pekacar, 2011: 107; Eker, 1998: 251; Öner, 2015: 102).

ç- > ş-

ET *çaruk*

Kkp. *şarık*; Kzk. *şarık*; Nog. *şarık* “çarık”

krş. Bşk. *sarık*; Krç. Blk. *çatır*; Krg. *çarık*; Kır. Tat. *çarık*; Tat. *çarık* (Clauson, 1972: 428; Özşahin, 2017: 499; Tavkul, 2000: 171; KKTS4: 512; Koç vd., 2003: 631; Yudahin, 2011: 254; Üseinov, 2015: 300; Kalmıkova vd., 1963: 406; Öner, 2015: 91).

ET *çätür/çaşır* < **çätür*

Kkp. *şatır*; Kzk. *şatır* “çadır”

krş. Bşk. *satır*; Krç. Blk. *çatır*; Kar. *çatır*; Krg. *çatır*; Kır. Tat. *çadır*; Kmk. *çatır*; Tat. *çatır* (DLT: 617; TDBUÜ:172; Özşahin, 2017: 501; Tavkul, 2000: 171; KTTS4: 514; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 632; Yudahin, 2011: 255; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 77; Pekacar, 2011: 99; Öner, 2015: 92).

ET *çeçek*

Kkp. *şeşek*; Kzk. *şeşek*; Nog. *şeşek* “çiçek”

krş. Bşk. *sesek*; Krç. Blk. *çeçek*; Kar. *çeçäk*; Krg. *çeçek*; Kır. Tat. *çiçek*; Kmk. *çeçek*; Tat. *çeçek* (DLT: 617; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2000: 171; Eker, 1998: 250; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 639; Yudahin, 2011: 258; Üseinov, 2015: 305; Pekacar, 2011: 100; Öner, 2015: 92).

ET *çoçuk* < **çöçka*

Kkp. *şoşka*; Kzk. *şoşka*; Nog. *şoşka* “çocuk, domuz yavrusu”

krş. Bşk. *suska*; Krç. Blk. *çoçha*; Kar. *çoçha*; Krg. *çoçko*; Kır. Tat. *çoçka*; Kmk. *çoçka*; Tat. *çuçka* (DLT: 626; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 542; Tavkul, 2000: 177; Koç vd., 2003: 644; Yudahin, 2011: 277; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 86; Pekacar, 2011: 106; Eker, 1998: 250; Öner, 2015: 100).

ET *çıkar-*

Kkp. *şıkar-*; Kzk. *şıgar-*; Nog. *şıkar-* “çıkarmak”

krş. Bşk. *sigir-*; Krç. Blk. *çıgar-*; Kar. *çıhar-/çıhar-*; Krg. *çıgar-*; Kır. Tat. *çıkar-*; Kmk. *çıgar-*; Tat. *çıgar-* (DLT: 622; Özşahin, 2017: 527; Tavkul, 2000: 173; Eker, 1998: 249; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 650; Yudahin, 2011: 265; Üseinov, 2005: 308; Pekacar, 2011: 102; Öner, 2015: 95).

2. 2. 3. 2. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /ç/ sesinin iç sesteki durumu dağınık bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ünsüz Karay Türkçesinde sistemli bir şekilde; Karaçay-Balkar, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk ve Tatar Türkçelerinde de dağınık bir şekilde korunmuştur. Ayrıca -ç- > -c- (Karaçay-Balkar, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk ve Tatar), -ç- > -j- (Kazak, Karakaplak) ve birer sözcükte -ç- > -y- ve -ç- > -z- (Başkurt) ötümlüleşmeleri görülmektedir. Başkurt Türkçesinde ise

lehçenin genel temayülü olarak sayılabilecek bir -ç- > -s- süreklileşmesi göze çarpmaktadır. Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde de -ç- > -ş- süreklileşmesi düzenlidir.

2. 2. 3. 2. 2. 2. 1. Korunması

-ç- > -ç-

ET *balçık*

Krç. Blk. *balçık*; Kar. *balçıh*; Krg. *balçık*; Kır. Tat. *balçık*; Kmk. *balçık*; Tat. *balçık* “balçık”

krş. Bşk. *balsık*; Kkp. *balşık*; Kzk. *balşık*; Nog. *balşık*; (DLT: 572; Özşahin, 2017: 61; Tavkul, 2000: 109; Uyğur, 2019: 59; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 83; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 56; Pekacar, 2011: 59; Güllüdağ, 1998: 312; Öner, 2015: 45).

ET *burçak*

Krç. Blk. *burçak*; Krg. *bürçak*; Kır. Tat. *burçak*; Kmk. *burçak*; Tat. *borçak* “burçak, fasulye”

krş. Kzk. *burşak* (Gabain, 2000: 270; Tavkul, 2000: 129; Koç vd., 2003: 99; Yudahin, 2011: 150; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 65; Pekacar, 2011: 83; Öner, 2015: 64).

ET *çeçek*

Krç. Blk. *çeçek*; Kar. *çeçäk*; Krg. *çeçek*; Kır. Tat. *çiçek*; Kmk. *çeçek*; Tat. *çeçek* “çiçek”
krş. Bşk. *sesek*; Kkp. *şeşek*; Kzk. *şeşek*; Nog. *şeşek*; (DLT: 617; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2000: 171; Eker, 1998: 250; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 639; Yudahin, 2011: 258; Üseinov, 2015: 305; Pekacar, 2011: 100; Öner, 2015: 92).

ET *çoçuk* < **çōçka*

Krç. Blk. *çoçha*; Kar. *çoçha*; Krg. *çoçko*; Kır. Tat. *çoçka*; Kmk. *çoçka*; Tat. *çuçka* “çocuk, domuz yavrusu”

krş. Bşk. *suska*; Kkp. *şoşka*; Kzk. *şoşka*; Nog. *şoşka* (DLT: 626; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 542; Tavkul, 2000: 177; Koç vd., 2003: 644; Yudahin, 2011: 277; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 86; Pekacar, 2011: 106; Eker, 1998: 250; Öner, 2015: 100).

ET *kiçig*

Krç. Blk. *küçük*; Kar. *kiçi*; Krg. *kiçü*; Kır. Tat. *kiçkene*; Kmk. *güçük*; Tat. *kıçkine* “küçük”
krş. Bşk. *kışi*; Kkp. *kişi*; Kzk. *kişkene*; Nog. *kişkey* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 278; Tavkul, 2000: 286; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Öner, 2015: 472; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 161; Pekacar, 2011: 145; Güllüdağ, 1998: 327; Ehmetyanov vd., 2014: 198).

2. 2. 3. 2. 2. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-ç- > -c-

ET *keçi/eçkü*

Tat. *kece* “keçi”

krş. Bşk. *keze*; Krç. Blk. *eçki*; Kzk. *eşki*; Krg. *eçki*; Kmk. *eçki*; (DLT: 632, 697; Özşahin, 2017: 283; Tavkul, 2000: 190; Koç vd., 2003: 147; Yudahin, 2011: 320; Pekacar, 2011: 117; Öner, 2015: 191).

ET *oçuk* < *hōtçuk*

Krç. Blk. *ocak*; Kır. Tat. *ocak*; Kmk. *ocak* “ocak”

krş. Bşk. *usaq*; Kkp. *oşaq*; Kzk. *oşaq*; Krg. *oçoq*; Nog. *oşaq*; Tat. *uçaq* (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; Özşahin, 2017: 663; Tavkul, 2000: 307; Uyğur, 2019: 431; Pekacar, 2011: 212; Koç vd., 2003: 421; Yudahin, 2011: 231; Üsenov, 2005: 191; Öner, 2015: 509).

ET *yinçü*

Krç. Blk. *inci*; Krg. *incu*; Kır. Tat. *inci*; Kmk. *inci*; Tat. *ĩncĩ* “inci”

krş. Bşk. *ınyı*; Kkp. *hinji/inji*; Kzk. *injü* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 240; Uyğur, 2019: 193, 211; Bayniyazov vd., 2019: 283; Yudahin, 2011: 369; Üseinov, 2005: 82; Pekacar, 2011: 164; Öner, 2015: 124).

-ç- > -j-

ET *yinçü*

Kkp. *hinji/inji*; Kzk. *injü* “inci”

krş. Bşk. *ınyı*; Krç. Blk. *inci*; Krg. *incu*; Kır. Tat. *inci*; Kmk. *inci*; Tat. *ĩncĩ* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 240; Uyğur, 2019: 193, 211; Bayniyazov vd., 2019: 283; Yudahin, 2011: 369; Üseinov, 2005: 82; Pekacar, 2011: 164; Öner, 2015: 124).

-ç- > -y-

ET *yinçü*

Bşk. *ınyı* “inci”

krş. Krç. Blk. *inci*; Kkp. *hinji/inji*; Kzk. *injü*; Krg. *incu*; Kır. Tat. *inci*; Kmk. *inci*; Tat. *ĩncĩ* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 240; Uyğur, 2019: 193, 211; Bayniyazov vd., 2019: 283; Yudahin, 2011: 369; Üseinov, 2005: 82; Pekacar, 2011: 164; Öner, 2015: 124).

-ç- > -z-

ET *keçi/eçkü*

Bşk. *keze* “keçi”

krş. Krç. Blk. *eçki*; Kzk. *eşki*; Krg. *eçki*; Kmk. *eçki*; Tat. *kece* (DLT: 632, 697; Özşahin, 2017: 283; Tavkul, 2000: 190; Koç vd., 2003: 147; Yudahin, 2011: 320; Pekacar, 2011: 117; Öner, 2015: 195).

2. 2. 3. 2. 2. 3. Süreklileşmesi

-ç- > -s-

ET *balçık*

Bşk. *balsık* “balçık”

krş. Krç. Blk. *balçık*; Kkp. *balşık*; Kar. *balçık*; Kzk. *balşık*; Krg. *balçık*; Kır. Tat. *balçık*; Kmk. *balçık*; Nog. *balşık*; Tat. *balçık* (DLT: 572; Özşahin, 2017: 61; Tavkul, 2000: 109; Uyğur, 2019: 59; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 83; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 56; Pekacar, 2011: 59; Güllüdağ, 1998: 312; Öner, 2015: 45).

ET *çeçek*

Bşk. *sesek* “çiçek”

krş. Krç. Blk. *çeçek*; Kkp. *şeşek*; Kar. *çeçäk*; Kzk. *şeşek*; Krg. *çeçek*; Kır. Tat. *çiçek*; Kmk. *çeçek*; Nog. *şeşek*; Tat. *çeçek* (DLT: 617; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2000: 171; Eker, 1998: 250; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 639; Yudahin, 2011: 258; Üseinov, 2015: 305; Pekacar, 2011: 100; Öner, 2015: 92).

ET *çoçuk* < *çōçka

Bşk. *suska* “çocuk, domuz yavrusu”

krş. Krç. Blk. *çoçha*; Kkp. *şoşka*; Kar. *çoçha*; Kzk. *şoşka*; Krg. *çoçko*; Kır. Tat. *çoçka*; Kmk. *çoçka*; Nog. *şoşka*; Tat. *çuçka* (DLT: 626; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 542; Tavkul, 2000: 177; Koç vd., 2003: 644; Yudahin, 2011: 277; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 86; Pekacar, 2011: 106; Eker, 1998: 250; Öner, 2015: 100).

ET *kiçig*

Bşk. *kışi* “küçük”

krş. Krç. Blk. *küçük*; Kkp. *kişi*; Kar. *kiçi*; Kzk. *kişkene*; Krg. *kiçü*; Kır. Tat. *kičkene*; Kmk. *güçük*; Nog. *kişkey*; Tat. *kışkine* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 278; Tavkul, 2000: 286; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Öner, 2015: 472; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 161; Pekacar, 2011: 145; Güllüdağ, 1998: 327; Ehmetyanov vd., 2014: 198).

ET *oçuk* < *hōtçuk*

Bşk. *usak* “ocak”

krş. Krç. Blk. *ocak*; Kkp. *oşak*; Kzk. *oşak*; Krg. *oçoğ*; Kır. Tat. *ocak*; Kmk. *ocak*; Nog. *oşak*; Tat. *uçak* (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; Özşahin, 2017: 663; Tavkul, 2000: 307; Uyğur, 2019: 431; Pekacar, 2011: 212; Koç vd., 2003: 421; Yudahin, 2011: 231; Üseniov, 2005: 191; Öner, 2015: 509).

-ç- > -ş-

ET *balçık*

Kkp. *balşık*; Kzk. *balşık*; Nog. *balşık* “balçık”

krş. Bşk. *balsık*; Krç. Blk. *balçık*; Kar. *balçık*; Krg. *balçık*; Kır. Tat. *balçık*; Kmk. *balçık*; Tat. *balçık* (DLT: 572; Özşahin, 2017: 61; Tavkul, 2000: 109; Uyğur, 2019: 59; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 83; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 56; Pekacar, 2011: 59; Güllüdağ, 1998: 312; Öner, 2015: 45).

ET *çeçek*

Kkp. *şeşek*; Kzk. *şeşek*; Nog. *şeşek* “çiçek”

krş. Bşk. *sese*; Krç. Blk. *çeçek*; Kar. *çeçäk*; Krg. *çeçek*; Kır. Tat. *çiçek*; Kmk. *çeçek*; Tat. *çeçek* (DLT: 617; Özşahin, 2017: 514; Tavkul, 2000: 171; Eker, 1998: 250; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 639; Yudahin, 2011: 258; Üseinov, 2015: 305; Pekacar, 2011: 100; Öner, 2015: 92).

ET *çoçuk* < **çōçka*

Kkp. *şoşka*; Kzk. *şoşka*; Nog. *şoşka* “çocuk, domuz yavrusu”

krş. Bşk. *suska*; Krç. Blk. *çoçha*; Kar. *çoçha*; Krg. *çoçko*; Kır. Tat. *çoçka*; Kmk. *çoçka*; Tat. *çuçka* (DLT: 626; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 542; Tavkul, 2000: 177; Koç vd., 2003: 644; Yudahin, 2011: 277; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 86; Pekacar, 2011: 106; Eker, 1998: 250; Öner, 2015: 100).

ET *kiçig*

Kkp. *kişi*; Kzk. *kişkene*; Nog. *kişkey* “küçük”

krş. Bşk. *kışi*; Krç. Blk. *küçük*; Kar. *kiçi*; Krg. *kiçü*; Kır. Tat. *kičkene*; Kmk. *güçük*; Tat. *kışkine* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 278; Tavkul, 2000: 286; Uyğur, 2019: 275; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Öner, 2015: 472; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 161; Pekacar, 2011: 145; Güllüdağ, 1998: 327; Ehmetyanov vd., 2014: 198).

ET *oçuk* < *hōtçuk*

Kkp. *oşak*; Kzk. *oşak*; Nog. *oşak* “ocak”

krş. Bşk. *usak*; Krç. Blk. *ocak*; Krg. *oçok*; Kır. Tat. *ocak*; Kmk. *ocak*; Tat. *uçak* (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; Özşahin, 2017: 663; Tavkul, 2000: 307; Uyğur, 2019: 431; Pekacar, 2011: 212; Koç vd., 2003: 421; Yudahin, 2011: 231; Üseniov, 2005: 191; Öner, 2015: 509).

2. 2. 3. 2. 2. 3. Son Seste

/ç/ ünsüzü son ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde dağınık bir görünüm arz etmektedir. Karaçay-Balkar, Karay, Kırgız, Kırım Tatar, Kumuk ve Tatar Türkçesinde düzenli olarak korunan bu ünsüz Başkurt Türkçesinde düzenli olarak /-s/ ünsüzüne; Karakalpak, Kazak ve Nogay Türkçesinde de yine düzenli olarak /-ş/ ünsüzüne gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 2. 3. 1. Korunması

-ç > -ç

ET *ıgac*

Krç. Blk. *ağac*; Krg. *cığac*; Tat. *ağac*; Kar. *ahaç*; Kır. Tat. *ağac*; Kmk. *ağac* “ağac”
krş. Bşk. *ağas*; Kkp. *ağas*; Kzk. *ağas*; Nog. *ağas* (Gabain, 2000: 273; Özşahin, 2017: 19; Tavkul, 2000: 71; Uyğur, 2019: 15; Çulha, 2006: 42; Koç vd., 2003: 25; Yudahin, 2011: 207; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 41; Pekacar, 2011: 26; Kalmıkova, 1963: 25; Öner, 2015: 26).

ET *öç* < **hōç*

Krç. Blk. *öç*; Kar. *öç*; Krg. *öç*; Kmk. *öç*; Tat. *üç* “öç, kin, intikam”
krş. Bşk. *üs*; Kkp. *ös*; Kzk. *ös*; Nog. *ös* (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Özşahin, 2017: 674; Tavkul, 2000: 315; Uyğur, 2019: 444; Çulha, 2006: 91; Koç vd., 2003: 434; Yudahin, 2011: 606; Pekacar, 2011: 221; Güllüdağ, 1998: 337; Öner, 2015: 529).

ET *üç*

Krç. Blk. *üç*; Kar. *üç*; Krg. *üç*; Kır. Tat. *üç*; Kmk. *üç*; Tat. *öç* “üç (3)”
krş. Bşk. *ös*; Kkp. *üs*; Kzk. *üs*; Nog. *üs* (Gabain, 2000: 305; Özşahin, 2017: 464; Tavkul, 2000: 422; Uyğur, 2019: 635; Çulha, 2006: 116; Koç vd., 2003: 601; Yudahin, 2011: 793; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 365; Pekacar, 2011: 359; Güllüdağ, 1998: 354; Öner, 2015: 371).

2. 2. 3. 2. 2. 3. 2. Süreklileşmesi

-ç > -s

ET *ıgac*

Bşk. *ağas* “ağac”

krş. Krç. Blk. *ağac*; Kkp. *ağas*; Kar. *ahaç*; Kzk. *ağas*; Krg. *cığac*; Kır. Tat. *ağac*; Kmk. *ağac*; Nog. *ağas*; Tat. *ağac* (Gabain, 2000: 273; Özşahin, 2017: 19; Tavkul, 2000: 71; Uyğur, 2019: 15; Çulha, 2006: 42; Koç vd., 2003: 25; Yudahin, 2011: 207; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 41; Pekacar, 2011: 26; Kalmıkova, 1963: 25; Öner, 2015: 26).

ET *öç* < **hōç*

Bşk. *üs* “öç, kin, intikam”

krş. Krç. Blk. *öç*; Kkp. *ös*; Kar. *öç*; Kzk. *ös*; Krg. *öç*; Kmk. *öç*; Nog. *ös*; Tat. *üç* (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Özşahin, 2017: 674; Tavkul, 2000: 315; Uyğur, 2019: 444; Çulha, 2006: 91; Koç vd., 2003: 434; Yudahin, 2011: 606; Pekacar, 2011: 221; Güllüdağ, 1998: 337; Öner, 2015: 529).

ET üç

Bşk. *ös* “üç (3)”

krş. Krç. Blk. *üç*; Kkp. *üş*; Kar. *üç*; Kzk. *üş*; Krg. *üç*; Kır. Tat. *üç*; Kmk. *üş*; Nog. *üş*; Tat. *öç* (Gabain, 2000: 305; Özşahin, 2017: 464; Tavkul, 2000: 422; Uyğur, 2019: 635; Çulha, 2006: 116; Koç vd., 2003: 601; Yudahin, 2011: 793; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 365; Pekacar, 2011: 359; Güllüdağ, 1998: 354; Öner, 2015: 371).

-ç > -ş

ET ağaç

Kkp. *ağaş*; Kzk. *ağaş*; Nog. *ağaş* “ağaç”

krş. Bşk. *ağas*; Krç. Blk. *ağaç*; Kar. *ahaç*; Krg. *cığaç*; Kır. Tat. *ağaç*; Kmk. *ağaç*; Tat. *ağaç* (Gabain, 2000: 273; Özşahin, 2017: 19; Tavkul, 2000: 71; Uyğur, 2019: 15; Çulha, 2006: 42; Koç vd., 2003: 25; Yudahin, 2011: 207; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 41; Pekacar, 2011: 26; Kalmıkova, 1963: 25; Öner, 2015: 26).

ET öç < *hōç

Kkp. *öş*; Kzk. *öş*; Nog. *öş* “öç, kin, intikam”

krş. Bşk. *üs*; Krç. Blk. *öç*; Kar. *öç*; Krg. *öç*; Kmk. *öç*; Tat. *üç* (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Özşahin, 2017: 674; Tavkul, 2000: 315; Uyğur, 2019: 444; Çulha, 2006: 91; Koç vd., 2003: 434; Yudahin, 2011: 606; Pekacar, 2011: 221; Güllüdağ, 1998: 337; Öner, 2015: 529).

ET üç

Kkp. *üş*; Kzk. *üş*; Nog. *üş*; “üç (3)”

krş. Bşk. *ös*; Krç. Blk. *üç*; Kar. *üç*; Krg. *üç*; Kır. Tat. *üç*; Kmk. *üş*; Tat. *öç* (Gabain, 2000: 305; Özşahin, 2017: 464; Tavkul, 2000: 422; Uyğur, 2019: 635; Çulha, 2006: 116; Koç vd., 2003: 601; Yudahin, 2011: 793; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 365; Pekacar, 2011: 359; Güllüdağ, 1998: 354; Öner, 2015: 371).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	s	c, ç	ş	ç	ş	ç	ç	c, ç	ş	ç
İç Ses	s, y, z	c, ç	j, ş	ç	j, ş	c, ç	c, ç	c, ç	ş	c, ç
Son Ses	s	ç	ş	ç	ş	ç	ç	ç	ş	ç

Tablo 48 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 2. 3. 1. Ön Seste

/ç-/ ünsüzü Kuzeydoğu Grubu Türk lehçelerinde süreklileşmiş ya da korunmuştur. Altay Türkçesinde düzenli olarak korunan bu ses, Hakas Türkçesinde süreklileşerek /s-/’ye; Tuva Türkçesinde ise /ş-/’ye gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 3. 1. 1. Korunması

ç- > ç-

ET çak

Alt. *çak* “çağ, tam olarak”

krş. Hak. *saḥ*; Tuv. *şağ/şak* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET çak-

Alt. *çak-* “çakmak, sokmak”

krş. Hak. *saḥ*; Tuv. *şağ-* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET çerig < *çerig

Alt. *çerü* “asker, ordu”

krş. Hak. *sirig*; Tuv. *şerig* (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 450; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 99).

AT *çipin

Alt. *çimil/çımın* “sinek” (TDBUÜ: 176; Naskali ve Duranlı, 2019: 79;).

ET çöke-/çöküt-/çöküd-

Alt. *çögödö-* “çökmek, çömelmek”

krş. Hak. *sök-* (Gabain, 2000: 274; Naskali ve Duranlı, 2019: 82; Naskali vd., 2007: 461).

2. 2. 3. 2. 3. 1. 2. Süreklileşmesi

ç- > s-

ET çak

Hak. *saḥ* “çağ, tam olarak”

krş. Alt. *çak*; Tuv. *şağ/şak* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET çak-

Hak. *saḥ* “çakmak, sokmak”

krş. Alt. *çak-*; Tuv. *şağ-* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET çerig < *çerig

Hak. *sirig* “asker, ordu”

krş. Alt. *çerü*; Tuv. *şerig* (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 450; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 99).

ç- > ş-

ET çak

Tuv. *şağ/şak* “çağ, tam olarak”

krş. Alt. *çak*; Hak. *saḥ*; (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET çak-

Tuv. *şağ-* “çakmak, sokmak”

krş. Alt. *çağ-*; Hak. *sağ-*; (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 74; Naskali vd., 2007: 418; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 97).

ET *çerig* < **çērig*

Tuv. *şerig* “asker, ordu”

krş. Alt. *çerü*; Hak. *sirig* (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 180; Naskali ve Duranlı, 2019: 77; Naskali vd., 2007: 450; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 99).

2. 2. 3. 2. 3. 2. İç Seste

/-ç-/ ünsüzü Kuzeydoğu Grubu Türk lehçelerinde korunmuş, ötümlüleşerek /-c-/ ve /-j/ seslerine gelişmiş ya da süreklileşip /-s-/ ve /-ş-/ ünsüzlerine gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 3. 2. 1. Korunması

-ç- > -ç-

ET *açı-*

Alt. *açı-*; Hak. *açı-* “acımak, ekşimek”

krş. Tuv. *aji-* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 20; Naskali vd., 2007: 25; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 3).

ET *bıçak*

Alt. *bıçak* “bıçak”

krş. Hak. *pıjağ*; Tuv. *bijek* (Gabain, 2000: 268; Naskali ve Duranlı, 2019: 41; Naskali vd., 2007: 370; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET *kamçı*

Alt. *kamçı*; Tuv. *kımçı* “kamçı”

krş. Hak. *hamcı* (DLT: 680; Naskali ve Duranlı, 2019: 113; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 67).

ET *kıçe* < **kēçe*

Alt. *keçe* “akşam, gece”

krş. Hak. *kicē*; Tuv. *kejē* (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 121; Naskali vd., 2007: 247; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 66).

ET *oçuk* < *hōtçuk*

Alt. *oçok*; Hak. *oçığ* “sacayak, ocak”

krş. Tuv. *ojuğ* (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; Naskali ve Duranlı, 2019: 161; Naskali vd., 2007: 329; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

2. 2. 3. 2. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-ç- > -c-

ET *kamçı*

Hak. *hamcı* “kamçı”

krş. Alt. *kamçı*; Tuv. *kımçı* (DLT: 680; Naskali ve Duranlı, 2019: 113; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 67).

ET *kīçe* < **kēçe*

Hak. *kicē* “akşam, gece”

krş. Alt. *keçe*; Tuv. *kejē* (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 121; Naskali vd., 2007: 247; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 66).

-ç- > -j-

ET *açı-*

Tuv. *aji-* “acımak, ekşimek”

krş. Alt. *açı-*; Hak. *açı-* (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 20; Naskali vd., 2007: 25; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 3).

ET *bıçaq*

Hak. *pıjaq*; Tuv. *bijek* “bıçak”

krş. Alt. *bıçaq* (Gabain, 2000: 268; Naskali ve Duranlı, 2019: 41; Naskali vd., 2007: 370; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET *kīçe* < **k* *çe*

Tuv. *kejē* “akşam, gece”

krş. Alt. *keçe*; Hak. *kicē* (Gabain, 2000: 281; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 121; Naskali vd., 2007: 247; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 66).

ET *oçuq* < *hōtçuq*

Tuv. *ojuq* “sacayak, ocak”

krş. Alt. *oçoq*; Hak. *oçıq* (Gabain, 2000: 288; TDBUÜ: 178; Naskali ve Duranlı, 2019: 161; Naskali vd., 2007: 329; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 82).

2. 2. 3. 2. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

-ç- > -s-

ET *çoçuq* < **çōçqa*

Hak. *sosqa* “domuz, domuz yavrusu” (DLT: 626; TDBUÜ: 177; Naskali vd., 2007: 459).

ET *eçkü*

Hak. *ōskī* “keçi”

krş. Tuv. *ōşkü* (DLT: 632; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

ET *içgü*

Hak. *ışkī* “içki, sarhoş” (Gabain, 2000: 274; Naskali vd., 2007: 212; Killi, 1996: 383).

-ç- > -ş-

ET *eçkü*

Tuv. *ōşkü* “keçi”

krş. Hak. *ōskī* (DLT: 632; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

2. 2. 3. 2. 3. 3. Son Seste

/-ç/ sesi sözcük sonunda Altay Türkçesinde korunurken Hakas Türkçesinde /-s/ ünsüzüne, Tuva Türkçesinde ise /-ş/ ünsüzüne gelişmiştir.

2. 2. 3. 2. 3. 3. 1. Korunması

-ç > -ç

ET aç

Alt. aç “aç, tok olmayan”

krş. Hak. as; Tuv. aş (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 20; Naskali vd., 2007: 52; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

ET küç < *kũç

Alt. küç; Tuv. küçü “güç”

krş. Hak. küs (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd, 2007: 283; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET öç < *hõç

Alt. öç “öç, intikam”

krş. Hak. õs; Tuv. õş (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 167; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

ET saç

Alt. çaç; Hak. çaç/çeç “saç”

krş. Hak. sas; Tuv. çaş (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 73; Naskali vd., 2007: 72, 88, 426; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

ET saç-

Alt. çaç- “saçmak”

krş. Hak. sas-; Tuv. çaş- (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 73; Naskali vd., 2007: 427; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

2. 2. 3. 2. 3. 3. 2. Süreklileşmesi

-ç > -s

ET aç

Hak. as “aç, tok olmayan”

krş. Alt. aç; Tuv. aş (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 20; Naskali vd., 2007: 52; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

ET kılıç

Hak. kılıs “kılıç”

krş. Alt. kılış; Tuv. kılış (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

ET küç < *kũç

Hak. küs “güç”

krş. Alt. küç; Tuv. küçü (Gabain, 2000: 285; TDBUÜ: 185; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd, 2007: 283; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET öç < *hõç

Hak. õs “öç, intikam”

krş. Alt. õç; Tuv. õş (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 167; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

ET saç-

Hak. sas- “saçmak”

krş. Alt. *çaç-*; Tuv. *çaş-* (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 73; Naskali vd., 2007: 427; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

-ç > -ş

ET aç

Tuv. *aş* “aç, tok olmayan”

krş. Alt. *aç*; Hak. *as*; (Gabain, 2000: 258; Naskali ve Duranlı, 2019: 20; Naskali vd., 2007: 52; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 7).

ET kılıç

Alt. *kılış*; Tuv. *hılış* “kılıç”

krş. Hak. *hılıs* (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

ET öç < *hōç

Tuv. *öş* “öç, intikam”

krş. Alt. *öç*; Hak. *ös* (Gabain, 2000: 289; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 167; Naskali vd., 2007: 352; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 86).

ET saç-

Tuv. *çaş-* “saçmak”

krş. Alt. *çaç-*; Hak. *sas-* (Gabain, 2000: 292; Naskali ve Duranlı, 2019: 73; Naskali vd., 2007: 427; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 21).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	ç	s	ş
ç İç Ses	ç	c, ç, j, s	j, ş
Son Ses	ç, ş	ç, s	ç, ş

Tablo 49 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 2. 4. 1. Ön Seste

/ç/ ünsüzü söz başında Karluk grubu Türk lehçelerinde genel olarak korunmuştur. Yalnızca Yeni Uygar Türkçesinde tek bir sözcükte ç- > s- süreklileşmesi tespit edilmiştir.

2. 2. 3. 2. 4. 1. 1. Korunması

ç- > ç-

ET çal-

Özb. *çal-*; Y. Uyg. *çal-* “atmak, vurmak, çalmak” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 543; Necip, 2013: 69).

ET çak-

Özb. *çak-*; Y. Uyg. *çak-* “vurmak, çakmak” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 544; Necip, 2013: 68).

ET çeçek

Özb. *çeçak*; Y. Uyg. *çéçek* “çiçek” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 546; Necip, 2013: 75).

ET çek-

Özb. *çek-*; Y. Uyg. *çek-* “çekmek” (DLT: 618; Üşenmez vd., 2016: 546; Necip, 2013: 74).

ET çoçuk < *çōçka

Özb. *çoçka*; Y. Uyg. *çoçka* “domuz yavrusu” (TDBUÜ: 177; DLT: 626; Üşenmez vd., 2016: 552; Necip, 2013: 84).

2. 2. 3. 2. 4. 1. 2. Süreklileşmesi

ç- > s-

ET çiz-

Y. Uyg. *sici-* “çizmek”

krş. Özb. *çiz-* (Gabain, 2000: 272; Üşenmez vd., 2016: 548; Necip, 2013: 352).

2. 2. 3. 2. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde iç ses durumunda olan /ç/ sesi genellikle korunmuştur. Bunun yanında sınırlı sayıda -ç- > -c- ötümlüleşmesine rastlanılmaktadır.

2. 2. 3. 2. 4. 2. 1. Korunması

-ç- > -ç-

ET bıçak/biçek

Özb. *piçak*; Y. Uyg. *piçak* “bıçak” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 368; Necip, 2013: 322).

ET bunça/munça

Özb. *munça*; Y. Uyg. *munçe* “bunca” (Gabain, 2000: 270, 287; Üşenmez vd., 2016: 305; Necip, 2013: 278).

ET çeçek

Özb. *çeçak*; Y. Uyg. *çéçek* “çiçek” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 546; Necip, 2013: 75).

ET çoçuk < *çōçka

Özb. *çoçka*; Y. Uyg. *çoçka* “domuz yavrusu” (TDBUÜ: 177; DLT: 626; Üşenmez vd., 2016: 552; Necip, 2013: 84).

ET sıçkan/sıçgan

Özb. *siçkân*; Y. Uyg. *siçkan* “sıçan” (Gabain, 2000: 293; Üşenmez vd., 2016: 431; Necip, 2013: 352).

2. 2. 3. 2. 4. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-ç- > -c-

AT kīçır-

Y. Uyg. *gicik* “gıcık”

krş. Özb. *kıçık*; (TDBUÜ: 176; KTLS: 273; Necip, 2013: 142).

ET *yinçü*

Özb. *incu*; Y. Uyg. *incu* “inci” (Gabain, 2000: 311; KTLS: 389; Necip, 2013: 176).

2. 2. 3. 2. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde son ses durumunda olan /ç/ sesi düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 2. 4. 3. 1. Korunması

-ç > -ç

ET *bıç-*

Özb. *bıç-/piç-*; Y. Uyg. *piç-* “biçmek” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 89, 368, Necip, 2013: 322).

ET *ığaç*

Özb. *yâğâç*; Y. Uyg. *yağaç* “ağaç” (Gabain, 2000: 273; Üşenmez vd., 2016: Necip, 2013: 454).

ET *kaç-*

Özb. *kaç-*; Y. Uyg. *kaç-* “kaçmak” (Gabain, 2000: 276; Üşenmez vd., 2016: 392; Necip, 2013: 215).

ET *keç-*

Özb. *keç-*; Y. Uyg. *keç-* “geçmek” (Gabain, 2000: 279; Üşenmez vd., 2016: 233; Necip, 2013: 193).

ET *saç-*

Özb. *çaç-*; Y. Uyg. *çaç-* “saçmak” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 550; Necip, 2013: 67).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	ç	ç, s
ç İç Ses	c, ç	c, ç
Son Ses	ç	ç

Tablo 50 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ç/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 3. /j/

j sesi Türkçenin birincil seslerinden biri olmayıp ancak alıntı sözcüklerde birincil olarak bulunmaktadır. Bu ses ötümlü, sızıcı ve sürekli bir diş-damak ünsüzüdür. Türkçe sözcüklerde /ç/ ve /y/’nin altsesbirimi olarak karşımıza çıkan /j/ sesi, Eski Türkçede Gabain’in Brahmi metinlerinden yola çıkarak tespit ettiği farklı bir ağızda /ç/ ile nöbetleşerek kullanılmaktadır (Gabain, 2000: 4). Dîvânü Lugâti’t-Türk’te de harf olarak karşılığı bulunan /j/ sesi geçen bin yıla rağmen sesbirim niteliği kazanamamıştır (Eker, 2007: 192). Bu yüzdendir ki, birincil değil ancak ses değişimleriyle ortaya çıkmaktadır.

2. 2. 3. 4. /l/

Tonlu, akıcı ve sürekli bir ön damak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçe sözcüklerde iç ve son seste görülen bu ses, ön seste ancak alıntı sözcüklerde ve özel isimlerde görülür. Ayrıca /l/ sesi Türk lehçelerinin belirleyici unsurlarındandır. Türkçenin ilk şeklinin bir r/l dili olduğu söylenmektedir. Daha sonra ise bu r/l dili r/l ve z/ş olmak üzere ikiye ayrılmıştır. r/l yapısını koruyan Ana Bulgarca (tül) z/ş yapısını koruyan ise Ana Türkçedir (tüş) (Tekin ve Ölmez, 1999: 16).

2. 2. 3. 4. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 4. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde söz başında /l/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 4. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz içinde genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıdaki sözcükte /-n-/ ve /-y-/ sesine gelişmiştir.

2. 2. 3. 4. 1. 2. 1. Korunması

-l- > -l-

ET *altın*

Az. *altun*; Gag. *altın*; Tkm. *altın*; TT *altın* “altın” (Gabain, 2000: 260; ADİL1: 109; Gaydarci vd., 1991: 12; Tekin vd., 1995: 29; TS: 106).

ET *bulğan-*

Az. *bulan-*; Gag. *bulan-*; Tkm. *bulan-*; TT *bulan-* “bulanmak, karışmak” (Gabain, 2000: 270; ADİL1: 357; Gaydarci vd., 1991: 42; Tekin vd., 1995: 86; TS: 407).

ET *kılıç*

Az. *gılinc*; Gag. *kılıç*; Tkm. *gılıç*; TT *kılıç* (Gabain, 2000: 280; ADİL3: 134; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 259; TS: 1408).

ET *kölige*

Az. *kölge*; Gag. *gölge*; Tkm. *kölege*; TT *gölge* “gölge” (DLT: 736; ADİL2: 750; Gaydarci, 1991: 105; Tekin vd., 1995: 420; TS: 959).

ET *oğlan*

Az. *oğlan*; Gag. *oğlan*; Tkm. *oğlan*; TT *oğlan* “oğlan” (Gabain, 2000: 288; ADİL3: 514; Gaydarci vd., 1991: 185; Tekin vd., 1995: 482; TS: 1789).

2. 2. 3. 4. 1. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-l- > -n-

ET *añla-*

Gag. *anna-* “anlamak”

krş. Az. *anla-*; Tkm. *añla-*; TT *anla-* (DLT: 553; Altaylı, 2018: 179; Gaydarci vd., 1991: 14; Tekin vd., 1995: 30; TS: 128).

-l > -y-

ET *alaķır*-

Az. *hayķır*-; Tkm. *hayķır*-; TT *hayķır*- “hayķırmak” (Gabain, 2000: 259; Altaylı, 2018: 1380; Tekin vd., 1995: 340; TS: 1072).

2. 2. 3. 4. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz sonunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 4. 1. 3. 1. Korunması

-l > -l

ET *bol*- < *AT *bōl*-

Az. *ol*-; Gag. *ol*-; Tkm. *bol*-; TT *ol*- “olmak” (Tekin, 2008: 133; TDBUÜ: 177; ADİL3: 521; Gaydarci vd., 1991: 186; Tekin vd., 1995: 77; TS: 1798).

ET *kōl*- < *kōl

Az. *gōl*; Gag. *gōl*; Tkm. *gōl*; TT *gōl* “göl” (Tekin, 2016: 304; TDBUÜ: 184; Altaylı, 2018: 1303; Gabain vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 291; TS: 959).

ET *kül*-

Az. *gül*-; Gag. *gül*-; Tkm. *gül*-; TT *gül*- “gülmek” (DLT: 755; Altaylı, 2018: 1344; Gaydarci vd., 1991: 109; Tekin vd., 1995: 316; TS: 999).

ET *öl*-

Az. *öl*-; Gag. *öl*-; Tkm. *öl*-; TT *öl*- “ölmek” (Gabain, 2000: 290; Altaylı, 2018: 2657; Gaydarci vd., 1991: 188; Tekin vd., 1995: 502; TS: 1846).

ET *yol*

Az. *yol*; Gag. *yol*; Tkm. *yol*; TT *yol* “yol” (Gabain, 2000: 312; Altaylı, 2018: 3652; Gaydarci vd., 1991: 261; Tekin vd., 1995: 705; TS: 2602).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
İç Ses	l, y	l, n	l, y	l, y
Son Ses	l	l	l	l

Tablo 51 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 4. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 4. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz başında /l/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 4. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz içinde genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıdaki sözcükte /-n-/ ve /-t-/ sesine gelişmiş; bir sözcükte ise ünsüz düşmesi tespit edilmiştir.

2. 2. 3. 4. 2. 2. 1. Korunması

-l- > -l-

ET *altun*

Bşk. *altın*; Krç. Blk. *altın*; Kar. *altın*; Kzk. *altın*; Krg. *altın*; Kır. Tat. *altın*; Kmk. *altın*; Tat. *altın* “altın” (Radloff, 1893: 411; Özşahin, 2017: 31; Tavkul, 2000: 81; Çulha, 2006: 44; Koç vd., 2003: 42; Yudahin, 2011: 30; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 46; Pekacar, 2011: 33; Öner, 2015: 31).

ET *balık* < **bālīk*

Bşk. *balık*; Krç. Blk. *balık*; Kar. *balıḡ*; Kzk. *balık*; Krg. *balık*; Kır. Tat. *balık*; Kmk. *balık*; Tat. *balık* “balık” (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Özşahin, 2017: 60; Pröhle, 1991: 9; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 84; Üseinov, 2005: 37; Pekacar, 2011: 59; Öner, 2015: 45).

ET *yalğa-/yala-* < **yālga-*

Bşk. *yala-*; Krç. Blk. *cala-*; Kkp. *jala-*; Kar. *yala-*; Kzk. *jala-*; Krg. *cala-*; Kır. Tat. *yala-*; Kmk. *yala-*; Tat. *yala-* “yalamak” (Gabain, 2000: 308; TDBUÜ: 175; Özşahin, 2017: 687; Tavkul, 2000: 135; KKTS2: 165; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 155; Yudahin, 2011: 165; Üseinov, 2005: 350; Pekacar, 2011: 378; Öner, 2015: 548).

ET *yalğan*

Bşk. *yalğan*; Krç. Blk. *calğan*; Kkp. *jalğan*; Kar. *yalhan*; Kzk. *jalğan*; Krg. *calğan*; Kır. Tat. *yalan*; Kmk. *yalğan*; Nog. *yalğan*; Tat. *yalğan* “yalan” (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 689; Tavkul, 2000: 136; Uyğur, 2019: 222; Çulha, 2006: 118; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 379; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

ET *yılan* < **yīl-*

Bşk. *yılan*; Krç. Blk. *cılan*; Kkp. *jılan*; Kar. *ılan/yılan*; Kzk. *jılan*; Krg. *cılan*; Kır. Tat. *yılan*; Kmk. *yılan*; Nog. *yılan*; Tat. *yılan* “yılan” (Gabain, 2000: 310; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 728; Tavkul, 2000: 150; Eker, 1998: 279; KKTS2: 231; Çulha, 2006: 69, 124; Koç vd., 2003: 190; Yudahin, 2011: 208; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Öner, 2015: 572).

2. 2. 3. 4. 2. 2. 2. Ötümsüzleşmesi

-l- > -t-

ET *arslan*

Kzk. *arīstan*; Krg. *arstan* “aslan”

Bşk. *arıslan*; Krç. Blk. *aslan*; Kkp. *arıslan*; Kar. *arıslan*; Kır. Tat. *arslan*; Kmk. *arslan*; Tat. *arıslan* (DLT: 557; Özşahin, 2017: 37; Tavkul, 2000: 91; Uyğur, 2019: 28; Çulha, 2006: 46; Koç vd., 2003: 52; Yudahin, 2011: 48; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 49; Pekacar, 2011: 40; Öner, 2015: 34).

2. 2. 3. 4. 2. 2. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

-l- > -n-

ET *yıldız/yultuz*

Bşk. *yondoḡ* “yıldız”

krş. Krç. Blk. *culduz*; Kkp. *juldız*; Kar. *yulduz*; Kzk. *juldız*; Krg. *cıldız*; Kır. Tat. *yıldız*; Kmk. *yulduz*; Nog. *yuldız*; Tat. *yoldız* (Gabain, 2000: 310; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 159; Eker, 1998: 279; Koç vd., 2003: 185; Yudahin, 2011: 209; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 399; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 577).

2. 2. 3. 4. 2. 2. 4. Düşmesi

-I- > Ø

ET *yalañuz*

Bşk. *yañğız*; Krç. Blk. *canğız*; Kmk. *yañız*; “yalnız”

krş. Kkp. *jalğız*; Kar. *yalhız/yalhñız*; Kzk. *jalğız*; Krg. *calğız*; Kır. Tat. *yalıñız*; Nog. *yalğızlık*; Tat. *yalğız* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 693; Tavkul, 2000: 138; Uyğur, 2019: 223; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 156; Yudahin, 2011: 168; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 374; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 550).

2. 2. 3. 4. 2. 3. Son Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /l/ sesi söz sonunda sistematik bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 3. 4. 2. 3. 1. Korunması

-I > -I

ET *kal-* < **kāl-*

Bşk. *kal-*; Krç. Blk. *kal-*; Kkp. *kal-*; Kar. *kal-*; Kzk. *kal-*; Krg. *kal-*; Kır. Tat. *kal-*; Kmk. *kal-*; Nog. *kal-*; Tat. *kal* “kalmak” (Gabain, 2000: 277; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 320; Tavkul, 2000: 237; KTTS3: 112; Çulha, 2006: 72; Koç vd., 2003: 278; Çankaya, 2014: 254; Üseinov, 2005: 118; Pekacar, 2011: 243; Güllüdağ, 1998: 322; Öner, 2015: 257).

ET *osal*

Bşk. *uşal*; Krç. Blk. *osal*; Kkp. *osal*; Kar. *osal*; Kzk. *osal*; Krg. *osol*; Kmk. *osal*; Kır. Tat. *osal*; Nog. *osal*; Tat. *usal* “kuvvetsiz, zayıf, kötü” (DLT: 778; Özşahin, 2017: 664; Tavkul, 2000: 311; Uyğur, 2019: 431; Eker, 1998: 354; Koç vd., 2003: 418; Yudahin, 2011: 601; Pekacar, 2011: 217; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 245; Öner, 2015: 521).

ET *sağal*

Bşk. *hağal*; Krç. Blk. *sağal*; Kkp. *sağal*; Kar. *sağal/sağal*; Kzk. *sağal*; Krg. *sağal*; Kmk. *sağal*; Kır. Tat. *sağal*; Nog. *sağal*; Tat. *sağal* “sakal” (DLT: 800; Özşahin, 2017: 180; Tavkul, 2000: 326; Uyğur, 2019: 484; Eker, 1998: 377; Koç vd., 2003: 461; Yudahin, 2011: 629; Pekacar, 2011: 287; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 290; Kalmıkova vd., 1963: 284; Öner, 2015: 394).

ET *tal* < **tāl*

Bşk. *tal*; Krç. Blk. *tal*; Kkp. *tal*; Kar. *tal*; Kzk. *tal*; Krg. *tal*; Kır. Tat. *tal*; Kmk. *tal*; Nog. *tal*; Tat. *tal* “dal, söğüt dalı” (Gabain, 2000: 296; TDBUÜ: 174; Özşahin, 2017: 572; Tavkul, 2000: 372; KKTS4: 264; Çulha, 2006: 103; Koç vd., 2003: 514; Yudahin, 2011: 700; Üseinov, 2015: 241; Pekacar, 2011: 318; Kalmıkova vd., 1963: 328; Öner, 2015: 442).

ET *til*

Bşk. *tıl*; Krç. Blk. *til*; Kkp. *til*; Kar. *til*; Kzk. *til*; Krg. *til*; Kır. Tat. *til*; Kmk. *til*; Nog. *til*; Tat. *tıl* “dil” (Gabain, 2000: 300; Özşahin, 2017: 595; Tavkul, 2000: 398; Eker, 1998: 237; Çulha,

2006: 108; Koç vd., 2003: 573; Yudahin, 2011: 737; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 345; Pekacar, 2011: 334; Kalmikova vd., 1963: 350; Öner, 2015: 464).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İç Ses	l, n	l	l	l	l, t	l, t	l	l	l	l
Son Ses	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l

Tablo 52 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 4. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 4. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde söz başında /l/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 4. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz içinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 4. 3. 2. 1. Korunması

-l- > -l-

ET *alkış*

Alt. *alkış*; Hak. *alğas*; Tuv. *algış* “alkış, dua” (Gabain, 2000: 259; Naskali ve Duranlı, 2009: 25; Naskali vd., 2007: 37; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *altı*

Alt. *altı*; Hak. *altı*; Tuv. *aldı* “altı (6)” (Gabain, 2000: 260; Naskali ve Duranlı, 2019: 25; Naskali vd., 2007: 40; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *altın*

Tuv. *aldı* “altın”

krş. Alt. *altın*; Hak. *altın* (Gabain, 2000: 549; Naskali ve Duranlı, 2019: 25; Naskali vd., 2007: 40; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 4).

ET *baltır*

Alt. *baltır*; Hak. *paltır*; Tuv. *baldır* “baldır” (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 36; Naskali vd., 2007: 359).

ET *kılıç*

Alt. *kılış*; Hak. *hılış*; Tuv. *hılış* “kılıç” (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

2. 2. 3. 4. 3. 3. Son Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz sonunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 4. 3. 3. 1. Korunması

-l > -l

ET bol- < *bōl-

Alt. *bol-*; Hak. *pol-*; Tuv. *bol-* “olmak” (Gabain, 2000: 269; TDBUÜ: 177; Naskali ve Duranlı, 2019: 45; Naskali vd., 2007: 384; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET kıl

Alt. *kıl*; Hak. *hıl*; Tuv. *hıl* “kıl” (Gabain, 2000: 280; Naskali ve Duranlı, 2019: 125; Naskali vd., 2007: 167; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51).

ET köl < *kōl

Alt. *köl*; Hak. *köl*; Tuv. *höl* “göl” (Gabain, 2000: 283; TDBUÜ: 184; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 268; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 53).

ET saḡal

Alt. *saḡal*; Hak. *saḡal*; Tuv. *sāl* “sakal” (DLT: 800; Naskali ve Duranlı, 2007: 176; Naskali vd., 2007: 416; Harrison ve Anderson, 2002: 137).

ET yıl

Alt. *cıl*; Hak. *çıl*; Tuv. *çıl* “yıl” (Gabain, 2000: 310; Naskali ve Duranlı, 2019: 64; Naskali vd., 2007: 90; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 24).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
İç Ses	l	l	l
Son Ses	l	l	l

Tablo 53 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 4. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 4. 4. 1. Ön Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde söz başında /l/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 4. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz içinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 4. 4. 2. 1. Korunması

-l > -l-

ET baltu

Özb. *bālta*; Y. Uyg. *palta* “balta” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 90; Necip, 2013: 314).

ET kılḡaḡ

Özb. *kulāḡ*; Y. Uyg. *kulak* “kulak” (Gabain, 2000: 284; Üşenmez vd., 2016: 393; Necip, 2013: 247).

ET *uluğ*

Özb. *uluğ*; Y. Uyg. *uluğ* “ulu” (Tekin, 2016: 312; Üşenmez vd., 2016: 467; Necip, 2013: 436).

ET *tilkü*

Özb. *tulki*; Y. Uyg. *tülke* “tilki” (Gabain, 2000: 300; Üşenmez vd., 2016: 462; Necip, 2013: 430).

ET *yalğan*

Özb. *yâlgân*; Y. Uyg. *yalğan* “yalan” (Gabain, 2000: 308; Üşenmez vd., 2016: 501; Necip, 2013: 456).

2. 2. 3. 4. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /l/ ünsüzü söz sonunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 4. 4. 3. 1. Korunması**-l > -l****ET *bil-***

Özb. *bil-*; Y. Uyg. *bil-* “bilmek” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 85; Necip, 2013: 42).

ET *çal-*

Özb. *çal-*; Y. Uyg. *çal-* “atmak, vurmak, çalmak” (Gabain, 2000: 271; Üşenmez vd., 2016: 543; Necip, 2013: 69).

ET *kıl*

Özb. *kil*; Y. Uyg. *kil* “kıl” (Gabain, 2000: 280; Üşenmez vd., 2016: 385; Necip, 2013: 234).

ET *sal-*

Özb. *sâl-*; Y. Uyg. *sal-* “salmak” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 433; Necip, 2013: 339).

ET *yıl*

Özb. *yil*; Y. Uyg. *yil/jil* “yıl” (Gabain, 2000: 310; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 183, 468).

		Özb.	Y. Uyg.
1	Ön Ses	-	-
	İç Ses	l	l
	Son Ses	l	l

Tablo 54 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /l/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 5. /r/

Tonlu, akıcı ve sürekli bir ön damak ünsüzüdür. Bu sesin teşekkülünde dil ucu yukarı kalkar ve titrer. /r/ ünsüzünün titreşim olması onu diğer ünsüzler kadar sağlam olmaktan alıkoymakta ve bu yüzden /r/ sesi bazı sözcüklerde bazen yıpranıp düşme temayülü göstermektedir (Ergin, 2002: 47). Ayrıca Türkçe sözcüklerde ön seste yer almayan /r/ sesinin

önünde bazen ünlü türemeleri görülür. örneğin, Rus > Urus, Rûze > Oaza. Ayrıca r ünsüzü zayıf bir ünsüz olarak görülse de bazı lehçelerde özellikle de Kazak Türkçesinde ve bazı Kuzey grubu Türk lehçelerinde hissedilir baskın ünsüzler arasındadır (Koç ve Doğan, 2004: 49).

Ayrıca r sesi Türk lehçelerinin belirleyici unsurlarındandır. Türkçenin ilk şeklinin bir r/l dili olduğu söylenmektedir. Daha sonra ise bu r/l dili r/l ve z/ş olmak üzere ikiye ayrılmıştır. r/l yapısını koruyan Ana Bulgarca (tokur, nar); z/ş yapısını koruyan ise Ana Türkçedir (tokuz, yaz) (Tekin ve Ölmez, 1999: 16; Üstüner, 2015: 55). Bu noktada r'nin bazı dönem ve lehçelerde z'ye değişmesi görülür.

2. 2. 3. 5. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 5. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /r/ sesi ön ses durumunda birincil olarak bulunmaz.

2. 2. 3. 5. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /r/ ünsüzü iç ses durumunda genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıdaki sözcükte düşme olayına rastlanılmaktadır.

2. 2. 3. 5. 1. 2. 1. Korunması

-r- > -r-

ET ağır-

Az. *ağır-*; Gag. *ār-*; Tkm. *ağır-*; TT *ağır-*; “ağırmaq” (Gabain, 2000: 259; Altaylı, 2018: 93; Gaydarci vd., 1991: 2; Tekin vd., 1995: 24; TS: 51).

ET birik-

Az. *birik-*; Tkm. *bīrik-*; TT *birik-* “birikmek” (Gabain, 2000: 268; Altaylı, 2018: 478; Tekin vd., 1995: 71; TS: 356).

ET kırt

Az. *gurt*; Gag. *kurt*; Tkm. *gūrt*; TT *kurt* “kurt, solucan” (Gabain, 2000: 284; Altaylı, 2018: 2202; Gaydarci vd., 1991: 156; Tekin vd., 1995: 312; TS: 1533).

ET sarıĝ

Az. *sarı*; Gag. *sarı*; Tkm. *şārı*; TT *sarı* “sarı” (Gabain, 2000: 292; Altaylı, 2018: 2889; Gaydarci vd., 1991: 209; Tekin vd., 1995: 562; TS: 2035).

ET yarat-

Az. *yarat-*; Gag. *yarat-*; Tkm. *yarat-*; TT *yarat-* “yaratmak” (Gabain, 2000: 309; Altaylı, 2018: 3568; Gaydarci vd., 1991: 258; Tekin vd., 1995: 679; TS: 2535).

2. 2. 3. 5. 1. 2. 2. Düşmesi

-r- > Ø

ET arslan

Az. *arsalan/aslan*; Gag. *aslan*; TT *aslan* “aslan”

krş. Tkm. *arşlan* (Gabain, 2000: 261; Altaylı, 2018: 218, 230; Gaydarci vd., 1991: 17; Tekin vd., 1995: 33; TS: 168).

ET *berk*

Gag. *pek*; Tkm. *beke-*; TT *berk/pek* “katı, sert”

krş. Az. *berk* (Gabain, 2000: 267; Altaylı, 2018: 431; Gaydarci vd., 1991: 194; Tekin vd., 1995: 57; TS: 313, 1906).

2. 2. 3. 5. 1. 3. Son Ses

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /r/ sesi söz sonunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 5. 1. 3. 1. Korunum

-r > -r

ET *bar* < **bār*

Az. *var*; Gag. *var*; Tkm. *bār*; TT *var* “var” (Tekin, 2008: 125; TDBUÜ: 172; ADİL4: 463; Gaydarci vd., 1991: 253; Tekin vd., 1995: 46; TS: 2468).

ET *bar-*

Az. *var-*; Tkm. *bar-*; Gag. *var-*; TT *var-* “varmak” (Tekin, 2008: 125; ADİL4: 466; Gaydarci vd., 1991: 253; Tekin vd., 1995: 46; TS: 2471).

ET *bir-* < **bēr*

Az. *vér-*; Gag. *ver-*; Tkm. *ber-*; TT

ver- “vermek” (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 182; ADİL4: 471; Gaydarci vd., 1991: 253; Tekin vd., 1995: 59; TS: 2481).

ET *köker-*

Az. *göyer-*; Tkm. *göger-*; TT *göver-* “büyümek, yeşermek” (DLT: 734; ADİL2: 273; Tekin vd., 1995: 290; TS: 976).

ET *kör-*

Az. *gör-*; Gag. *gör-*; Tkm. *gör-*; TT *gör-* “görmek” (Tekin, 2008: 154; Gaydarci vd., 1991: 106; ADİL2: 263; Tekin vd., 1995: 293; TS: 969).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
İç Ses	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø
Son Ses	r	r	r	r

Tablo 55 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 5. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 5. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /r/ sesi ön ses durumunda birincil olarak bulunmaz.

2. 2. 3. 5. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /r/ ünsüzü iç ses durumunda genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıda sözde düşme olayına rastlanılmaktadır.

2. 2. 3. 5. 2. 2. 1. Korunması

-r- > -r-

ET *arслан*

Bşk. *arıslan*; Krç. Blk. *aslan*; Kkp. *arıslan*; Kar. *arıslan*; Kzk. *aristan*; Krg. *arstan*; Kır. Tat. *arслан*; Kmk. *arслан*; Tat. *arıslan* “aslan” (DLT: 557; Özşahin, 2017: 37; Tavkul, 2000: 91; Uyğur, 2019: 28; Çulha, 2006: 46; Koç vd., 2003: 52; Yudahin, 2011: 48; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 49; Pekacar, 2011: 40; Öner, 2015: 34).

ET *çarık*

Bşk. *sarık*; Krç. Blk. *çatır*; Kkp. *şarık*; Kzk. *şarık*; Krg. *çarık*; Kır. Tat. *çarık*; Tat. *çarık* “çarık” (DLT: 616; Özşahin, 2017: 499; Tavkul, 2000: 171; KKTS4: 512; Koç vd., 2003: 631; Yudahin, 2011: 254; Üseinov, 2015: 300; Öner, 2015: 91).

ET *karga* < **kārga*

Bşk. *karga*; Krç. Blk. *karga*; Kkp. *karga/garga*; Kar. *karğa*; Kzk. *kargā*; Krg. *kargā*; Kır. Tat. *karga*; Kmk. *kargā*; Nog. *karga*; Tat. *karga* “karga” (Gabain, 2000: 278; TDBUÜ: 173; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 408; Üseinov, 2015: 121; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 272).

ET *kargış*

Bşk. *kargış*; Krç. Blk. *kargış*; Kkp. *gargış*; Kar. *karhış*; Kzk. *kargış*; Krg. *kargış*; Kır. Tat. *kargış*; Kmk. *kargış*; Nog. *kargış*; Tat. *kargış* “beddua” (DLT: 686; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 273).

ET *karındaş*

Bşk. *karındaş*; Krç. Blk. *karnaş*; Kkp. *kardaş*; Kar. *karandaş/karındaş/kardaş*; Kzk. *karındaş*; Krg. *karındaş*; Kır. Tat. *kardaş*; Kmk. *kardaş/karındaş*; Nog. *karındaş*; Tat. *kardeş/karēndeş* “kardeş” (Gabain, 2000: 278; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 246; KTTS3: 134; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 297; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Güllüdağ, 1998: 323; Öner, 2015: 272).

2. 2. 3. 5. 2. 2. 2. Düşmesi

-r- > Ø

ET *berk*

Bşk. *birik/bik*; Kar. *bek*; Kzk *bekim*; Krg. *bekem*; Kır. Tat. *bekli*; Kmk. *bek*; Tat. *bik* “sağlam, kilitli”

krş. Kkp *berik/berk*; Nog. *berk*; (Gabain, 2000: 267; Özşahin, 2017: 92, 90; Uyğur, 2019: 80; Çulha, 2016: 51; Koç vd., 2003: 86; Yudahin, 2011: 104; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 59; Pekacar, 2011: 69; Güllüdağ, 1998: 313; Öner, 2015: 60).

ET *birle*

Bşk. *bilen*; Krç. Blk. *bıla*; Kar. *bıla*; Tat. *bilen* “ile, birlikte” (Gabain, 2000: 268; Özşahin, 2017: 72; Tavkul, 2000: 124; Çulha, 2006: 52; Öner, 2015: 57).

2. 2. 3. 5. 2. 3. Son Seste

/r/ sesi söz sonunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinin tamamında düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 5. 2. 3. 1. Korunması

-r > -r

ET kır

Bşk. *kır*; Krç. Blk. *kır*; Kkp. *kır*; Kar. *kırıy*; Kzk. *kır*; Krg. *kır*; Kır. Tat. *kır*; Kmk. *hur*; Nog. *kır*; Tat. *kır* “kır, uç, kenar” (DLT: 712; Özşahin, 2017: 351; Tavkul, 2000: 260; Eker, 1998: 262; Çulha, 2006: 77; Koç vd., 2003: 348; Yudahin, 2011: 457; Üseinov, 2005: 135; Pekacar, 2011: 372; Öner, 2015: 287).

ET kömür

Bşk. *kümür*; Krç. Blk. *kömür*; Kkp. *kömir*; Kar. *gömir/k'om'ur*; Kzk. *kömir*; Krg. *kömür*; Kmk. *kömür*; Nog. *kömir*; Tat. *kümür* “kömür” (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 308; Tavkul, 2000: 275; Eker, 1998: 267; Çulha, 2006: 162; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 501; Pekacar, 2011: 183; Öner, 2015: 239).

ET kurtğar-

Bşk. *kutar-*; Krç. Blk. *kurtğar-*; Kkp. *kutkar-*; Kar. *kurtğar-*; Kzk. *kutkar-*; Krg. *kutkar-*; Kır. Tat. *kurtar-*; Kmk. *koğar-*; Nog. *kutar-*; Tat. *koğar-* “kurtarmak” (Gabain, 2000: 284; Özşahin, 2017: 388; Tavkul, 2000: 284; Uyğur, 2019: 363; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 340; Yudahin, 2011: 527; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 206; Pekacar, 2011: 273; Kalmıkova vd., 1963: 190; Öner, 2015: 301).

ET temir

Bşk. *timür*; Krç. Blk. *temir*; Kkp. *temir*; Kar. *temir*; Kzk. *temir*; Krg. *temir*; Kır. Tat. *demir*; Kmk. *temir*; Nog. *temir*; Tat. *timür* “demir” (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 616; Tavkul, 2000: 390; Eker, 1998: 237; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 532; Çankaya, 2014: 521; Üseinov, 2015: 62; Pekacar, 2011: 329; Kalmıkova vd., 1963: 344; Öner, 2015: 476).

ET yir/yer

Bşk. *yir*; Krç. Blk. *cer*; Kkp. *jer*; Kar. *yer*; Kzk. *jer*; Krg. *cer*; Kır. Tat. *yer*; Kmk. *yer*; Tat. *cir* “yer, yeryüzü” (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 718; Tavkul, 2000: 148; KKTS2: 200; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 175; Yudahin, 2011: 202; Üseinov, 2005: 70; Pekacar, 2011: 392; Öner, 2015: 83).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
r İç Ses	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r	r, Ø
Son Ses	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r

Tablo 56 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 5. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 5. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /r/ ünsüzü ön ses durumunda birincil olarak bulunmaz.

2. 2. 3. 5. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /r/ ünsüzü söz içinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 5. 3. 2. 1. Korunması

-r- > -r-

ET *ķara*

Alt. *ķara*; Hak. *ķara*; Tuv. *ķara* “kara, siyah” (Gabain, 2000: 278; Naskali ve Duranlı, 2019: 115; Naskali vd., 2007: 148; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 64).

ET *ķudruk*

Alt. *ķuyruk*; Hak. *ķuzuruķ*; Tuv. *ķuduruķ* “kuyruk” (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 146; Naskali vd., 2007: 199; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 72).

ET *sariġ* < **sāriġ*

Alt. *sarı*; Hak. *sariġ*; Tuv. *sariġ* “sarı” (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 178; Naskali vd., 2007: 425; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 91).

ET *tegirmen*

Alt. *tērmēn*; Hak. *terben*; Tuv. *dērbe* “değirmen” (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 203; Naskali vd., 2007: 501; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

ET *yigirmi*

Alt. *cirme*; Hak. *ķibīrgī*; Tuv. *ķērbi* “yirmi (20)” (Tekin, 2016: 315; Naskali ve Duranlı, 2019: 67; Naskali vd., 2007: 96; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 23).

2. 2. 3. 5. 3. 3. Son Seste

/r/ ünsüzü söz sonunda bütün Kuzeydoğu grubu Türk Lehçelerinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 5. 3. 3. 1. Korunması

-r > -r

ET *bar* < **bār*

Alt. *bar*; Hak. *par*; Tuv. *bar* “var” (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Naskali ve Duranlı, 2019: 36; Shcherbak, 1964: 21; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 11).

ET *bir* < **bīr*

Alt. *bir*; Hak. *pīr*; Tuv. *bir* “bir (1)” (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 183; Naskali ve Duranlı, 2019: 43; Naskali vd., 2007: 375; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET *kömür*

Alt. *kömür*; Hak. *kōmīr*; Tuv. *ķōmūr* “kömür” (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 269; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 53).

ET tamır

Alt. *tamır*; Hak. *tamır*; Tuv. *damır* “damar” (Gabain, 2000: 296; Naskali ve Duranlı, 2019: 198; Naskali vd., 2007: 488; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 29).

ET temir

Alt. *temir*; Hak. *timir*; Tuv. *demir* “demir” (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 205; Naskali vd., 2007: 510; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
r İç Ses	r	r	r
Son Ses	r	r	r

Tablo 57 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 5. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde**2. 2. 3. 5. 4. 1. Ön Seste**

Karluk grubu Türk lehçelerinde /r/ ünsüzü ön ses durumunda birincil olarak bulunmaz.

2. 2. 3. 5. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /r/ ünsüzü iç ses durumunda genel olarak korunmakla birlikte sınırlı sayıda sözde düşme olayına rastlanılmaktadır.

2. 2. 3. 5. 4. 2. 1. Korunması

-r- > -r-

ET badruk

Özb. *bayraq*; Y. Uyg. *bayraq* “bayrak” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 69; Necip, 2013: 33).

ET karşı

Özb. *karşi*; Y. Uyg. *karşi* “karşı” (Gabain, 2000: 278; Üşenmez vd., 2016: 382; Necip, 2013: 224).

ET sarıg

Özb. *sariğ*; Y. Uyg. *serik* “sarı” (Gabain, 2000: 292; Üşenmez vd., 2016: 418; Necip, 2013: 351).

ET yigren-

Özb. *jirkan-*; Y. Uyg. *jirken-* “iğrenmek” (DLT: 974; Üşenmez vd., 2016: 210; Necip, 2013: 184).

ET yürek

Özb. *yurak*; Y. Uyg. *jürek/yürek* “yürek” (Gabain, 2000: 313; Üşenmez vd., 2016: 509; Necip, 2013: 188, 472).

2. 2. 3. 5. 4. 2. 2. Düşmesi

-r- > Ø

ET arslan

Y. Uyg. *aslan* “aslan”

krş. Özb. *arslân* (Gabain, 2000: 261; Üşenmez vd., 2016: 41; Necip, 2013: 18).

ET ördek

Y. Uyg. *ödek* “ördek”

krş. Özb. *ordak* (DLT: 789; Üşenmez vd., 2016: 524; Necip, 2013: 303).

2. 2. 3. 5. 4. 3. Son Seste

/r/ sesi söz sonunda Karluk grubu Türk lehçelerinde düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 5. 4. 3. 1. Korunması

-r > -r

ET bağır/bağar

Özb. *bagir*; Y. Uyg. *bağır/béğir* “bağır” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 70; Necip, 2013: 27, 37).

ET bar < *bār

Özb. *bār*; Y. Uyg. *bar* “var, varlık” (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Üşenmez vd., 2016: 91; Necip, 2013: 30).

ET bir- < *bēr-

Özb. *ber-*; Y. Uyg. *ber-* “vermek” (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 182; Üşenmez vd., 2016: 79; Necip, 2013: 35).

ET temir

Özb. *temir*; Y. Uyg. *tömür* “demir” (Gabain, 2000: 298; Üşenmez vd., 2016: 454; Necip, 2013: 424).

ET katır

Özb. *kaçır* “katır” (DLT: 693; Üşenmez vd., 2016: 484).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
r İç Ses	r	r, Ø
Son Ses	r	r

Tablo 58 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /r/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 6. /ş/

Tonsuz, sızıcı ve sürekli bir diş-damak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Ön seste birkaç örneğin dışında bulunmayan /ş/ sesi iç ve son seste sıklıkla kullanılmaktadır. Bu ses de diğer sesler gibi Türkçenin çeşitli dönem ve lehçelerinde değişikliklere uğrayarak farklı altsesbirimler doğurmaktadır. Bu ses genellikle ya benzeşme yoluyla /ç/ ve /s/’ye ya da r/l dili içinde bulunan dönem ve lehçelerde /l/’ye değişmektedir.

2. 2. 3. 6. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 6. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi ön ses durumunda birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 6. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi iç ses durumunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 6. 1. 2. 1. Korunması

-ş- > -ş-

ET eşgek

Az. eşşek; Gag. eşek; Tkm. eşek; TT eşek “eşek” (DLT: 646; Altaylı, 2018: 1053; Gaydarci vd., 1991: 92; Tekin vd., 1991: 206; TS: 822).

ET eşit-

Az. eşit-; Gag. işit-; Tkm. eşit-; TT işit- “ışitmek” (Tekin, 2016: 300; Altaylı, 2018: 1052; Gaydarci vd., 1991: 123; Tekin vd., 1995: 206; TS: 1224).

ET işik

Az. eşik; Gag. eşik; TT eşik “eşik” (Gabain, 2000: 276; Altaylı, 2018: 1051; Gaydarci vd., 1991: 92; TS: 824).

ET kişi

Az. kişi; Gag. kişi; Tkm. kişi; TT kişi “kişi” (Tekin, 2016: 304; Altaylı, 2018: 1807; Gaydarci vd., 1991: 152; Tekin vd., 1995: 412; TS: 1448).

ET tişi

Az. dişi; Gag. dişi; TT dişi “dişi” (Gabain, 2000: 300; Altaylı, 2018: 919; Gaydarci vd., 1991: 76; TS: 680).

2. 2. 3. 6. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi son ses durumunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 2. 3. 6. 1. 3. 1. Korunması

-ş > -ş

ET baş

Az. baş; Gag. baş; Tkm. baş; TT baş “baş” (Tekin, 2008: 126; ADİL1: 228; Gaydarci vd., 1991: 30; Tekin vd., 1995: 49; TS: 264).

ET biş/beş < *bēş

Az. bēş; Gag. beş; Tkm. bēş; TT beş “beş (5)” (TDBUÜ: 182; Tekin, 2008: 129, 131; ADİL1: 257; Gaydarci vd., 1991: 34; Tekin vd., 1995: 55; TS: 316).

ET biş-/biş-

Az. biş-; Gag. piş-; Tkm. biş-; TT piş- “pişmek” (Gabain, 2000: 268; ADİL1: 323; Gaydarci vd., 1991: 197; Tekin vd., 1995: 73; TS: 1929).

ET *kış*

Az. *ğış*; Gag. *kış*; Tkm. *ğış*; TT *kış* “kış” (Gabain, 2000: 280; ADİL3: 150; Gaydarci vd., 1991: 149; Tekin vd., 1995: 266; TS: 1426).

ET *sış*- < **sĩş*-

Az. *şış*-; Gag. *şış*-; Tkm. *çĩş*-; TT *şış*- “ışışmek” (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 176; ADİL4: 232; Gaydarci vd., 1991: 234; Tekin vd., 1995: 123; TS: 2229).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
İç Ses	ş	ş	ş	ş
Son Ses	ş	ş	ş	ş

Tablo 59 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 6. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 6. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi ön ses durumunda birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 6. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi iç ses durumunda korunmuş ya da /-s/ sesine gelişmiştir. Söz konusu -ş- > -s- gelişmesi Kıpçak grubu Türk lehçelerinden “*kos- alt grubu*” (Tekin, 1989: 164) lehçelerinden olan Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde görülmektedir.

2. 2. 3. 6. 2. 2. 1. Korunması

ET *eşgek*

Bşk. *işek*; Krç. Blk. *eşek*; Kkp. *eşek*; Kar. *eşek*; Krg. *eşek*; Kır. Tat. *eşek*; Kmk. *eşek*; Nog. *eşek*; Tat. *işek* “eşek”

krş. Kzk. *esek* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 263; Tavkul, 2000: 195; Uyğur, 2019: 144; Çulha, 2006: 62; Bayniyazov vd., 2019: 190; Yudahin, 2011: 342; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 113; Pekacar, 2011: 124; Kalmıkova vd., 1963: 443; Öner, 2015: 180).

ET *kaşı*-

Bşk. *kaşı*-; Krç. Blk. *kaşı*-; Kar. *kaşı*-; Krg. *kaşı*-; Kır. Tat. *kaşı*-; Kmk. *haşı*-; Nog. *kışı*-; Tat. *kaşı*- “kaşımak”

krş. Kkp. *kaşı*-; Kzk. *kaşı*-; Nog. *kaşı*- (DLT: 691; Özşahin, 2017: 335; Tavkul, 2000: 247; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 299; Yudahin, 2011: 415; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 372; Öner, 2015: 276).

ET *kişi*

Bşk. *kışi*, Krç. Blk. *kişi*; Kar. *kişi*; Krg. *kişi*; Kır. Tat. *kişi*; Kmk. *gişi*; Tat. *kışi* “kişi”

krş. Kkp. *kisi*; Kzk. *kisi*; Nog. *kisi* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 279; Tavkul, 2000: 266; KKTS2: 355; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Yudahin, 2011: 475; Üseinov, 2005: 102; Pekacar, 2011: 137; Kalmıkova vd., 1963: 167; Öner, 2015: 200).

ET yumşak/yımşak

Bşk. *yomşak*; Krç. Blk. *cumuşak*; Kar. *imşah*; Krg. *cumşak*; Kır. Tat. *yımşak*; Kmk. *yımışak*; Tat. *yomşak* “yumuşak”

krş. Kkp. *jumsak*; Kzk. *jumsak*; Nog. *yumsak* (Gabain, 2000: 313; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 160; KKTS2: 218; Çulha, 2006: 69; Koç vd., 2003: 186; Yudahin, 2011: 232; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 580).

2. 2. 3. 6. 2. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ş- > -s-

ET eşgek

Kzk. *esek* “eşek”

krş. Bşk. *işek*; Krç. Blk. *eşek*; Kkp. *eşek*; Kar. *eşek*; Krg. *eşek*; Kır. Tat. *eşek*; Kmk. *eşek*; Nog. *eşek*; Tat. *işek* (Gabain, 2000: 265; Özşahin, 2017: 263; Tavkul, 2000: 195; Uyğur, 2019: 144; Çulha, 2006: 62; Bayniyazov vd., 2019: 190; Yudahin, 2011: 342; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 113; Pekacar, 2011: 124; Kalmıkova vd., 1963: 443; Öner, 2015: 180).

ET kaşı-

Kkp. *kaşı-*; Nog. *kaşı-* “kaşımak”

krş. Bşk. *kaşı-*; Krç. Blk. *kaşı-*; Kar. *kaşı-*; Kzk. *kaşı-*; Krg. *kaşı-*; Kır. Tat. *kaşı-*; Kmk. *haşı-*; Nog. *kışı-*; Tat. *kaşı-* (DLT: 691; Özşahin, 2017: 335; Tavkul, 2000: 247; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 299; Yudahin, 2011: 415; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 372; Öner, 2015: 276).

ET kişi

Kkp. *kisi*; Kzk. *kisi*; Nog. *kisi* “kişi”

krş. Bşk. *kışi*; Krç. Blk. *kişi*; Kar. *kişi*; Krg. *kişi*; Kır. Tat. *kişi*; Kmk. *gişi*; Tat. *kışi* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 279; Tavkul, 2000: 266; KKTS2: 355; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 265; Yudahin, 2011: 475; Üseinov, 2005: 102; Pekacar, 2011: 137; Kalmıkova vd., 1963: 167; Öner, 2015: 200).

ET yumşak/yımşak

Kkp. *jumsak*; Kzk. *jumsak*; Nog. *yumsak* “yumuşak”

krş. Bşk. *yomşak*; Krç. Blk. *cumuşak*; Kar. *imşah*; Krg. *cumşak*; Kır. Tat. *yımşak*; Kmk. *yımışak*; Tat. *yomşak* (Gabain, 2000: 313; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 160; KKTS2: 218; Çulha, 2006: 69; Koç vd., 2003: 186; Yudahin, 2011: 232; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 580).

2. 2. 3. 6. 2. 3. Son Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi son ses durumunda korunmuş ya da /-s/ sesine gelişmiştir. Söz konusu -ş > -s gelişmesi Kıpçak grubu Türk lehçelerinden “kos- alt grubu” (Tekin, 1989: 164) lehçelerinden olan Kazak, Karakalpak ve Nogay Türkçelerinde görülmektedir.

2. 2. 3. 6. 2. 3. 1. Korunması

-ş > -ş

ET *alkış*

Bşk. *algış*; Krç. Blk. *algış*; Krg. *algış*; Kar. *alhış*; Kır. Tat. *algış*; Kmk. *algış*; Tat. *alkış* “alkış, iyi dilek”

krş. Kkp. *algış*; Kzk. *algış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 29; Tenişeva ve Suyonçeva, 1989: 50; Uyğur, 2019: 23; Çulha, 2006: 44; Koç vd., 2003: 40; Yudahin, 2011: 26; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 45; Pekacar, 2011: 31; Öner, 2015: 30).

ET *altmış*

Bşk. *altmış*; Krç. Blk. *altmış*; Krg. *altmış*; Kır. Tat. *altmış*; Kmk. *altmış*; Tat. *altmış* “altmış (60)”

krş. Kkp. *alpış*; Kzk. *alpış*; Nog. *alpış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 32; Tavkul, 2000: 82; Uyğur, 2019: 24; Koç vd., 2003: 42; Yudahin, 2011: 30; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 46; Pekacar, 2011: 33; Kalmıkova vd., 1963: 39; Öner, 2015: 31).

ET *karğış*

Bşk. *karğış*; Krç. Blk. *karğış*; Kar. *karhış*; Krg. *karğış*; Kır. Tat. *karğış*; Kmk. *karğış*; Tat. *karğış* “beddua”

krş. Kkp. *garğış*; Kzk. *karğış*; Nog. *karğış* (DLT: 686; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 273).

ET *kış*

Bşk. *kış*; Krç. Blk. *kış*; Kar. *kış*; Krg. *kış*; Kır. Tat. *kış*; Kmk. *kış*; Tat. *kış* “kış”

krş. Kkp. *kış*; Kzk. *kış* (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 357; Tavkul, 2000: 262; KTTS3: 219; Çulha, 2006: 160; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Üseinov, 2005: 137; Pekacar, 2011: 263; Öner, 2015: 290).

ET *yetmiş*

Bşk. *yâtmiş*; Krç. Blk. *cetmiş*; Krg. *cetimiş/cetmiş*; Kır. Tat. *yetmiş*; Kmk. *yetmiş*; Tat. *citmiş* “yetmiş (70)”

krş. Kkp. *jetpis*; Kzk. *jetpis*; Nog. *yetpis* (Tekin, 2016: 315; Özşahin, 2017: 724; Tavkul, 2000: 150; Uyğur, 2019: 241; Koç vd., 2003: 177; Yudahin, 2011: 205, 206; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 382; Pekacar, 2011: 394; Eker, 1998: 315; Öner, 2015: 85).

2. 2. 3. 6. 2. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ş > -s

ET *alkış*

Kkp. *algış*; Kzk. *algış* “alkış, iyi dilek”

krş. Bşk. *algış*; Krç. Blk. *algış*; Krg. *algış*; Kar. *alhış*; Kır. Tat. *algış*; Kmk. *algış*; Tat. *alkış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 29; Tenişeva ve Suyonçeva, 1989: 50; Uyğur, 2019: 23; Çulha, 2006: 44; Koç vd., 2003: 40; Yudahin, 2011: 26; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 45; Pekacar, 2011: 31; Öner, 2015: 30).

ET *altmış*

Kkp. *alpış*; Kzk. *alpış*; Nog. *alpış* “altmış (60)”

krş. Bşk. *altmış*; Krç. Blk. *altmış*; Krg. *altmış*; Kır. Tat. *altmış*; Kmk. *altmış*; Tat. *altmış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 32; Tavkul, 2000: 82; Uyğur, 2019: 24; Koç vd., 2003: 42; Yudahin, 2011: 30; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 46; Pekacar, 2011: 33; Kalmıkova vd., 1963: 39; Öner, 2015: 31).

ET *karğış*

Kkp. *ğarğış*; Kzk. *karğış*; Nog. *karğış* “beddua”

krş. Bşk. *karğış*; Krç. Blk. *karğış*; Kar. *karhış*; Krg. *karğış*; Kır. Tat. *karğış*; Kmk. *karğış*; Tat. *karğış* (DLT: 686; Özşahin, 2017: 331; Tavkul, 2000: 245; Eker, 1998: 258; Çulha, 2006: 73; Koç vd., 2003: 294; Yudahin, 2011: 409; Üseinov, 2005: 122; Pekacar, 2011: 250; Öner, 2015: 273).

ET *kış*

Kkp. *kış*; Kzk. *kış* “kış”

krş. Bşk. *kış*; Krç. Blk. *kış*; Kar. *kış*; Krg. *kış*; Kır. Tat. *kış*; Kmk. *kış*; Tat. *kış* (Gabain, 2000: 280; Özşahin, 2017: 357; Tavkul, 2000: 262; KTTS3: 219; Çulha, 2006: 160; Koç vd., 2003: 351; Yudahin, 2011: 462; Üseinov, 2005: 137; Pekacar, 2011: 263; Öner, 2015: 290).

ET *yetmiş*

Kkp. *jetpis*; Kzk. *jetpis*; Nog. *yetpis* “yetmiş (70)”

krş. Bşk. *yitmiş*; Krç. Blk. *cetmiş*; Krg. *cetimiş/cetmiş*; Kır. Tat. *yetmiş*; Kmk. *yetmiş*; Tat. *citmiş* (Tekin, 2016: 315; Özşahin, 2017: 724; Tavkul, 2000: 150; Uyğur, 2019: 241; Koç vd., 2003: 177; Yudahin, 2011: 205, 206; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 382; Pekacar, 2011: 394; Eker, 1998: 315; Öner, 2015: 85).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
§ İç Ses	§	§	s, §	§	s	§	§	§	s, §	§
Son Ses	§	§	s	§	s	§	§	§	s	§

Tablo 60 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /§/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 6. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 6. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /§/ sesi ön ses durumunda birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 6. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /§/ sesi iç ses durumunda korunmuş, ötümlüleşmiş ya da sürekliler arası değişim ile /-s-/ sesine gelişmiştir. Altay, Hakas ve Tuva Türkçesinde dağınık olarak korunum örnekleri görülürken Altay ve Tuva Türkçesinde -ş- > -j- ötümlüleşmesi; Hakas Türkçesinde ise -s- > -z- ötümlüleşmesi örnekleri tespit edilmiştir. Ayrıca Hakas Türkçesinde -ş- > -s- gelişmesi de sınırlı sayıdaki sözcükte görülmektedir.

2. 2. 3. 6. 3. 2. 1. Korunması

-ş- > -ş-

ET başka

Alt. başka; Tuv. başka “başka” (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 37; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 11).

ET başmak

Alt. başmak; Hak. başmak “ayakkabı” (DLT: 578; Naskali ve Duranlı, 2019: 38; Naskali vd., 2007: 66).

ET eşgek

Alt. eştek; Hak. eştek “eşek” (Gabain, 2000: 265; Naskali ve Duranlı, 2019: 93; Naskali vd., 2007: 121).

ET oşsa-

Alt. oşso-; Tuv. oşka- “benzemek”

krş. Hak. oşsan- (DLT: 780; Naskali vd., 2019: 162; Naskali vd., 2007: 331; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

2. 2. 3. 6. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-ş- > -j-

ET boşu-

Alt. bojo-; Tuv. boju- “serbetst kalmak, doğurmak”

krş. Hak. pozı- (Gabain, 2000: 269; Naskali ve Duranlı, 2019: 44; Naskali vd., 2007: 389; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET eşik

Alt. ejik; Tuv. ejik “eşik, kapı”

krş. Hak. žik (DLT: 647; Naskali ve Duranlı, 2019: 88; Naskali vd., 2007: 215; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 40).

ET kişi

Alt. kiji; Tuv. kiji “kişi”

krş. Hak. kžī (Gabain, 2000: 281; Naskali ve Duranlı, 2019: 130; Naskali vd., 2007: 246; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 68).

ET tişi

Alt. tiji; Tuv. diji “dişi”

krş. Hak. tžī (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 208; Naskali vd., 2007: 509; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 32).

-ş- > -z-

ET boşu-

Hak. pozı- “serbest kalmak, doğurmak”

krş. Alt. bojo-; Tuv. boju- (Gabain, 2000: 269; Naskali ve Duranlı, 2019: 44; Naskali vd., 2007: 389; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET eşik

Hak. žik “eşik, kapı”

krş. Alt. *ejik*; Tuv. *ejik* (DLT: 647; Naskali ve Duranlı, 2019: 88; Naskali vd., 2007: 215; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 40).

ET *kışi*

Hak. *kžĩ* “kişi”

krş. Alt. *kiji*; Tuv. *kiji* (Gabain, 2000: 281; Naskali ve Duranlı, 2019: 130; Naskali vd., 2007: 246; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 68).

ET *tışi*

Hak. *tžĩ* “dişi”

krş. Alt. *tiji*; Tuv. *diji* (Gabain, 2000: 300; Naskali ve Duranlı, 2019: 208; Naskali vd., 2007: 509; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 32).

2. 2. 3. 6. 3. 2. 3. Sürekliler Arası Değişmesi

-ş- > -s-

ET *oşsa-*

Hak. *oşsan-* “benzemek”

krş. Alt. *oşso-*; Tuv. *oşka-* (DLT: 780; Naskali vd., 2019: 162; Naskali vd., 2007: 331; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

2. 2. 3. 6. 3. 3. Son Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinden Altay ve Tuva Türkçelerinde /-ş/ ünsüzü son ses durumunda korunurken Hakas Türkçesinde düzenli olarak /-s/ ünsüzüne gelişmiştir.

2. 2. 3. 6. 3. 3. 1. Korunması

-ş > -ş

ET *beş/biş* < **bēš*

Alt. *beş*; Tuv. *beş* “beş (5)”

krş. Hak. *pis* (Gabain, 2000: 267, 268; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 41; Naskali vd., 2007: 379; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 13).

ET *kuş*

Alt. *kuş*; Tuv. *kuş* “kuş”

krş. Hak. *hus* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 145; Naskali vd., 2007: 197; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET *kümüş*

Alt. *kümüş*; Tuv. *hümüş* “gümüş”

krş. Hak. *kümüš* (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 147; Naskali vd., 2007: 280; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 54).

ET *taş* < **tāš*

Alt. *taş*; Tuv. *daş* “taş”

krş. Hak. *tas* (Gabain, 2000: 297; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 201; Scherbak, 1967: 21; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 29).

2. 2. 3. 6. 3. 3. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-ş > -s

ET *beş/biş* < **bēš*

Hak. *pis* “beş (5)”

krş. Alt. *beş*; Tuv. *beş* (Gabain, 2000: 267, 268; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 41; Naskali vd., 2007: 379; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 13).

ET *kuş*

Hak. *hus* “kuş”

krş. Alt. *kuş*; Tuv. *kuş* (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 145; Naskali vd., 2007: 197; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 73).

ET *kümüş*

Hak. *kümüs* “gümüş”

krş. Alt. *kümüş*; Tuv. *hümüş* (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 147; Naskali vd., 2007: 280; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 54).

ET *taş* < **tāš*

Hak. *tas* “taş”

krş. Alt. *taş*; Tuv. *daş* (Gabain, 2000: 297; TDBUÜ: 174; Naskali ve Duranlı, 2019: 201; Scherbak, 1967: 21; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 29).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
İç Ses	j, ş	s, ş, z	j, ş
Son Ses	ş	s	ş

Tablo 61 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü

2. 2. 3. 6. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 2. 3. 6. 4. 1. Ön Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi ön ses durumunda birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 2. 3. 6. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde iç ses durumundaki /ş/ sesi ünlüler arasında ve ünsüz komşuluğunda sistematik bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 3. 6. 4. 2. 1. Korunması

-ş- > -ş-

ET *karşı*

Özb. *karşi*; Y. Uyg. *karşi* “karşı” (Gabain, 2000: 278; Üşenmez vd., 2016: 382; Necip, 2013: 224).

ET *kişi*

Özb. *kişi*; Y. Uyg. *kişi* “kişi” (Gabain, 2000: 281; Üşenmez vd., 2016: 236; Necip, 2013: 200).

ET *tışı*

Y. Uyg. *çışı* “dişi” (Gabain, 2000: 300; Necip, 2013: 83).

ET *töşek*

Y. Uyg. *çüşek* “döşek” (DLT: 897; Necip, 2013: 89).

ET *yaşa-*

Özb. *yaşa-*; Y. Uyg. *yaşı-* “yaşamak” (Gabain, 2000: 309; Üşenmez vd., 2016: 494; Necip, 2013: 461).

2. 2. 3. 6. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /ş/ sesi son ses durumunda sistematik bir şekilde korunmuştur.

2. 2. 3. 6. 4. 3. 1. Korunması

-ş > -ş

ET *biş-/biş-*

Özb. *piş-*; Y. Uyg. *piş-* “pişmek, olgunlaşmak” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 368; Necip, 2013: 323).

ET *kuş*

Özb. *kuş*; Y. Uyg. *kuş* “kuş” (Gabain, 2000: 284; Üşenmez vd., 2016: 396; Necip, 2013: 250).

ET *sarmaş-*

Özb. *çirmaş-*; Y. Uyg. *çirmaş-* “karışmak, dolaşmak” (DLT: 807; Üşenmez vd., 2016: 548; Necip, 2013: 83).

ET *tış < *tış*

Özb. *tış*; Y. Uyg. *çış* “diş” (Gabain, 2000: 300; TDBUÜ: 183; Üşenmez vd., 2016: 458; Necip, 2013: 83).

ET *tüş < *tüş*

Özb. *tuş*; Y. Uyg. *çüş* “düş” (DLT: 912; TDBUÜ: 185; Üşenmez vd., 2016: 464; Necip, 2013: 89).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	-	-
İç Ses	ş	ş
Son Ses	ş	ş

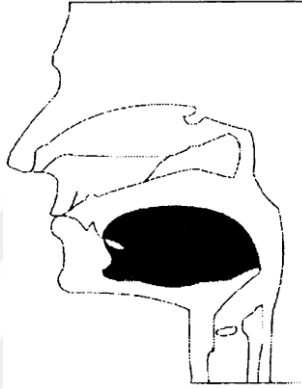
Tablo 62 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /ş/ Sesinin Görünümü

2. 3. Dudak Ünsüzleri

Ciğerden gelen havanın ses üretim organlarından dudak tarafından şekillendirilmesi sonucu oluşan seslere dudak ünsüzleri denilmektedir. Bu ünsüzler “çift dudak ünsüzleri” ve “diş-dudak ünsüzleri” olmak üzere iki grupta incelenmektedir.

2. 3. 1. Çift Dudak Ünsüzleri

Her iki dudağın birbirine dokunmasıyla boğumlanan ünsüzlere çift dudak ünsüzleri denilmektedir (Korkmaz, 2007: 61). Türkçede /b/, /m/ ve /p/ sesleri bu şekilde nitelenen ünsüzlerdir.

Şekil 8 Çift Dudak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013: 98)

2. 3. 1. 1. /b/

Tonlu, patlayıcı, süresiz bir dudak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Genellikle söz başında ve söz içinde nadiren de söz sonunda görülmektedir. /b/ sesinin Eski Türkçede birincil olarak görülmesinin yanı sıra *p'den gelişen bir ikincil ses olduğu da savunulmuştur. Özellikle Scherbak Ortak Türkçe b-li söz başındaki bütün yapıları p-li kurmuştur (Killi, 1996: 345). Gabain (2000: 4) de Uygur Türkçesi dönemine ait olan Brahmi metinlerinden yola çıkarak farklı bir ağız tespit etmiştir. Bu ağzın özelliklerinden biri de ön seste “b” yerine “p”nin kullanılmış olmasıdır. Örneğin, biligsizte > pligsiste/pligsiz. Köktürk metinlerinden itibaren Mani harfli metinler de dâhil olmak üzere hem b için hem p için alfabede özel işaretlemelerin kullanılmasından dolayı bu seslerin birbirinden ayrı iki ses olduğunu savunanlar da mevcuttur. Türk Dilinin en eski yazılı kaynaklarında b'li kullanılan bütün sözcükler işaretlemeye b ünsüzünü temsil eden harf karşılığı ile tanımlanmıştır (Killi, 1996: 345).

2. 3. 1. 1. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 1. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ön ses /b-/ ünsüzü korunmuş (b-), süreklileşmiş (v-, m-) ya da ötümsüzleşmiştir (p-). Ayrıca bir sözcükte düşme örneği de tespit edilmiştir.

2. 3. 1. 1. 1. 1. 1. Korunması

ET *baş*

Az. *baş*; Gag. *baş*; Tkm. *baş*; TT *baş* “baş” (Tekin, 2008: 126; ADİL1: 228; Gaydarci vd., 1991: 30; Tekin vd., 1995: 49; TS: 264).

ET *bedük*

Az. *böyük*; Gag. *būk*; Tkm. *beyik*; TT *büyük* “büyük” (Gabain, 2000: 267; ADİL1: 349; Gaydarci vd., 1991: 45; Tekin vd., 1995: 62; TS: 427).

ET *biş/beş* < **bēš*

Az. *bēš*; Gag. *beş*; Tkm. *bīš*; TT *beş* “beş (5)” (TDBUÜ: 182; Tekin, 2008: 129, 131; ADİL1: 257; Gaydarci vd., 1991: 34; Tekin vd., 1995: 55; TS: 316).

ET *biç-*

Az. *biç-*; Gag. *biç-*; Tkm. *biç-*; TT *biç-* “biç-” (Tekin, 2008: 129; ADİL1: 297; Gaydarci vd., 1991: 35; Tekin vd., 1995: 65; TS: 333).

ET *but* < **būt*

Az. *bud*; Gag. *but*; Tkm. *būt*; TT *but* “but” (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 179; ADİL1: 353; Gaydarci vd., 1991: 43; Tekin vd., 1995: 89; TS: 419).

2. 3. 1. 1. 1. 1. 2. Ötümsüzleşmesi

b- > p-

ET *berk/bek*

Gag. *pek*; TT *pek/bek* “sağlam, pek”
krş. Az. *bêrk*; Tkm. *berk* (Gabain, 2000: 267; ADİL1: 283; Gaydarci vd., 1991: 194; Tekin vd., 1995: 60; TS: 295; 1906).

ET *bı/bıçgu/bıçak* < **bī*

Tkm. *pıçak* “bıçak”
krş. Az. *bıçağ*; Gag. *bıçak/bucak*; TT *bıçak* (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 183; ADİL1: 293; Gaydarci vd., 1991: 34, 41; Tekin vd., 1995: 528; TS: 326).

ET *biş-/biş-*

Gag. *piş-*; TT *piş-* “pişmek”
krş. Az. *biş-*; Tkm. *biş-* (Gabain, 2000: 268; ADİL1: 323; Gaydarci vd., 1991: 197; Tekin vd., 1995: 73; TS: 1929).

ET *barmaq*

Gag. *parmak*; TT *parmak* “parmak”
krş. Az. *barmaq*; Tkm. *barmaq* (KTS: 97; ADİL1: 223; Gaydarci vd., 1991: 192; Tekin vd., 1995: 48; TS: 1891).

ET *balçık*

Az. *palçıq*; Tkm. *palçık* “balçık”
krş. TT *balçık* (KTS: 93; DLT: 572; ADİL3: 568; Tekin vd., 1995: 516; TS: 242).

2. 3. 1. 1. 1. 1. 3. Süreklileşmesi

b- > m-

ET *ben*

Az. *men*; Tkm. *men* “ben”

krş. Gag. *ben*; TT *ben* (Gabain, 2000: 267; ADİL3: 337; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 306).

AO *beñiz*

Tkm. *meñiz* “beniz”

krş. Az. *beniz*; Gag. *beniz*; TT *beniz* (Choi, 1992: 283; ADİL1: 278; Gaydarci vd., 1991: 33; Tekin vd., 1995: 454; TS: 308).

ET *bin-* < **bīn-*

Az. *min-*; Tkm. *mün-* “binmek”

krş. Gag. *bin-*; TT *bin-* (Tekin, 2008: 130; TDBUÜ: 183; ADİL3: 373; Tekin vd., 1995: 466; TS: 347).

ET *biñ*

Az. *min*; Tkm. *müñ* “bin”

krş. Gag. *bin*; TT *bin* (Tekin, 2008: 130; ADİL3: 370; Gaydarci vd., 1991: 36; Tekin vd., 1995: 467; TS: 345; Buran vd., 2014a: 168).

b- > v-

ET *bar* < **bār*

Az. *var*; Gag. *var*; TT *var* “var”

krş. Tkm. *bār* (Tekin, 2008: 125; TDBUÜ: 172; ADİL4: 463; Gaydarci vd., 1991: 253; Tekin vd., 1995: 46; TS: 2468).

ET *bar-*

Az. *var-*; Gag. *var-*; TTvar- “varmak”

krş. Tkm. *bar-* (Tekin, 2008: 125; ADİL4: 466; Gaydarci vd., 1991: 253; Tekin vd., 1995: 46; TS: 2471).

ET *bir-* < **bēr-*

Az. *vér-*; Gag. *ver-*; TT *ver-* “vermek”

krş. Tkm. *ber-* (Tekin, 2008: 130; TDBUÜ: 182; ADİL4: 471; Gaydarci vd., 1991: 253; Tekin vd., 1995: 59; TS: 2481).

2. 3. 1. 1. 1. 4. Düşmesi

b- > Ø

ET *bol-* < **AT bōl-*

Az. *ol-*; Gag. *ol-*; TT *ol-* “olmak”

krş. Tkm. *bol-* (Tekin, 2008: 133; TDBUÜ: 177; ADİL3: 521; Gaydarci vd., 1991: 186; Tekin vd., 1995: 77; TS: 1798).

2. 3. 1. 1. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde iç ses /-b-/ ünsüzü herhangi bir değişime uğramadan /-b-/ şeklinde, süreklileşerek /-f-/ ya da /-v-/ şeklinde görülmektedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde tespit edilebilen tek bir sözcükte -b- > -y- süreklileşmesine rastlanılmıştır.

2. 3. 1. 1. 1. 2. 1. Korunması

-b- > -b-

ET *çubık* < *çīp

Az. *çubuk*; Gag. *çıbık*; Tkm. *çībık*; TT *çubuk* “çubuk” (DLT: 620; TDBUÜ: 176; ADİL1: 500; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 118; TS: 569).

ET *çıbıkan* < *çīpğan

Az. *çiban*; Gag. *çıban*; Tkm. *çīban*; TT *çıban* “çıban” (DLT: 620; TDBUÜ: 176; ADİL1: 481; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 118; TS: 528).

ET *kaba* < *kāpa

Az. *kaba*; Gag. *kaba*; Tkm. *gāba*; TT *kaba* “kaba” (DLT: 673; TDBUÜ: 173; ADİL3: 5; Gaydarci vd., 1991: 124; Tekin vd., 1995: 215; TS: 1247).

ET *kabar-* < *kāpar-

Az. *kabar-*; Gag. *kabar-*; Tkm. *gābar-*; TT *kabar-* “kabarmak” (DLT: 673; TDBUÜ: 173; ADİL3: 9; Gaydarci vd., 1991: 125; Tekin vd., 1995: 215; TS: 1250).

ET *taban* < *tāpan

Az. *daban*; Gag. *taban*; Tkm. *dāban*; TT *taban* “taban” (DLT: 847; TDBUÜ: 174; ADİL1: 506; Gaydarci vd., 1991: 236; Tekin vd., 1995: 129; TS: 2236).

2. 3. 1. 1. 1. 2. 2. Süreklileşmesi

-b- > -f-

ET *öbke/öwke*

Az. *öfke*; TT *öfke* “akciğer, öfke”

krş. Tkm. *öyke* (Gabain, 2000: 289, 291; ADİL3: 544; Tekin vd., 1995: 512; TS: 1838).

ET *yubka/yuwka*

Gag. *yufka*; TT *yufka* “ince, yufka”

krş. Az. *yuğa*; Tkm. *yuğa* (DLT: 985, 990; ADİL4: 619; Gaydarci vd., 1991: 261; Tekin vd., 1995: 709; TS: 2613).

-b- > -v- (-b- > -w- > -v-)

ET *sebin-/sewin-*

Az. *sévin-*; Gag. *sevin-*; TT *sevin-* “sevinmek”

krş. Tkm. *şöyün-* (Gabain, 2000: 293; ADİL4: 62; Gaydarci vd., 1991: 215; Tekin vd., 1995: 587; TS: 2082).

ET *tabışgan*

Az. *dovşan*; Gag. *tauşam/tauşan/tavşam*; Tkm. *tovşan*; TT *tavşan* “tavşan” (Tekin, 2016: 309; ADİL1: 677; Gaydarci vd., 1991: 239; Tekin vd., 1995: 633; TS: 2289).

ET *tabran-/tawran-*

Az. *davran-*; Gag. *davran-*; TT *davran-* “davranmak” (Gabain, 2000: 296, 298; ADİL1: 552; Gaydarci vd., 1991: 69; TS: 599).

ET *yabız*

Az. *yavuz*; Gag. *yavuz*; Tkm. *yovuz*; TT *yavuz* “kötü, fena” (Tekin, 2016: 313; ADİL4: 560; Gaydarci vd., 1991: 259; Tekin vd., 1995: 707; TS: 2553).

-b > -y-

ET *öbke/öwke*

Tkm. *öyke* “akciğer, öfke”

krş. Az. *öfke*; TT *öfke* (Gabain, 2000: 289, 291; ADİL3: 544; Tekin vd., 1995: 512; TS: 1838).

2. 3. 1. 1. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde /-b/ ünsüzü sözcük sonunda süreklileşerek /-v/ sesine gelişmiş; az sayıda sözcükte ise düşmüştür. Söz konusu sözcüklere bakıldığında Eski Türkçe döneminden itibaren -b > -w > -v > Ø ses gelişmesi takip edilmektedir. Yani bu süreklileşme-düşme olayı bir Oğuz özelliği olarak değil Türkçenin genel bir özelliği olarak değerlendirilmelidir.

2. 3. 1. 1. 1. 3. 1. Süreklileşmesi

-b > -v

ET *ab/aw*

Az. *av*; Gag. *av*; Tkm. *āv*; TT *av* “av” (Gabain, 2000: 258; Altaylı, 2018: 262; Gaydarci vd., 1991: 20; Tekin vd., 1995: 37; TS: 189).

ET *eb/ew*

Az. *év*; Gag. *ev*, TT *ev* “ev”

krş. Tkm. *öy* (Gabain, 2000: 263; Altaylı, 2018: 1059; Gaydarci vd., 1991: 93; Tekin vd., 1995: 511; TS: 834).

ET *sab/saw < sāb*

Az. *savaç*; Tkm. *ṣāvç*; TT *sav* “söz, sözcü, haberci” (Gabain, 2000: 292; TDBUÜ: 174; Altaylı, 2018: 2899; Tekin vd., 1995: 564; TS: 2043).

ET *seb-*

Az. *sév-*; Gag. *sev-*; TT *sev-* “sevmek”

krş. Tkm. *ṣöy-* (Tekin, 2016: 308; Altaylı, 2018: 2919; Gaydarci vd., 1991: 215; Tekin vd., 1995: 586; TS: 2082).

ET *sub/suw < sūb*

Tkm. *ṣuv* “su”

krş. Az. *su*; Gag. *su*; TT *su* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 180; Altaylı, 2018: 3051; Gaydarci vd., 1991: 225; Tekin vd., 1995: 590; TS: 2163).

-b > -y

ET *eb/ew*

Tkm. *öy* “ev”

krş. Az. *év*; Gag. *ev*, TT *ev* (Gabain, 2000: 263; Altaylı, 2018: 1059; Gaydarci vd., 1991: 93; Tekin vd., 1995: 511; TS: 834).

ET *seb-*

Tkm. *ṣöy-* “sevmek”

krş. Az. *sév-*; Gag. *sev-*; TT *sev-* (Tekin, 2016: 308; Altaylı, 2018: 2919; Gaydarci vd., 1991: 215; Tekin vd., 1995: 586; TS: 2082).

2. 3. 1. 1. 1. 3. 2. Düşmesi

-b > Ø

ET *sub/suw* < *sūb*

Az. *su*; Gag. *su*; TT *su* “su”

krş. Tkm. *şuv* (Gabain, 2000: 294; TDBUÜ: 180; Altaylı, 2018: 3051; Gaydarci vd., 1991: 225; Tekin vd., 1995: 590; TS: 2163).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	b, m, v, Ø	b, p, v, Ø	b, m	b, p, v, Ø
İç Ses	b, f, v	b, f, v	b, v, y	b, f, v
Son Ses	v, Ø	v, Ø	v, y	v, Ø

Tablo 63 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 1. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 1. 2. 1. Ön Seste

/b/ ünsüzü ön ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş ya da süreklileşerek /m-/ ünsüzüne gelişmiştir. Bunun yanında b- > p- ötümsüzleşmeleri de tespit edilmiştir.

2. 3. 1. 1. 2. 1. 1. Korunması

b- > b-

ET *balık* < **bālīk*

Bşk. *balık*; Krç. Blk. *balık*; Kar. *balıḡ*; Kzk. *balık*; Krg. *balık*; Kır. Tat. *balık*; Kmk. *balık*; Tat. *balık* “balık” (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Özşahin, 2017: 60; Pröhle, 1991: 9; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 84; Üseinov, 2005: 37; Pekacar, 2011: 59; Öner, 2015: 45).

ET *bar-*

Bşk. *bar-*; Krç. Blk. *bar-*; Kkp. *bar-*; Kar. *bar-*; Kzk. *bar-*; Krg. *bar-*; Kır. Tat. *bar-*; Kmk. *bar-*; Tat. *bar-* “varmak, gitmek” (Gabain, 2000: 266; Özşahin, 2017: 61; Tavkul, 2000: 110; KKTS1: 203; Çulha, 2006: 50; Koç vd., 2003: 78; Yudahin, 2011: 86; Üseinov, 2005: 38; Pekacar, 2011: 61; Öner, 2015: 46).

ET *bir-* < **bēr-*

Bşk. *bir-*; Krç. Blk. *ber-*; Kkp. *ber-*; Kar. *ber-*; Kzk. *ber-*; Krg. *ber-*; Kır. Tat. *ber-*; Kmk. *ber-*; Tat. *bir-* “vermek” (Tekin, 2016: 296, 297; TDBUÜ: 182; Özşahin, 2017: 92; Tavkul, 2000: 119; KTTS1: 269; Çulha, 2006: 51; Koç vd., 2003: 87; Yudahin, 2011: 107; Üseinov, 2005: 43; Pekacar, 2011: 70; Öner, 2015: 61).

ET *biz*

Bşk. *biz*; Krç. Blk. *biz*; Kkp. *biz*; Kar. *biz*; Kzk. *biz*; Krg. *biz*; Kır. Tat. *biz*; Kmk. *biz*; Tat. *biz* “biz” (Tekin, 2016: 297; Özşahin, 2017: 82; Tavkul, 2000: 124; KTTS1: 282; Çulha, 2006:

53; Koç vd., 2003: 103; Yudahin, 2011: 124; Üseinov, 2005: 44; Pekacar, 2011: 77; Öner, 2015: 60).

ET *berk*

Bşk. *birik/bik*; Kar. *bek*; Kkp. *berik/berk*; Kzk. *bekim*; Krg. *bekem*; Kır. Tat. *bekli*; Kmk. *bek*; Nog. *berk*; Tat. *bik* “sağlam, kilitli” (Gabain, 2000: 267; Özşahin, 2017: 92, 90; Uyğur, 2019: 80; Çulha, 2016: 51; Koç vd., 2003: 86; Yudahin, 2011: 104; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 59; Pekacar, 2011: 69; Güllüdağ, 1998: 313; Öner, 2015: 60).

2. 3. 1. 1. 2. 1. 2. Süreklileşmesi

b- > m-

ET *ben*

Bşk. *men*; Krç. Blk. *men*; Kkp. *men*; Kar. *men*; Kzk. *men*; Krg. *men*; Kır. Tat. *men*; Kmk. *men*; Nog. *men*; Tat. *min* “ben” (Tekin, 2016: 296; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2000: 296; KTTS3: 295; Çulha, 2006: 86; Koç vd., 2003: 377; Yudahin, 2011: 563; Üseinov, 2005: 151; Pekacar, 2011: 198; Kalmıkova vd., 1963: 221; Öner, 2015: 332).

ET *biñ*

Bşk. *mññ*; Krç. Blk. *miñ*; Kar. *miñlen-*; Kzk. *miñ*; Krg. *miñ*; Kır. Tat. *biñ*; Kmk. *miñ*; Tat. *mññ* “1000” (Tekin, 2016: 297; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2000: 300; Çulha, 2006: 87; Koç vd., 2003: 392; Yudahin, 2011: 567; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 62; Pekacar, 2011: 201; Öner, 2015: 336).

ET *biñ-* < **bñ-*

Bşk. *mññ-*; Krç. Blk. *min-*; Kar. *min-*; Kzk. *min-*; Krg. *min-*; Kır. Tat. *min-*; Kmk. *min-*; Nog. *min-*; Tat. *mññ-* “binmek” (Tekin, 2016: 297; TDBUÜ: 183; Özşahin, 2017: 408; Tavkul, 2000: 300; Çulha, 2006: 86; Koç vd., 2003: 393; Yudahin, 2011: 567; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 225; Pekacar, 2011: 200; Kalmıkova vd., 1963: 224; Öner, 2015: 336).

ET *boyun* < **bōyın/bōyun*

Bşk. *muyın*; Kkp. *moyın*; Kzk. *moyın*; Krg. *moyun*; Tat. *muyın* “boyun”
krş. Krç. Blk. *boyun*; Kar. *boyun*; Kır. Tat. *boyun*; Kmk. *boyun*; (Gabain, 2000: 269; TDBUÜ: 177; Özşahin, 2017: 433; Tavkul, 2000: 127; KKTS3: 312; Çulha, 2006: 54; Koç vd., 2003: 382; Yudahin, 2011: 571; Üseinov, 2005: 49; Pekacar, 2011: 80; Öner, 2015: 353).

ET *burun*

Bşk. *moron*; Kkp. *murın*; Kzk. *murın*; Krg. *murun* “burun”
krş. Krç. Blk. *burun*; Kar. *burun*; Kır. Tat. *burun*; Kmk. *burun*; Tat. *burun* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 422; Tavkul, 2000: 130; KKTS3: 322; Çulha, 2006: 55; Koç vd., 2003: 388; Yudahin, 2011: 576; Üseinov, 2005: 51; Pekacar, 2011: 84; Kúnos, 1999: 21).

2. 3. 1. 1. 2. 1. 3. Ötümsüzleşmesi

b- > p-

ET *bus-*

Kmk. *pıs-*; Nog. *pıs-*; Tat. *pos-* “pusmak, saklanmak”
krş. Bşk. *boğ-* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 100; Pekacar, 2011: 232; Eker, 1998: 234; Öner, 2015: 381).

ET *buş-*

Kzk. *puşayman*; Tat. *poş-* “kaygı duymak, kederli olmak”

krş. Bşk. *boş-*; Krç. Blk. *buşman bol-*; Krg. *buşayman*; Kmk. *buş-* (Gabain, 2000: 270; Özşahin, 2017: 100; Tavkul, 2000: 131; Koç vd., 2003: 446; Çankaya, 2014: 130; Pekacar, 2011: 84; Öner, 2015: 381).

ET *but* < **būt*

Kkp. *put*; Nog. *pıt* “bacak, but”

krş. Bşk. *bot*; Krç. Blk. *but*; Kar. *but*; Kzk. *but*; Krg. *but*; Kır. Tat. *but*; Kmk. *but*; Tat. *bot* (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 179; Özşahin, 2017: 101; Tavkul, 2000: 131; Eker, 1998: 234; Çulha, 2006: 55; Koç vd., 2003: 100; Yudahin, 2011: 149; Üseinov, 2005: 52; Pekacar, 2011: 84; Öner, 2015: 65).

ET *butak*

Krç. Blk. *butak/putak*; Kkp. *putak* “budak”

krş. Bşk. *botaç*; Kar. *butaç*; Kzk. *butaç*; Krg. *butaç*; Kmk. *butaç*; Nog. *butaç*; Tat. *botaç* (Gabain, 2000: 271; Özşahin, 2017: 101; Tavkul, 2000: 131; Eker, 1998: 234; Çulha, 2006: 55; Koç vd., 2003: 100; Yudahin, 2011: 149; Pekacar, 2011: 84; Öner, 2015: 65).

ET *bütün*

Kkp. *pütün* “bütün”

krş. Bşk. *bötön*; Krç. Blk. *bütev/bütün*; Kar. *bütün*; Kzk. *bütün*; Krg. *bütün*; Kır. Tat. *butyun*; Kmk. *bütün*; Nog. *bütün*; Tat. *bötün* (Gabain, 2000: 271; Özşahin, 2017: 107; Tavkul, 2000: 133; Eker, 1998: 234; Çulha, 2006: 55; Koç vd., 2003: 101; Yudahin, 2011: 157; Üseinov, 2005: 52; Pekacar, 2011: 87; Öner, 2015: 67).

2. 3. 1. 1. 2. 2. İç Seste

/b/ ünsüzü iç ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu ünsüz korunmuş ya da süreklileşerek -w/-v- ünsüzlerine gelişmiştir.

2. 3. 1. 1. 2. 2. 1. Korunması

-b- > -b-

ET *çibik* < **çīp*

Bşk. *sıbık*; Krç. Blk. *çibik*; Kkp. *şıbık*; Kar. *çibuç*; Kzk. *şıbık*; Krg. *çibik*; Kır. Tat. *çubuk*; Kmk. *çubuk*; Nog. *şıbık*; Tat. *çibik* “çubuk” (DLT: 620; TDBUÜ: 176; Özşahin, 2017: 519; Tavkul, 2000: 173; Eker, 1998: 252; Çulha, 2006: 57; Koç vd., 2003: 650; Yudahin, 2011: 263; Üseinov, 2005: 307; Pekacar, 2011: 107; Öner, 2015: 95).

ET *kabak*

Bşk. *kabak*; Kkp. *kabak*; Kzk. *kabak*; Krg. *kabak*; Kır. Tat. *kabak*; Kmk. *kabak*; Nog. *kabak*; Tat. *kabak* “kabak” (DLT: 673; Özşahin, 2017: 317; Uyğur, 2019: 305; Koç vd., 2003: 267; Yudahin, 2011: 378; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 179; Pekacar, 2011: 239; Kalmıkova, vd., 1963: 130; Öner, 2015: 251).

ET *kabar-*

Bşk. *kabar-*; Krç. Blk. *kubul-*; Kkp. *kabar-*; Kzk. *kabar-*; Krg. *kabar-*; Kır. Tat. *kabar-*; Kmk. *kabar-*; Nog. *kabar-*; Tat. *kabar-* “kabarmak” (DLT: 673; Özşahin, 2017: 317; Tavkul,

2020: 256; Uyğur, 2019: 305; Koç vd., 2003: 267; Yudahin, 2011: 378; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 179; Pekacar, 2011: 239; Kalmıkova, vd., 1963: 131; Öner, 2015: 251).

ET *oba*

Bşk. *uba*; Krç. Blk. *oba*; Kkp. *oba*; Kar. *oba*; Kzk. *oba*; Kır. Tat. *oba*; Tat. *uba* “oba, yığın, küme” (DLT: 770; Özşahin, 2017: 655; Tavkul, 2020: 281; Uyğur, 2019: 423; Çulha, 2006: 89; Koç vd., 2003: 405; Muzafarov ve Mızafarov, 2018: 239; Öner, 2015: 509).

2. 3. 1. 1. 2. 2. 2. Süreklileşmesi

-b- > -v-

ET *tabışgan*

Kır. Tat. *tavşan* “tavşan”

krş. Kmk. *tawşan*; Nog. *tawşan* (Tekin, 2016: 309; Muzafarov ver Muzafarov, 2018: 333; Pekacar, 2011: 326; Eker, 1998: 307).

ET *yabız*

Bşk. *yavız*; Krç. Blk. *cavuz*; Kar. *yuvuz*; Kzk. *javız*; Kır. Tat. *yavuz*; Tat. *yavız* “kötü, fena”

krş. Kkp. *jawız* (Tekin, 2016: 313; Özşahin, 2017: 702; Tavkul, 2020: 125; Uyğur, 2019: 232; Çulha, 2006: 126; Koç vd., 2003: 169; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 379; Öner, 2015: 564).

-b- > -w-

ET *tabışgan*

Kmk. *tawşan*; Nog. *tawşan* “tavşan”

krş. Kır. Tat. *tavşan* (Tekin, 2016: 309; Muzafarov ver Muzafarov, 2018: 333; Pekacar, 2011: 326; Eker, 1998: 307).

ET *yabız*

Kkp. *jawız* “kötü, fena”

krş. Bşk. *yavız*; Krç. Blk. *cavuz*; Kar. *yuvuz*; Kzk. *javız*; Kır. Tat. *yavuz*; Tat. *yavız* (Tekin, 2016: 313; Özşahin, 2017: 702; Tavkul, 2020: 125; Uyğur, 2019: 232; Çulha, 2006: 126; Koç vd., 2003: 169; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 379; Öner, 2015: 564).

2. 3. 1. 1. 2. 3. Son Seste

/b/ ünsüzü son ses durumunda Kıpçak grubu Türk lehçelerinde süreklileşmiş (-b > -v/-w; -b > -y) ya da ünsüz düşmesine uğramıştır.

2. 3. 1. 1. 2. 3. 1. Süreklileşmesi

-b > -v

ET *eb/ew*

Kar. *üv*; Kır. Tat. *ev* “ev”

krş. Bşk. *öy*; Krç. Blk. *üy*; Kkp. *üy*; Kzk. *üy*; Krg. *üy*; Kmk. *üy*; Tat. *öy* (Gabain, 2000: 263; Özşahin, 2017: 468; Tavkul, 2020: 376; Uyğur, 2019: 635; Çulha, 2006: 117; Koç vd., 2003: 594; Yudahin, 2011: 799; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 113; Pekacar, 2011: 360; Öner, 2015: 374).

ET seb-

Kar. *süv-*; Kır. Tat. *sev-* “sevmek”

krş. Bşk. *höy-*; Krç. Blk. *süy-*; Kkp. *süy-*; Kzk. *süy-*; Krg. *süy-*; Kmk. *süy-*; Tat. *söy-* (Tekin, 2016: 308; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Çulha, 2006: 101; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 673; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 301; Pekacar, 2011: 306; Öner, 2015: 416).

ET sub/suw < *sūb

Krç. Blk. *suw*; Kkp. *suw*; Kar. *suw*; Kır. Tat. *suw*; Nog. *suw* “su”

krş. Kzk. *su*; Krg. *sū*; Kmk. *suw*; Tat. *su* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180; Tavkul, 2020: 322; KKTS4: 226; Çulha, 2016: 101; Koç vd., 2003: 490; Yudahin, 2011: 670; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 314; Pekacar, 2011: 303; Kalmıkova vd., 1963: 309; Öner, 2015: 419).

-b > -w

ET sub/suw < *sūb

Kmk. *suw*; “su”

krş. Krç. Blk. *suw*; Kkp. *suw*; Kar. *suw*; Kır. Tat. *suw*; Kzk. *su*; Krg. *sū*; Nog. *suw*; Tat. *su* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180; Tavkul, 2020: 322; KKTS4: 226; Çulha, 2016: 101; Koç vd., 2003: 490; Yudahin, 2011: 670; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 314; Pekacar, 2011: 303; Kalmıkova vd., 1963: 309; Öner, 2015: 419).

-b > -y

ET eb/ew

Bşk. *öy*; Krç. Blk. *üy*; Kkp. *üy*; Kzk. *üy*; Krg. *üy*; Kmk. *üy*; Tat. *öy* “ev”

krş. Kar. *üy*; Kır. Tat. *ev* (Gabain, 2000: 263; Özşahin, 2017: 468; Tavkul, 2020: 376; Uyğur, 2019: 635; Çulha, 2006: 117; Koç vd., 2003: 594; Yudahin, 2011: 799; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 113; Pekacar, 2011: 360; Öner, 2015: 374).

ET seb-

Bşk. *höy-*; Krç. Blk. *süy-*; Kkp. *süy-*; Kzk. *süy-*; Krg. *süy-*; Kmk. *süy-*; Tat. *söy-* “sevmek”

krş. Kar. *süv-*; Kır. Tat. *sev-* (Tekin, 2016: 308; Özşahin, 2017: 213; Tavkul, 2020: 325; Uyğur, 2019: 520; Çulha, 2006: 101; Koç vd., 2003: 495; Yudahin, 2011: 673; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 301; Pekacar, 2011: 306; Öner, 2015: 416).

2. 3. 1. 1. 2. 3. 2. Düşmesi

-b > Ø

ET sub/suw < *sūb

Kzk. *su*; Krg. *sū*; Tat. *su* “su”

krş. Krç. Blk. *suw*; Kkp. *suw*; Kar. *suw*; Kır. Tat. *suw*; Kmk. *suw*; Nog. *suw* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180; Tavkul, 2020: 322; KKTS4: 226; Çulha, 2016: 101; Koç vd., 2003: 490; Yudahin, 2011: 670; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 314; Pekacar, 2011: 303; Kalmıkova vd., 1963: 309; Öner, 2015: 419).

	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses	b, m	b, m, p	b, m, p	b, m	b, m, p	b, m	b, m	b, m, p	b, m, p	b, m, p
b İç Ses	b, v	b, v	b, w	b, v	b, v	b	b, v	b, w	b, w	b, v
Son Ses	y	v, y	v, y	v	y, Ø	y, Ø	v	w, y	v	y, Ø

Tablo 64 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 1. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 1. 3. 1. Ön Seste

/b/ ünsüzü söz başında Altay ve Tuva Türkçesinde genel olarak korunmakla birlikte sözcük bünyesinde nazal ünsüz bulunduğu durumlarda gerileyici benzeşme yoluyla süreklileşerek /m-/ sesine gelişmiştir. Hakas Türkçesinde ise bu sesin yoğunlukla ötümsüz çifti olan /p-/ sesine geliştiği tespit edilmiştir. Tuva Türkçesinde de söz konusu b- > p- ötümsüzleşmesi kısıtlı sayıdaki sözcükte görülmektedir. Tuva ve Hakas Türkçesindeki /b/ ünsüzü /p/ ile /b/ arasında /p/ ünsüzüne daha yakın bir şekilde boğumlanan bir /b/ sesidir (Killi, 1996: 346). Ayrıca, Altay ve Tuva Türkçesindeki nazal ünsüz kaynaklı b- > m- gelişmesi Hakas Türkçesinde de izlenebilmektedir.

2. 3. 1. 1. 3. 1. 1. Korunması

b- > b-

ET *bar* < **bār*

Alt. *bar*; Tuv. *bar* “var”

krş. Hak. *par* (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Naskali ve Duranlı, 2019: 36; Naskali vd., 2007: 360; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 11).

ET *bas-*

Alt. *bas-*; Tuv. *bas-* “basmak”

krş. Hak. *pas-* (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 37; Naskali vd., 2007: 362; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 11).

ET *beş/biş* < **bēš*

Alt. *beş*; Tuv. *beş* “beş (5)”

krş. Hak. *pis* (Gabain, 2000: 267, 268; TDBUÜ: 182; Naskali ve Duranlı, 2019: 41; Naskali vd., 2007: 379; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 13).

ET *bir* < **bīr*

Alt. *bir*; Tuv. *bir* “bir (1)”

krş. Hak. *pīr* (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 183; Naskali ve Duranlı, 2019: 43; Naskali vd., 2007: 375; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET *bol-* < **bōl-*

Alt. *bol-*; Tuv. *bol-* “olmak”

krş. Hak. *pol-* (Gabain, 2000: 269; TDBUÜ: 177; Naskali ve Duranlı, 2019: 45; Naskali vd., 2007: 384; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

2. 3. 1. 1. 3. 1. 2. Süreklileşmesi

b- > m-

ET *ben/men*

Alt. *men*; Hak. *min*; Tuv. *men* “ben” (Gabain, 2000: 267, 286; Naskali ve Duranlı, 2019: 155; Naskali vd., 2007: 303; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 76; Buran vd., 2014b: 36).

ET *beñü/beñgü/meñgü/meñü*

Alt. *möñkü*; Hak. *möge*; Tuv. *möñge* “bengü, sonsuz” (Gabain, 2000: 267, 286; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 308; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *boyun* < **bōyin*

Alt. *moyın*; Hak. *moyın*; Tuv. *moyun* “boyun” (Gabain, 2000: 269; TDBUÜ: 177; Naskali ve Duranlı, 2019: 157; Naskali vd., 2007: 307; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

ET *buñ*

Alt. *muñ*; Hak. *muñ*; Tuv. *muñ* “üzüntü, keder” (Tekin, 2016: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 158; Naskali vd., 2007: 309; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 78).

2. 3. 1. 1. 3. 1. 3. Ötümsüzleşmesi

b- > p-

ET *bağa* < **bāğa*

Hak. *pağa*; Tuv. *pağa* “kaplumbağa”
krş. Alt. *bağa* (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Naskali ve Duranlı, 2019: 35; Naskali vd., 2007: 356; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 87).

ET *bas-*

Hak. *pas-* “basmak”

krş. Alt. *bas-*; Tuv. *bas-* (Gabain, 2000: 266; Naskali ve Duranlı, 2019: 37; Naskali vd., 2007: 362; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 11).

ET *bir* < **bīr*

Hak. *pīr*; “bir (1)”

krş. Alt. *bir*; Tuv. *bir* (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 183; Naskali ve Duranlı, 2019: 43; Naskali vd., 2007: 375; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 14).

ET *butık*

Hak. *pudağ* “dal, budak”

krş. Alt. *budağ*; Tuv. *buduğ* (Gabain, 2000: 271; Naskali ve Duranlı, 2019: 47; Naskali vd., 2007: 397; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 16).

ET *but* < **būt*

Hak. *put* “ayak, bacak, but”

krş. Alt. *but*; Tuv. *but* (Gabain, 2000: 27; TDBUÜ: 179; Naskali ve Duranlı, 2019: 48; Naskali vd., 2007: 401; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 17).

2. 3. 1. 1. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /-b-/ sesinin görünümü sistematik bir tutarlılık arz etmemektedir. Söz konusu ünsüzün korunduğu ve süreklileşerek /-m-/ ile /-v-/ seslerine geliştiği örnekler dağınık olarak tespit edilmiştir. -b- > -v- süreklileşmesi genel olarak Tuva Türkçesinde

görülürken -b- > -m- süreklileşmesine ise Hakas Türkçesinde rastlanılmaktadır. Altay Türkçesi ise /-b-/ sesini yoğunlukla koruma tarafındadır. Söz konusu korunum kısıtlı sayıdaki sözcükte Hakas Türkçesinde de tespit edilmiş olup Tuva Türkçesinde /b/ sesinin iç ses durumunda korunduğu gözlenmemiştir.

2. 3. 1. 1. 3. 2. 1. Korunması

-b- > -b-

OTü. *ķabaķ*

Alt. *ķabaķ* "çıkıntı"

krş. Hak. *ķamaķ*; Tuv. *ķavaķ* (Killi, 1996: 352; Naskali ve Duranlı, 2019: 109; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

ET *oba*

Alt. *obogo*; Hak. *obā* "oba, yığın, küme"

krş. Tuv. *ovā* (DLT: 770; Naskali ve Duranlı, 2019: 161; Naskali vd., 2007: 327; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

ET *saban*

Hak. *saban* "saban, saban demiri" (DLT: 797; Naskali vd., 2007: 414).

ET *taban* < **tāpan*

Hak. *taban* "taban" (DLT: 847; TDBUÜ: 174; Naskali vd., 2007: 481).

2. 3. 1. 1. 3. 2. 2. Süreklileşmesi

-b- > -m-

OTü. *ķabaķ*

Hak. *ķamaķ* "çıkıntı"

krş. Alt. *ķabaķ*; Tuv. *ķavaķ* (Killi, 1996: 352; Naskali ve Duranlı, 2019: 109; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

-b- > -v-

OTü. *ķabaķ*

Tuv. *ķavaķ* "çıkıntı"

krş. Alt. *ķabaķ*; Hak. *ķamaķ* (Killi, 1996: 352; Naskali ve Duranlı, 2019: 109; Naskali vd., 2007: 143; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 49).

ET *oba*

Tuv. *ovā* "oba, yığın, küme"

krş. Alt. *obogo*; Hak. *obā* (DLT: 770; Naskali ve Duranlı, 2019: 161; Naskali vd., 2007: 327; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 84).

2. 3. 1. 1. 3. 3. Son Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /-b/ sesinin görünümü dağınık bir görünüm arz etmektedir. Söz konusu ünsüzün korunumu tek bir sözcükte Hakas Türkçesinde tespit edilmiştir. Hakas Türkçesindeki bu son ses -b daha önce belirtildiği gibi yarı ötümlü bir ses olup /b/ ile /p/ arasında bir boğumlanma noktasına sahiptir. Yine Hakas Türkçesinde -b > -ğ süreklileşmesi tespit

edilmiştir. Altay Türkçesinde ise -b > -y süreklileşmesi ve ünsüz düşmesi tespit edilmiştir. Tuva Türkçesinde de -b > -ğ ve -b > -g değişmesi mevcuttur.

2. 3. 1. 1. 3. 3. 1. Korunması

-b > -b

ET *eb/ew*

Hak. *ib* "ev"

krş. Alt. *üy*; Tuv. *ög* (Gabain, 2000: 263; Naskali ve Duranlı, 2019: 231; Naskali vd., 2007: 217; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 85).

2. 3. 1. 1. 3. 3. 2. Süreklileşmesi

-b > -ğ

ET *sub/suw* < **sūb*

Hak. *suğ* "su"

krş. Alt. *sū*; Tuv. *suğ* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180 Naskali ve Duranlı, 2019: 187; Naskali vd., 2007: 467; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

-b > -y

ET *eb/ew*

Alt. *üy* "ev"

krş. Hak. *ib*; Tuv. *ög* (Gabain, 2000: 263; Naskali ve Duranlı, 2019: 231; Naskali vd., 2007: 217; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 85).

2. 3. 1. 1. 3. 3. 3. Süreksizler Arası Değişmesi

-b > -ğ

ET *sub/suw* < **sūb*

Tuv. *suğ* "su"

krş. Alt. *sū*; Hak. *suğ* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180 Naskali ve Duranlı, 2019: 187; Naskali vd., 2007: 467; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

-b > -g

ET *eb/ew*

Tuv. *ög* "ev"

krş. Alt. *üy*; Hak. *ib* (Gabain, 2000: 263; Naskali ve Duranlı, 2019: 231; Naskali vd., 2007: 217; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 85).

2. 3. 1. 1. 3. 3. 4. Düşmesi

-b > -Ø

ET *sub/suw* < **sūb*

Alt. *sū* "su"

krş. Hak. *suğ*; Tuv. *suğ* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180 Naskali ve Duranlı, 2019: 187; Naskali vd., 2007: 467; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 95).

		Alt.	Hak.	Tuv.
	Ön Ses	b, m	p, m	b, m, p
b	İç Ses	b	b, m	v
	Son Ses	y, Ø	b	g, ğ

Tablo 65 Kuzey Doğu Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 1. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 1. 4. 1. Ön Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /b-/ sesi korunarak, ötümsüzleşerek (b- > p-) ya da süreklileşerek (b- > m-) görülmektedir. b- > m- süreklileşmeleri genel olarak sözcüklerin bünyesinde bulunan /n/ ve /ñ/ sesi kaynaklı olup gerileyici benzeşme yoluyla gerçekleşen bir ses olayıdır.

2. 3. 1. 1. 4. 1. 1. Korunması

b- > b-

ET *badruq*

Özb. *bayraq*; Y. Uyg. *bayraq* “bayrak” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 69; Necip, 2013: 33).

ET *bağır/bağar*

Özb. *bağır*; Y. Uyg. *bağır/béğir* “bağır” (Gabain, 2000: 266; Üşenmez vd., 2016: 70; Necip, 2013: 27, 37).

ET *bar* < **bār*

Özb. *bār*; Y. Uyg. *bar* “var, varlık” (Gabain, 2000: 266; TDBUÜ: 172; Üşenmez vd., 2016: 91; Necip, 2013: 30).

ET *bir-* < **bēr-*

Özb. *ber-*; Y. Uyg. *ber-* “vermek” (Gabain, 2000: 268; TDBUÜ: 182; Üşenmez vd., 2016: 79; Necip, 2013: 35).

ET *bil-*

Özb. *bil-*; Y. Uyg. *bil-* “bilmek” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 85; Necip, 2013: 42).

2. 3. 1. 1. 4. 1. 2. Ötümsüzleşmesi

b- > p-

ET *bat-*

Y. Uyg. *pat-* “batmak”

krş. Özb. *bāt-* (Gabain, 2000: 267; Üşenmez vd., 2016: 93; Necip, 2013: 316).

ET *biç-*

Özb. *biç-/piç-*; Y. Uyg. *piç-* “biçmek” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 89, 368, Necip, 2013: 322).

ET bıçak/biçek

Özb. *piçâk*; Y. Uyg. *piçak* “bıçak” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 368; Necip, 2013: 322).

ET bış-/biş-

Özb. *piş-*; Y. Uyg. *piş-* “pişmek, olgunlaşmak” (Gabain, 2000: 268; Üşenmez vd., 2016: 368; Necip, 2013: 323).

ET but < *būt

Özb. *put*; Y. Uyg. *put* “but, bacak” (Gabain, 2000: 271; TDBUÜ: 179; Üşenmez vd., 2016: 377; Necip, 2013: 328).

2. 3. 1. 1. 4. 1. 3. Süreklileşmesi**b- > m-****ET ben/men**

Özb. *men*; Y. Uyg. *men/meñ* “ben” (Gabain, 2000: 267, 286; Üşenmez vd., 2016: 289; Necip, 2013: 266, 267).

ET beñü/beñgü/meñü/meñgü

Özb. *mangu*; Y. Uyg. *meñgü* “sonsuz, bengi” (Gabain, 2000: 267, 286; Üşenmez vd., 2016: 275; Necip, 2013: 267).

ET bin-/min-/mün- < *bīn-

Özb. *min-*; Y. Uyg. *min-* “binmek” (Gabain, 2000: 268, 287; TDBUÜ: 183; Üşenmez vd., 2016: 294; Necip, 2013: 273).

ET buñ/muñ/miñ

Özb. *mung*; Y. Uyg. *muñ* “üzüntü, tasa” (Gabain, 2000: 270, 287; Üşenmez vd., 2016: 305; Necip, 2013: 279).

ET bunça/munça

Özb. *munça*; Y. Uyg. *munçe* “bunca” (Gabain, 2000: 270, 287; Üşenmez vd., 2016: 305; Necip, 2013: 278).

2. 3. 1. 1. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /-b-/ ünsüzü ötümsüzleşme ve süreklileşme yoluyla /-p-/ ve /-v-/ seslerine gelişmiştir.

2. 3. 1. 1. 4. 2. 1. Ötümsüzleşmesi**-b- > -p-****ET kabar-**

Y. Uyg. *kapar-* “kabarmak”

krş. Özb. *kāvâr-* (DLT: 673; Üşenmez vd., 2016: 383; Necip, 2013: 220).

2. 3. 1. 1. 4. 2. 2. Süreklileşmesi

-b- > -v-

ET yabız

Özb. *yāvuz*; Y. Uyg. *yavuz* “kötü, fena” (Tekin, 2016: 313; Üşenmez vd., 2016: 505; Necip, 2013: 462).

ET kabak

Özb. *kāvāk*; Y. Uyg. *kavaq*; “kabak” (DLT: 673; Üşenmez vd., 2016: 391; Necip, 2013: 227).

ET kabar-

Özb. *kāvār*- “kabarmak”

krş. Y. Uyg. *kapar*- (DLT: 673; Üşenmez vd., 2016: 383; Necip, 2013: 220).

2. 3. 1. 1. 4. 3. Son Seste

/-b/ ünsüzü Karluk grubu Türk lehçelerinde süreklileşerek /-v/ ve /-y/ seslerine gelişmiştir. Ayrıca Yeni Uygur Türkçesinde tek bir sözcükte ünsüz düşmesi tespit edilmiştir.

2. 3. 1. 1. 4. 3. 1. Süreklileşmesi

-b > -v

ET sub/suw < *sūb

Özb. *suv*; Y. Uyg. *su* “su” (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 440; Necip, 2013: 364).

-b > -y

ET eb/ew

Özb. *uy*; Y. Uyg. *öy* “ev” (Gabain, 2000: 263; Üşenmez vd., 2016: 470; Necip, 2013: 309).

ET seb-

Özb. *suy*; Y. Uyg. *söy*- “sevmek” (Tekin, 2016: 308; Üşenmez vd., 2016: 441; Necip, 2013: 363).

2. 3. 1. 1. 4. 3. 2. Düşmesi

-b > -Ø

ET sub/suw < *sūb

Y. Uyg. *su* “su”

krş. Özb. *suv* (Gabain, 2000: 294, 295; TDBUÜ: 180; Üşenmez vd., 2016: 440; Necip, 2013: 364).

	Özb.	Y. Uyg.
Ön Ses	b, m, p	b, m, p
b İç Ses	v	p
Son Ses	v, y	y, Ø

Tablo 66 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /b/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 2. /m/

Ötümlü, akıcı ve süresiz bir dudak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçe sözcüklerde iç ve son seste görülen bu ses, ön seste ancak alıntı sözcüklerde, özel isimlerde ve b > m değişimiyle oluşan örneklerde görülür. ben > men, em, emgek, yağmur vs.

2. 3. 1. 2. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 2. 1. 1. Ön Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda /m-/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 2. 1. 2. İç Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde iç ses durumunda /-m-/ sesi düzenli bir şekilde korunmuştur.

2. 3. 1. 2. 1. 2. 1. Korunması

-m- > -m-

ET emgek

Az. *emek*; Tkm. *emgek*; TT *emek* “emek” (Tekin, 2016: 299; ADİL2: 108; Tekin vd., 1995: 200; TS: 793).

ET çümgen

Az. *çimen*; Gag. *çimen*; Tkm. *çemen*; TT *çimen* “çimen” (DLT: 630; ADİL1: 485; Gaydarci vd., 1991: Tekin vd., 1995: 117; 60; TS: 548).

ET tamğa

Az. *damğa*; Gag. *damğa*; TT *damga* “damga” (Gabain, 2000: 296; ADİL1: 529; Gaydarci vd., 1991: 67; TS: 590).

ET temir

Az. *demir*; Gag. *demir*; Tkm. *demir*; TT *demir* “demir” (Gabain, 2000: 298; ADİL2: 580; Gaydarci vd., 1991: 71; Tekin vd., 1995: 144; TS: 619).

ET yigirmi

Az. *iyirmi*; Gag. *irmi*; Tkm. *yigirmi*; TT *yirmi* “yirmi (20)” (Tekin, 2016: 315; ADİL2: 615; Gaydarci vd., 1991: 122; Tekin vd. 1995: 700; TS: 2596).

2. 3. 1. 2. 1. 3. Son Seste

Oğuz grubu Türk lehçelerinde son ses durumunda /m/ sesi düzenli bir şekilde korunmuştur.

2. 3. 1. 2. 1. 3. 1. Korunması

-m > -m

ET kim

Az. *kim*; Gag. *kim*; Tkm. *kim*; TT *kim* “kim” (Erdal, 2004: 568; Altaylı, 2018: 1794; Gaydarci vd., 1991: 151; Tekin vd., 1995: 410; TS: 1442).

ET *köm-*

Az. *göm-*; Gag. *göm-*; Tkm. *göm-*; TT *göm-* (Gabain, 2000: 283; Altaylı, 2018: 1304; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 291; TS: 961).

ET *tam*

Az. *dam*; Gag. *dam*; Tkm. *tām*; TT *dam* “dam, duvar, ahır” (Gabain, 2000: 296; Altaylı, 2018: 775; Gaydarci vd., 1991: 67; Tekin vd., 1995: 614; TS: 588).

ET *toğum*

Az. *toğum*; Gag. *tōm/toum*; Tkm. *toğum*; TT *tohum* “tohum” (DLT: 889; ADİL4: 349; Gaydarci vd., 1991: 245; Tekin vd., 1995: 630; TS: 2360).

ET *yum-*

Az. *yum-*; Gag. *yum-*; Tkm. *yum-*; TT *yum-* (Gabain, 2000: 313; Altaylı, 2018: 3670; Gaydarci vd., 1991: 262; Tekin vd., 1995: 710; TS: 2614).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
İç Ses	m	m	m	m
Son Ses	m	m	m	m

Tablo 67 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 2. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 2. 2. 1. Ön Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda /m-/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 2. 2. 2. İç Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /m/ ünsüzü iç seste korunmuş, /-n-/ ünsüzüne değişmiş ve süreksizleşerek /-b-/ ve /-p-/ ünsüzlerine gelişmiştir. Bununla birlikte Kumuk ve Tatar Türkçesinde bir sözcükte iç ses /-m-/ ünsüzünün düşmesi tespit edilmiştir.

2. 3. 1. 2. 2. 2. 1. Korunması

-m- > -m-

ET *kemi* < **kēmi/kēme*

Bşk. *keme*; Krç. Blk. *keme*; Kkp. *keme*; Kzk. *keme*; Krg. *keme*; Kır. Tat. *gemi* Kmk. *geme*; Nog. *keme*; Tat. *keme* “gemi” (Gabain, 2000: 279; TDBUÜ: 181; Özşahin, 2017: 273; Tavkul, 2000: 254; KKTS2: 317; Koç vd., 2003: 227; Yudahin, 2011: 135; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 123; Pekacar, 2011: 134; Güllüdağ, 1998: 324; Öner, 2015: 192).

ET *kömür*

Bşk. *kümër*; Krç. Blk. *kömür*; Kkp. *kömir*; Kar. *gömir/k'om'ur*; Kzk. *kömir*; Krg. *kömür*; Kmk. *kömür*; Nog. *kömir*; Tat. *kümër* “kömür” (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 308; Tavkul, 2000: 275; Eker, 1998: 267; Çulha, 2006: 162; Koç vd., 2003: 247; Yudahin, 2011: 501; Pekacar, 2011: 183; Öner, 2015: 239).

ET tegirmen

Bşk. *tirmen*; Krç. Blk. *tirmen*; Kkp. *digirman*; Kar. *tiyermen/kiyermen/kiegermäntsik*; Kzk. *diyirmen*; Krg. *tegirmen*; Kmk. *tirmen*; Kır. Tat. *degirmen*; Nog. *termen*; Tat. *tığırmen* “değirmen” (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 620; Tavkul, 2000: 399; KKTS2: 74; Koç vd., 2003: 127; Yudahin, 2011: 721; Üseinov, 2005: 61; Pekacar, 2011: 335; Güllüdağ, 1998: 349; Öner, 2015: 462).

ET temir

Bşk. *timır*; Krç. Blk. *temir*; Kkp. *temir*; Kar. *temir*; Kzk. *temir*; Krg. *temir*; Kır Tat. *demir*; Kmk. *temir*; Nog. *temir*; Tat. *timır* “demir” (Gabain, 2000: 298; Özşahin, 2017: 616; Tavkul, 2000: 390; Eker, 1998: 237; Çulha, 2006: 107; Koç vd., 2003: 532; Çankaya, 2014: 521; Üseinov, 2015: 62; Pekacar, 2011: 329; Öner, 2015: 476).

ET yumşak/yımşak

Bşk. *yomşak*; Krç. Blk. *cumuşak*; Kkp. *jumsak*; Kar. *imşak*; Kzk. *jumsak*; Krg. *cumşak*; Kır. Tat. *yımşak*; Kmk. *yımışak*; Nog. *yumsak*; Tat. *yomşak* “yumuşak” (Gabain, 2000: 313; Özşahin, 2017: 738; Tavkul, 2000: 160; KKTS2: 218; Çulha, 2006: 69; Koç vd., 2003: 186; Yudahin, 2011: 232; Üseinov, 2005: 92; Pekacar, 2011: 395; Güllüdağ, 1998: 359; Öner, 2015: 580).

2. 3. 1. 2. 2. 2. Sürekliler Arası Değişmesi

-m- > -n-

ET amtı

Bşk. *indı*; Krç. Blk. *endi*; Kkp. *endi*; Kmk. *enni*; Nog. *endi*; Tat. *indı* “şimdi”
krş. Kar. *imdi*; Kzk. *endi*; Krg. *emi*; Kır. Tat. *şimdi*; (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 252; Tavkul, 2000: 192; Uyğur, 2019: 136; Çulha, 2006: 69; Koç vd., 2003: 140; Yudahin, 2011: 330; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 322; Pekacar, 2011: 121; Güllüdağ, 1998: 317; Öner, 2015: 170).

-m- > -ñ-

ET emgek

Kkp. *eñbek*; Kzk. *eñbek* “emek”
krş. Bşk. *imgek*; Krç. Blk. *emgek*; Kar. *emgek*; Krg. *emgek*; Kır. Tat. *emek*; Kmk. *emgek*; Nog. *embek*; Tat. *imgek* (Gabain, 2000: 264; Özşahin, 2017: 251; Tavkul, 2000: 192; Uyğur, 2019: 137; Çulha, 2006: 61; Koç vd., 2019: 146; Yudahin, 2011: 329; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 109; Pekacar, 2011: 120; Güllüdağ, 1998: 317; Öner, 2015: 170).

ET yağmur

Kkp. *jañbır*; Kzk. *jañbır*; Tat. *yañgır* “yağmur”
krş. Bşk. *yamgır*; Kkp. *jamgır*; Kar. *yamhur*; Krg. *camgır*; Kır. Tat. *yağmur*; Nog. *yamgır* (Gabain, 2000: 307; Özşahin, 2017: 692; Tavkul, 2000: 139; Uyğur, 2019: 225, 226; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 161; Yudahin, 2011: 172; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 555).

2. 3. 1. 2. 2. 2. 3. Süreksizleşmesi

-m- > -b-

ET *azman*

Kzk. *azban*; Nog. *azban* “iğdiş edilmiş, azman”

krş. Bşk. *ažman*; Krç. Blk. *azman*; Kır. Tat. *azman*; Kmk. *azman*; Tat. *azman* (Gabain, 2000: 263; Radloff, 1893: 582; Özşahin, 2017: 55; Tavkul, 2000: 106; Koç vd., 2003: 28; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 54; Pekacar, 2011: 106; Kalmıkova vd., 1963: 28; Öner, 2015: 42).

ET *tuman*

Krç. Blk. *tuban* “duman, sis”

krş. Bşk. *toman*; Kkp. *duman/tuman*; Kar. *duman/tuman*; Kzk. *tuman*; Krg. *tuman*; Kır. Tat. *duman*; Kmk. *tuman*; Nog. *tuman*; Tat. *toman* (Gabain, 2000: 302; Özşahin, 2017: 623; Tavkul, 2000: 408; Uyğur, 2019: 126, 604; Çulha, 2006: 60; Koç vd., 2003: 554; Yudahin, 2011: 759; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 102; Pekacar, 2011: 342; Kalmıkova vd., 1963: 365; Öner, 2015: 481).

ET *yağmur*

Kkp. *jamğır/jaňbır*; Kzk. *jaňbır* “yağmur”

krş. Bşk. *yamğır*; Krç. Blk. *canğır*; Kar. *yamhur*; Krg. *camğır*; Kır. Tat. *yağmur*; Kmk. *yañur*; Nog. *yamğır*; Tat. *yaňğır* (Gabain, 2000: 307; Özşahin, 2017: 692; Tavkul, 2000: 139; Uyğur, 2019: 225, 226; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 161; Yudahin, 2011: 172; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 555).

-m- > -p-

ET *altmış*

Kkp. *alpıs*; Kzk. *alpıs*; Nog. *alpıs* “altmış (60)”

krş. Bşk. *altmış*; Krç. Blk. *altmış*; Krg. *altmış*; Kır. Tat. *altmış*; Kmk. *altmış*; Tat. *altmış* (Gabain, 2000: 260; Özşahin, 2017: 32; Tavkul, 2000: 82; Uyğur, 2019: 24; Koç vd., 2003: 42; Yudahin, 2011: 30; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 46; Pekacar, 2011: 33; Kalmıkova vd., 1963: 39; Öner, 2015: 31).

ET *yetmiş*

Kkp. *jetpis*; Kzk. *jetpis*; Nog. *yetpis* “yetmiş (70)”

krş. Bşk. *yitmış*; Krç. Blk. *cetmiş*; Krg. *cetmiş/cetmiş*; Kır. Tat. *yetmiş*; Kmk. *yetmiş*; Tat. *citmiş* (Tekin, 2016: 315; Özşahin, 2017: 724; Tavkul, 2000: 150; Uyğur, 2019: 241; Koç vd., 2003: 177; Yudahin, 2011: 205, 206; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 382; Pekacar, 2011: 394; Eker, 1998: 315; Öner, 2015: 85).

2. 3. 1. 2. 2. 2. 4. Ünsüz Düşmesi

-m- > Ø

ET *yağmur*

Kmk. *yañur*; Tat. *yaňğır* “yağmur”

krş. Bşk. *yamğır*; Krç. Blk. *canğır*; Kkp. *jamğır/jaňbır*; Kar. *yamhur*; Kzk. *jaňbır*; Krg. *camğır*; Kır. Tat. *yağmur*; Nog. *yamğır*; (Gabain, 2000: 307; Özşahin, 2017: 692; Tavkul, 2000:

139; Uyğur, 2019: 225, 226; Çulha, 2006: 119; Koç vd., 2003: 161; Yudahin, 2011: 172; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 373; Pekacar, 2011: 383; Güllüdağ, 1998: 355; Öner, 2015: 555).

2. 3. 1. 2. 2. 3. Son Seste

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde /-m/ sesi söz sonunda sistematik olarak korunmaktadır.

2. 3. 1. 2. 2. 3. 1. Korunması

-m > -m

ET *atım* < **ātım*

Bşk. *atım*; Krç. Blk. *atlam*; Kkp. *adım*; Kzk. *adım*; Krg. *adım*; Kır. Tat. *adım*; Nog. *adım*; Tat. *adım* “adım” (TDBUÜ: 172; Gabain, 2000: 262; Radloff, 1893: 461; Özşahin, 2017: 45; Tavkul, 2000: 94; Uyğur, 2019: 14; Koç vd., 2003: 27; Yudahin, 2011: 9; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 40; Kalmıkova vd., 1963: 26; Öner, 2015: 25).

ET *ķum*

Bşk. *ķom*; Krç. Blk. *ķum*; Kkp. *ķum*; Kar. *ķum*; Kzk. *ķum*; Krg. *ķum*; Kır. Tat. *ķum*; Kmk. *ķum*; Nog. *ķum*; Tat. *ķom* “kum” (DLT: 746; Özşahin, 2017: 370; Tavkul, 2000: 280; Eker, 1998: 264; Çulha, 2006: 82; Koç vd., 2003: 333; Yudahin, 2011: 520; Üseinov, 2005: 130; Pekacar, 2011: 375; Öner, 2015: 297).

ET *yim*

Bşk. *yīm*; Krç. Blk. *cem*; Kkp. *jem*; Kar. *yem*; Kzk. *jem*; Krg. *cem*; Kır. Tat. *yem*; Kmk. *yem*; Tat. *cim* “yem” (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 712; Tavkul, 2000: 148; KKTS2: 197; Çulha, 2006: 123; Koç vd., 2003: 174; Yudahin, 2011: 200; Üseinov, 2005: 69; Pekacar, 2011: 392; Öner, 2015: 82).

		Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
Ön Ses		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
m	İç Ses	m, n	b, m,	m, n,	m	b, m,	m	m	m, n	b, m	m, n
			n	ñ, p		ñ, p			∅	n, p	∅
Son Ses		m	m	m	m	m	m	m	m	m	m

Tablo 68 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 2. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 2. 3. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde ön ses durumunda /m-/ ünsüzü birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 2. 3. 2. İç Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde iç ses /-m-/ ünsüzü korunmuş ya da süreksizleşerek /-b-/ ve /-p-/ ünsüzlerine gelişmiştir.

2. 3. 1. 2. 3. 2. 1. Korunması

-m- > -m-

ET *kömür*

Alt. *kömür*; Hak. *kömür*; Tuv. *hömür* “kömür” (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 269; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 53).

ET *ķumursġa*

Alt. *ķımıskay*; Hak. *ķımıskā* “karınca” (Gabain, 2000: 284; Naskali ve Duranlı, 2019: 126; Naskali vd., 2007: 169).

ET *kümüş*

Alt. *kümüş*; Hak. *kümüş*; Tuv. *ķümüš* “gümüş” (Gabain, 2000: 285; Naskali ve Duranlı, 2019: 147; Naskali vd., 2007: 280; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 54).

ET *tamır*

Alt. *tamır*; Hak. *tamır*; Tuv. *damır* “damar” (Gabain, 2000: 296; Naskali ve Duranlı, 2019: 198; Naskali vd., 2007: 488; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 29).

ET *temir*

Alt. *temir*; Hak. *timir*; Tuv. *demir* “demir” (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 205; Naskali vd., 2007: 510; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

2. 3. 1. 2. 3. 2. 2. Süreksizleşmesi

-m- > -b-

ET *tegirmen*

Hak. *terben*; Tuv. *dērbe* “değirmen”
krş. Alt. *tērmēn* (Gabain, 2000: 298; Naskali ve Duranlı, 2019: 203; Naskali vd., 2007: 501; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 30).

ET *yigirmi*

Hak. *ķibirġi*; Tuv. *ķērbi* “yirmi (20)”
krş. Alt. *cirme* (Tekin, 2016: 315; Naskali ve Duranlı, 2019: 67; Naskali vd., 2007: 96; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 23).

-m- > -p-

ET *etmek*

Alt. *ōtpök*; Hak. *ipek* “ekmek” (DLT: 649; Naskali ve Duranlı, 2019: 170; Naskali vd., 2007: 211).

2. 3. 1. 2. 3. 3. Son Seste

/m/ sesi söz sonunda Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 3. 1. 2. 3. 3. 1. Korunması

-m > -m

ET *em*

Alt. *em*; Hak. *im*; Tuv. *em* “ilaç” (Gabain, 2000: 264; Radloff, 1893: 945; Naskali ve Duranlı, 2019: 89; Naskali vd., 2007: 222; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 41).

ET em-

Alt. *em-*; Hak. *im-*; Tuv. *em-* “emmek” (DLT: 637; Naskali ve Duranlı, 2019: 89; Naskali vd., 2007: 222; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 41).

ET kim

Alt. *kem*; Hak. *kem*; Tuv. *kım* “kim” (DLT: 720; Naskali ve Duranlı, 2019: 122; Naskali vd., 2007: 243; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 67).

ET köm-

Alt. *köm-*; Hak. *köm-*; Tuv. *höm-* “gömmek” (Gabain, 2000: 783; Naskali ve Duranlı, 2019: 139; Naskali vd., 2007: 268; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 53).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
m İç Ses	m, p	b, m, p	b, m
Son Ses	m	m	m

Tablo 69 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 2. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde**2. 3. 1. 2. 4. 1. Ön Seste**

Karluk grubu Türk lehçelerinde /m/ sesi ön seste birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 2. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /m/ sesi iç ses durumunda sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 3. 1. 2. 4. 2. 1. Korunması

-m- > -m-

ET emgek

Özb. *emgak*; Y. Uyg. *emgek* “iş, emek” (Gabain, 2000: 264; Üşenmez vd., 2016: 139; Necip, 2013: 112).

ET sarmaş-

Özb. *çirmaş-*; Y. Uyg. *çirmaş-* “karışmak, dolaşmak” (DLT: 807; Üşenmez vd., 2016: 548; Necip, 2013: 83).

ET tamgak

Özb. *tamgak*; Y. Uyg. *tamgak* “damak” (DLT: 850; Üşenmez vd., 2016: 459; Necip, 2013: 387).

ET temir

Özb. *temir*; Y. Uyg. *tömür* “demir” (Gabain, 2000: 298; Üşenmez vd., 2016: 454; Necip, 2013: 424).

ET *yigirmi*

Özb. *yigirma*; Y. Uyg. *jigirme/yigirme* “yirmi (20)” (Tekin, 2016: 315; Üşenmez vd., 2016: 498; Necip, 2013: 182, 468).

2. 3. 1. 2. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /m/ sesi söz sonunda sistemli bir şekilde korunmuştur.

2. 3. 1. 2. 4. 3. 1. Korunması

-m > -m

ET *kim*

Özb. *kim*; Y. Uyg. *kim* “kim” (Gabain, 2000: 281; Üşenmez vd., 2016: 234; Necip, 2013: 199).

ET *ķum*

Özb. *ķum*; Y. Uyg. *ķum* “kum” (Gabain, 2000: 284; Üşenmez vd., 2016: 393; Necip, 2013: 248).

ET *tam*

Özb. *tām*; Y. Uyg. *tam* “dam, duvar” (Gabain, 2000: 296; Üşenmez vd., 2016: 459; Necip, 2013: 387).

ET *yim*

Özb. *yem*; Y. Uyg. *yem* “yem” (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 495; Necip, 2013: 463).

ET *yum-*

Özb. *yum-*; Y. Uyg. *jum-* “yummak” (Gabain, 2000: 313; Üşenmez vd., 2016: 508; Necip, 2013: 186).

		Özb.	Y. Uyg.
m	Ön Ses	-	-
	İç Ses	m	m
	Son Ses	m	m

Tablo 70 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /m/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 3. /p/

Tonsuz, patlayıcı ve süresiz bir dudak ünsüzüdür. Türkçenin birincil seslerindendir. Türkçe sözcüklerde iç ve son seste görülen bu ses, ön seste ancak alıntı sözcüklerde, özel isimlerde ve b > p değişimiyle oluşan örneklerde görülür. bilig > pilig, bıçak > pıçak vs.

Baskakov (2006: 18), p sesini bir sesbirim kabul etmekle beraber b, m ve w seslerinin de kaynak noktası olarak görmektedir; ancak bu seslerin kaynak noktaları tam olarak belli olmamakla birlikte birbirilerine değişerek kendilerinin altsesbirimlerini doğurmaktadırlar. Yani ayrı ayrı sesbirimler oluşturan bazı yapılar bazen bir başka sesbirimin altsesbirimi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

2. 3. 1. 3. 1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 3. 1. 1. Ön Seste

/p/ ünsüzü söz başında Oğuz grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 3. 1. 2. İç Seste

/p/ ünsüzü söz içinde Oğuz grubu Türk lehçelerinde genellikle korunurken Ana Türkçede birincil uzun ünlü ile tasarlanan sözcüklerde birincil uzun ünlülerin kısalarken bıraktığı seslik izlerden biri olan ötümlüleşmeye uğrayarak -b- ünsüzüne gelişmiştir.

2. 3. 1. 3. 1. 2. 1. Korunması

-p- > -p-

ET *kapı*

Az. *ğapı*; Gag. *kapu*; Tkm. *ğapı*; TT *kapı* “kapı” (Gabain, 2000: 277; Altaylı, 2018: 1959; Gaydarci vd., 1991: 134; Tekin vd., 1995: 226; TS: 1306).

ET *kirpik*

Az. *kirpik*; Gag. *kirpik*; Tkm. *kirpik*; TT *kirpik* “kirpik” (Gabain, 2000: 281; ADİL2: 711; Gaydarci vd., 1991: 152; Tekin vd., 1995: 411; TS: 1448).

ET *köprü*

Az. *körpü*; Gag. *köprü*; Tkm. *köpri*; TT *köprü* “köprü” (Gabain, 2000: 283; Altaylı, 2018: 1862; Gaydarci vd., 1991: 165; Tekin vd., 1995: 422; TS: 1500).

ET *topuk*

Az. *topuğ* “topuk”

krş. Gag. *topuk*; Tkm. *topuk*; TT *topuk* (Gabain, 2000: 301; Altaylı, 2018: 3339; Gaydarci vd., 1991: 145; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2373).

ET *tuprāk*

Az. *torpağ*; Gag. *toprak*; Tkm. *toprak*; TT *toprak* “toprak” (Gabain, 2000: 302; ADİL4: 359; Gaydarci vd., 1991: 244; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2371).

2. 3. 1. 3. 1. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-p- > -b-

AT *çipğan*

Az. *çiban*; Gag. *çıban*; Tkm. *çiban*; TT *çıban* “çıban” (TDBUÜ: 176; Altaylı, 2018: 708; Gaydarci vd., 1991: 57; Tekin vd., 1995: 118; TS: 528).

AT *çipın*

Az. *çibin*; Tkm. *çibin*; TT *cibin*(lik) “sinek” (TDBUÜ: 176; Altaylı, 2018: 709; Tekin vd., 1995: 118; TS: 463).

AT *kōpek*

Az. *göbek*; Gag. *göbek*; Tkm. *gōbek*; TT *göbek* “göbek” (TDBUÜ: 184; Altaylı, 2018: 1300; Gaydarci vd., 1991: 105; Tekin vd., 1995: 289; TS: 953).

2. 3. 1. 3. 1. 3. Son Seste

/p/ ünsüzü sözcük sonunda Oğuz grubu Türk lehçelerinde genellikle korunurken Ana Türkçede birincil uzun ünlü ile tasarlanan tek heceli sözcüklerin sonunda -özellikle Azerbaycan Türkçesinde- ötümlüleşerek -b ünsüzüne gelişmiştir.

2. 3. 1. 3. 1. 3. 1. Korunması

-p > -p

ET *kap-*

Az. *ğap-*; Gag. *kap-*; Tkm. *ğap-*; TT *kap-* “kapmak” (Gabain, 2000: 277; ADİL3: 44; Gaydarci vd., 1991: 134; Tekin vd., 1995: 225; TS: 1310).

ET *top-*

Az. *topla-*; Gag. *topla-*; Tkm. *topla-*; TT *topla-* “toplamak” (Gabain, 2000: 301; ADİL4: 355; Gaydarci vd., 1991: 244; Tekin vd., 1995: 632; TS: 2367).

ET *yip*

Az. *ip*; Gag. *iplik*; TT *ip* “ip” (Gabain, 2000: 311; ADİL2: 564; Gaydarci vd., 1991: 122; TS: 1200).

2. 3. 1. 3. 1. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-p > -b

AT *kāp*

Az. *ğab*; Tkm. *ğab* “kap”

krş. Gag. *kap*; TT *kap* (TDBUÜ: 173; Altaylı, 2018: 1907; Gaydarci vd., 1991: 132; Tekin vd., 1995: 224; TS: 1302).

AT *tūp*

Az. *dib*; “dip”

krş. Gag. *dip*; Tkm. *düyp*; TT *dip* (TDBUÜ: 185; Altaylı, 2018: 881; Gaydarci vd., 1991: 75; Tekin vd., 1995: 185; TS: 673).

	Az.	Gag.	Tkm.	TT
Ön Ses	-	-	-	-
p İç Ses	b, p	b, p	b, p	b, p
Son Ses	b, p	p	b, p	p

Tablo 71 Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 3. 2. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 3. 2. 1. Ön Seste

/p/ ünsüzü söz başında Kıpçak grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 3. 2. 2. İç Seste

/p/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz içinde sistematik bir görünüm arz etmemektedir. Söz konusu ünsüzün korunduğu , ötümlüleşip /-b-/ sesine geliştiği ve süreklileşip

/-m-/ ve /-f-/ ünsüzlerine geliştiği örnekler bulunmaktadır. Söz konusu -b- > -f- gelişimi yalnızca Tatar Türkçesinde tespit edilmiştir. Ayrıca Karaçay-Balkar Türkçesinde bir sözcükte ünsüz ikizleşmesi olayına da rastanılmaktadır.

2. 3. 1. 3. 2. 2. 1. Korunması

-p- > -p-

ET *apa*

Bşk. *apa*; Kkp. *apa*; Kzk. *apa*; Krg. *apa*; Kır. Tat. *apa*; Kmk. *apaw/apay*; Tat. *apa* “abla, anne”

krş. Krç. Blk. *appa* “dede”; Nog. *abay* (Gabain, 2000: 261; Özşahin, 2017: 34; Tavkul, 2020: 76; Uyğur, 2019: 26; Koç vd., 2003: 47; Yudahin, 2011: 36; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 47; Pekacar, 2011: 36; Kalmıkova vd., 1963: 19; Öner, 2015: 36).

ET *çipçirğa*

Bşk. *sıpsık*; Krç. Blk. *cıpcık/çipçik*; Kar. *tsiptsik/çipçih*; Tat. *çipçik* “serçe”

krş. Kzk. *şıbışık/şımışık*; Kmk. *cımçık* (DLT: 624; Özşahin, 2017: 522; Tavkul, 2000: 151, 175; Eker, 1998: 253; Çulha, 2006: 58; Koç vd., 2003: 653; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

ET *kirpi*

Bşk. *tırpı*; Krç. Blk. *kirpi*; Kkp. *kirpi*; Kzk. *kirpi*; Krg. *kirpi*; Kır. Tat. *kirpi*; Kmk. *kirpi*; Nog. *kirpi*; Tat. *kırpı* “kirpi” (DLT: 722; Özşahin, 2017: 602; Tavkul, 2000: 265; Eker, 1998: 274; Koç vd., 2003: 264; Yudahin, 2011: 474; Üseinov, 2005: 101; Pekacar, 2011: 178; Kalmıkova vd., 1963: 166; Öner, 2015: 199).

ET *köprüg*

Bşk. *küpür*; Krç-Blk. *köpür*; Kkp. *köpir*; Kar. *köpür/kepri/köprü/kopır/köpir/k'opr'u*; Kzk. *köpir*; Kır. *köpürö*; Kır. Tat. *köpür*; Kmk. *köpür*; Nog. *köpir*; Tat. *küpâr* “köprü” (Gabain, 2000: 283; Özşahin, 2017: 310; Tavkul, 2000: 275; Uyğur, 2019: 284; Yalçın, 2013: 331; Koç vd., 2003: 248; Yudahin, 2011: 506; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 171; Pekacar, 2011: 183; Öner, 2015: 241).

2. 3. 1. 3. 2. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-p- > -b-

ET *apa*

Nog. *abay* “abla, anne”

krş. Bşk. *apa*; Krç. Blk. *appa* “dede”; Kkp. *apa*; Kzk. *apa*; Krg. *apa*; Kır. Tat. *apa*; Kmk. *apaw/apay*; Tat. *apa* (Gabain, 2000: 261; Özşahin, 2017: 34; Tavkul, 2020: 76; Uyğur, 2019: 26; Koç vd., 2003: 47; Yudahin, 2011: 36; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 47; Pekacar, 2011: 36; Kalmıkova vd., 1963: 19; Öner, 2015: 36).

ET *çipçirğa*

Kzk. *şıbışık/şımışık*, “serçe”

krş. Bşk. *sıpsık*; Krç. Blk. *cıpcık/çipçik*; Kar. *tsiptsik/çipçih*; Kmk. *cımçık*; Tat. *çipçik* (DLT: 624; Özşahin, 2017: 522; Tavkul, 2000: 151, 175; Eker, 1998: 253; Çulha, 2006: 58; Koç vd., 2003: 653; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

AT *çipin*

Bşk. *sibin*; Krç. Blk. *çibin*; Kkp. *şibin*; Kar. *çibin*; Kzk. *şibin*; Kır. Tat. *çibin*; Kmk. *cibin*; Nog. *şibin*; Tat. *çibin* “sinek” (TDBUÜ: 176; Özşahin, 2017: 504; Tavkul, 2000: 176; Eker, 1998: 253; Koç vd., 2003: 650; Üseinov, 2005: 304; Pekacar, 2011: 92; Öner, 2015: 93).

ET *kopuz*

Krç. Blk. *kobuz*; Kkp. *kobız*; Kar. *kobuz*; Kzk. *kobız*; Kır. Tat. *kobız*; Nog. *kobız*; Tat. *kubız* “kopuz”

krş. Bşk. *kumuz*; Krg. *komuz*; Kmk. *homuz/komuz* (Gabain, 2000: 282; Özşahin, 2017: 381; Tavkul, 2000: 267; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 310; Yudahin, 2011: 482; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 267, 374; Öner, 2015: 303).

ET *süpür-*

Krç. Blk. *sibir-*; Kar. *sibir-*; Kmk. *sibir-*; Tat. *sibir-*; “süpürmek”

krş. Bşk. *hıpır-*; Kkp. *sıpır-*; Kzk. *sıpır-* (DLT: 840; Özşahin, 2017: 193; Tavkul, 2020: 314; Uyğur, 2019: 504; Çulha, 2006: 99; Koç vd., 2003: 505; Pekacar, 2011: 296; Öner, 2015: 404).

2. 3. 1. 3. 2. 2. 3. Süreklileşmesi

-p- > -m- (-p- > -b- > -m-)

ET *çipçirga*

Kzk. *şıbışık/şımışık*; Kmk. *cımçık* “serçe”

krş. Bşk. *sıpsık*; Krç. Blk. *çipçik/çipçik*; Kar. *tsiptsik/çipçik*; Tat. *çipçik* (DLT: 624; Özşahin, 2017: 522; Tavkul, 2000: 151, 175; Eker, 1998: 253; Çulha, 2006: 58; Koç vd., 2003: 653; Pekacar, 2011: 91; Öner, 2015: 97).

ET *kopuz*

Bşk. *kumuz*; Krg. *komuz*; Kmk. *homuz/komuz* “kopuz”

krş. Krç. Blk. *kobuz*; Kkp. *kobız*; Kar. *kobuz*; Kzk. *kobız*; Kır. Tat. *kobız*; Nog. *kobız*; Tat. *kubız* (Gabain, 2000: 282; Özşahin, 2017: 381; Tavkul, 2000: 267; Eker, 1998: 262; Koç vd., 2003: 310; Yudahin, 2011: 482; Üseinov, 2005: 125; Pekacar, 2011: 267, 374; Öner, 2015: 303).

-p- > -f-

ET *kirpik*

Tat. *kırfik* “kirpik”

krş. Bşk. *kırpik*; Krç. Blk. *kirpik*; Kkp. *kirpik*; Kar. *kirpik*; Kzk. *kirpik*; Krg. *kirpik*; Kır. Tat. *kirpiçik*; Kmk. *kirpik* (Gabain, 2000: 281; Özşahin, 2017: 277; Tavkul, 2020: 213; Uyğur, 2019: 274; Çulha, 2006: 78; Koç vd., 2003: 264; Yudahin, 2011: 474; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 163; Pekacar, 2011: 178; Öner, 2015: 199).

ET *tuprāk*

Tat. *tufraq* “toprak”

krş. Bşk. *tuprak*; Krç. Blk. *toprak*; Kkp. *topırak*; Kar. *toprah/toprak*; Kzk. *topırak*; Krg. *topurak*; Kır. Tat. *toprak*; Kmk. *topurak* (Gabain, 2000: 302; Özşahin, 2017: 645; Tavkul, 2020: 359; Uyğur, 2019: 597; Çulha, 2006: 110; Koç vd., 2003: 544; Yudahin, 2011: 750; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 349; Pekacar, 2011: 338; Öner, 2015: 494).

ET *yalpırğak/yapırğak*

Tat. *yafraq* “yaprak”

krş. Bşk. *yapraq*; Krç. Blk. *çapraq*; Kkp. *japıraq*; Kar. *yapraq*; Kzk. *japıraq*; Krg. *capıraq/calbıraq*; Kır. Tat. *yapraq*; Kmk. *yapraq/yapıraq* (Gabain, 2000: 308; Özşahin, 2017: 696; Tavkul, 2020: 143; Uyğur, 2019: 227; Çulha, 2006: 120; Koç vd., 2003: 162; Yudahin, 2011: 178; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 376; Pekacar, 2011: 383; Öner, 2015: 545).

2. 3. 1. 3. 2. 2. 4. İkizleşmesi

-p- > -pp-

ET *apa*

Krç. Blk. *appa* “dede”

krş. Bşk. *apa*; Kkp. *apa*; Kzk. *apa*; Krg. *apa*; Kır. Tat. *apa*; Kmk. *apaw/apay*; Nog. *abay*; Tat. *apa* “abla, anne” (Gabain, 2000: 261; Özşahin, 2017: 34; Tavkul, 2020: 76; Uyğur, 2019: 26; Koç vd., 2003: 47; Yudahin, 2011: 36; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 47; Pekacar, 2011: 36; Kalmıkova vd., 1963: 19; Öner, 2015: 36).

2. 3. 1. 3. 2. 3. Son Seste

/p/ ünsüzü Kıpçak grubu Türk lehçelerinde söz sonunda genel olarak korunmakla birlikte özellikle Karaçay-Balkar Türkçesinde bir sözcükte de Başkurt Türkçesinde ötümlü çifti olan /-b-/ sesine gelişmiştir.

2. 3. 1. 3. 2. 3. 1. Korunması

-p > -p

ET *kap-*

Bşk. *kap-*; Kkp. *kap-*; Kzk. *kap-*; Krg. *kap-*; Kır. Tat. *kap-*; Kmk. *kap-*; Nog. *kap-*; Tat. *kap-* “kapatmak”

krş. Krç. Blk. *kab-* (Gabain, 2000: 277; Özşahin, 2017: 326; Tavkul, 2000: 233; Eker, 1998: 261; Koç vd., 2003: 287; Yudahin, 2011: 400; Üseinov, 2005: 120; Pekacar, 2011: 370; Öner, 2015: 264).

ET *sap*

Krç. Blk. *sap*; Kkp. *sap*; Kzk. *sap*; Krg. *sap*; Kır. Tat. *sap*; Kmk. *sap*; Tat. *sap* “sap”

krş. Bşk. *saba*; Krç. Blk. *sab* (DLT: 803; Özşahin, 2017: 489; Tavkul, 2020: 301; Uyğur, 2019: 490; Koç vd., 2003: 467; Yudahin, 2011: 637; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 293; Pekacar, 2011: 287; Öner, 2015: 397).

ET *tap-*

Bşk. *tap-*; Krç. Blk. *tap-*; Kkp. *tap-*; Kar. *tap-*; Kzk. *tap-*; Krg. *tap-*; Kır. Tat. *tap-*; Kmk. *tap-*; Tat. *tap-* “bulmak”

krş. Krç. Blk. *tab-* (Gabain, 2000: 297; Özşahin, 2017: 578; Tavkul, 2020: 340; Uyğur, 2019: 564; Çulha, 2006: 105; Koç vd., 2003: 520; Yudahin, 2011: 708; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 330; Pekacar, 2011: 321; Öner, 2015: 446).

ET *yip*

Bşk. *yip*; Kkp. *jip*; Kar. *ip*; Kzk. *cip*; Krg. *cip*; Kır. Tat. *yip*; Kmk. *yip*; Tat. *cip* “ip”

krş. Krç. Blk. *cib* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 717; Tavkul, 2020: 131; Uyğur, 2019: 245; Çulha, 2006: 70; Bayniyazov vd., 2019: 286; Yudahin, 2011: 217; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 383; Pekacar, 2011: 397; Öner, 2015: 78).

2. 3. 1. 3. 2. 3. 2. Ötümlüleşmesi

-p > -b

ET *kap-*

Krç. Blk. *kab-* “kapmak”

krş. Bşk. *kap-*; Kkp. *kap-*; Kzk. *kap-*; Krg. *kap-*; Kır. Tat. *kap-*; Kmk. *kap-*; Nog. *kap-*; Tat. *kap-* (Gabain, 2000: 277; Özşahin, 2017: 326; Tavkul, 2000: 233; Eker, 1998: 261; Koç vd., 20003: 287; Yudahin, 2011: 400; Üseinov, 2005: 120; Pekacar, 2011: 370; Öner, 2015: 264).

ET *sap*

Bşk. *saba*; Krç. Blk. *sab* “sap”

krş. Krç. Blk. *sap*; Kkp. *sap*; Kzk. *sap*; Krg. *sap*; Kır. Tat. *sap*; Kmk. *sap*; Tat. *sap* (DLT: 803; Özşahin, 2017: 489; Tavkul, 2020: 301; Uyğur, 2019: 490; Koç vd., 2003: 467; Yudhin, 2011: 637; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 293; Pekacar, 2011: 287; Öner, 2015: 397).

ET *tap-*

Krç. Blk. *tab-* “bulmak”

krş. Bşk. *tap-*; Krç. Blk. *tap-*; Kkp. *tap-*; Kar. *tap-*; Kzk. *tap-*; Krg. *tap-*; Kır. Tat. *tap-*; Kmk. *tap-*; Tat. *tap-* (Gabain, 2000: 297; Özşahin, 2017: 578; Tavkul, 2020: 340; Uyğur, 2019: 564; Çulha, 2006: 105; Koç vd., 2003: 520; Yudahin, 2011: 708; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 330; Pekacar, 2011: 321; Öner, 2015: 446).

ET *yip*

Krç. Blk. *cib* “ip”

krş. Bşk. *yip*; Kkp. *jip*; Kar. *ip*; Kzk. *cip*; Krg. *cip*; Kır. Tat. *yip*; Kmk. *yip*; Tat. *cip* (Gabain, 2000: 311; Özşahin, 2017: 717; Tavkul, 2020: 131; Uyğur, 2019: 245; Çulha, 2006: 70; Bayniyazov vd., 2019: 286; Yudahin, 2011: 217; Muzafarov ve Muzafarov, 2018: 383; Pekacar, 2011: 397; Öner, 2015: 78).

		Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.
	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
p	İç Ses	b, p	b, p, pp	b, p	b, p	b, m, p	m, p	b, p	b, m, p	b, p	b, f, p
		b, p	b, p	p	p	p	p	p	p	p	p
	Son Ses	b, p	b, p	p	p	p	p	p	p	p	p

Tablo 72 Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 3. 3. Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 3. 3. 1. Ön Seste

/p/ ünsüzü söz başında Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 3. 3. 2. İç Seste

/p/ ünsüzü söz içinde Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sınırlı sayıdaki sözcükte korunmuş; Altay, Hakas ve Tuva Türkçesinde dağınık olarak ötümlüleşip /-b-/ sesine gelişmiş ve yine /-b-/ üzerinden süreklileşerek /-m-/ ve /-v-/ seslerine gelişmiştir. -p- > -v- süreklileşmesi yalnızca Tuva Türkçesinde tespit edilmiştir.

2. 3. 1. 3. 3. 2. 1. Korunması

-p- > -p-

ET *kapak*

Alt. *kaḳpaḳ*; Hak. *ḡaḡpaḡ*; Tuv. *kaḳpaḳ* “kapak” (Gabain, 2000: 277; Naskali ve Duranlı, 2019: 111; Naskali vd., 2007: 139; Tatarintsev, 2004: 77).

ET *öpke*

Alt. *ökpö*; Hak. *ökpe*; Tuv. *ökpe* “öfke” (DLT: 788; Naskali ve Duranlı, 2019: 167; Naskali vd., 2007: 348; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 85).

2. 3. 1. 3. 3. 2. 2. Ötümlüleşmesi

-p- > -b-

ET *apa*

Alt. *aba*; Hak. *aba* “baba, anne”

krş. Tuv. *ava* (Gabain, 2000: 261; Naskali ve Duranlı, 2019: 19; Naskali vd., 2007: 23; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 8).

ET *arpa*

Alt. *arba*; Hak. *arba*; Tuv. *arbay* “arpa” (Gabain, 2000: 261; Naskali ve Duranlı, 2019: 28; Naskali vd., 2007: 47; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 6).

ET *topıḳ*

Alt. *tobuḳ* “topuk, diz kapağı”

krş. Hak. *tomıḡ*; Tuv. *dovuk* (Gabain, 2000: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 519; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

ET *tuprāk*

Alt. *tobraḳ*; Hak. *tobraḡ/tobıraḡ* “toprak”

krş. Tuv. *dovuraḳ* (Gabain, 2000: 302; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 514; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

2. 3. 1. 3. 3. 2. 3. Süreklileşmesi

-p- > -m- (-p- > -b- > -m-)

AT *çīpin

Alt. *çımıl/çımın* “sinek” (TDBUÜ: 176; Naskali ve Duranlı, 2019: 79).

ET *kopuz*

Alt. *komıs*; Hak. *homıs*; Tuv. *homus* “kopuz” (Gabain, 2000: 282; Naskali ve Duranlı, 2019: 134; Naskali vd., 2007: 183; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 52).

ET *topık*

Hak. *tomıh* “topuk, diz kapağı”

krş. Alt. *tobuk*; Tuv. *dovuk* (Gabain, 2000: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 519; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

-p- > -v- (-p- > -b- > -v-)

ET *apa*

Tuv. *ava* “baba, anne”

krş. Alt. *aba*; Hak. *aba* (Gabain, 2000: 261; Naskali ve Duranlı, 2019: 19; Naskali vd., 2007: 23; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 8).

ET *topık*

Tuv. *dovuk* “topuk, diz kapağı”

krş. Alt. *tobuk*; Hak. *tomıh* (Gabain, 2000: 301; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 519; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

ET *tuprāk*

Tuv. *dovuraq* “toprak”

krş. Alt. *tobraq*; Hak. *tobrah/tobırah* (Gabain, 2000: 302; Naskali ve Duranlı, 2019: 210; Naskali vd., 2007: 514; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 35).

2. 3. 1. 3. 3. 3. Son Seste

/p/ ünsüzü Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde söz sonunda düzenli olarak korunmuştur.

2. 3. 1. 3. 3. 3. 1. Korunması

-p > -p

ET *alp*

Alt. *alıp*; Hak. *alıp* “alp, yiğit, kahraman” (DLT: 549; Naskali ve Duranlı, 2019: 24; Naskali vd., 2007: 38).

ET *köp*

Alt. *köp*; Hak. *köp*; Tuv. *köp* “çok” (Gabain, 2000: 283; Naskali ve Duranlı, 2019: 140; Naskali vd., 2007: 271; Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 71).

ET *tap-*

Alt. *tap-*; Hak. *tap-* “aramak, bulmak” (Gabain, 2000: 297; Naskali ve Duranlı, 2019: 199; Naskali vd., 2007: 490).

ET *sap*

Alt. *sap*; Hak. *sap* “sap” (DLT: 803; Naskali ve Duranlı, 2019: 177; Naskali vd., 2007: 424).

	Alt.	Hak.	Tuv.
Ön Ses	-	-	-
p İç Ses	b, m, p	b, m, p	m, p, v
Son Ses	p	p	p

Tablo 73 Kuzeydoğu Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 3. 4. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde

2. 3. 1. 3. 4. 1. Ön Seste

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde /p/ ünsüzü söz başında birincil olarak bulunmamaktadır.

2. 3. 1. 3. 4. 2. İç Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /p/ sesi söz içinde sistematik olarak korunmuştur.

2. 3. 1. 3. 4. 2. 1. Korunması

-p- > -p-

ET arpa

Özb. *arpa*; Y. Uyg. *arpa* “arpa” (Gabain, 2000: 261; Üşenmez vd., 2016: 41; Necip, 2013: 17).

ET köprüg

Özb. *küprik*; Y. Uyg. *köprük/körük* “köprü” (DLT: 739; Üşenmez vd., 2016: 255; Necip, 2013: 206).

ET öpke

Özb. *öpka*; Y. Uyg. *öpke* “öfke” (DLT: 788; Üşenmez vd., 2016: 523; Necip, 2013: 306).

ET tepe

Özb. *tepa*; Y. Uyg. *töpe* “tepe” (DLT: 869; Üşenmez vd., 2016: 454; Necip, 2013: 424).

2. 3. 1. 3. 4. 3. Son Seste

Karluk grubu Türk lehçelerinde /p/ sesi söz sonunda sistematik olarak korunmuştur.

2. 3. 1. 3. 4. 3. 1. Korunması

-p > -p

ET yip

Özb. *ip*; Y. Uyg. *jip/yip* (Gabain, 2000: 311; Üşenmez vd., 2016: 188; Necip, 2013: 183).

ET köp

Özb. *köp*; Y. Uyg. *köp* “çok” (Gabain, 2000: 283; Üşenmez vd., 2016: 255; Necip, 2013: 206).

ET sap

Özb. *sâp*; Y. Uyg. *sap* “sap” (DLT: 803; Üşenmez vd., 2016: 433; Necip, 2013: 341).

ET *tap-*

Özb. *tâp-*; Y. Uyg. *tap-* (Gabain, 2000: 297; Üşenmez vd., 2016: 460; Necip, 2013: 389).

	Özb.	Y. Uyg.
P	Ön Ses	-
	İç Ses	p
	Son Ses	p

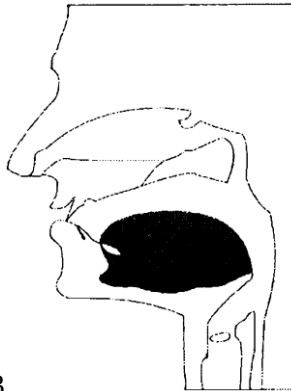
Tablo 74 Karluk Grubu Türk Lehçelerinde /p/ Sesinin Görünümü

2. 3. 1. 4. /w/

Ötümlü, akıcı, sürekli bir dudak ünsüzüdür. Bu ses Türkçede birincil olarak bulunmamaktadır. /b/, /ğ/ veya / sesinden gelişmiştir (*eb* > *ew* > *ev*, *seb-* > *sew-* > *sev-*, *ağuz* > *ıwız*). Bu sesin telaffuzu normal v gibi diş ve alt dudağın ortak hareketiyle değil, iki dudak arasında sağlanır. Bu yüzden bu sese çift dudak v'si de denir. Bu ses ilk olarak Uygur ve Karahanlı Türkçeleri dönemlerinde sözcüklerin iç ve son ses “b”lerinin “w” olmasıyla ortaya çıkar (*eb* > *ew*, *sub* > *suw*) (Ercilasun, 2005: 279) ve Çağatay Türkçesi döneminde de bu çift dudak ünsüzü w, normal v'ye döner. Örneğin, *sew* > *siv*, *ew* > *iv* (Tekin ve Ölmez, 1999: 40). Ayrıca Harezmi Türkçesi döneminde g > w değişimi de görülmeye başlar. Örneğin, *soğı* > *sawu* (Toparlı, 1998: 25). Kıpçak Türkçesi döneminde Eski Türkçenin bazı b sesleri korunduğundan b > w değişimi ile ortaya çıkan w sesi görülmemektedir: *bar-*, *bol-*, *bir-*, *bar* (Bozkurt, 2002: 213); ancak bu dönemde g > v/ ğ > v değişimi görülür (*işitig* > *işitov*, *arığ* > *arov*) (Tekin ve Ölmez, 1999: 46). Bulgarca döneminde ise hem b > w (*sub* > *şıw*) hem de g/k > w değişimi görülür (*ogli* > *awli*, *boltuki* > *baltuwi*) (Ercilasun, 2005: 211–213). Bu ses tarihî dönemlerin dışında birçok lehçede de yine gelişme yollu olarak görülmektedir. Ayrıca bu ses bazı lehçelerin bir kısım sözcüklerinde son seste düşmekte veya önündeki ünlüyü yuvarlaklaştırarak birincil olmayan diftonglar oluşturmaktadır.

2. 3. 2. Diş-Dudak Ünsüzleri

Alt dudağın üst dişlere dokunması ile boğumlanan ünsüzlere diş-dudak ünsüzleri denilmektedir (Korkmaz, 2007: 69). Türkçede /f/ ve /v/ sesleri diş-dudak ünsüzleri olarak nitelendirilmektedir.

3

Şekil 9 Diş Dudak Ünsüzlerinin Çıkış Yeri (Karaağaç, 2013: 98)

2. 3. 2. 1. /f/

Birincil olarak Türkçede /f/ sesi yoktur. Bu ses de tıpkı çift dudak /w/'si gibi /b/ ve /p/'den gelişen bir altsesbirimdir. Türkçe sözcüklerde /f/'nin oluşumu /b/'nin /w/'ye, /w/'nin /v/'ye daha sonra ise /f/'ye dönüşümüyledir. *öbke* > *öwke* > *övke* > *öfke*, *yubka* > *yuwka* > *yuvka* > *yufka* örneklerinde olduğu gibi. Hatta bazı lehçelerin ağızlarında bu altsesbirim /f/'nin iç seste düştüğüne de rastlanır. Türkiye Türkçesinin Elazığ ağızında *yubka* > *yuğa* / *yuğa* örneğinde olduğu gibi (Buran ve İlhan, 2008: 229).

b > w > v > f yoluyla gelişen /f/ sesi tıpkı alıntı sözcüklerdeki f gibi alt dudağın üst dişlerle ortak hareketiyle oluşur. Zaten Türkçe için diş ve dudağın ortak hareketiyle elde edilen herhangi bir birincil sestten bahsetmek doğru olmaz (Koç ve Doğan, 2004: 41).

2. 3. 2. 2. /v/

Tonlu, sızıcı ve sürekli bir diş-dudak ünsüzüdür. Türkçe sözcüklerde birincil olarak /v/ yoktur. Alınma sözcüklerde veya b/g/ğ > w > v değişimiyle görülmektedir ancak bu gelişim sürecinin ürünü olan v ile aynı yapıya sahip değildir. Çünkü biri dudak ünsüzü diğeri ise diş-dudak ünsüzüdür.

SONUÇ

Çağdaş Türk lehçelerindeki ünsüzlerin görünüşleri, ses özellikleri ve ses değişiklikleri bakımından eş ve art zamanlı olarak incelendiği bu çalışmada lehçelerin ve lehçe gruplarının birbiriyle olan yakınlıkları, kendi aralarındaki ses bilgisel bağları veya farklılıkları ortaya konmaya çalışılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Ortak Türkçenin ünsüz sisteminde yer alan /b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/ 19 ünsüzün yanında farklı lehçelerde kullanımları tespit edilen /b/, /c/, /d/, /f/, /ğ/ (art ve ön), /h/, /j/, /k/, /p/, /s/, /v/, /w/, /z/ ile birlikte toplam 33 ünsüz bulunmaktadır.

2. Bu 33 ünsüzün 19'u Eski Türkçe döneminden itibaren birincil olarak görülürken 14'ü dal ses niteliği taşımaktadır. Bu seslerin çıkış biçimlerine göre durumu şu şekildedir:

Damak Ünsüzleri: /g/, /ğ/, /ğ/, /ğ/, /h/, /h/, /k/, /k/, /k/, /ñ/

Dış Ünsüzleri: /c/, /ç/, /d/, /d/, /j/, /l/, /n/, /ñ/, /r/, /s/, /s/, /ş/, /t/, /y/, /z/, /z/

Dudak Ünsüzleri: /b/, /b/, /f/, /m/, /p/, /v/, /w/.

3. Söz konusu birincil ünsüzlerden dal ses oluşturma noktasında en üretken olan ünsüz /b/ ünsüzüdür. Fakat söz konusu ünsüzün bir *p rekonstrüksiyonu kurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu gelişim Türkçenin genel ünsüz temayülü düşünüldüğünde şu şekilde gösterilebilir *p > b > f, g, ğ, m, p, v, w, y.

4. Söz konusu birincil ünsüzlerden dal ses oluşturma noktasında en kısır olan ünsüz /r/ ünsüzüdür. /r/ ünsüzünün Çağdaş Türk lehçelerindeki görünümüne bakıldığında ya korunduğu ya da düştüğü tespit edilmiştir.

5. Oğuz grubu Türk lehçelerinde en yaygın ses olayı olarak ötümlüleşme, süreklileşme ve düşme olayları ön plâna çıkarken en az görülen ses olayı süreksizleşmedir.

6. Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ötümsüz ünsüzlerin korunumu lehçe grubunun genel karakteristiğine uygun olarak yoğunluk gösterirken en yaygın ses olayı ötümsüzleşme ve süreklileşmedir. Bu durumu ötümlüleşme olayı takip ederken lehçe grubunda en az görülen ses olayları ise ikizleşme ve süreksizleşmedir.

7. Kuzey Doğu grubu Türk lehçelerine bakıldığında ise en yaygın ses olayı olarak ötümlüleşme ve düşme olayı göze çarparken süreklileşme ve ötümsüzleşme olayının da yaygın olduğu görülmektedir. En az görülen ses olayı da ikizleşme ve süreksizleşme olaylarıdır.

8. Karluk grubu Türk lehçelerinde de en yaygın ses olayı süreklileşme iken bu durumu ötümlüleşme ve düşme olayları takip etmektedir. En az görülen ses olayları ise ikizleşme, süreksizleşme ve ötümsüzleşme olaylarıdır.

9. Oğuz, Kıpçak, Kuzey Doğu ve Karluk grubu Türk lehçelerinde bakıldığında lehçe grupları içerisinde süreklileşmenin en yaygın ses olayı olduğu görülürken süreksizleşmenin en az görülen ses olayı olduğu tespit edilmiştir. Ötümlüleşme ve ötümsüzleşme açısından bakıldığında yine ötümlüleşme ses olayının ötümsüzleşmeye nazaran bu grupların tamamında daha yaygın olduğu görülmüştür. Düşme olayının ise en yaygın olarak Oğuz grubunda en seyrek olarak da Karluk grubunda gerçekleştiği görülürken ikizleşme olayının Oğuz grubunda diğer gruplara nazaran daha yaygın bir şekilde gerçekleştiği görülmüştür. Ayrıca Kuzey Doğu grubu Türk lehçelerinde herhangi bir ikizleşme olayına rastlanılmamıştır.

10. Yapılan inceleme sonunda Türkçenin ünsüz sistemindeki süreklileşme ve ötümlüleşme eğiliminin, Türkçenin genel temayülleri içerisinde sayılan ötümsüz ünsüzlerden

ötümlülere; ötümlü ünsüzlerden de sızıcı ünsüzlere doğru değişerek düşme sürecini doğurduğu görülmektedir. Türeme olayı lehçelerde nadiren görülürken düşme olayının daha yoğunlukla görülmesinin temel sebebi bu sayılabilir.

11. Ortak Türkçede görülen ünsüz varlığının zaman içerisinde dal seslerle zenginleşmesi, Türkçenin genel temayülleri içerisinde sayılan ünlülerin fakirleşmesi ünsüzlerin de zenginleşmesi teorisini doğrular niteliktedir; ancak eldeki çalışmada Türkçe için genel temayül olarak ortaya çıkan süreklileşme ve ötümlüleşme temayülünün neden olduğu sızıcılaşma ve düşme eğilimi zenginleşen ünsüz varlığının yitirilmesi noktasına doğru bir istikameti de doğurmaktadır. Bu durumda yazı dillerinin koruyuculuğu söz konusu gidişatı engelleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abduldaev, E., ve İsaev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmö Sözdüğü*. Bişkek (Frunze), Kırgızistan: Mektep Yayınları.
- Agişev vd., İ. M. (1993). *Başkort Tilinin Hızlılığı* (Cilt II). Moskova, Rusya: Rusya İlimler Akademisi.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Cilt 2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alkaya, E. (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- Alkaya, E. (2014). *Mişer Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Alkaya, E. (2017). Tatar Türkçesi Yazı Dilinde ve Ağızlarında y-/c- Sesi Üzerine. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi-TÜRK LAD* (1), 24-38.
- Alkaya, E., ve Krillova, Z. (2018). *Kreşin Tatar Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Altaylı, S. (2018). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., ve Galip, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul, Türkiye: Kesit Yayınları.
- Arikoğlu, E., ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atkinson, Q. D. (2011, April). Phonemic Diversity Supports a Serial Founder Effect Model of Language Expansion from Africa. *Science* 332, s. 346-349.
- Bammatov, Z. Z. (1969). *Kumıksko-Russkiy Slovar*. Moskova, SSCB: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Barutçu, F. S. (1989). Altaycada Kelime Başı /p/. *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*(3).
- Baskakov, N. A. (2006). *Türk Dillerinin Tarihî-Tipolojik Sesbilimi*. İstanbul: Multilingual .
- Bayniyazov, A., Bayniyazova, J., ve Koç, K. (2019). *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bazin, L. (1998). Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri. *Tarihî Türk Şiveleri* (E. Gemalmaz, Çev., s. 15-28). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bozkurt, F. (2002). *Türklerin Dili*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Buran, A. (2017). Kırgız Türkçesinde Ses Uyumlarının Sebep Olduğu Ses Değişimleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 1(1), 1-11.
- Buran, A. (2021). Türkçede Uzun Ünlüler ve Bir Terim Önerisi. *IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı-Bilge Tonyukuk Anısına*. 1., s. 549-560. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Buran, A., ve Alkaya, E. (2018). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara : Akçağ Yayınları.
- Buran, A., ve Durukoğlu, G. (2022). Diwanı Lugâtı't Türk'e Göre Arapçada Bulunmayan Türkçe Seslerin Nitelikleri ve Yazıda Gösterilme Biçimleri -Tâli Harfler-. (ed. E. Sırtı), *Türk Dili ve Edebiyatları Çalışmaları* (s. 31-66). İstanbul: Kutlu Yayınevi.
- Buran, A., ve İlhan, N. (2008). *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Buran, A., Alkaya, E., ve Özeren, M. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 4-Kuzeydoğu Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E., ve Yalçın, S. K. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1- Güneybatı/Oğuz Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Burridge, K. (2013). Nineteenth-Century Study of Sound Change from Rusk to Saussure. K. Allan içinde, *Oxford Handbooks of Linguistics-The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. Londra: Oxford University Press.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ceylan, E. (1992). İlk Türkçe *d Foneminin Çuvaşça ve Macarcada Gelişimi. *Türk Dilleri Araştırmaları*, III, 109-120.

- Choi, H. (1992). *Oğuz Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Fonolojisi Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, S. (1972). *An Etymological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish*. Londra: Oxford University Press.
- Coşkun, V. (2008). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çağatay, S. (1954). Türkçede ñ~ğ Sesine Dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 15-30.
- Çankaya, S. (2014). *Kırgız Sözlüğü Kırgızca-Türkçe*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çulha, T. (2006). *Karaycanın Kısa Sözcükleri Karayca-Türkçe Kısa Sözlük*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Dilâçar, A. (1957). Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması veya Körleşmesi. *TDAY-Belleten*, 83-93.
- Doerfer, G. (1975-1976). Proto-Turkic: Reconstruction Problems. *TDAY-Belleten*, 1-59.
- Doerfer, G. (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden, Almanya: Otto Harrassowitz.
- Ehmetyanov, R., Möhemmetdinov, R., Nurieva, F., ve Ganiev, F. (2014). *Türkçe-Tatarca Sözlük*. (çev. M. Öner) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak Grubu Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi - Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, S. (2006). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, S. (2007). Türkçenin Sesbirimleri ve Belirgin Altsesbirimleri. (ed. N. Demir, E. Yılmaz, ve L. Karoly), *Turcology in Turkey Selected Papers*. Szeged: SzTE BTK ALTAJISZTIKAI TAN SZÉK.
- Ercilasun, A. B. (2005). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede İki Fonetik Temayül Üzerine. E. Arıkoğlu içinde, *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2021, Güz). Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi. *Dil Araştırmaları* (29), 1-17.
- Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Leiden.
- Eren, H. (1999). Rotasizm ve Lambdasizm mi, Yoksa Zetasizm ve Sigmatizm mi? *TDAY-Belleten*, 47, 79-88.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Foucault, M. (2015). *Kelimeler ve Şeyler-İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gabain, A. (2000). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. M. Akalın) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gaydarci, G. A., Koltsa, E. K., Pokrovskaya, L. A., ve Tukan, B. P. (1973). *Gagauzko-Russko-Moldavskiy Slovar*. (ed. N. A. Baskakov) Moskova: İzdatelistvo "Sovetskaya Entsiklopediya".
- Gaydarci, G. A., Koltska, E. K., Pokrovskaya, L. A., ve Tukan, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1988). Türk Dilindeki Ses Hadiselerinin Bu Dilin Sentaksiyle İlgisi. *VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gökçe, H. (1999). *Başkurt Türkçesinin Tarihî Karşılaştırmalı Ses Bilgisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güllüdağ, N. (1998). *Nogay Türkçesi Grameri (Nogaylar-Dil Özellikler-Metin-Sözlük) - Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülsevin, G. (1992). Türk Dilinde Kelime Baş Ünsüzü Üzerine. *TDAY-Belleten*(1987), 173-200.

- Güner, G. (2003). *Türk Dilinde Ünsüz Değişimleri- Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kayseri, Türkiye: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tür Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Gürsoy Naskali, E., ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E., ve Duranlı, M. (2019). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy Naskali, E., Butanayev, V., İsin, A., Şahin, E., Şahin, L., ve Koç, A. (2007). *Hakasça-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Harari, Y. N. (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens-İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Harrison, K. D., ve Anderson, G. D. (2002). *Tıva-Angli Angli-Tıva Sözlük (Tuvan-English English-Tuvan Dictionary)*. Kızıl, Tuva Cumhuriyeti: Tuva Cumhuriyeti Basın Yayın Komitesi .
- İnce, Y. (2021). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünsüzler*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Kalmıkova, C. A., Abdulcalilova, F. A., Dcanbidaev, C. K., Dcanbidaev, K. K., Dcanibekovoy, K. A., Kaybalieva, Z. K., Murzabekova, A. K. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar*. (ed. N. A. Baskakov) Moskova: Karaçaevo-Çerkesskiy Nauçno-İssledovate Lskiy İnstitut Yazıka Literaturı i İstorii.
- Kara, M. (2001). *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. Ankara, Türkiye: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü (Cilt 1). (1982). Nukus: Özbekistan SSR İlimler Akademiyası Karakalpakstan Filialı N. Devkaraev Atındığı Tarih, Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü (Cilt 2). (1984). Nukus: Özbekistan SSR İlimler Akademiyasının Karakalpakstan Filialı N. Devkaraev Atındığı Tarih, Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü (Cilt 3). (1988). Nukus: Özbekistan SSR İlimler Akademiyasının Karakalpakstan Filialı N. Devkaraev Atındığı Tarih. Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karakalpak Tilinin Tüsindirme Sözlüğü (Cilt 4). (1992). Nukus: Özbekistan Respublikası İlimler Akademiyası Karakalpakstan Bölümünün N. Devkaraev Atındığı Til hem Edebiyat İnstitutı.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. (1991). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, C. (2021). *Ñ Sesine Dair. IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı-Bilge Tonyukuk Anısına*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2020). *Neandertaller Konuşur muydu? İnsanın ve Dilin Kökenine Bir Yolculuk*. İzmir: Varyan Kitap Yay.
- Kılıç, F. (1997). *Aral-Hazar Grubu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Killi, G. (1996). *Kuzeydoğu Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Ses Bilgisi - Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, K., & Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Koç, K., Bayniyazov, A., ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, K., Bayniyazov, A., ve Başkapan, V. (2019). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koçak, M. (2021). *Karay Türkçesi Ağzları Tematik Söz Varlığı (Haliç-Lutsk, Kırımı Trakay)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kúnos, I. (1999). *Kasantatarisches Wörterverzeichnis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ladefoged, P., ve Disner, S. (2012). *Vowels and Consonants-3rd Edition*. Birleşik Krallık: Blackwell Publishing Ltd. .

- Loakes, D. (2013). From IPA to Praat and Beyond. K. Allan içinde, *Oxford Handbooks in Linguistics-The Oxford Handbook of the History of the Linguistics*. Londra: Oxford University Press.
- Monguş, D. A. (2005). *Tuvinski-Turetskiy Slovar*. Kızıl, Tuva Cumhuriyeti: Tuvanın Gumanitarlığı Şinçilelder İnstitutu.
- Mufwene, S. S. (2013). The Origins and the Evolution of Language. K. Allan içinde, *Oxford Handbooks in Linguistics-The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. Londra, İngiltere: Oxford University Press.
- Muzafarov, R., ve Muzafarov, N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük*. (çev. N. Seyityahya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nalbant, M. V. (2017). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinin Tasnifinde Yeni Bir Ölçüt: Ünlü Türemeleri. *Türkbilig* (33), 57-68.
- Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. (çev. İ. Kurban) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oraltay, H., ve Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. (çev. N. Yüce) İstanbul, Türkiye: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Orucov, E., Abdullayev, B., ve Rehimzade, N. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügeti*. (ed. A. Ahundov) Bakü: Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu, Şerq-Gerb Yayınları.
- Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özek, F. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özeren, M. (2020). *Tacikistan Kırgız Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Platon. (2018). *Kratylos*. (çev. C. Karakaya) İstanbul, Türkiye: İletişim Yayınları.
- Poppe, N. (1994). *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*. (çev. Z. Kaymaz) İstanbul: Töz Dizgi Tasarım Grafik Yayınları.
- Pröhle, W. (1991). *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*. (çev. K. Aytaç) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Radloff, W. (1893). *Opit Slovary Tyurkskih Nareçiy* (Cilt 1). St. Petersburg, Rusya: Imperatorskaya Akademiya Nauk.
- Scherbak, A. M. (1967). Turkic Consonantalism. *Soviet Anthropology and Archeology* (5: 3-4), 13-30.
- Scherbak, A. M. (1987). Zetasizm-Rotasizm Meselesi ve Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Düşünceler. *TDAY-Belleten*, 281-288.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., ve Mudrak, O. A. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden.
- Tambovtsev, Y. (2011). The Phonological Distances Between Turkic Languages Based on Some Phonological Features of Consonants. *Asian and African Studies*, 1 (10), 11-43.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka* (Cilt 1). Novosibirsk, Rusya Federasyonu: İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy Respubliki Tıva.
- Tatarintsev, B. İ. (2002). *Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka* (Cilt 2). Novosibirsk: İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy Respubliki Tıva.
- Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka* (Cilt 3). Novosibirsk: İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy Respubliki Tıva.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tavkul, U. (2020). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1989). Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Erdem*, 5(13), 141-168.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Simurg Yayınları.

- Tekin, T. (2003). Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic. E. Yılmaz, ve N. Demir içinde, *Makaleler-1 Altayistik*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T., ve Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri (Giriş)*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., ve Eker, S. (1995). *Türkmençe-Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tenişeva, E. R., ve Suyonçeva, H. İ. (1989). *Karaçaevo-Balkarsko-Russkiy Slovar*. Moskova, Rusya: Russkiy Yazık.
- Toparlı, R. (1998). *Harezmi Türkçesi*. Sivas: Dilek Matbaacılık.
- Turchin, P., Perios, İ., ve Gell-Mann, M. (2010). Analyzing Genetic Connections Between Languages by Matching Consonant Classes. *Journal of Language Relationship-Voprosi Yazikovogo Rodstva*, 117-126.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (Karakalpakça-Türkçe Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üçok, N. (2007). *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*. İstanbul: Multilingual Yay. .
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üseinov, S. M. (2005). *Kırımskotatarsko-Russki Slovar*. Simferopol: Ocaq Yayınevi.
- Üstüner, A. (2015). *Türkçenin Tarihî Gelişmesi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S., ve Tuğlacı, G. (2016). *Özbekçe-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Yalçın, S. K. (2011). Türk Dilinde Ses Grupları ve Ses Gruplarının Ünlüleşmesi. *Turkish Studies*, 6/3, 1597-1622.
- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*. (çev. A. Taymas) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EKLER

Ek- 1 Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünsüz Değişimlerinin Şematik Gösterimi

SES	YER	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ																		
		OĞUZ				KIPÇAK										K. DOĞU			KARLUK	
		Az.	Gag.	Tkm.	TT	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.	Alt.	Hak.	Tuv.	Özb.	Y. Uyg.
b	Ön Ses	b, m, v, Ø	b, p, v, Ø	b,m	b, p, v, Ø	b, m	b, m, p	b, m, p	b, m	b, m, p	b, m	b, m	b, m, p	b, m, p	b, m, p	b, m	p, m	b, m, p	b, m, p	b, m, p
	İç Ses	b, f, v	b, f, v	b, v, y	b, f, v	b, v	b, v	b, w	b, v	b, v	b	b, v	b, w	b, w	b, v	b	b, m	v	v	p
	Son Ses	v, Ø	v, Ø	v, y	v, Ø	y	v, y	v, y	v	y, Ø	y, Ø	v	w, y	v	y, Ø	y, Ø	b	g, ğ	v, y	y, Ø
ç	Ön Ses	ç	ç	c, ç	c, ç	s	c, ç	ş	ç	ş	ç	ç	c, ç	ş	ç	ç	s	ş	ç	ç, s
	İç Ses	c, ç	c, ç	c, ç	c, ç	s, y, z	c, ç	j, ş	ç	j, ş	c, ç	c, ç	c, ç	ş	c, ç	ç	c, ç, j, s	j, ş	c, ç	c, ç
	Son Ses	c, ç	ç	ç	c, ç	s	ç	ş	ç	ş	ç	ç	ç	ş	ç	ç, ş	ç, s	ç, ş	ç	ç
d	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y, z	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	d, y	y	s, z	d, s	d, y	d, y
	Son Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

SES	YER	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ																		
		OĞUZ				KIPÇAK										K. DOĞU			KARLUK	
		Az.	Gag.	Tkm.	TT	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.	Alt.	Hak.	Tuv.	Özb.	Y. Uyg.
g	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	g, y, Ø	g, v, Ø	ñ, g, v, Ø	g, ğ, v, Ø	g, v, Ø	g, k, v, y Ø	g, k, w, y, Ø	g, w, y, Ø	g, k, v, y, Ø	g, k, g, v, Ø	g, v, g, w, Ø	g, w, g, w, Ø	g, v, g, w, Ø	g, v, g, v, Ø	g, k, y, Ø	g, k, Ø	g, k, Ø	g, k, Ø	g, k
	Son Ses	k, y, Ø	k, Ø	g, k, v, Ø	ğ, k, v, Ø	k, y, Ø	g, k, y, Ø	w, y, Ø	g, y, Ø	k, w, y, Ø	y, Ø	y, Ø	k, y, Ø	y, Ø	k, y, Ø	ñ, y, Ø	ñ, g	g, k, y	g, k, y	g, k
ğ	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	ğ, v, y, Ø	ğ, Ø	ğ, v, Ø	ğ, ğ, v, Ø	ğ, k, w, Ø	ğ, ħ, w, Ø	ğ, ğ, k, w, Ø	ğ, ħ, ħ, Ø	ğ, ğ, k, w, Ø	ğ, ğ, k, Ø	ğ, ğ, k, Ø	ğ, ğ, w, Ø	ğ, ğ, w, Ø	ğ, w, Ø	ğ, w, Ø	ğ, k, Ø	ğ, ħ, Ø	ğ, k, Ø	ğ, k, v, Ø
	Son Ses	ğ, Ø	Ø	ğ, Ø	ğ, k, Ø	k, w, Ø	w, Ø	k, w, Ø	w, Ø	k, w, Ø	k, Ø	ğ, w, Ø	w, Ø	w, Ø	k, w, Ø	ğ, k, Ø	ğ, ħ	ğ, k	ğ, k, v	ğ, k
k	Ön Ses	g, k	g, k,	g, k,	g, k	k, t	k	g, k	k	k	k	g, k	g, k, y	k	k	k	k	ħ, k	k	k
	İç Ses	g, k, y	k	k, g, ğ	k, ğ, v	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k	g, k, y, Ø	k, kk	k, kk
	Son Ses	k, y	k, Ø	g, k	ğ, k, v	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k	k

SES	YER	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ																		
		OĞUZ				KIPÇAK										K. DOĞU			KARLUK	
		Az.	Gag.	Tkm.	TT	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.	Alt.	Hak.	Tuv.	Özb.	Y. Uyg.
k	Ön Ses	ğ, h	k, Ø	ğ, h	k, h	k	k, Ø	ğ, k	k, k	k	k	k	h, k	k	k	k	h	k, h	h, k	ğ, h, k
	İç Ses	k, ğ, h, y, kk, Ø	k, ğ, Ø	k, ğ, ğ, h, v, kk, Ø	k, ğ, ğ, h, v, Ø	ğ, k	ğ, h, k	ğ, k	ğ, h, k	ğ, ğ, k	ğ, ğ, k	ğ, k	ğ, h, k, kk	ğ, ğ, k	k, ğ	k	ğ	ğ, Ø	ğ, k	ğ, k
	Son Ses	ğ, h	k	k	k	k	k	k	h	k	k	k	k	k	k	k	h	k, ğ	k	k
l	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	l, y	l, n	l, y	l, y	l, n	l	l	l	l, t	l, t	l	l	l	l	l	l	l	l	l
	Son Ses	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l
m	Ön Ses	-	-	-	-	m, n	b, m, n	m, n, ñ, p	m	b, m, ñ, p	m	m	m, n Ø	b, m n, p	m, n Ø	-	-	-	-	-
	İç Ses	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m, p	b, m, p	b, m	m	m
	Son Ses	m	m	m	m	m, n	b, m, n	m, n, ñ, p	m	b, m, ñ, p	m	m	m, n Ø	b, m n, p	m, n Ø	m	m	m	m	m

SES	YER	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ																		
		OĞUZ				KIPÇAK										K. DOĞU			KARLUK	
		Az.	Gag.	Tkm.	TT	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.	Alt.	Hak.	Tuv.	Özb.	Y. Uyg.
ñ	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	n, m	n, m	ñ, ññ	n, m	ñ, y	ñ, y, n	ñ, y, w	ñ, n, m, v	ñ, y	ñ, n	n, ñ m	ñ, y	ñ, y	ñ, y	ñ, n, Ø	ñ, n, Ø	ñ, n, Ø	n, ñ, y	ñ, y
	Son Ses	n	n	ñ, n	n	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ	n, ñ	n, ñ	n, ñ	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ m	n, ñ m	ñ	ñ	ñ	n, ñ	ñ
n	Ön Ses	n	n	n	n	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	n	n, m	n, ñ	n, m	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n, ñ	n	n	n
	Son Ses	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
p	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	b, p	b, p	b, p	b, p	b, p	b, p, pp	b, p	b, p	b, m, p	m, p	b, p	b, m, p	b, p	b, f, p	b,m, p	b,m, p	m,p, v	p	p
	Son Ses	b, p	p	b, p	p	b, p	b, p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p

SES	YER	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ																		
		OĞUZ				KIPÇAK										K. DOĞU			KARLUK	
		Az.	Gag.	Tkm.	TT	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.	Alt.	Hak.	Tuv.	Özb.	Y. Uyg.
r	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r, Ø	r	r, Ø	r	r	r	r	r, Ø
	Son Ses	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r
s	Ön Ses	ç, s	s, ş	ç, s̥	s, ş	s, h	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s, ç	s, ç	s, ç	ç, s	ç, s
	İç Ses	s, st	s	s̥, ss̥	s, ss̥	s̥, h	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s, z	s, z	s, z	s	s
	Son Ses	s, z	s, z	s̥	s, z	s̥	s, ç	s, ş	s, ç	s, ş	s, ç	s	s, ç	s, ş	s	s	s	s	s	s
ş	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	ş	ş	ş	ş	ş	ş	s, ş	ş	s	ş	ş	ş	s, ş	ş	j, ş	s, ş, z	j, ş	ş	ş
	Son Ses	ş	ş	ş	ş	ş	ş	s	ş	s	ş	ş	ş	s	ş	ş	s	ş	ş	ş

SES	YER	ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ																		
		OĞUZ				KIPÇAK										K. DOĞU			KARLUK	
		Az.	Gag.	Tkm.	TT	Bşk.	Krç. Blk.	Kkp.	Kar.	Kzk.	Krg.	Kır. Tat.	Kmk.	Nog.	Tat.	Alt.	Hak.	Tuv.	Özb.	Y. Uyg.
t		d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	t	d, t	ç, d, t	ç, d, t, k
		d, dd, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t, tt	d, t	d, t, tt	d, t	d, t, tt	d, t, tt	d, t	d, t	d, t	d, t	d, t	ç, d, t, tt	d, t, tt
		d, t	d, t	t	d, t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t
y	Ön Ses	y, Ø	y, Ø	y, Ø	y, Ø	y	c, Ø	j	y, Ø	j	c	c, y	y	y	c, y	c	ç	ç	j, s, y	c, j, y
	İç Ses	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y	y
	Son Ses	y	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y, z	y	y	y	y, z	y, z
z	Ön Ses	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	İç Ses	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	s, z	s, z	s, z	z	z
	Son Ses	s, z	s, z	s, z	s, z	z	z	z	s, z	z	s, z	z	z	z	z	s	s, z	s, z	z	z